05(К.УН)
Вісн

ISSN 1728-3817 (загальний)
ISSN 1728-2667(серійний)

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

77-78
2005

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2667

ЕКОНОМІКА 77-78/2005

Засновано 1958 року

Розглядаються теоретико-методологічні та організаційно-практичні питання удосконалення бухгалтерського обліку, економічного аналізу, аудиту та статистики на сучасному етапі реформування економіки України.

Випуск присвячено пам'яті засновника і першого завідувача кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка доктора економічних наук, професора Миколи Омеляновича Приходька (1941-1994).

In the Bulletin the theoretical, methodological and practical questions of improvement of book keeping, economic analysis, audit and statistics at the present stage reforming of economy of Ukraine are considered.

The release is devoted to memory of the founder and first manager by faculty of the account and audit of the named by Taras Shevchenko Kiev national university professor of Economics Mykola O. Prykhodko (1941-1994).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР: В.Д.Базилевич, д-р екон. наук, проф.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В.М.Шелудько, канд. техн. наук, доц. (заст. відп. ред.); А.А.Чухно, д-р екон. наук, проф., акад. НАН України; Д.М.Черваньов, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. АПН України; В.А.Євтушевський, д-р екон. наук, проф.; П.С.Єщенко, д-р екон. наук, проф.; І.О.Лютий, д-р екон. наук, проф.; А.О.Старостіна, д-р екон. наук, проф.; В.О.Мандибура, д-р екон. наук, проф.; О.І.Черняк, д-р екон. наук, проф.; В.Г.Швець, д-р екон. наук, проф.; А.В.Шегда, д-р екон. наук, проф.; В.Л.Осецький, д-р екон. наук, проф. (відп. секр.).

Адреса редколегії: 03022, Київ-22, вул. Васильківська, 90-а, корп. економічного факультету; ☎ (38044) 259 7182

Затверджено: Вченою радою економічного факультету 20.09.05 (протокол №2)

Атестовано: Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 09.06.99

Зареєстровано: Міністерством інформації України. Свідоцтво про Державну реєстрацію КІ № 251 від 31.10.97

Засновник та видавець: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця: 01601, Київ-30, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 3172, 239 3222; факс 239 3128

Наукова бібліотека ім. М. Максимовича КНУ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

3323JB

45 - чит.зал періодики та дисерт Ц: 28.00

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005

ЗМІСТ

ВИПУСК 77

Швець В.Г., Сосновський К.Р.
Актуальні проблеми відображення гудвілу та торгових марок у консолідованій фінансовій звітності 5
Купалова Г.І.
Фінансові та організаційні аспекти розвитку підприємницької діяльності 8
Галицька Е.В.
Історія статистики в працях М.В.Птухи 11
Головко В.І., Фещенко Є.А., Шарманська В.М.
Приросний факторний аналіз фінансової стійкості 14
Г.П.Голубнича,
Облікові інформаційні системи в управлінні 18
Гура Н.О.
Особливості обліку в житлово-комунальному господарстві 22
Ковтун Н.В.
Використання методу експертних оцінок в статистичних дослідженнях інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності 25
Коблянська О.І.
Методологічні аспекти обліку та аудиту дебіторської заборгованості 28
Мисака Г.В.
Використання економічного аналізу в управлінні витратами обігу торговельних підприємств 34
Мельник Т.Г.
Проблеми оподаткування заробітної плати 39
Іваненко О.І.
Історичні аспекти українського кредитно-кооперативного руху 42
Мелюс О.В.
Функціональний підхід до аналізу впливу операційної діяльності на фінансовий стан підприємства 46
Приходько К.Р.
Методологічні аспекти міжнародних зіставлень ВВП та його компонентів 49
Приходько Р.М.
Проблеми організації та методики проведення аудиту комерційних банків 52

ВИПУСК 78

Дрозд І.К.
Мета Та концептуальні засади аудиту ефективності бюджетних коштів в Україні 55
Моторина Т.М.
Бухгалтерська професія: сучасність та перспектива 57
Гринчук Ю.С.
Аналіз існуючих та формулювання нових принципів і видів лізингу 59
Котій Д.М.
Аналіз факторів впливу на трудову мотивацію працівників ремонтних підприємств міністерства оборони України 63
Дорошенко І.В.
Основні теоретико-методологічні підходи дослідження та шляхи розвитку підприємницької діяльності на селі 66
Клокар О.О.
Соціально-економічна сутність мотивації трудової діяльності 69
Домбровський В.А.
Автоматизація розрахунків податку на доходи фізичних осіб 72
Нишенко Л.П.
Фінансова звітність великобританії та україни: порівняльний аналіз та оцінка 74
Мірошниченко О.Ю.
Індекс людського розвитку: методологічні аспекти та оцінка тенденцій його змін в країнах СНД 77
Левченков О.В.
Врахування ризику під час проведення аудиторської вибірки 79
Приходько Р.М.
Напрямки вдосконалення організації внутрішнього аудиту банків України 81
Сікора І.А.
Проблемні аспекти гармонізації бухгалтерського обліку оборотних активів до вимог міжнародних стандартів 83
Коблянська Г.Ю.
Методика проведення обліку і аудиту розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками 88
Хемич Ю.Б.
Прогнозування економічних процесів за допомогою рar моделей 91
Волохова Л.Ф. Євсєєнко О.Ф.
Економіко-статистичне моделювання як основний спосіб аналізу окремих секторів фінансового ринку 92
Приходько К.Р.
Модель впливу ВВП на рівень життя населення України 93
Прімєрова О.К.
Проблеми та перспективи євроінтеграції фінансового ринку України 95
Ходаковська І.Л.
Організація обліку і контролю необоротних активів музеїв України з використанням сучасних інформаційних систем 97
Бабич О.М.
Місце страхової діяльності в системі національних рахунків 101
Силецька Н.В.
Система показників ефективності економічної діяльності на регіональному рівні 103

CONTENTS

ISSUE 77

Shvets V., Sosnovskiy K.
Urgent issues on goodwill and trademarks presentation in consolidated financial reporting 5
Kupalova G.
Financial and organization aspects of entrepreneurship development 8
Galizka E.
The history of statistics in works of M.V.Ptyxa 11
Golovko V., Feshenko E., Sharmanska V.
Grounded functional analysis of the financial stability 14
Golubnitcha G.
Accounting information systems in the management 18
Gura N.
Peculiarities of accounting in the housing and communal services, conditioned by branch specialties 22
Kovtun N.
Using of expert judgment in analysis of the investments process and investments activity 25
Koblyanska O.
Methodological aspects of account and audit of the debtor debts 28
Mysaka A.
Using of economical analysis in the management by trade expenses at retail enterprises 34
Melnyk T.
Problems of taxation of wages 39
Ivanenko O.
Historical aspects of The Ukrainian Credit-Cooperation Movement 42
Melyus O.
The functional approach to the analysis of operational activity's influence on a financial stability of the enterprise 46
Prykhodko K.
Methodological aspects of international comparisons for GDP and it components 49
Prykhodko R.
Issues of organization and methodic of commercial banks audit 52

ISSUE 78

Drozd I.
The aim and conceptual bases of the audit of effectiveness of budget resources in Ukraine 55
Motoryna T.
Accounting profession: the present and future 57
Grinchyk U.
Analysis of existing and forming new principles and different kinds of leasing 59
Kotiy D.
Influence factors analysis on the labor motivation of Ministry of Defense repair enterprises 63
Doroshenko I.
The fundamental theoretical –methodological approaches exploration and routes the development business on the village 66
Klokar O.
Social-economic role of work motivation 69
Dombrovskiy V.
Automatization of accounting of the personal income tax 72
Nishenko L.
Financial Reporting of the United Kingdom and Ukraine: Comparable Analyses and Estimation 74
Miroshnychenko O.
Human Development Index: methodological aspects and estimation of its tendencies in Commonwealth of Independent States 77
Levchenkov O.
Audit risk in audit sampling 79
Prykhodko R.
Directions for the improvement of the internal audit of banks' organisation in the Ukraine 81
Sikora I.
The problem aspects of harmonization of accounting of turnaround assets in order international accounting standards 83
Koblyanska G.
The methodology of realization account and audit settlement operations with the suppliers and the contractors 88
Hemych Y.
Forecasting economic process with par models 91
Volokhova L., Evseenko O.
Economic statistics modeling as a basicol method of analyses of some sectors of financial market 92
Prykhodko K.
The Molel influence of the GDP to living standard of Ukraine 93
Primerova O.
Problems and prospects of eurointegration of Ukrainian financial market 95
Khodakovska I.
Organization of accounting and control of museums of Ukraine irreversible assets with applying modern informative systems 97
Babych O.
The place of insurance activity in the System of national accounts 101
Siletska N.
The system of indexis of economic activity efficiency at a regional level 103

ПАМ'ЯТІ ДОКТОРА ЕКОНОМІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА МИКОЛИ ОМЕЛЯНОВИЧА ПРИХОДЬКА – ЕКОНОМІСТА, УЧЕНОГО І ПЕДАГОГА (09.05.1941 – 19.10.1994)

Приходько Микола Омелянович усе свідоме життя присвятив бухгалтерському обліку, ревізії та аудиту.

Народився 9 травня 1941 року в с. Вінницькі Стави Васильківського району Київської області. Був шостою дитиною у сім'ї ветеринарного лікаря.

Пройшов важкий трудовий шлях. У 1958 році почав працювіти. Після звільнення з лав Радянської Армії у 1965 році вступив до Ірпінського сільськогосподарського технікуму, який закінчив у 1967 році з відзнакою за спеціальностю – "Бухгалтерський облік".

З 1967 до 1972 року – студент економічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. Починаючи зі студентських років брав активну участь у науковому житті університету, працював у студентських профспілках. Після одержання диплома з відзнакою вступив до аспірантури Київського університету за спеціальністю "Бухгалтерський облік та аналіз господарської діяльності".

У травні 1977 року захистив кандидатську дисертацію на Вченій раді з економічних наук Московського державного університету ім. М.Ломоносова.

Із серпня 1979 року – доцент кафедри економіки та планування економічного факультету Київського університету. Викладав курси: "Теорія бухгалтерського обліку", "Бухгалтерський облік у галузях народного господарства", "Основи бухгалтерського обліку і судово-бухгалтерської експертизи".

У квітні 1980 року рішенням експертно-кваліфікаційної комісії Всесоюзного науково-дослідного інституту судових експертиз Приходьку М.О. було присвоєно кваліфікацію судового експерта з правом проведення судово-бухгалтерських експертиз зі спеціальності "Дослідження та аналіз бухгалтерських операцій господарської діяльності у різних галузях народного господарства". Брав участь у роботі слідчих комісій з розслідування резонансних справ, пов'язаних зі збереженням державного майна.

Навчальний процес успішно поєднував з науково-дослідною роботою. Займався дослідженням проблем бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності, питаннями використання обліково-аналітичної інформації з метою профілактики зловживань у різних сферах народного господарства.

Після закінчення докторантури на кафедрі бухгалтерського обліку економічного факультету Московського державного університету ім. М.Ломоносова у 1989 році захистив дисертацію на вчений ступінь доктора економічних наук.

Разом із колишнім деканом економічного факультету Київського університету В.П. Нестеренком активно займався розбудовою факультету: відкриттям нових кафедр та спеціальностей, перших класів з використанням ЕОМ, поліпшенням матеріально-технічної бази факультету.

У 1990 році М.О. Приходьмо заснував та очолив кафедру бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності. Продовжував займатися науково-педагогічною діяльністю. Багато уваги приділяв впровадженню аудиту. Підготував та видав монографію і понад 40 наукових праць. Керував аспірантами.

У 1991 р. йому присвоєне вчене звання – професор.

До останнього дня життя займався викладацькою діяльністю, плідну його діяльність перервала тяжка хвороба і в жовтні 1994 року він помер.

З моменту проголошення незалежності Україні М.О. Приходько одним із перших почав наголошувати на важливості незалежного аудиту фінансової звітності підприємств, потребі розробки нових методик проведення аудиту відповідно до нових реалій економіки, необхідності наближення національних правил та інструкцій бухгалтерського обліку до міжнародних стандартів обліку та складання фінансової звітності.

Роман Приходько

В.Г. Швець, д.е.н., професор
К.Р. Сосновський, економіст

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІДОБРАЖЕННЯ ГУДВІЛУ ТА ТОРГОВИХ МАРОК У КОНСОЛІДОВАНІЙ ФІНАНСОВІЙ ЗВІТНОСТІ

У статті розглянуто можливість визнання та відображення у консолідованій фінансовій звітності торгових марок дочірніх підприємств. Проблема викликана абстрактною природою гудвілу при консолідації. Запропонований спосіб відображення торгових марок передбачає їх визнання поряд з відображенням гудвілу при консолідації.

The article is referred to the possibility of subsidiaries' trademarks recognition and presentation in consolidated statements. These problems rise because of abstract nature of goodwill on consolidation. Reporting alternative, suggested in the article, allows trademarks recognition instead of only goodwill of consolidation presentation.

Консолідована фінансова звітність є джерелом інформації про діяльність групи підприємств за умови, що вони діють як одне підприємство. Відображаючи результати діяльності керованої материнським підприємством групи, вона є джерелом інформації, необхідної користувачам для прийняття рішень. Оскільки часто група створюється шляхом придбання одним підприємством корпоративних прав інших, для консолідованої фінансової звітності притаманна значна величина гудвілу при консолідації, що є перевищенням вартості придбання над справедливою вартістю активів і зобов'язань дочірнього підприємства. Зокрема, у галузях з розвиненою конкуренцією гудвіл зумовлений становищем підприємства на ринку, наприклад, відомою торговою маркою, імідж якої дозволяє отримувати додаткові доходи. У зв'язку з абстрактністю гудвілу при консолідації виникає потреба у більш корисному для цілей фінансового аналізу відображенні у звітності вигод, які призводять до його виникнення.

Також для цілей аналізу необхідна порівнянність фінансової звітності підприємства та консолідованої фінансової звітності, що, зокрема, передбачає однакові підходи до відображення об'єктів обліку, що, на жаль, не передбачено обліковими стандартами. Вирішення проблеми конкретизації абстрактного активу, яким є гудвіл, розширить можливості аналізу. Продовжуючи дослідження ряду авторів щодо цієї проблеми, зокрема Голова. С.Ф., Костюченко В.М., вперше у вітчизняній літературі ставиться питання про можливість умовного визнання торгових марок у консолідованій фінансовій звітності. Застосування умовного визнання для подання інформації у консолідованій звітності дозволить покращити ряд показників: оцінка ефективності діяльності у сфері маркетингу буде більш достовірною, показники використання необоротних активів також будуть інформативнішими.

Для забезпечення порівнянності слід відображати у зведеній звітності об'єкти обліку так само, як і в окремій звітності підприємства. У зв'язку із запровадженням Міжнародного стандарту фінансової звітності 3 "Об'єднання бізнесу" поглиблюються розбіжності у відображенні нематеріальних активів. Для їх подолання у статті обґрунтований варіант визнання нематеріальних активів–торгових марок у консолідованих фінансових звітах за рахунок показника гудвілу при консолідації.

Гудвіл–це особливий актив, притаманний фінансовим звітам великих компаній. Для зведеної фінансової звітності, яку складають холдингові підприємства, характерна значна величина показника гудвілу при консолідації, наприклад, гудвіл при консолідації у зведеній звітності Boeing (США) становить 3,61% і 5,27%, а в Coca-Cola–3,64% і 3,59% у балансах на 31 грудня 2003 та 2002 років. Попри подібність за звучанням, гудвіл та гудвіл при консолідації–це зовсім різні облікові категорії: гудвіл є активом, а гудвіл при консолідації є коригувальним показником зведеної фінансової звітності та не відображається у окремій фінансовій звітності материнського підприємства. Більше того, незважаючи на однаковий розрахунок (різниця між вартістю придбання та справедливою вартістю ідентифікованих активів і зобов'язань), порядок відображення відрізняється: принаймні один раз на рік тестується на предмет зменшення корисності (відповідно Міжнародного стандарту фінансової звітності 3 "Об'єднання бізнесу" амортизація гудвілу не провадиться), а гудвіл при консолідації списується на витрати (доходи) лише в частині перевищення балансової вартості ідентифікованих активів і зобов'язань над їх справедливою вартістю протягом періоду корисного використання активу чи терміну погашення зобов'язання.

Вимога щодо порівнянності звітності підприємств, які здійснили придбання, та консолідованої звітності не виконується, оскільки чинними Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та Міжнародними стандартами фінансової звітності передбачений різний порядок відображення показників гудвілу та гудвілу при консолідації, що ускладнює проведення аналізу. Більше того, гудвіл є абстрактним активом, тому його слід унаочнювати шляхом визнання ідентифікованих вигод, що призводять до його формування, активами. Можливість визнання активів у окремій звітності підприємства передбачена, а для консолідованої звітності–ні, що пов'язано з коригувальною природою гудвілу при консолідацій. Попри це, для забезпечення принципу порівнянності необхідне відображення активів–визнаних торгових марок–й у консолідованих звітах.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 22 [2; 4] можливе визнання негативного гудвілу і списання його на доходи протягом терміну його корисного використання. Міжнародний стандарт фінансової звітності 3 "Об'єднання бізнесу", який з 1 січня 2005 року змінює Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 22, передбачає негайне списання суми перевищення справедливої вартості придбаних ідентифікованих активів і зобов'язань над вартістю придбання на доходи замість можливого визнання негативного гудвілу [8; 9, 81]. Такий підхід є більш виправданим, оскільки ідея "корисного" використання недоотриманих доходів і "негативних" прихованих активів нівелює принцип переваги змісту над формою. Натомість, можливість визнання негативного гудвілу при консолідації не викликає заперечень з огляду на коригувальну природу цього показника.

Оскільки гудвіл є неідентифікованим активом, необхідно перш за все, теоретично обґрунтувати можливість його визнання. У літературі виокремлюють два підходи, відповідно до яких обґрунтуванням відображення гудвілу в активах є: 1) імовірність генерування гудвілом додаткових доходів (прибутків) та 2) ідея прихованих–невизнаних–активів [11]. Названі підходи фактично тотожні: вигоди не відображалися як активи

© В.Г.Швець, К.Р. Сосновський, 2005

в обліку дочірнього підприємства (були "прихованими") через особливості законодавства та/або стандартів обліку, неможливість достовірної оцінки або невпевненості у можливості отримання економічних вигод. Для цілей статті слід зосередитися на другому підході, оскільки саме він дозволяє унаочнити гудвілу шляхом визнання підприємством-покупцем нових активів. Відмінності між Міжнародним стандартом фінансової звітності 3 та Міжнародним стандартом бухгалтерського обліку 22 та можливість відображення нематеріальних активів за рахунок гудвілу розглянутий у статті В.М. Костюченко [10]. Попри актуальність і охоплення матеріалу, названа стаття не торкається проблеми визнання аналогічних активів у консолідованій фінансовій звітності. Таким чином, запропонований підхід є продовженням теоретичної роботи ряду науковців [10; 11] щодо аналізу та покращення показників фінансової звітності щодо їх корисності для оцінки діяльності підприємства та прийняття рішень.

Для визначення можливості визнання торгових марок та інших нематеріальних активів дочірні підприємства слід розподілити на дві групи за ознакою появи корпоративних прав на них у материнського підприємства:

- створені материнським підприємством для окремого провадження діяльності з виділенням відповідних активів;
- набуті внаслідок передачі материнському підприємству частки у статутному капіталі (придбання або передача частки).

Цей поділ визначає первинне відображення гудвілу при консолідації: внаслідок створення дочірнього підприємства він не виникатиме, а внаслідок придбання, у випадку різниці між справедливою вартістю корпоративних прав і вартістю чистих активів дочірнього підприємства, буде відображений у зведеній фінансовій звітності.

Оскільки відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 8 і Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 38, активами не слід визнавати внутрішньо створені ділову репутацію, назву торгової марки, заголовки видань, переліки клієнтів та інші схожі за змістом статті. Для складання консолідованої звітності група підприємств вважається однією господарською одиницею, тому визнання активами вигод, створених дочірніми підприємствами, є неможливим, адже вони є внутрішньо створеними. При цьому вигоди, створені дочірніми підприємствами до їх консолідації у зведеній фінансовій звітності, можуть визнаватися активами. Можливість визнання активу, який не відображався у звітності придбаного підприємства безпосередньо вказана у Міжнародних стандартах фінансової звітності [4; 7; 8]–наведений перелік нематеріальних активів, які окремо визнаються [10]. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку не передбачають такої можливості [1; 2].

У окремих випадках підприємства можуть здійснювати придбання за ціною, яка вища за справедливу вартість ідентифікованих активів і зобов'язань з метою розширення виробничої чи збутової мережі, ефективнішого використання власних активів або з надією на більш результативне, ніж у інших потенційних зацікавлених та поінформованих покупців, використання активів. Гудвіл, що виник внаслідок такого придбання, не може мати характеристик нематеріального активу. Щодо об'єктивно наявних вигод, не визнаних активами, які фактично збільшують вартість придбання чистих активів підприємства, слід визначити 1) фактори, що призводять до виникнення вигод, збільшуючи вартість придбання підприємства чи його частки, та 2) можливість визнання за рахунок гудвілу нематеріальних активів.

Фактори, що формують гудвіл, можна розглянути у формі 1) переліку елементів–вигод, які дозволяють збільшити доходи чи зменшити витрати і не визнаються активами, чи 2) переліку ринкових переваг. Відповідно до елементного підходу називають перелік користувачів, витрати на організацію і розвиток підприємства, зареєстровані торгові марки, патенти, ліцензії тощо. Серед ринкових переваг називають приплив грошових коштів (у короткостроковому періоді), стабільність, кадрове забезпечення, ексклюзивні права (зокрема, на використання торгових марок) [11].

Можливість визнання нематеріальних активів обмежується критеріями визнання та іншими положеннями відповідних стандартів бухгалтерського обліку. Критеріями визнання нематеріального активу є:

- контроль над активом внаслідок минулих подій;
- можливість достовірної оцінки активу;
- можливість відокремлення від інших активів або можливість ідентифікації майбутніх вигод, що надходитимуть від використання цього активу [7, 11-12];

Перший критерій виконується як у випадку придбання підприємства з подальшою його ліквідацією, так і у випадку набуття корпоративних прав дочірнього підприємства. Дотримання другої вимоги в сучасних умовах не є проблемою, адже на ринку працюють спеціалізовані на операціях з торговими марками компанії, але вимагає значних витрат, тому визнавання стосуватиметься суттєвих (у вартісному вимірі) нематеріальних активів. Відповідність третьому критерію частково випливає з другого: навіть якщо неможливо відокремити актив (неможливі оренда, продаж, обмін або розподіл економічних вигод, що надходять від даного активу без вибуття вигод, що надходять від використання інших активів [7, 11]), факт оцінки нематеріального активу майже завжди свідчить про можливість визначення вигод, що надходитимуть від його використання.

З питанням ідентифікації (шляхом оцінки) вигод, що надходитимуть від використання торгової марки, пов'язані певні труднощі. Справедлива вартість ґрунтується на оцінці доходів від використання торгової марки, які могли б отримувати зацікавлені та поінформовані особи у випадку її придбання. Оцінки доходів покупця (підприємства чи групи) й інших суб'єктів можуть суттєво відрізнятися через вплив інших чинників, тому, відповідно до принципу обачності, необхідно визначати вартість нематеріальних активів на основі нижчої з оцінок.

Оскільки, як зазначено вище, виникнення гудвілу пов'язане з прихованими вигодами, його частина неминуче відображатиметься у звітності, оскільки не всі вигоди можна визнавати активами відповідно до облікових стандартів. Наприклад, наявні клієнти у короткостроковому періоді дозволять отримувати додатковий дохід, але визнання переліку клієнтів активом може не узгоджуватися з принципом обачності. Інша причина–це ефект синергії: певна частина гудвілу зумовлена тим, що використання цілісного майнового комплексу є більш ефективним, ніж окремих його складових, а розширення шляхом придбання ідентифікованих активів і зобов'язань підсилює цю закономірність. Ефект синергії також присутній у випадку гудвілу при консолідації, оскільки материнське підприємство розраховує на більш ефективну діяльність групи у зв'язку з провадженням внутрішніх операцій.

Облік торгової марки після її визнання за рахунок гудвілу викликає певні труднощі, пов'язані з відображенням її вартості. Конкуренція, зміна уподобань, законодавче регулювання та інші фактори можуть суттєво впливати на її справедливу вартість, але переоцінка нематеріальних активів допускається лише у випадку

існування активного ринку [1; 7], що неможливо з огляду на вартісну неоднорідність торгових марок. З іншого боку, значні відхилення від справедливої вартості торгової марки небажані ще й через суттєвий вплив на майбутні доходи від її використання [6], тому слід вдатися до переоцінки торгової марки–її слід проводити досить часто для правдивого відображення у звітності. Переваги від надання правдивої інформації переважатимуть витрати на здійснення оцінки, адже якщо підприємство вдалося до визнання торгової марки активом, її вартість є суттєвим для звітності показником. Для правдивого відображення торгових марок у звітності Міжнародний стандарт фінансової звітності 3 передбачає альтернативний варіант обліку, відповідно до якого придбані торгові марки можуть відображаються за справедливою вартістю з урахуванням можливих її коливань у бік зменшення.

Для дотримання вимог порівнянності та послідовності торгові марки повинні аналогічно відображатися у зведених звітах. Виділена з гудвілу при консолідації торгова марка є особливим об'єктом обліку, оскільки вона не відображається в окремих звітах підприємств групи. Вартість такої торгової марки є складовою коригувального показника консолідованої фінансової звітності. Первісне визнання у консолідованих звітах відбуватиметься так само, як і у випадку придбання підприємства з подальшою його ліквідацією. Для відображення торгової марки у зведеній звітності слід використовувати запропонований альтернативний варіант обліку.

При первинному визнанні торгової марки у момент визнання підприємства дочірнім гудвіл при консолідації визначатиметься як різниця між вартістю придбання та справедливою вартістю ідентифікованих активів і зобов'язань придбаного підприємства, зменшена на справедливу вартість визнаної торгової марки. При подальшому складанні зведеної фінансової звітності гудвіл при консолідації визначатиметься як різниця між балансовою вартістю інвестицій у дочірнє підприємство та балансовою вартістю його активів і зобов'язань, зменшена на справедливу вартість торгової марки на момент її первинного визнання.

Визнання торгової марки у консолідованій звітності не впливатиме на показник частки меншості у, оскільки визнання відбувається за рахунок гудвілу при консолідації.

Відповідно до запропонованого порядку обліку, торгові марки підлягають обов'язковій переоцінці за справедливою вартістю. Як наслідок, у зведеній фінансовій звітності з'являться поряд з торговими марками й інші пов'язані з переоцінкою статей показники, які не відображені у окремих звітах підприємств групи. Наприклад, при зменшенні справедливої вартості виникатимуть витрати, які відображатимуться у звіті про фінансовий результат у складі інших витрат. Відображення сум уцінки матиме наслідком відображення даних у консолідованому звіті про рух грошових коштів. На суму проведеної на рахунку витрат уцінки буде відображене коригування за показником збитку від операційної діяльності.

У випадку, якщо торгова марка відноситься до діяльності дочірнього підприємства, яке складає звіти у іноземній валюті, її вартість переводитиметься валюту консолідованої звітності, адже визначення справедливої вартості найімовірніше здійснюватиме компанія–резидент країни дочірнього підприємства. Слід вважати, що оцінка торгової марки зроблена у іноземній валюті, навіть якщо вона виражена у валюті консолідованої звітності. Внаслідок коливання курсів валют відображатимуться й операції зі зміни показників накопиченої курсової різниці, що відображаються у балансі та звіті про власний капітал.

Відповідно до запропонованого порядку відображення торгових марок у консолідованій звітності, у примітках необхідно наводити інформацію про перелік визнаних торгових марок; дочірні підприємства, до діяльності яких відносяться торгові марки; причини, через які суттєві за вартістю торгові марки дочірніх підприємств не визнані у консолідованій звітності; справедливу вартість визнаних торгових марок і суми переоцінок; спеціалізовані підприємства, які здійснили оцінку справедливої вартості.

Для обліку визнаних у консолідованій фінансовій звітності торгових марок зручно припустити існування умовного дочірнього підприємства, баланс якого складається з торгових марок (актив) і капіталу. Після визначення справедливої вартості торгових марок та формування фінансових звітів дочірнього підприємства показники його "діяльності" консолідуються разом з показниками інших підприємств.

Умовне визнання нематеріальних активів має не лише практичне, а й теоретичне значення, оскільки внаслідок його застосування у консолідованій фінансовій звітності з'являються особливі об'єкти обліку та звітності, які відсутні у окремих звітах і не є коригувальними показниками, що дозволяє розширити можливості фінансового аналізу, оскільки показники консолідованої звітності стають порівнянними та більш визначеними. Умовне визнання не лише розширює інструментарій бухгалтерського обліку, а й покращить якість управлінських рішень–його використання дозволить уточнити показники звітності, що збільшить її корисність для оцінки користувачем минулих подій і визначення напрямків майбутньої діяльності.

1. ПСБО 8 "Нематеріальні активи". Наказ МФУ від 18.10.1999 р. № 242. 2. ПСБО 19 "Об'єднання підприємств". Наказ МФУ від 07.07.1999 р. № 163. 3. ПСБО 20 "Консолідована фінансова звітність". Наказ МФУ від 30.07.1999 р. № 176. 4. МСБО 22 "Об'єднання підприємств" (дійсний до 31.12. 2004 р.). Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000, пер. з англ. під редакцією Голова С.Ф. ФПБАУ, 2000, 1272 с., с. 539-584. 5. МСБО 27 "Консолідовані фінансові звіти". Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000, пер. з англ. під редакцією Голова С.Ф. ФПБАУ, 2000, 1272 с., с. 637-648. 6. МСБО 36 "Знецінення активів". Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000 пер. з англ. під редакцією Голова С.Ф., ФПБАУ, 2000, 1272 с., с. 855-934. 7. МСБО 38 "Нематеріальні активи". Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000, пер. з англ. під редакцією Голова С.Ф. ФПБАУ, 2000, 1272 с., с. 983-1032. 8. Міжнародний стандарт фінансової звітності 3 "Об'єднання компаній" (дійсний з 1.01.2004 р.), http://www.gaap.ru. 9. Голов С.Ф., Костюченко В.М., Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами. – К.: Лібра, 2004, 880 с. 10. Костюченко В.М. Об'єднання підприємств: нові облікові підходи // Бухгалтерський облік і аудит, 2004, № 9, с. 3-12. 11. Accounting Theory: J.R. Colley, A.G. Volcan, Accounting for Goodwill, pp. 323-332.

Надійшла до редколегії

Г.І. Купалова, д-р екон. наук, проф.

ФІНАНСОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проведено аналіз та виявлені причини, що утруднюють ведення підприємницької діяльності в Україні. Дані пропозиції щодо створення сприятливих фінансових та організаційних умов для її розвитку.

Labor markets in rural areas in Ukraine were analyses. Proposal to facilitates the Development of products sales – employment of rural people were provides.

Складні процеси формування ринкової багатоукладної економіки, зміни трудових, господарських, майнових, земельних відносин в Україні супроводжуються не тільки позитивними, а й негативними наслідками. Зокрема, падінням обсягів виробництва, банкрутством частини господарських структур, масовим вивільненням працівників практично з усіх галузей економіки, виникненням безробіття., а також зубожінням населення. В Україні на 1 січня 2004 р. чисельність незайнятих трудовою діяльністю громадян склала 1003,7 тис. осіб, а кількість вакансій і вільних робочих місць – всього 138,8 тис. одиниць. Навантаження на одне вільне робоче місце дорівнювало 7 осіб [1, с. 54-56]. При цьому рівень зареєстрованого безробіття (у процентах до економічно активного населення) становив 4,7%, що значно вище порівняно з іншими країнами СНД. Для порівняння аналогічний показник був у: Білорусі – 3,1%, Киргистані – 2,9, Таджикистані – 2,4, Російській Федерації – 2,3, Казахстані – 1,8, Азербайджані – 1,4, Молдові – 1,2% (табл. 1).

Таблиця 1. **Динаміка рівня зареєстрованого безробіття в кранах СНД у 1998-2003 рр., у % до економічно активного населення, на кінець року***

Країна	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Україна	4,3	5,5	5,4	4,8	4,9	4,7
Азербайджан	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3	1,4
Вірменія	9,1	11,5	11,5	9,8	9,1	9,8
Білорусь	2,3	2,0	2,0	2,3	3,0	3,1
Казахстан	3,9	3,9	3,9	2,8	2,6	1,8
Киргистан	3,1	3,0	3,0	3,1	3,1	2,9
Молдова	1,9	2,1	2,1	1,7	1,5	1,2
Росія	2,6	1,7	1,7	1,6	1,8	2,3
Таджикистан	2,9	2,9	2,9	2,3	2,6	2,4**

* Джерело: Праця України 2003: Статистичний збірник [1, с. 62].

** Листопад

Значно вищий рівень безробіття в Україні, розрахований за методикою МОП – 9,1%. Особливо складний стан із зайнятістю населення виник у сільській місцевості, де сфера прикладання праці вкрай обмежена. На жаль, із року в рік чисельність безробітних на селі зростає, що свідчить про загострення кон'юнктури ринку праці (рис.)

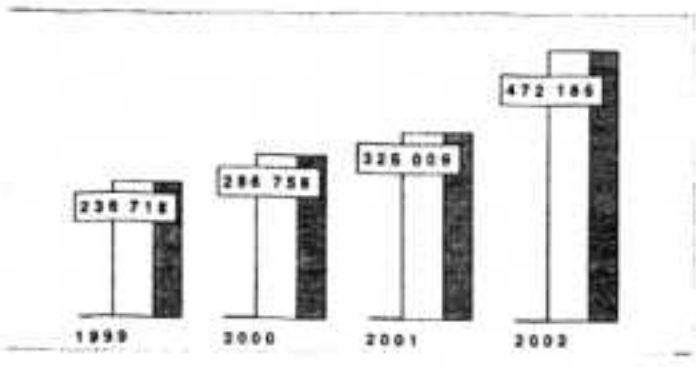

Рис. Динаміка чисельності безробітних України, які проживають у сільській місцевості за 1999 – 2002 рр., осіб*

* Джерело: Ринок праці України у 2002 р. Аналітично-статистичний збірник [2, с. 212-213].

Така складна ситуація потребує реструктуризації економіки і розширення сфер прикладання праці. Проте можливості державного бюджету обмежені, а служби зайнятості зайняли дещо пасивну позицію в частині створення нових робочих місць, переклавши таку важливу функцію, як фінансування проектів щодо створення нових робочих місць безробітними, на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. В цих умовах внаслідок падіння доходів та обмеження сфер прикладання праці в громадському секторі виробництва відбувається стрімкий перерозподіл робочої сили в приватний сектор. Населення все більше розраховує на власні сили, займаючись самозайнятістю, тобто підприємництвом, індивідуальною трудовою діяльністю. При цьому підприємництво відіграє особливо важливу роль у частині забезпечення населення робочими місцями, зниження безробіття, збільшення доходів, набуття нових професійних, управлінських знань і навичок, посилення мотивації праці, що в цілому сприяє соціальній стабільності суспільства. За підрахунками вчених-економістів, збільшення кількості підприємців на 10 осіб сприяє скороченню безробітних на 4-5 чоловік [3, с.76].

Не дивлячись на важливість проблеми підприємництва, вона ще недостатньо досліджена як з наукового, так і з практичного боку. Зокрема відсутній моніторинг стану підприємницької діяльності, не ведеться відбір перспективних підприємців із числа безробітних громадян, не вивчається їх думка щодо можливості вести власний бізнес і причин, які цьому заважають. Необхідна також розробка практичних підходів і пропозицій щодо усунення останніх, насамперед, шляхом створення сприятливого фінансового механізму, здійснення ефективних організаційних заходів із підтримки підприємництва. Розгляду цих та деяких інших аспектів і присвячена дана стаття.

В ході наукового дослідження встановлено, що проблемі підприємництва в наукових дослідженнях приділяється значна увага. Розробці її присвятили свої праці багато зарубіжних і вітчизняних учених-економістів, які закономірно вважають підприємництво важливим елементом економічної політики держави. Великий внесок в розвиток теорії та практики даного питання внесли такі учені: А.І. Агеєв, М.Й. Малік, О. Онищенко, Покропивний С.Ф., П.Т. Саблук, В.В., Радаєв, Л. В. Романова, В.В. Юрчишин та інші. Вони визначили характерні ознаки, риси підприємницьких організацій, а також передумови виникнення і напрями формування їх, зокрема у в сільському господарстві, обґрунтували шляхи і методи

© Г.І. Купалова, 2005

створення нової підприємницької моделі сільського господарства та перетворення сільськогосподарських підприємств у підприємницькі структури [4 – 6].

Не дивлячись на здійсненні заходи, потенційні можливості щодо створення підприємницьких структур і робочих місць у них використані ще недостатньо з ряду науково-методологічних, соціально-економічних, організаційних, нормативно-правових, політичних та інших причин. В проведених до цього часу дослідженнях основна увага приділяється розвитку підприємництва в Україні цілому. При цьому часто залишаються поза увагою вивчення сучасних тенденцій та змін соціально-економічних та політичних відносин, соціально-психологічний стан населення, не враховуються регіональні і місцеві особливості, насамперед, в контексті їх впливу на розвиток підприємництва і забезпечення робочими місцями громадян. Проте особливо гостро постала проблема зниження безробіття і відповідно пошуку шляхів підвищення зайнятості, доходів населення, насамперед, в сільській місцевості, в агропромисловому комплексі. Нині у більш ніж половині областей рівень безробіття сільських жителів перевищує рівень безробіття міського населення.

Виходячи з цього, метою нашого дослідження, результати якого викладені у цій статті, є розробка пропозицій щодо удосконалення фінансових та організаційних підходів щодо подальшого стимулювання розвитку малого підприємництва безробітних. Досягнення її потребувало вирішення таких завдань:

- аналіз та оцінка стану і рівня розвитку підприємництва;
- виявлення безробітних, які хочуть займатися підприємницькою діяльністю;
- встановлення причин, які стоять на перешкоді розвитку малого бізнесу і самозайнятості;
- визначення шляхів удосконалення фінансового механізму та поліпшення організаційних засад подальшого розвитку підприємництва і самозайнятості населення.

В останні роки в Україні приділяється все більше уваги сприянню розвитку малого підприємництва для забезпечення зайнятості та доходів, подолання бідності населення, насамперед його уразливих верств – безробітних. З цією метою Президентом України були підписані Укази у 1998 р. "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності", у 2000 р. – "Про запровадження єдиної регуляторної політики у сфері підприємництва", було ухвалено Закони України: "Про державну підтримку малого підприємництва" та "Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні". Згідно з цими законами розроблені та здійснюються в усіх областях країни регіональні програми розвитку малого підприємництва на 2001-2003 рр. В них передбачені заходи щодо забезпечення умов для створення суб'єктів малого підприємництва та організації нових робочих місць. Для цього а в Державному бюджеті на 2003 р. було передбачено 50 млн. грн. на розвиток малого бізнесу, що приблизно у 3 рази більше, ніж у 2000 р.

Завдяки прийнятим та реалізованим заходам в Україні, за даними Державного комітету статистики, діяло 253,8 тис. малих підприємств, з них за формами власності: державна – 2,8 тис. од., комунальна – 8,0, приватна – 82,4, колективна – 159,3, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав – 1,3 тис. од. При цьому малими підприємствами, де працювало майже 2 млн. осіб, було вироблено продукції, робіт і послуг на суму 25,8 млрд. грн. або 7,3% від їх загального обсягу по країні. Головними виробниками продукції виступають малі підприємства колективної (70,9% від загального обсягу) і приватні (22,0%). Решта – 7,1% обсягу виробництва припадає на підприємства інших форм власності.

Основною сферою діяльності малого бізнесу є торгівля і побутове обслуговування – 42,9% від загальної кількості малих підприємств. Крім того, у виробничій сфері діяло 29% підприємств, з них в: промисловості – 16%, будівництві – 8,5%, сільському господарстві – 4,4% [7, с. 342, 343].

Відбувається формування інфраструктури підтримки та супроводження підприємців. В країні діють 146 бізнес-центрів, у тому числі в Полтавській області – 14, Харківській і Луганській – по 13, Миколаївській – 12, Донецькій області – 11, в м. Києві – 10. Крім того, функціонують 57 бізнес-інкубаторів, з них в Одеській області – 9, Київській області та Автономній Республіці Крим – по 4, в м. Києві – 6. Для управління і контролю за розвитком підприємницької діяльності створений Державний комітет України з питань розвитку регуляторної політики та підприємництва. На регіональному рівні створені координаційні ради, які сприяють вирішенню проблем і конфліктів, які стосуються підприємців. До складу цих рад входять представники: місцевих органів влади, податкової служби, внутрішніх справ, громадських організацій та інших об'єднань підприємців, що забезпечує комплексний підхід до вирішення проблем. Нині в Україні функціонують 600 координаційних рад.

Виходячи з важливості розвитку малого підприємництва, поставлене конкретне завдання щороку створювати в Україні не менше 100 тисяч суб'єктів малого бізнесу з 1 мільйоном робочих місць. Віддаючи належне цій сфері економічної діяльності, в країні 1 вересня відзначається професійне свято – День підприємця.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що не дивлячись на реалізовані заходи щодо підтримки малого підприємництва в Україні, темпи його розвитку недостатні. За останні три роки в нашій країні виникло лише 150 тис. малих підприємств, а загальна частка малого підприємництва у валовому внутрішньому продукті становила менше 10% проти 70% у країнах ЄС. Більшість дорослих жителів нашої країни (61,3%) вважає, що малий і середній бізнес зараз перебувають у тіньовій сфері [8].

Основними причинами такого негативного стану розвитку малого підприємництва і самостійної зайнятості є: недосконала фінансово-кредитна політика, несприятливе оподаткування, корупція, хабарництво, бюрократизм, низька конкурентноздатність продукції,, неготовність населення до ведення власної справи тощо. Зокрема, продукція і послуги, вироблені українськими підприємцями, займають всього 68 місце на міжнародному ринку, тому що вони в основному можуть задовольняти тільки достатньо низькі потреби споживачів. Тільки кожний десятий підприємець поставляє свою продукцію на зовнішній ринок [9].

Розвиток малого і середнього бізнесу стримує відсутність необхідних коштів. До того ж більше половини коштів, які виділяються на розвиток малого бізнесу в Україні, витрачаються не за призначенням [8]. В країні відсутня ефективна система кредитування підприємців. Банки, виходячи з інтересів власної вигоди, не зацікавлені у зниженні процентних ставок за користування кредитами. Нині підприємець, що планує розпочати власний бізнес, немає можливості отримати цільовий кредит. Ні державні ні комерційні банки практично не надають кредит приватним особам, дрібним товаровиробникам, оскільки останні не можуть виплачувати високі проценти за кредит (річна ставка 60-80%) та не мають застави (до 200%), як цього вимагають банки.

Як показали наші дослідження, на заваді організації власної справи інвалідів стоять і суб'єктивні фактори: невпевненість щодо здатності до започаткування власної справи, відсутність теоретичних знань чи необхідної інформації, відсутність навичок практичного менеджменту, необізнаність з нормативними правилами тощо.

Крім позитивних аспектів, застосування єдиної системи оподаткування, як показали наші дослідження, спричинило і ряд проблем щодо сплати податків. По-перше, вона вигідна для підприємців-фізичних осіб і, навпаки, стримує розвиток юридичних осіб, тому що річний обсяг їх виручки не повинен перевищувати 1 млн. грн. Такі обмеження не на користь малим підприємствам, які вимушені просто дрібнити свій бізнес. По-друге, негативними наслідками є зниження обсягів інвестицій, повільні темпи інвестиційних проектів тощо. Крім того, після введення у 2001 р. законів щодо соціального страхування для платників єдиного, фіксованого податку значно зросла кількість звітних показників, що утруднює облік підприємницької діяльності та звітність щодо неї і потребує наявності спеціальних знань. Проте не всі підприємці мають належну професійну освіту і підготовку, володіють навичками з обліку, ведення бізнесу, маркетингу, законодавчого права тощо.

Ці та інші висновки зроблені за матеріалами проведеного вибіркового соціологічного обстеження. За допомогою анкети по вивченню планів безробітних щодо ведення підприємницької діяльності було опитано у 2004 р. автором разом із ученими-економістами О.Й. Леським, А.Б. Клиновським, І.В. Дорошенко 310 осіб працездатного віку, у тому числі 130 чоловіків (42%) і 180 (58%) жінок. За освітнім рівнем 54% обстежених безробітних мали професійно-технічну освіту, 35% – загальну середню і 11% – вищу.

Як виявилося, в цілому трохи менше половини респондентів (47,9%) хотіли б відкрити власну справу і стати підприємцем. Однак на заваді цієї справи стоять причини особистого та загального порядку: стан здоров'я, вік, організаційні, підприємницькі здібності, політика у сфері оподаткування, кредитування, охорони правопорядку тощо. Основні з них: відсутність необхідних коштів, ресурсів, виробничих контактів – 21,5% відповідей; нестача економічних, юридичних, організаційних та інших знань і навичок – 18%; занадто великі податки – 16,6%; непослідовна політика держави та недосконалість законодавства – 11,8%; неможливість взяти на прийнятних умовах кредит для організації власної справи – 11%; незадовільний стан здоров'я – 4%; небажання ризикувати – 3,9%; небажання брати на себе відповідальність – 3,5%; відсутність властивостей лідера, керівника – 3%, а також негативний досвід родичів, сусідів, знайомих – 1,9% (табл.2).

Необхідними умовами успішної організації та ведення власного бізнесу, на думку респондентів є: забезпечення можливості пільгового кредитування (28,8%); постійне консультування та інформаційне супроводження підприємців після організації власної справи з економічних, технологічних, правових та інших питань (18,3%); пільгове оподаткування (15,9%); організація безплатного навчання безробітних-майбутніх підприємців (14,6%); виявлення безробітних, здатних до підприємницької діяльності (13,5%)(табл.3).

Таблиця 2. **Причини, що заважають сільським безробітним Київської, Рівненської та Вінницької областей відкрити власну справу і стати підприємцями, 2003 р., % до загальної кількості відповідей**

Причина	Київська	Рівненська	Вінницька	В середньому
Відсутність необхідних коштів, ресурсів, виробничих контактів	11,8	30,3	23,7	21,5
Нестача економічних, юридичних, організаційних та інших знань і навичок	27,3	16,2	11,9	18,0
Занадто великі податки	13,7	15,0	19,9	16,6
Непослідовна політика держави та недосконалість законодавства	7,8	13,8	13,8	11,8
Неможливість взяти на прийнятних умовах кредит для організації власної справи	20,5	6,0	6,6	11,0
Незадовільний стан здоров'я	4,9	2,5	5,3	4,5
Високий рівень злочинності	3,9	4,2	4,7	4,3
Небажання ризикувати	1,6	5,4	4,7	3,9
Небажання брати на себе відповідальність	2,7	1,8	5,1	3,5
Відсутність властивостей лідера, керівника	2,9	4,2	2,4	3,0
Негативний досвід родичів, сусідів, знайомих	2,9	0,6	1,9	1,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 3. **Відповіді сільських безробітних Київської, Рівненської та Вінницької областей на запитання: "Що потрібно зробити, щоб Ви змогли організувати власну справу і стати підприємцем?", 2003 р., % до загальної кількості відповідей**

Відповідь	Київська	Рівненська	Вінницька	В середньому
Пільгове кредитування	29,0	34,7	25,2	28,8
Постійне консультаційне та інформаційне супроводження підприємців	24,7	25,6	9,0	18,3
Пільгове оподаткування	17,4	15,7	14,9	15,9
Безплатне навчання майбутніх підприємців	14,8	10,7	16,7	14,6
Виявлення безробітних, здатних до підприємницької діяльності	14,1	13,2	13,2	13,5
Інші заходи	-	0,1	21,0	8,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Отже, основними заходами щодо активізації підприємницької діяльності є сприятливе кредитування, ефективне консультаційне та інформаційне забезпечення, пільгове оподаткування. В Національній програмі сприяння розвитку малого підприємництва в Україні поставлене завдання активізації фінансово-кредитних та інвестиційних механізмів, пошуку нових форм фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва. Особливо це важливо для сільських приватних підприємців, які не мають доступу до кредитів. Одним із шляхів розв'язання поставленого завдання є розвиток мікрокредитування малого бізнесу. Особливо це важливо для сільських приватних підприємців, які не мають доступу до кредитів для ведення аграрного виробництва. Специфіка останнього полягає в низькій обіговості оборотних активів, сезонності, великому часовому розриві між вкла-

денням коштів і кінцевим результатом виробництва, потребою в кредитах і нерозвиненістю фінансових послуг та обмеженістю доступу селян до фінансово-кредитних ресурсів. В цих досить складних умовах ефективним інструментом фінансування сільськогосподарських товаровиробників, насамперед, особистих селянських і фермерських господарств, приватних підприємців виступають сільські кредитні спілки. Основна їх роль повинна полягати у наданні позик на започаткування, розвиток підприємницької діяльності, а також на побутові і соціальні потреби. Крім того, кредитні спілки залучають тимчасово вільні кошти громадян на депозитні внески, що сприяє підвищенню їх доходів.

Однією із кращих кредитних спілок на Київщині є сільська кредитна спілка "Господар" смт. Макарів. Вона входить у Національну асоціацію кредитних спілок України і об'єднує майже 300 членів, переважно власників особистих селянських господарств, із 12 сільських громад Макарівського району. На і червня 2004 р. спілкою було видано 248 кредитів, середній розмір яких дорівнював 2,1 тис. грн. Причому, більше, ніж кожен четвертий кредит (27%) виданий для розвитку малого бізнесу в аграрній сфері. Середній розмір кредиту на підприємницьку діяльність склав 3,6 тис. грн., а середня кредитна ставка дорівнювала 16%.

Аналогічні кредитні спілки створені ще в 6 районах Київської області. Завдяки цьому понад третину сільських жителів отримали доступ до мікрокредитів. Причому процедура отримання кредиту через кредитну спілку набагато простіша порівняно з банками, а робота її є прозорою.

Підготовлені безробітні, які вже відкрили свою справу, потребують також подальшої постійної підтримки і консультування з нормативно-правових, економічних питань щодо оподаткування, маркетингу, кредитування, перспектив розвитку нових видів діяльності тощо. Не останнє місце також займає психологічна, інформаційна підтримка молодих підприємців. Без цього неможлива продуктивна зайнятість, а частина підприємців взагалі закривають розпочатий бізнес.

Не менш важливе значення для забезпечення підприємницької діяльності населення має створення необхідних умов для розвитку особистих селянських господарств. Цьому сприяє і прийнятий Закон України "Про особисте селянське господарство". Однак, поки що не всі проблеми вирішені. Залишається невизначеним соціально-правовий статус ОСГ, а звідси і неясності з оподаткуванням. В зв'язку з цим необхідно розробити механізм оподаткування громадян, зайнятих в особистому селянському господарстві.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів щодо удосконалення існуючого фінансово-кредитного механізму та поліпшення організаційних засад сприятиме розвитку підприємницької діяльності, забезпеченню продуктивної самостійної зайнятості, підвищенню доходів і платоспроможності населення, а також в цілому зниженню соціальної напруги в суспільстві.

1. Праця України 2003; Стат. Збірник. – К.: ДКСУ, 2003. – 386 с. 2. Ринок праці України у 2002 році. Аналітично-статистичний збірник – К. ДЦЗ Мінпраці України, 2003, с. 212-213. 3. Піддубна Л.О. Особливості поведінки економічно-активного населення на ринку праці //Зайнятість та ринок праці. Вип. 8. – К.: НЦ ЗРП, С.70-78. 4. Онищенко О., Юрчишин В. Про підприємницькі форми господарювання в аграрній сфері // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 50 – 60. 5. Покропивний С.Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність. – К., КНЕУ, 1998. – 352 с. 6. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. – К.: ІАЕ, 1997. – 272 с. 7. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: ДКСУ, 2003. – 662 с. 8. Україні потрібен революційний прорив у розвитку малого бізнесу. Виступ Президента Л.Д. Кучми на Всеукраїнській нараді з питань підприємництва 15.07.2002 р. //Урядовий кур'єр, 2002. – 17 липня. 9. Дядькова Н. Малий бізнес в Україні: перспективи розвитку //Праця і зарплата. – 2002. – № 9.

Е.В. Галицька, к.е.н., доц.

ІСТОРІЯ СТАТИСТИКИ В ПРАЦЯХ М.В.ПТУХИ

У статті досліджуються наукові праці М.В.Птухи з історії статистики, характеризуються основні постулати даних робіт, визначається їх значення для розвитку вітчизняної статистичної науки.

The article introduces scientific works on the history of statistics of M.V.Ptyxa,describes basic postulates of these works, determines their role in development of native statistics science.

"Історичне вивчення розвитку будь-якої науки цікаве, необхідне і корисне: ця частина загальної історія культури людства, яка має і практичне значення" [2, с.11]– так підкреслював значення дослідження історії науки М.В.Птуха.

Цей вислів вченого не втратив своєї актуальності і сьогодні. Оскільки праці українських статистиків кінця IX – поч. XX ст. являють не аби яку цінність для сучасних дослідників, незалежно від того займаються вони фундаментальними чи прикладними проблемами статистики.

Видатний український статистик, демограф Михайло Васильович Птуха народився 7 листопада 1884 року в місті Острі Чернігівської губернії. У 1898 році закінчив Остерське міське училище. Протягом трьох років працював помічником народного вчителя, а в літній період брав участь в оціночно-статистичних роботах, що проводились Чернігівським губернським земством. У 1904 році М.В. Птуха екстерном закінчив Новоросійську (Одеську) гімназію [1].

З 1906 по 1910 рік – студент юридичного факультету Петербурзького університету. Після закінчення університету М.В.Птуху залишають на кафедрі політичної економії та статистики для підготовки до професорського звання. Здібності до наукової роботи проявились у студентські роки. В 1910 році вийшла у світ робота приват-доцента Петербурзького університету Г.Г.Швиттау "Вступ в економічну статистику", в підготовці якої приймав участь і Птуха. Автор це зазначає у передмові до цієї роботи: "В підготовці даного посібника мені допомагав студент Петербурзького університету М.В.Птуха, якому приношу свою велику подяку" [8, с.5] зазначена робота носить не стільки навчальний, скільки монографічний характер. У ній розглядаються в основному проблеми не економічної статистики, а загальної теорії статистики. Третій розділ роботи присвячено історії розвитку статистики [8, с.106-124]. Саме в студентські роки М.В.Птуха зацікавився історією статистики, що певною мірою визначило його наукове майбутнє та основний об'єкт його наукової діяльності.

Згодом М.В.Птуху направлено за кордон, в Берлінський університет для наукового стажування із статистики. З 1913 року М.В. Птуха – приват-доцент кафедри політичної економії та статистики Петербурзького університету. В 1914 році з метою написання магістерської роботи він відправляється за кордон. У 1915 році

© Е.В. Галицька, 2005

повертається з Лондона до Петербургу і публікує свою магістерську дисертацію.

З 1918 року М.В. Птуха працює у Київському університеті, викладає статистику, а з наступного року очолює Інститут демографії Української Академії наук (1919-1938). Продовжує викладати у вищих навчальних закладах Києва. В 1940-1950 рр. очолює відділ статистики Інститута економіки Української Академії наук. М.В. Птуха з 1929 року був дійсним членом міжнародного статистичного інституту, в роботі якого приймав участь з 1922 року, а також брав участь у робочій групі Статистичної комісії ООН [1].

У 1925 році була опублікована робота "Статистична наука на Заході", у якій М.В.Птуха здійснив огляд іноземної статистичної літератури, бібліографічні замітки про книги по статистиці, що вийшли з друку за кордоном протягом десятиріччя 1914-1923 рр. Сам М.В.Птуха зазначав "я хотів коротко поділитись своїми враженнями про найбільш цікаву книжкову літературу, з якою мені видалось ознайомитись на основі перегляду її або читання рецензій у німецьких, англійських, італійських, американських і французьких періодичних виданнях [3, с.3]. У роботі дається огляд статистичної літератури з теорії та історії статистики (1 розділ); демографічної, санітарної та моральної статистики (2 розділ); економічної статистики (3 розділ); інших видів статистики; останній розділ – приватно-господарська статистика (business statistics). М.В.Птуха у своїй роботі майже не наводить інформації про джерела статистичних даних, але підкреслює, що вважає доцільним зазначити про видання Міжнародним Статистичним Інститутом "Міжнародного щорічника по статистиці" та констатує: "В завершенні вкажу на дуже радісний для статистики факт – створення міжнародних статистичних журналів" [3, с.199].

В 1945 році М.В.Птуха опублікував свою першу значну працю з історії "Нариси з історії статистики XVII-XVIII століть". Серед завдань даної роботи автор вбачав у тому, щоб при розгляді поглядів політичних арифметиків, дати історичний огляд в розрізі окремих країн, оскільки це краще за все дасть можливість з'ясувати "вплив своєрідності умов, що виникли там, і попиту на розвиток політичної арифметики.

...Своєрідність предмета, метода і завдань дослідження політичних арифметиків, як знань вищого порядку, як витоків статистичної науки, слід протиставити різним напрямам статистики XVII, XVIII та початку XIX століть... Тому в подальшому дається характеристика школи державознавства та інших напрямків так званої "статистики"" [2, с.15].

Визначаючи важливість формування та розвитку статистики під впливом політичних арифметиків та підкреслюючи роль представників школи державознавства, М.В.Птуха визначає необхідність дослідження не тільки статистики загалом, а й вітчизняної зокрема. "Вивчення історії вітчизняної статистики визначає наявність у нас багатьох цікавих практичних заходів, оригінальних та цінних теоретико-статистичних ідей" [2, с.19].

Заслуга М.В.Птухи полягає у тому, що він докладно розглянув виникнення статистики, "як особливої науки", підкреслюючи при цьому, що первинною її формою була політична арифметика.

Виникнення статистики відбулось у XVII столітті майже одночасно в Англії та Німеччині. Проте різними були як форми виникнення, так і зміст статистики. В Англії сформувалась школа політичних арифметиків, а у Німеччині – школа державознавства. Обравши один об'єкт дослідження – суспільство, вони при цьому використовували різні методи – вимірювання та описування. Обидва напрямки стали в майбутньому двома напрямками розвитку статистичної науці.

М.В.Птуха підкреслює, що найбільш авторитетні статистики витоки своєї науки зводили до політичної арифметики [2, с.21]. Засновниками статистики XVII ст. автор називає Джона Граунта (1620-1674), Вільяма Петті (1623-1687) та Едмунда Галлея (1656-1742). Роботи політичних арифметиків були присвячені вивченню соціально-економічних явищ, виявленню закономірностей суспільного життя за допомогою кількісного методу. Докладно аналізуючи погляди англійських вчених, М.В.Птуха підкреслює, що більш за все робіт по політичній арифметиці було написано в Англії, потім в Голандії та Франції та порівняно мало у інших країнах світу. Найбільшу увагу автор приділяв засновникам політичної арифметики, погляди інших представників розглядав менш детально. Він вважав, що більш за все "теоретичної нез'ясованості існує у відношенні трьох засновників статистики...; робив спробу критично висвітлити та вирішити основні спірні питання, що пов'язані з їх роботами" [2, с.16]. Саме М.В.Птуха детально розкрив метод побудови таблиць смертності Граунта і хоча зазначав, що "таблиця смертності Д.Граунта не дає правильної уяви про смертність жителів Лондона в середині XVII ст., її величезне наукове і практичне значення полягає у іншому" [2, с.42], а саме в тому, що автор першим у конкретній формі означив і, головне, здійснив на практиці вивчення смертності. Він зробив спробу встановити віковий склад населення, що проживає, вважаючи це одним з основних завдань свого дослідження, мав уяву про середню тривалість життя населення, але не зміг дійти до практичного обчислення її величини на основі своєї таблиці смертності.

Слід зазначити, що значну увагу М.В.Птуха приділяв питанням ісорії статистики населення того періоду. Він підкреслює, що першою державою, що організувала державну статистику населення в повному її вигляді була Швеція [2, с.166]. Зазначає особливу роль Академії Наук (1739) у справі організації державної статистики Швеції, у розвитку і зростанні демографії в XVIII ст. Виключне значення мало створення Табельної комісії (1748), що сприяло організації єдиної для всієї країни статистики населення і констатує, що "шведська статистика становить в різних відношеннях особливий інтерес для історика статистичної науки та практики" [2, с.206].

З точки зору історії статистики, зокрема демографії, розглянуто її розвиток у Франції з середини XVIII і до початку XIX ст. Хоча демографія Франції носила описовий характер, вона мала багато цікавих та цінних теоретичних досягнень. В демографічних роботах країни використовувались наявні матеріали з статистики населення. Аналіз поглядів демографів Франції свідчить про те, що внаслідок обставин, що історично склались, найбільш цікаві і цінні статистичні роботи XVIII і початку XIX ст. належать Франції [2, с.274].

На фоні розвитку загальної історії статистики М.В.Птуха дає характеристику розвитку статистичної думки в Росії до початку XIX ст. і констатує, що "основною рисою в історії вітчизняної статистики є детальний економіко-географічний та етнографічний опис намісництв, губерній, навіть повітів та окремих міст. В опублікованих та тих, що зберігаються в архівних описах всієї країни або окремих місцевостей, є цінні та цікаві матеріали. Вони чекають своїх дослідників, які любовно відберуть все, що має більше чи менше значення, перевірять цифрові відомості та після критичної обробки даних зроблять спробу висвітлити різні сторони історії нашої країни [2, с.347].

У контексті зі сказаним є продовження М.В.Птухою наукової роботи в галузі історії статистики, зокрема, вітчизняної. В 1955 р. виходить І том, а в 1959 р. – ІІ том "Нарисів з історії статистики СРСР". Характеристика розвитку статистичної думки в Росії до початку XIX ст. дається у першому томі цієї фундаментальної роботи. Починаючи з огляду основних ідей, М.В.Птуха визначає, що "історія вітчизняної статистики поки ще знаходиться у надто незадовільному стані. Пояснюється це, на нашу думку, двома обставинами: особливим характером статистичної науки і практики та антипатріотичною спрямованістю історичних робіт ряду професійних вчених, що займаються питаннями "статистики" [4, с.9].

М.В.Птуха підкреслював, що до другої половини XVIII ст. в Росії була значна кількість перевідної літератури, що містила відомості по статистиці. Російською мовою були перекладені кращі праці того часу. Проте історичне значення перевідної літератури було обумовлено не стільки її якостями, скільки тими обставинами, що статистичні праці вітчизняних вчених до 70-х років XVIII ст. взагалі не публікувались [4, с.453]. Тому читачі були змушені черпати статистичні дані з перевідної літератури чи з іноземних джерел.

На наш погляд, займатись історією будь-якої науки, досліджувати витоки її формування і розвитку є надзвичайно кропіткою роботою, що потребує чималих зусиль.

М.В.Птуха досліджує наукові праці статистиків, що вплинули на розвиток науки в XVII – XVIII ст. У визначеній послідовності розглядаються питання кількісного напряму в статистиці, розвитку економічної географії та системи державознавства в Росії. Досліджуються теоретичні та методологічні основи їх розвитку, аналізуються погляди вчених, визначаються їх позитивні здобутки. Зокрема, характеризується статистика феодальних володінь, аналізується розвиток ідей політичних арифметиків, досліджуються проблеми народонаселення, теоретичні та методологічні аспекти статистики населення. Автор підкреслює мізерність матеріалів з економічної статистики, виокремлює напрямки її розвитку. Вчений зазначає, що на початку XVIII ст. закладаються основи статистики промисловості та сільського господарства, розвивається статистика торгівлі [4, с. 16-56].

При дослідженні питань економічної географії автор зосереджує увагу на розвитку картографії, географії – описової статистики, характеризує визначні статистико-географічні роботи XVIII ст., наукову діяльність М.В.Ломоносова, інших вчених Академії наук.

Велику увагу вчений приділяв роботі наукових товариств, зокрема Вільного економічного товариства (1765), діяльність якого відбувалась у трьох напрямках: індивідуальна робота дійсних членів та членів-кореспондентів; організація робіт як зі збору різних відомостей, так і з підготовки наукових праць; видавнича діяльність. Автор досліджує наукові здобутки членів Вільного економічного товариства і підкреслює, що основна відмітна особливість історії статистики Росії XVIII ст. в частині розвитку ідей статистико-географічного опису країни [4, с. 111].

Заслуговують на увагу характеристики М.В.Птухи щодо особливостей державознавства в Росії. Він зазначає, що основною методологічною особливістю державознавства був точний та неупереджений опис та відсутність будь-яких пояснень. Суттєве значення мало те, що державознавство в особі його найкращих представників ставило відповідні завдання, що були викликані державними потребами того часу.

В другому томі "Нарисів" М.В.Птуха досліджує розвиток статистичної думки в Росії XIX ст. Зокрема, характеризується розвиток статистики в Академії Наук та статистична діяльність наукових товариств. В Академії Наук в цей період не було спеціальної установи, яка б займалась розробкою питань статистики. Але в історії статистики велике значення мали заходи Академії щодо складання повного списку населених пунктів Росії.

Наукові товариства, усвідомлюючи необхідність статистико-економічного вивчення Росії, робили спроби проведення статистичних обстежень країни. Цим займалось Вільне економічне, а пізніше Російське географічне товариство (1845), яке "з перших кроків своєї діяльності стало ідейним центром статистичної думки та статистичної діяльності в Росії" [5, с.5]. З інших наукових товариств почесне місце в історії статистики займають праці Комісії для опису губерній Київського навчального округу (1851), яку очолював видатний статистик XIX ст. Д.П.Журавський. Багатогранна статистична діяльність Комісії потребує особливої уваги, оскільки мала "велике загальнодержавне значення" і, насамперед, дослідження праць членів Комісії, починаючи з праці Д.П.Журавського "План статистичного опису губерній Київського навчального округу: Київської, Волинської, Подільської, Полтавської і Чернігівської (Київ,1851)" [5, с.79].

"Статистичний опис Київської губернії" став надзвичайним явищем не тільки в Росії середини XIX ст., але і Європи. Дана праця вражала повнотою охоплення, широтою розробки, глубиною ідей, оригінальністю використання матеріалу. М.В.Птуха підкреслює методологічні особливості роботи: " 1) з точки зору загальної методології, т.т. настанов та завдань, які ставив собі дослідник, і 2) з точки зору методів обробки конкретниз матеріалів – способів, за допомогою яких Журавський одержав свої висновки" [7, с. 83].

XIX ст. характеризується створенням нових закладів вищої школи або їх перетворенням на університети, що стали центрами освіти в країні. В Україні створюються університети у Харкові (1804), Києві (1833), серед інших навчальних закладів – Ніжинський ліцей князя Безбородко (1805), Ришел'євський ліцей в Одесі (1817), Комерційне училище в Одесі (1861), інші навчальні заклади.

М.В.Птуха досліджує процес викладання статистики в університетах та інших навчальних закладах, наукову та педагогічну діяльність окремих вчених. Але, на наш погляд, дослідження історії розвитку статистичної думки, історичних етапів викладання статистики в навчальних закладах на теренах України потребує більш детального вивчення, оскільки широкий діапазон розглянутих вченим питань не дозволив деталізувати окремі важливі етапи розвитку статистики в Україні. Так, характеристика діяльності Київського університету св. Володимира викладена автором лише на двох сторінках другого тому "Нарисів" [5, с.154-155].

Автор ставив собі одним з основних своїх завдань охарактеризувати ідеї окремих вчених – статистиків та дати їх "науково-літературний портрет". Заслуга М.В.Птухи полягає в тому, що автори, наукові праці яких характеризував вчений поєднували в своїх роботах як ідеї державохнавства так і політичної арифметики. Вчений робить спробу виокремити у кожного автора те, що відноситься до кількісного напряму в статистиці.

Розглядаючи наукову діяльність М.В. Птухи, слід зазначити, що його праці мали велике значення і в демографічних дослідженнях. Вони не тільки сприяли розвитку демографії як науки, а й представляли значну практичну цінність. Заслуговують на увагу вітчизняних дослідників такі роботи М.В. Птухи як "Історія першої таблиці шлюбності", "Методи побудови сумарних таблиць смертності", "Таблиці смертності для України. 1896-

1897 рр.", " Методи проведення переписів населення в СРСР", "Вища математика в демографії", інші [6].

Вісі дослідження М.В.Птухи відзначаються глибиною розробки поставлених питань, логікою, аргументованістю та лаконізмом викладу матеріалу. Його наукові праці є взірцем ґрунтовного та всебічного аналізу, різноманітного статистичного матеріалу та ретельного вивчення статистичної спадщини дослідників попередніх періодів. Слід зазначити, що праці М.В.Птухи з історії статистики не є звичайними навчальними посібниками, вони являють собою фундаментальні наукові дослідження, в яких оцінюється розвиток як світової статистичної думки, так і самобутність вітчизняної.

Підсумовуючи все вищесказане слід зазначити, що М.В.Птуха був видатним вітчизняним вченим, який не тільки залишив цінну спадщину наукових здобутків, а й реалізував наукові надбання у практичній діяльності. На сьогодні його ідеї щодо необхідності дослідження історичного минулого науки, зокрема, статистики, є особливо актуальними.

[1] БСЭ, Т.21. М., 1975. – С.210. [2] Птуха М.В. Очерки по истории статистики XVII-XVIII веков. М., 1945 [3] Птуха М. Статистическая наука на Западе. Харьков, 1925 [4] Птуха М.В. Очерки по истории статистики в СССР. Т.1 М., 1955 [5] Птуха М.В. Очерки по истории статистики в СССР. Т.2 М., 1959 [6]Птуха М.В. Вибрані твори. – К., 1971. [7] Птуха М.В. Д.П.Журавский. Жизнь, труды, статистическая деятельность. М., 1951. [8] Швиттау Г.Г. Введение в экономическую статистику. С.-Петербург, 1910.

Надійшла до редколегії

В.І. Головко, к.е.н., доц.,
Є.А. Фещенко, к.е.н., доц.,
В.М. Шарманська, к.е.н., доц.

ПРИРОСНИЙ ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

Розглянуто прирости функціональні залежності показників, які в найбільш загальному вигляді дають уявлення про співвідношення податків, неподаткових платежів і всієї доданої вартості.

In article are considered functional increase dependences of relative parameters which determine the qualitative characteristic of financial stability with a different degree of detailed elaboration.

На сьогодні існують досить багато методик та методів які досить ефективно застосовуються на практиці для аналізу визначення та прогнозування фінансової стійкості підприємств України. Як правило вони мають своїм підґрунтям традиційні системи статичної критеріальної оцінки аналітичних коефіцієнтів, які є співвідношеннями найважливіших показників фінансової звітності.[3,4,7,8].

Метою факторного аналізу фінансової стійкості є деякий результат, що припускає побудову такого ланцюжка показників, на підставі яких можна прогнозувати фінансово-економічний стан підприємства. Хоча сам по собі факторний аналіз і є аналізом приросних величин, але схемі статичного аналізу фінансової стійкості з розподілом капіталу на власний і запозичений, а економічних активів на фінансові і не фінансові [1] відповідає аналіз формалізованих математичних залежностей показників фінансової звітності в приросній формі. Бажано щоб кількість цих показників була невеликою (особливо для експрес-аналізу), вони були зрозумілі, а джерела інформації для їхнього розрахунку були загально доступні.

У той же час не ставиться задача визначити будь-який один з цих показників або точно розрахувати відносний показник фінансової стійкості: для цього існують традиційні способи розрахунку і при необхідності ними можна скористатися. Але все-таки основна увага при складанні даного ланцюжка показників приділяється таким економічним категоріям як додана вартість, власний капітал, майно, всі види нарахувань, у тому числі податки, з урахуванням того, що кожна з цих категорій може приймати грошову і негрошову форму.

Найбільш вдалими в цьому контексті, на наш погляд, є методологічні і методичні розробки наведені в роботах [1,2], які спираючись на фундаментальні поняття Системи національних рахунків (СНР), застосовуються для аналізу фінансово-економічної діяльності підприємств. Подібних розробок в Україні авторам зустрічати не доводилось.

Розглядаючи подібні економічні категорії в якості вихідних параметрів функціональної залежності, що характеризує ефективність функціонування підприємства, стає зрозумілим, що фінансово-економічний стан підприємства може бути охарактеризовано тільки комплексно, а глибина і детальність цього аналізу залежить від вихідної інформації: або шахового бухгалтерського балансу; або повного комплекту квартальної чи річної фінансової звітності форми 1,2,3,4); або тільки форми № 1 – бухгалтерського балансу.

Скориставшись певною вихідною інформацією та застосувавши елементарний прийом перетворень побудуємо перший ланцюжок функціональної мультиплікативної залежності, яка характеризує ефективність роботи підприємства за чотирма відносними показниками

$$\frac{П}{ДВ} = \frac{П}{Н} \times \frac{Н}{\Delta ЗЧП} \times \frac{\Delta ЗЧП}{\Delta ВК} \times \frac{\Delta ВК}{ДВ}, \qquad (1)$$

де: П – податки; ДВ – додана вартість; Н – нарахування; $\Delta ЗЧП$ – приріст залишку чистого прибутку; $\Delta ВК$ – приріст власного капіталу.

Дана залежність показників у найбільш загальному вигляді дає уявлення про співвідношення податків, неподаткових платежів і зборів, з одного боку, і всієї доданої вартості, з іншого боку.

Але в цілому мова йде про всю величину доданої вартості, створеної на підприємстві в звітному періоді, про її розподіл і складові частини: всіх нарахувань, амортизації і приросту власного капіталу, тобто

$$ДВ = Н + АМ + \Delta ВК .$$

У такій трактовці додана вартість відображає результат роботи підприємства, що підлягає розподілу між робітниками та службовцями з оплати праці; державою і позабюджетними фондами з нарахованих податків; неподатковим платежам і зборам; а також митним платежам; пені і штрафів; банками з оплати відсотків за кредитні ресурси; акціонерами з нарахованих дивідендів; самим підприємством (частини доходу як залишку доданої вартості).

Склад і структура розподіленої доданої вартості показують, яка частка отриманого доходу направляється за межі підприємства, і скільки доходу залишається в його розпорядженні. Тут найбільший вплив мають податкова складова, потім оплата праці і відсотки по кредиту.

Співвідношення усіх нарахувань до приросту залишку чистого прибутку показує, скільки грошових одиниць, що віддаються на сторону припадає на кожну грошову одиницю приросту залишку чистого прибутку. Таким чином стає очевидним, що порівняння нарахu-

© В.І. Головко, Є.А. Фещенко, В.М. Шарманська, 2005

вань і приросту залишку чистого прибутку є найважливішим індикатором, що дозволяє кількісно визначити ступінь фінансово-економічного стану підприємства й економіки в цілому [3,4].

Аналізуючи більш детально дане співвідношення можна зробити висновки відносно: складу витрат, які відносять на собівартість продукції (робіт, послуг), балансовий і чистий прибуток; податкової політика і ставки податків; відрахувань в позабюджетні фонди і соціального забезпечення населення; ставки рефінансування, що є квінтесенцією в оплаті за користування позиковими засобами; використання прибутку в статутних цілях, дивідендної політики і зміцнення економічного потенціалу підприємства.

Разом цим відзначимо, що поліпшення або погіршення фінансово-економічного стану підприємства безпоседньо залежить від співвідношення нарахувань і приросту залишку чистого прибутку. Важливість даного показника полягає в тому, що і чисельник, і знаменник можуть приймати грошову і негрошову форму, а їх структура може впливати на фінансову стійкість.

Третій співмножник в (1) це співвідношення приростів залишку чистого прибутку і власного капіталу (без приросту переоцінки основних засобів) також необхідний для того, щоб визначити джерела поповнення власного капіталу і форми його вираження. Адже в звітному періоді може бути отримано як балансовий прибуток, так і збиток, відбутися як збільшення власного капіталу, так і його зменшення. А ці зміни мають безпосереднє відношення до фінансово-економічного стану підприємства.

У більшості випадків дане співвідношення, як правило, дорівнює одиниці, а це значить, що поповнення власного капіталу проходить за рахунок чистого прибутку і без зміни величини статутного капіталу [2,с.222].

Останній співмножник – питома вага доходу в доданій вартості, яке підприємство має в своєму розпорядженні – тісно пов'язаний з питомою вагою нарахувань у доданій вартості і характеризує залишок доданої вартості, що надходить у розпорядження підприємства. Величина цього залишку і його складові частини (грошова і негрошова форма) впливають на фінансовий стан підприємства як в поточний так і наступні періоди. Максимізація цього залишку, оптимізація його внутрішньої структури з наступною поступовою перевагою грошової форми – найважливіший крок у досягненні межі фінансової рівноваги і необхідною умовою для переходу до області фінансової стійкості.

Визначивши фактори, що впливають на ефективність роботи підприємства, ще раз підкреслимо, що дані показники можуть вимірятися не тільки у грошовій формі, але і в негрошовій формі Тому доцільно базовий ланцюжок доповнити відповідними розрахунками, підставивши спочатку дані, що характеризують рух грошової форми, а потім рух негрошової форми. Ці розрахунки, доповнюючи один одного, разом з тим дають можливість глибше проаналізувати ефективність роботи підприємства, простежити рух власності підприємства в грошовій і негрошовій формі, зробити висновки відносно причини, що призвели до покращення або погіршення структури власного капіталу.

З іншого боку, якщо представити співвідношення податків і доданої вартості як функцію (Y) чотирьох змінних, де співмножники є незалежними змінними $(X_1,\ X_2,\ X_3,\ X_4)$, тобто $Y = F(X_1,\ X_2,\ X_3,\ X_4)$, то для кількісної характеристики впливу зміни кожного (показника) співмножника на зміну узагальненого показника можна застосувати один із методів елімінування.

Так як у нашому випадку функція $Y = F(X_1,\ X_2,\ X_3,\ X_4)$ є неперервною, між початковою і кінцевою точкою елементарного періоду функція змінюється по деякій прямій Γ_j і зберігається співвідношення швидкостей зміни факторів ($dy/dx = const$), тобто виконуються необхідні і достатні умови інтегрування, для факторного аналізу застосуємо інтегральний метод який ґрунтується на сумуванні приростів функцій визначених як частинна похідна помноженої на приріст аргументу на нескінченно малих проміжках.

Згідно цього методу кількісний вплив приросту j-го (в нашому випадку $j = \overline{1,4}$) фактору на приріст узагальненого показника на проміжках часу і і і+1 визначається за формулою

$$\Delta Y_j^i = \int_{\Gamma_i} F'_{X_j}(X_1,\ X_2,\ X_3,\ X_4)\ \ dx_j,$$

де $F'_{x_j}(X_1,\ X_2,\ X_3,\ X_4)$ – частинна похідна функції F по змінній x_j.

Пропускаючи громіздкі викладки запишемо кінцеву формулу для визначення кількісного впливу зміни співвідношення нарахувань і приросту залишку чистого прибутку на зміну співвідношення податків і добавленої вартості:

$$\Delta Y_{X_1} = \frac{1}{6}\Delta X\Big\{\ 3X_2^0X_3^0X\ {}_4^0 + X_2^1X_4^0\left(X_2^0+\Delta X_3\right) + X_4^1X_3^0\left(X_2^1+\Delta X_2\right) + X_3^1X_2^0\left(X_4^0+\Delta X_4\right)\Big\} + \frac{1}{4}\Delta X_1\Delta X_2\Delta X_3\Delta X_4.$$

Для інших співвідношень ступінь їх зміни на зміну узагальненого показника визначається аналогічно. [3,с.129-143]

Ранжуючи за ступенем значимості співвідношення в (1) можна сказати, що важливість співвідношення приросту власного капіталу і добавленої вартості (четвертий множник) не викликає сумніву. Чим більше частка залишку доданої вартості, тим, за інших рівних умов, вище фінансова стійкість, а отже, і реальність відповідати по своїх боргах. Внаслідок цього вплив даного показника на структуру балансу відіграє вирішальну роль при визначенні платоспроможності і підвищенні власної складової майна підприємства (ΔM):

$$\frac{\Delta ВК}{ДВ} = \frac{\Delta M}{ДВ} \times \frac{\Delta ВК}{\Delta M}. \qquad (2)$$

З розгляду співвідношення приросту власного капіталу і всієї доданої вартості безпосередньо випливає, що обидва співмножники – частка приросту валюти балансу до всієї доданої вартості і власна складова майна – повинні прямувати до максимуму, а від їхньої узгодженості залежить і сама величина власної складової доданої вартості після розподілу.

У цілому розгляд співвідношення приросту власного капіталу до всієї доданої вартості за окремими елементи дає уявлення про залишок доданої вартості, що надходить на поповнення майна, і власної складової цього ж майна.

Важливість власної складової майна як результату розподілу доданої вартості об'єктивно характеризує економічний потенціал даного підприємства, що узгоджує отриману додану вартість з механізмом її розподілу, а також з конкретною величиною, що залишається в розпорядженні підприємства. Залишок доданої вартості, у свою чергу, безпосередньо впливає на структуру власного і позикового майна. Чим більше частка власного майна, тим, за інших рівних умов, частка позикового майна зменшується, що, безумовно, зміцнює фінан-

совий стан підприємства. А маючи в своєму розпорядженні джерело власних засобів, легше розраховуватися за свої борги і зобов'язання, тим більше, що основна маса цього джерела припадає винятково на грошову форму і має обмеження.

Ось чому доцільно дослідити взаємозв'язок власного майна з позиковим, грошової складової власних засобів із усім позиковим капіталом у грошовій і негрошовій формі. Для цього слід розглянути спочатку вплив власного майна на структуру балансу, а в ній на співвідношення окремих статей даного балансу:

$$\frac{\Delta ВК}{\Delta М} = \frac{\Delta ВК}{\Delta ЗФА} \times \frac{\Delta ЗФА}{\Delta ФА} \times \frac{\Delta ФА}{\Delta ПК} \times \frac{\Delta ПК}{\Delta М}. \quad (3)$$

Таким чином мультиплікативну залежність (2) можна розглядати як суперпозицію функціональних залежностей тобто

$$X_4 = h\ (U_1,\ s\ (V_1,\ V_2,\ V_3,\ V_4)).$$

а формалізацію первісної залежності (1), що характеризує ефективність роботи підприємства як

$$Y = F(X_1,\ X_2,\ X_3,\ h\ (U_1,\ s\ (V_1,\ V_2,\ V_3,\ V_4)). \quad (4)$$

Для дослідження впливу зміни факторів–співмножників на узагальнюючі показники X_4 і Y в (3), (4) доцільно застосувати методи детермінованого факторного аналізу (зокрема диференціальний метод).

В мультиплікативній залежності (3) зупинимося на розгляді третього найважливішого співмножника – співвідношення приростів фінансових активів і всього позикового капіталу. Дане співвідношення показує надлишок або нестачу фінансових активів у порівнянні з позиковим капіталом. У більш широкому розумінні дане співвідношення показує наявність фінансового капіталу, призначеного для об'єктивної характеристики фінансово-економічного стану підприємства, передумов його подальшого розвитку і зміцнення фінансової самостійності, включаючи власний капітал у грошовій формі.

В зв'язку з тим, що фінансовий капітал набуває грошову ($ВК_{ГФ}$) і не грошову ($ВК_{НГФ}$) форму, необхідно простежити достатність власних засобів для покриття боргів і зобов'язань. Виходячи з цього, співвідношення приростів оборотних фінансових активів і всіх фінансових активів у цілому ($\Delta ОФА/\Delta ФА$) характеризує наявність коштів у складі фінансових активів, а співвідношення оборотних фінансових активів і всього позикового капіталу ($ОФА/ПК$) – наявність власних коштів для покриття позикового капіталу в негрошовій формі.

Загалом при проведенні експрес-аналізу майна підприємства різниця між ОФА і ПК дає уявлення про залишок власних коштів після погашення всіх зобов'язань ($\Delta\overline{ВК}_{ГФ}$). Дійсно, різниця між оборотними фінансовими активами і всім позиковим капіталом рівнозначна різниці між власним капіталом у грошовій формі і позиковим капіталом в негрошовій формі, тобто

$$\Delta\overline{ВК}_{ГФ} = \Delta ОФА - \Delta ПК = \Delta ВК_{ГФ} - \Delta ПК_{НГФ}. \quad (5)$$

Якщо співвідношення (5) більше нуля, то це означає, що у підприємства в розпорядженні залишаються власні засоби у грошовій формі для подальшого розвитку і використання.

Разом з тим, якщо при аналізі підприємства вихідна інформація доступна в повному обсязі, то неважко розрахувати прирости власного капіталу в грошовій формі і позикового капіталу в негрошовій формі. Але якщо інформаційним джерелом аналізу є тільки форма № 1, то цілком достатньо визначити різницю між приростами оборотних фінансових активів і всього позикового капіталу. Ця різниця показує додатну або від'ємну величину приросту власного капіталу в грошовій формі. А знаючи приріст власного капіталу в грошовій формі після виплати зобов'язань, можна також встановити і величину приросту власного капіталу в негрошовій формі

$$\Delta\overline{ВК}_{НГФ} = \Delta ВК - \Delta\overline{ВК}_{ГФ} = \Delta М_{НГФ}.$$

Розглянемо співвідношення приростів власного капіталу і оборотних фінансових активів, яке вказує на достатність власних засобів у негрошовій формі для покриття зобов'язань у грошовій формі:

$$\Delta ВК - \Delta ОФА = \Delta ВК_{НГФ} - \Delta ПК_{ГФ}.$$

Якщо різниця приростів власного капіталу і оборотних фінансових активів величина невід'ємна, то це означає, якщо власних засобів у грошовій формі недостатньо, то приростом власних засобів у негрошовій формі може бути покритий приріст зобов'язань у грошовій формі.

Резюмуючи попередньо проведений аналіз, варто підкреслити, що для виконання зобов'язань тільки в грошовій формі в загальному випадку необхідно і достатньо, якщо

$$\Delta ВК_{ГФ} > 0,\ оскільки\ \ ОФА = \Delta ВК_{ГФ} + \Delta ПК_{ГФ}, \quad (6)$$

а для виконання всіх зобов'язань у негрошовій формі цілком достатньо наступної умови:

$$\Delta ВК_{ГФ} - \Delta ПК_{НГФ} > 0. \quad (7)$$

У випадку, якщо приріст позикового капіталу є величиною від'ємною, то доцільно провести аналогічні розрахунки на основі даних, що склалися на кінець звітного періоду.

Виконання нерівностей (6), (7) є надійною основою подальшого зміцнення платоспроможності підприємства, а наявність джерела власних засобів у грошовій формі до і після виконання зобов'язань свідчить про стійке фінансово-економічне положення аналізованого підприємства як на сьогодні так і майбутніх періодах.

В зв'язку з цим найважливішим узагальненим показником, що найбільш об'єктивно характеризує фінансово-економічний добробут даного підприємства, можна представити співвідношенням приросту власного капіталу в грошовій формі до всього його приросту, які є сумарним результатом обмінних, розподільчих і фінансових операцій у звітному періоді.

Такий фінансовий показник як грошова складова власного капіталу краще ніж будь-які інші показники (наприклад, показники ліквідності) може визначати крапку відліку фінансової стійкості підприємства, оскільки в ньому одночасно сполучаються утворення і використання доданої вартості; пропорції розподілу утвореної доданої вартості; джерела для подальшого розвитку, а також враховуються інтереси держави і дивідендна політика, можливість залучень позикових засобів і гарантія їхнього повернення.

В залежності від глибини фінансового аналізу грошову складову приросту власного капіталу можна представити:

1) для експрес-аналізу $\frac{\Delta\overline{ВК}_{ГФ}}{\Delta ВК} = \frac{\Delta ОФА - \Delta ПК}{\Delta ВК}$;

2) для розгорнутого аналізу $\frac{\Delta ВК_{ГФ}}{\Delta ВК} = \frac{\Delta ВК_{ГФ}}{\Delta ДВ_{ГФ}} \times \frac{\Delta ДВ_{ГФ}}{\Delta ДВ} \times \left(\frac{\Delta ВК}{\Delta ДВ}\right)^{-1}$, а $\Delta ВК_{ГФ} = \Delta РК_{ГФ} = \Delta ФК_{ГФ}$;

3) для детального аналізу $\frac{\Delta ВК_{ГФ}}{\Delta ВК} = \frac{\Delta ВК_{ГФ}}{\Delta ОФА} \times \frac{\Delta ОФА}{\Delta М} \times \frac{\Delta М}{\Delta ДВ} \times \left(\frac{\Delta ВК}{\Delta ДВ}\right)^{-1}$.

Аналізуючи вплив грошової складової власного капіталу на структуру балансу при проведенні детального

аналізу, варто підкреслити, що співвідношення приросту власного капіталу в грошовій формі до приросту оборотних фінансових активів і всього майна свідчить про структуру оборотних фінансових активів, а в її складі – про структуру коштів, а також про частку власного майна в грошовій формі у всьому майні.

Зрозуміло, що чим більше частка власних коштів, тим менше частка позикових коштів, а можливість погашення заборгованості власним майном у грошовій формі і наявність самого джерела погашення характеризує дане підприємство як фінансово стійке, а структуру балансу як задовільну.

Таким чином, запропоновані залежності показників, за допомогою яких визначається фінансово-економічний стан підприємства, дозволяють детально і повною мірою судити про фінансовий добробут підприємства і наявність власних засобів для поточного і перспективного розвитку, а також для погашення своїх боргових зобов'язань.

Враховуючи, що власні засоби є найбільш впливовим показником при визначенні фінансово-економічного стану підприємства, проведемо класифікацію фінансової стійкості, основою якої є градація величини засобів при переході від максимальної до мінімальної величини, і встановимо межі в залежності від яких визначається певна зона стійкості (див.табл.1), включивши в розгляд грошову і негрошову складові власного капіталу.

***Таблиця* 1. Класифікація фінансової стійкості**

Зони ризику	Зона стійкості			Зона фінансово-економічної напруженості			Зона ризику	
Градація стійкості / Види капіталу	1	2	3	4	5	6	7	8
	Точка тривкої стійкості	Точка достатньої стійкості	Точка фінансової рівноваги	Точка втрати стійкості	Точка недостатньої стійкості	Точка нестійкості	Точка ризику	Точка банкрутства
Власний капітал (ВК)	М	$М_{нгф}$	НФА	$ВК_{нгф}$	ДНА	0	$ВК_{гф}$	-ПК
Позичений капітал (ПК)	0	ОФА	ФА		ФА+ ОНА	М		-ВК
Майно (М)	ВК					ПК		0
Фінансовий капітал (ФК)	ФА	ДФА	0		– ОФА	-НФА		-(НФА +ВК)
Оборотні фінан – сові активи (ОФА)	$ВК_{гф}$	ПК	ПК-ДФА	$ПК_{гф}$				$-М_{нгф}$
Власний капітал в гр.формі ($ВК_{гф}$)	ОФА	$ПК_{нгф}$	$ПК_{нгф}$ - ДФА	0		$-ВК_{нгф}$	ВК	
Власний капітал в негр. формі ($ВК_{нгф}$)	$М_{нгф}$			ВК		$-ВК_{гф}$	0	

Як видно з таблиці 1, власний капітал може приймати наступні значення, у залежності від яких визначається певна зона стійкості:

1) максимальне, яке відповідає крапці тривкої стійкості, оскільки все майно власне, а фінансовий капітал дорівнює фінансовим активам, і при цьому власний капітал у грошовій формі цілком зосереджується в ОФА, а тому все майно в негрошовій формі дорівнює власному капіталу також у негрошовій формі;

2) достатнє, тобто рівне майну в негрошовій формі, коли позиковий капітал цілком покривається ОФА, а власний капітал у грошовій формі достатній для погашення зобов'язань у негрошовій формі;

3) врівноважене, так як фінансовий капітал дорівнює нулю, то власний капітал врівноважується нефінансовими активами, а позиковий капітал – усіма фінансовими активами;

4) неврівноважене, що супроводжується втратою стійкості, оскільки власний капітал у грошовій формі вже вичерпаний, а перевага віддається негрошової складової власного капіталу;

5) недостатнє, коли власного капіталу вистачає тільки на фінансування ДНА, а інші активи забезпечуються за рахунок позикового капіталу;

6) нульове, коли все майно позикове, а збиток покривається статутним капіталом, резервним капіталом і додатковим капіталом, а власне майно в грошовій формі – власним майном у негрошовій формі;

7) ризикове, ознакою якого є відсутність джерела власних засобів, але вже в негрошовій формі;

8) мінімальне, при цьому зобов'язання підприємства зберігаються, а збиток не покривається статутним і резервним та додатковим капіталом, реальне майно на балансі вже відсутнє, а тому такий стан можна розглядати як банкрутство.

Контрольні крапки, що виступають як межі, дозволяють сформувати зони стійкості, фінансово-економічної напруженості і ризику, тобто за величиною власного капіталу і контрольних крапок можна давати характеристику фінансового стану даного підприємства.

Зона стійкості це такий діапазон фінансового стану підприємства, при якому все майно підприємства поступово стає власним, а позиковий капітал має надійні джерела покриття. При цьому фінансовий капітал досягає максимального значення, рівного фінансовим активам, а власні кошти повністю співпадають з ОФА.

Зона фінансово-економічної напруженості являє собою зону відносної фінансової стійкості і добробуту. Хоча власний капітал підприємства реально вкладається в нефінансові активи, але його недостатньо, оскільки фінансовий капітал залишається величиною від'ємною, а власні кошти з'являються тільки при наближенні до крапки фінансової рівноваги.

Зона ризику в цілому характеризується недостатньою кількістю власних засобів, у будь-якій формі і при цьому все майно підприємства позикове. Зрозуміло, що для виходу з цієї зони буде потрібно нарощування власного капіталу (у грошовій і негрошовій формі), що супроводжується раціональним використанням власних коштів, суворо регламентується і направляється за цільовим призначенням.

Таким чином, класифікація власного капіталу за зонами фінансової стійкості і крапкам фінансової рівноваги в найбільш загальному вигляді дає уявлення про фінансове положення підприємства. Спираючись на бухгалтерський баланс чи більш докладну бухгалтерську інформацію, керівництво підприємства, а разом з ним інвестори і акціонери, мають можливість простежити ступінь фінансового стану даного підприємства на основі класифікації фінансової стійкості. Так, напри-

клад, якщо підприємство знаходиться в зоні фінансово-економічної напруженості, то необхідно установити, до якої з чотирьох крапок фінансової рівноваги близька величина власного капіталу. В залежності від цього повинна складатись програма подальшого розвитку, але в першу чергу повинні бути встановлені причини втрати фінансової стійкості.

З іншого боку, якщо підприємство фінансово стійке, то збереження добробуту також є найважливішою задачею і умовою постійної платоспроможності. Якщо ж і відбувається втрата фінансової стійкості, то, за інших рівних умов, власний капітал у грошовій формі повинен залишатись величиною додатною.

Таким чином, класифікація фінансової стійкості дозволяє встановити конкретні точки-межі власного капіталу, але в будь-якому випадку крапка банкрутства і крапка тривкої стійкості – дві полярні межі, досягнення яких проблематично, а зона фінансово-економічної напруженості – "лакмусовий папірець" зміцнення чи втрати фінансової стійкості. Це свого роду зона особливої уваги, перебування в який небажано, але найчастіше об'єктивно обумовлено.

Зрозуміло, що стан тривкої стійкості реальний тільки в тому випадку, коли борги і зобов'язання підприємства цілеспрямовано погашаються до кінця звітного періоду, (якщо для цього є можливості), або коли підприємство тільки створено і ніякої діяльності ще не веде.

У той же час при кваліфікованому управлінні стану банкрутства також важко досягти, оскільки підприємству залишитися без майна майже нереально.

Отже, залишається зона фінансово-економічної напруженості, у яку якщо підприємство і попадає, то його фінансово-економічний стан все ж таки повинен наближатись до крапки фінансової рівноваги.

Проаналізувавши ситуацію і створивши необхідні умови, підприємство має реальні шанси перейти в зону фінансової стійкості, дотримуючись запропонованих вимог, які визначають крапку фінансової рівноваги. А збереження стійкості гарантує платоспроможність підприємства в перспективі, зміцнення добробуту і нарощування економічного потенціалу.

Розглянувши фінансово-економічний стан підприємства, який безпосередньо пов'язаний з величиною власного капіталу, включаючи його грошову і негрошову складову, стає зрозумілим, що стабільний фінансово стійкий розвиток підприємства обумовлює його економічне зростання і, тим самим, визначає тенденції і можливості.

Очевидно, що економічне зростання і фінансова стійкість досить близькі поняття. І тут природно виникають питання дослідження необхідності і достатності умов економічного зростання, які на відміну від фінансової стійкості більш пов'язані з темпами розвитку.

Дослідження економічного росту як динамічної економіко-математичної моделі, в якій цільовою функцією є фінансова стійкість підприємства, а обмеженнями – джерела-ресурси в грошовій і негрошовій формі, автори мають намір провести в наступних роботах.

1. Абрютина М.С., Грачев А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предпреятия. – М.: Издательство "Дело и Сервис", 1998. – 256с. 2. Абрютина М.С., Грачев А,В. От бухгалтерского учета к системе национальних счетов // Вопросы статисики. – 1997. – №8. 3. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа.-М.: Финансы и статистика, 1977.-С. 137-143. 4.Берсудский Я.Г., Дугинская., Дугинский Б.Л. Анализ хозяйственной деятельности предпреятия. – Донецк: ИЭХП, 2000. – 180с. 5. Головко В.І. Експрес-аналіз фінансово-економічної стійкості підприємства. // Вісник АПСВ ФПУ.-2003.-№3.С.49-57. 6. Головко В.І., Шаманська В.М. Прирісний аналіз фінансово-економічної стійкості підприємства. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка.-2004. – № 68.-С.50-54. 7. Лахтіонова Л.А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання. – К.: КНЕУ, 2001. – 387 с. 8. Шеремет А.Д., Негашев Е.В. Методика финансового анализа: Учебное пособие.-М.:ИНФРА-М, 1999.-208 с.

Г.П. Голубнича, к.е.н., доцент

ОБЛІКОВІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В УПРАВЛІННІ

Надана пропозиція щодо розробки теорії систем облікової інформації та розглянуто основні напрями її практичного застосування у процесах моделювання облікових інформаційних систем з метою прийняття управлінських рішень та розв'язання економічних проблем.

The proposal relative to the development of the theory of systems of accounting information is made and the basic directions of its practical application at simulation of accounting information systems for the purpose of making administrative decisions and solving of economic problems are examined.

Високий рівень актуальності дослідження взаємозв'язку облікової інформації з управлінням зумовлений багатоаспектністю розглянутих проблем, розв'язання яких має як наукову цінність, так і практичне значення для забезпечення сталого розвитку економіки держави. Особливість даного дослідження також полягає у тому, що на формування і розвиток систем облікової інформації та управління суттєво впливають процеси, пов'язані з трансформаціями економік і в першу чергу стандартизація та гармонізація облікової інформації. Теоретичні питання облікової інформації розглядалися у наукових працях В.Г. Швеця, С.Ф. Голова, Ф.Ф. Бутинця, В.В. Сопка, Я.В. Соколова та інших вчених. Накопичений досвід дослідження облікової інформації з позиції системності та комплексності, стандартизації та гармонізації дає можливість розглядати його як основу розробки теорії систем облікової інформації в межах теорії економічної інформації.

Головною метою дослідження є визначення теоретико-методологічних засад формування та відтворення облікових інформаційних систем, дослідження їх взаємодії з іншими складовими елементами механізму управління. Предмет дослідження – методологічні засади розробки облікових інформаційних систем для управління на основі теорії облікової інформації, теорії економічної інформації та теорії організації. Об'єктом дослідження є облікова інформація як структуроутворюючий елемент системи управління організацією. Відповідно до мети визначені наступні завдання дослідження: розробити концептуальні та методологічні засади побудови сегментного механізму взаємодії цілосного комплексу складових системи управління; визначити концептуальні засади розробки облікових інформаційних систем; розробити моделі механізму оптимального використання облікової інформації в управлінні.

Процеси, що впливають на формування та відтворення обліково-інформаційних систем суб'єктів господарської діяльності, відбуваються як на макро – так і на мікрорівнях [1, с. 7, 9,17-34]. Тому розробка концептуальних засад теорії обліково-інформаційних систем пов'язана з теорією і практикою реформування національної економіки та структуроутворюючих її складових і передбачає розв'язання наступних проблем, по-перше, визначення типу економіки, яка будується в Україні, по-

© Г.П. Голубнича, 2005

друге, закономірностей функціонування та управління діяльністю суб'єктів господарювання, тобто індивідуального відтворення, по-третє, тенденцій та закономірностей розвитку самої облікової інформації.

Визначення сучасного типу національної економіки пов'язується головним чином з ринковими перетвореннями, ринковими трансформаціями, розвитком бізнесових організаційних структур, тощо. За таких умов невизначеності зручніше використовувати поняття "нова національна економіка", що розширює можливості для формування широкого спектру макроекономічних концепцій самостійного та незалежного розвитку національної економіки. Аналіз особливостей тих типів економік, які розглядаються у якості зразків для розвитку національної економіки, виходячи з поставленої мети даної праці, дає можливість встановити наступне. По-перше, найсучаснішими типами економік є економіка інформаційного суспільства, тобто "інформаційні економіки". По-друге, економічним базисом, організаційною основою інформаційних економік є мікро суспільні або колективні форми організації виробництва, в межах яких функціонує "сукупний працівник". Це на порядок вищий тип організації виробництва, ніж той, що історично йому передував і базисом якого були колективні форми організації праці. Колективні форми організації виробництва представлені як акціонерними товариствами, так і групами та іншими видами об'єднань (промислово-фінансові групи, транснаціональні компанії, тощо). По-третє, межа господарювання та управління колективними формами організації виробництва визначається вже не тільки межами функціонування капіталу або матеріальних, трудових ресурсів, чи власності. Такий висновок є настільки актуальним, що й саму економіку стали визначати як "управлінську економіку". Між тим, межа господарювання визначається навіть не управлінням. Вона визначається в першу чергу інформаційним ресурсом, його якістю. У зв'язку з цим, по-четверте, розробка методології дослідження закономірностей відокремлення та об'єднання видів діяльності, виробничих ресурсів сучасних форм виробництва неможлива без економічної теорії інформації, складовою якої є облікова інформація.

Механізм господарювання створює людина відповідно до своєї політики. В сучасних умовах одним з напрямів державної економічної політики є активізація процесів реформування бухгалтерського обліку, звітності та аудиту. До найважливіших факторів процесу реформування бухгалтерського обліку, аудиту та звітності в Україні необхідно віднести в першу чергу активне зростання потреб у якісній обліковій інформації на різних системоутворюючих її рівнях з метою прийняття оптимальних управлінських рішень та розв'язання проблем індивідуального відтворення та збереження капіталу у фінансовій або фізичній формах в умовах соціально-економічного зростання України на початку двадцять першого сторіччя.

Інформація – це результат та предмет інтелектуальної праці людини у всіх сферах її життєдіяльності. Виходячи з того, що споживачами облікового інформаційного ресурсу є вся сукупність юридичних та фізичних суб'єктів господарювання [2, с.1-2], то і фактори, які в сучасних умовах впливають на процеси реформування бухгалтерського обліку, можна згрупувати за двома напрямами: внутрішні фактори, зовнішні фактори. До першої групи входять фактори, які викликають необхідність подальшого вдосконалення системи обліку: 1.Активний розвиток національних фінансових та нефінансових корпорацій, в першу чергу на регіональному рівні, які не можуть себе реалізувати без адекватної організаційної системи та відповідних складових структур. Тому, наприклад, проблеми консолідованої звітності стають все актуальнішими. Досвід міжнародних корпорацій свідчить, що корпоративні облікові системи є одним з самих найдорожчих товарів; 2. Активізація процесів боротьби з тіньовою економікою, в першу чергу на фондовому ринку; 3. Вдосконалення системи державного фінансового контролю; 4. Необхідність вдосконалення облікових систем суб'єктів господарської діяльності, виходячи з того, що: не всі, навіть великі підприємства, будують свою облікову політику відповідно до вимог національних та міжнародних стандартів; 5. В процесі ведення бухгалтерського обліку на підприємствах ще допускається багато помилок, що суттєво впливає на якість облікової інформації; 6. Розвиток та впровадження в економіку України елементів інформаційного суспільства вимагає застосування нових методологічних підходів до формування облікової інформації стосовно нематеріальних активів, визначення нових об'єктів обліку цієї групи активів; 7. Складність податкового обліку та його значні розбіжності з фінансовим обліком відволікають значні бухгалтерські ресурси від надання інформації, необхідної для безпосереднього розвитку самих підприємств; 8. Необхідність вдосконалення системи бухгалтерської освіти відповідно до вимог Болонської Декларації, а також прийнятого ООН під впливом якісно нових обставин на вимоги до професії бухгалтера і аудитора та до процесу бухгалтерської освіти у лютому 1999 року у Женеві Типового учбового плану для підготовки професійних бухгалтерів, Міжнародних стандартів освіти, фінансової звітності, аудиту та матеріалів Європейських конгресів бухгалтерів. Зовнішні фактори пов'язані з функціонуванням та розвитком транснаціональних корпорацій, підвищенням вимог та посиленням контролю якості облікової інформації, активним використанням таких інструментів як стандартизація, гармонізація та трансформація облікової інформації. Фактори реформування аудиту безпосередньо пов'язані з процесами реформування систем бухгалтерського обліку та звітності, виходячи з того, що без аудиту немає бухгалтерського обліку, без бухгалтерського обліку немає контролю, без контролю немає управління і самої організації. З цього витікає, що подальший розвиток бухгалтерського обліку та звітності в Україні буде здійснюватись за такими основними напрямами, як масштабне застосування Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку/фінансової звітності не тільки для корпоративних структур, але й для підприємств середнього та малого бізнесу; гармонізація фінансового та податкового обліку і звітності; забезпечення ефективного корпоративного управління за допомогою якісної облікової інформації; застосування Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку/фінансової звітності для активізації інвестиційної діяльності та залучення інвестицій в економіку країни та для забезпечення ефективного управління інвестиційною діяльністю. І в кожному випадку бухгалтерський облік розглядається з позицій його інформаційноутворюючої функції для потреб управління. Яке ж місце займає бухгалтерський облік відносно управління? Новий етап дослідження даного співвідношення зумовлений новими можливостями безпосередньо облікової інформації. Історично традиційно бухгалтерський облік розглядається як одна з складових управління, разом з плануванням, аналізом, контролем та прийняттям рішень [3, с.11-22]. Облік, аналіз, контроль, планування, прийняття рішень в межах організації підприємства є умовами його відтворення і залежно від масштабів господарської діяльності існують як окремі сегменти єдиної

системи управління. При цьому облікова інформація приймає конкретні форми, властиві кожному сектору, а її рух (інформаційні потоки) має вигляд (рис.1). У зв'язку з можливістю узагальнити досвід впровадження Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку/фінансової звітності українськими підприємствами для створення системи бухгалтерського обліку та складання бухгалтерської звітності, виникла можливість для розробки інших підходів до визначення місця облікової інформації в управлінні. Наприклад, не заперечуючи наявність чотирьох системоутворюючих складових управління (планування, облік, аналіз, контроль) робиться спроба ввести нову категорію, як "процес управління" або "управлінський процес", до складу якого включено по-перше, прийняття управлінських рішень, по-друге, рух інформації [4, с. 6]. Критичний огляд інших точок зору на системоутворюючі складові управління дає можливість зробити висновок, що викладена вище точку зору на співвідношення систем бухгалтерського обліку та управління дає можливість побудувати найсучаснішу концепцію реформування національної системи обліку та відповідну до неї теорію облікової інформації.

Згідно з Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку / фінансової звітності інформаційна функція бухгалтерського обліку – це значимість обліку, що дає можливість відокремити бухгалтерський облік та звітність від управління: бухгалтерський облік ведеться для задоволення інформаційних потреб управління [5, с.24-25]. Тобто, система управління та система бухгалтерського обліку взаємопов'язані, але бухгалтерський облік – це самостійно функціонуюча інформаційна економічна система підприємства (або іншого суб'єкта господарської діяльності). Управління – вид інтелектуальної інформаційної діяльності, змістом якої є забезпечення якісної збалансованості та кількісної пропорційності обмежених ресурсів підприємства з метою збереження капіталу у фінансовій або фізичній формі. Тому закономірності створення, функціонування та розвитку системи управління відбуваються відповідно загальноекономічних законів відтворення праці, конкретних її форм під впливом розподілу праці, кооперації, спеціалізації, тощо. Завдяки механізму управління, створеному на підприємстві, облікова інформація виконує функції, пов'язані з: Аналізом (аналітичні функції); Контролем (контролюючі функції); Плануванням та прогнозуванням, розробкою стандартів, бюджетів, тощо (функції відтворення).

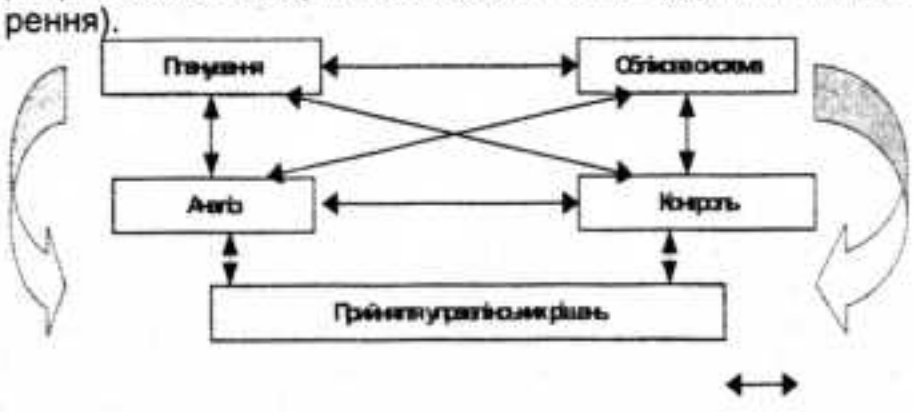

Рис. 1. Сегменти управління підприємством, де рух інформації відображено

При цьому об'єктами, стосовно яких формується облікова інформація, є обмежені господарські засоби підприємства, юридично підтверджені джерела їх утворення та господарські операції і процеси. Таким чином, в межах процесів механізму управління облікова інформація виконує базові функції. Значимість облікової інформації для діяльності суб'єктів господарювання постійно зростає, про свідчить практика. І вже у сучасних умовах можна зробити висновок, що система бухгалтерського обліку є свого роду "Виробництвом" облікової інформації і відповідно вимагає створення для її поточного обліку рахунків, принципів та правил ведення обліку, тобто відповідних методологічних та організаційних засад.

Одночасно за видами облікової діяльності облікову інформацію слід поділяти на: 1.Обліково-фінансову інформацію = f (фінансового обліку та звітності), що далі можна диференціювати відповідно до видів діяльності: операційна обліково-фінансова інформація, обліково-фінансова інформація стосовно фінансової діяльності, інвестиційна обліково-фінансова інформація, надзвичайна обліково-фінансова інформація. Бо в основу диференціації можна покласти розподіл інформації відповідно до основних елементів фінансової звітності: активів, капіталу, зобов'язань, доходу, витрат та фінансових результатів; 2. Обліково-аналітичну інформацію =f (управлінського або аналітичного обліку та звітності); 3. Обліково-податкову інформацію = f (податкового обліку та звітності); 4. Обліково-статистичну інформацію = f (статистичного обліку та звітності); 5. Обліково-оперативну = f (оперативного обліку та звітності); 6. Обліково-соціальну = f (обліку людського фактору). Приведений перелік видів облікової інформації відображає особливості об'єктів обліку. Між тим, Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.99р. №996-XIV із змінами та доповненнями визначено, що основними функціями бухгалтерського обліку, що розкривають його сутність, є виявлення, вимірювання, реєстрація, накопичення, узагальнення, зберігання та передача інформації про діяльність підприємства зовнішнім та внутрішнім користувачам [2, с.1]. Кожний вид бухгалтерського обліку відтворює свій інформаційний ресурс завдяки виконання наведених вище загальних функцій. Досвід застосування Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку/фінансової звітності українськими суб'єктами господарювання дає можливість доповнити перелік загальних функцій ще одною – аналітичною, без якої якісне формування облікової інформації для потреб управління взагалі неможливо. Таким чином, як і будь-який ресурс відтворення економічної бази, інформаційний ресурс повинний відповідати наступним критеріям. Сутність інформаційного ресурсу – це вид інтелектуальної діяльності, що відокремився у процесі поділу суспільної праці, метою якого є управління людськими, фінансовими, матеріальними і нематеріальними ресурсами суспільного відтворення. Сутність виявляється у функціях, а зміст розкривається за допомогою облікових категорій. На практиці взаємозв'язок сегментів системи управління за допомогою облікової інформації можна простежити в аудиті витрат. Рух облікової інформації відображається через зв'язок показників та поетапне прийняття управлінських рішень. У наведеному прикладі суб'єкт господарювання – птахофабрика, завдання – контроль витрат.

Таблиця 1. Звіт про випуск продукції по птахофабриці, IV квартал 200х року

Виробництво /вартість вирощеного м'яса, грош. од. х 1,000	Кількість у одиницях	Середня ціна за од.	Проміж. вартість	Загальна вартість
Прямі матеріали:				
Корм (тон), на початок періоду	10	200,00	2	
Інша сировина, на початок періоду	0		8	
	694		683	
Закупівля кормів (тон)	241 560	984,15	174	
Закупівля яєць (штук)	0	0,001	82	
Інші закупівлі				
Корм (тон), на кінець періоду	30	1066,67	32	
Інша сировина, на кінець періоду	0		34	
	674		653	
Використано кормів (тон)	241560	968,84	174	
Використано яєць (штук)	0	0,001	56	
Використано інших матеріалів				
Прямі витрати матеріалів				883
Прямі витрати робочої сили				98
Витрати:				
Паливо (т)			53	
Електроенергія (кВт)			42	
Вода ($м^3$)			7	
Інше			410	
Проміжна сума витрат				512
Виробничі витрати за період				1 493

Робота у виробничому процесі, на початок періоду	Кількість у одиницях	Середня вага, кг	Загальна вага, тон	Загальна вартість	Середня вартість
Додати: незавершене виробництво у інкубаторі, початок періоду	60120	0,02	1	76	
Додати: незавершене виробництво кліток, початок періоду + з інкубатора	123394	0,57	71	447	6,34
Виробничі витрати за даними обліку				2016	
Незавершене виробництво, кінець періоду:					
Зменшити: незавершене виробництво кліток, кінець періоду + з інкубатора	158 155	0,64	101	865	8,61
Загальна вартість продукції				1 142	
Вартість обробки яєць	218534 105350	1,20 1,56	0	263	0
Вирощування			164	631	3,85
Фактичні витрати на заріз курячого м'яса			136,0	248	1,82
Загальна вартість вирощеного на птахофабриці м'яса			136,0	1 142	8,40

За цей же період складається Звіт про доходи кожного підрозділу птахофабрики: інкубатора, пташника, бойні. Використовуючи розглянуту методику накопичення облікової та аналітичної інформації стосовно виробництва м'яса, доходів та витрат, було виявлено, що по-перше, по птахофабриці розрахункова собівартість 1 кілограму м'яса повинна бути 5,67 грош. одиниць (3,85 + 1,82), а як показано в таблиці, фактична собівартість склала 8,40 грош. одиниць, тобто перевищує розрахункову на 2,73 грош. одиницю. За результатами аналізу облікової інформації було встановлено, що по пташнику співвідношення фактичного вирощування до розрахункового (нормативного або стандартного) складає 74,2% (142023: 105350), а співвідношення фактичного використання кормів до розрахункового складає 110% (164:149,1). Тобто різниця між нормативним та фактичним показниками вирощуванням склала – 25,8%, а різниця між нормативним та фактичним показниками використання кормів склала + 10%. Таким чином, можна констатувати суттєві розбіжності фактичних результатів з нормативами як стосовно використання кормів, так і стосовно виробництва м'яса і відповідно – наявність втрати кормів. Як показує приклад, f (облікового інформаційного ресурсу) = Управління (планування, облік, аналіз, контроль відтворенням фінансових і матеріальних ресурсів на рівні суб'єкта господарської діяльності. Види облікового інформаційного ресурсу або елементи структури системи облікової інформації визначаються цільовою спрямованістю її функціонування: з метою збереження (відтворення) людських ресурсів; з метою збереження (відтворення) фінансових ресурсів; з метою збереження (відтворення) матеріальних ресурсів; з метою контролю; з метою планування [6, с. 43]. В межах відповідної підсистеми облікової інформації та мети приймаються конкретні управлінські рішення.

В результаті можна зробити висновки, що дослідження взаємозв'язку систем облікової інформації та управління необхідно проводити з урахуванням національного та міжнародного досвіду та аспектів. Впровадження таких підходів дає можливість розглядати облікову інформаційну систему підприємства як нематеріальний ресурс підприємства, без якого організаційна форма господарської діяльності, у тому числі і бізнесової, не може відтворюватися з одночасним підвищенням ефективності самої діяльності. При цьому необхідно відмітити, що підвищення ефективності діяльності з позиції збереження капіталу є забезпечення прибутковості та рентабельності, і може відбуватися як на основі традиційних обмежених ресурсів, так і нетрадиційних, обумовлених новою якісною технічною, технологічною, економічною, у тому числі і обліковою інформацією, податковою інформацією, фінансовою інформацією, тощо. Облікова інформація та її моделі (звітність) – це інформаційна форма організації підприємства, її структури.

1. Господарський Кодекс України// Українська інвестиційна газета. Нормативна база. – 2003. – 97с. 2. Закон України: "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16.07.99р. №996-XIV із змінами та доповненнями // **www.gov.ua**. 3.Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: Навч. посіб. – К.: Знання, 2003. – 444с. 4. Новаковский З., Лобков И. Определение и организация структуры финансово-экономической службы предприятия. – Школа професійного бухгалтера. – № 10 (34). – с. 6-9. 5. Міжнародні стандарти бухгалтерського облі-

ку 2000: Пер. з англ. за ред. С.Ф. Голова. – Київ: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів в Україні, 2000. – 1272 с. 6. Голубнича Г.П. Вплив стандартизації обліку і звітності на зміну інформаційної бази в системі менеджменту//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. Випуск 51. 2001.-79 с.

Надійшла до редколегії

Н.О. Гура, к.е.н., доцент

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ В ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Розроблено класифікацію особливостей житлово-комунального господарства, наведено їх характеристику. Розкрито особливості обліку в житлово-комунальному господарстві.

Classification of the housing and communal services specialties has been developed, their description has been proposed. Peculiarities of accounting in the housing and communal services have been exposed.

Житлово-комунальне-господарство – це важлива соціальна галузь, яка забезпечує населення, підприємства та організації необхідними житлово-комунальними послугами [3]. Діяльність цієї галузі спрямована на задоволення першочергових життєвих потреб населення.

В галузі житлово-комунального господарства (ЖКГ) експлуатується майже 25% основних засобів держави, зайнято 5% працездатного населення [1]. Значення цієї галузі в житті країни важко переоцінити, але її стан на сьогодні майже критичний – технічна відсталість, збитковість підприємств, аварійний стан жилих будинків, теплових, водопровідних, каналізаційних мереж.

Державою приймаються заходи для реформування ЖКГ з метою поліпшення його становища і доведення рівня житлово-комунальних послуг до європейських стандартів. Прийнято загальнодержавну програму реформування ЖКГ [1], яка передбачає, зокрема, запровадження в навчальних закладах вивчення прав та обов'язків споживачів комунальних послуг, основ реформування ЖКГ. Тому наукова розробка питань, пов'язаних з особливостями галузі ЖКГ, є своєчасною і актуальною. Вдосконалення методології бухгалтерського обліку є також одним із важливих завдань підвищення ефективності діяльності підприємств ЖКГ.

В науковій літературі розглядаються питання сучасного стану галузі [11,11], є публікації з питань бухгалтерського обліку [9,10], у посібнику [8] розглянуто деякі особливості житлового господарства Росії, які характерні і для нашої держави; у посібнику автора [9] коротко визначено особливості обліку в ЖКГ. Але комплексного підходу до класифікації особливостей житлово-комунального господарства і розкриття обумовлених ними особливостей бухгалтерського обліку до цього часу практично не було.

Мета статті полягає в розробці класифікації особливостей житлово-комунального господарства і у визначенні характерних особливостей обліку в галузі. В статті вирішувались завдання:

- розробка класифікації особливостей ЖКГ з визначенням фундаментальних і похідних особливостей;
- характеристика особливостей галузі і їх впливу на специфіку обліку;
- розкриття особливостей обліку в галузі в сучасних умовах.

Житлово-комунальне господарство охоплює цілий ряд підгалузей: житлове господарство, водо – і теплозабезпечення, каналізація, санітарна очистка міст, міський електротранспорт, дорожнє господарство, зелене господарство та благоустрій, похоронне обслуговування і т.д.

- В подальшому будуть розглядатись, головним чином, ті підгалузі, підприємства яких надають послуги населенню, пов'язані з обслуговуванням житла, бо вони мають як спільні цілі і особливості діяльності, так і характерні особливості обліку. До них належать:

- підприємства з обслуговування житла (далі житлові організації -ЖО), які надають послуги населенню з обслуговування житла і отримують за це квартирну плату (відшкодування експлуатаційних витрат);
- підприємства з тепло-, газо-, водопостачання і водовідведення, які надають населенню відповідні послуги і отримують оплату щомісячно згідно з тарифами та укладеними договорами;
- підприємства з санітарної очистки міст, обслуговування ліфтів, послуги яких оплачуються населенням в складі квартирної плати.

Пропонуємо наступну класифікацію особливостей ЖКГ:

- фундаментальні особливості, обумовлені об'єктивними передумовами існування і діяльності житлово-комунальних підприємств, які надають послуги з обслуговування житла;
- похідні, наявність яких витікає з існування фундаментальних особливостей;
- особливості, обумовлені сучасними соціально-економічними умовами в нашій країні.

Характеристика фундаментальних особливостей.

Висока соціальна значимість галузі – послуги ЖКГ надаються як за місцями проживання, так і за місцями роботи і відпочинку людей, вони спрямовані на задоволення першочергових потреб населення і життєво необхідні людям. Від рівня житлово-комунальних послуг, стану житлових будинків, теплових, водопровідних, каналізаційних мереж залежить не тільки зручність проживання, а іноді здоров'я і життя людей.

Високий рівень комплексності галузі – житлово-комунальне господарство включає в себе багато різних видів діяльності, при цьому необхідна взаємоув'язка діяльності житлових і комунальних підприємств в єдиний технологічний ланцюжок при наданні послуг з обслуговування житла.

Одночасність виробництва і споживання ЖКП – послуги ЖКГ споживаються одночасно або відразу після їх виробництва: очищена вода подається у водопровідні мережі, працюють ліфти за вимогою, щоденно вивозиться сміття, прибирається територія і так далі. В кожен момент житлово-комунальні підприємства повинні бути готові відпустити стільки послуг, скільки необхідно споживачу. При цьому сам характер виробництва в галузі виключає можливість накопичення запасів готової продукції на складах (крім деяких не основних видів діяльності житлово-комунальних підприємств), що обумовлює особливості функціонування підприємств ЖКГ і обліку в них. Зокрема, складно врахувати воду, яка на кінець звітного періоду вже відпущена споживачу, але ще не спожита і не оплачена ним, бо частина води завжди залишається у водопровідних мережах.

Місцевий характер виробництва і споживання послуг обумовлений зазначеними вище особливостями, тому що послуги ЖКГ неможливо доставити здалека, їх треба виробити на місці, що зумовлює необхідність створення відповідної інфраструктури у всіх місцях проживання людей. Тому підприємства ЖКГ нерідко мають подвійну підпорядкованість – керівним органам

© Н.О. Гура, 2005

житлово-комунального господарства і місцевим органам влади, і високу відповідальність за рівень обслуговування. З другого боку, споживачі послуг мають дуже обмежені можливості щодо вибору постачальників житлово-комунальних послуг, що не стимулює останніх до підвищення ефективності виробництва.

Розглянуті об'єктивно існуючі особливості ЖКГ зумовлюють похідні особливості.

Оцінка ефективності за соціально-економічними показниками – економічні критерії оцінки діяльності підприємств, такі як рентабельність, коефіцієнт використання основних засобів тощо не є вирішальними для оцінки діяльності підприємств ЖКГ. Багато з обсягів робіт цих підприємств не збільшують валовий внутрішній продукт, значна частина основних засобів не є активною, і ефективність їх використання не розраховується. В той же час висока соціальна значимість галузі вимагає оцінки її діяльності за соціально-економічними і навіть чисто соціальними показниками – рівень задоволення потреб населення, ступінь забезпечення послугами, відповідність якості послуг світовим стандартам.

Контроль з богу держави за рівнем послуг – враховуючи життєву необхідність житлово-комунальних послуг, неможливість жити без їх споживання для більшості людей і піклування держави про рівень життя населення, в світовій практиці прийнято, що держава здійснює контроль за відповідністю житла і якістю житлово-комунальних послуг. Звичайно, рівень вимог до житла і ЖКП в різних країнах різний. Наприклад, середній рівень забезпеченості житловою площею складає на 1 людину в Україні – 20,1кв.м, в Європі – 30-35кв.м, в США – до 45 м^2. При цьому в Україні встановленому санітарному нормативу – 21кв.м на 1 людину не відповідають умови проживання 17млн.осіб [11]. В багатьох країнах світу вимагається, щоб гаряча вода починала текти із крану майже відразу, щоб люди не сплачували по лічильниках зайві кошти, поки стече вода, яка охолонула в трубах. У нас в країні в багатьох населених пунктах навіть холодна вода подається за графіком (у половині міст з населенням понад 100тис. чоловік [1]), а подекуди й завозиться, причому її якість така, що споживання без додаткової очистки нерідко шкідливе для здоров'я.

Державне регулювання цін на ЖКП – це один з напрямків піклування держави про забезпечення всіх верств населення відповідними житлово-комунальними послугами. В багатьох країнах держава тим чи іншим способом регулює рівень тарифів на ЖКП, надає субсидії малозабезпеченим громадянам. У нас в країні протягом багатьох років підтримувався низький тариф на ЖКП, а житлово-комунальним підприємствам надавались дотації з бюджету. Зараз рівень тарифів поступово доводиться до рівня, який відповідає витратам на ЖКП, а певним категоріям населення надаються пільги і субсидії.

Особливості виробництва ЖКП обумовлюють специфічну структуру основних засобів і специфічну структуру затрат підприємств ЖКГ. Порівняно з іншими галузями в структурі основних засобів ЖКГ переважають передавальні пристрої (теплові, водопровідні, каналізаційні мережі) при меншій питомій вазі машин і механізмів, багато невиробничих основних засобів (в першу чергу житлові будинки). В структурі затрат незначна питома вага затрат на матеріали (основні матеріали майже відсутні) при значних витратах на амортизацію основних засобів і на енергоносії.

Ще ряд похідних особливостей ЖКГ обумовлений сучасними соціально-економічними умовами, які склались в нашій державі.

Невідповідність житла вимогам, які висуваються до житлових приміщень – недостатні площі квартир, незручність планування, недостатність благоустрою, низькі тепло – і вологостійкість, погана звукоізоляція, недостатній набір комунальних послуг: такі недоліки або частина з них характерні для більшості багатоквартирних будинків.

Кожен третій жилий будинок потребує капітального ремонту [1], 4% жилих будинків знаходяться у ветхому чи аварійному стані [3]. Має місце низька забезпеченість житлом – черга на житло близько 2млн. осіб (з членами родин – близько 6 млн.), а в чергу надається в рік кілька десятків тисяч квартир, при тому, що механізми кредитування населення для придбання житла поки що застосовуються незначною мірою [11]. Невідповідний рівень ЖКП – недостатня якість питної води, нерідкі відключення води й тепла з різних причин, в багатьох населених пунктах вода подається за графіком, а нерідко гаряча вода взагалі не подається, недостатньо вживається заходів з дезинфекції, дезінсекції та дератизації, мають місце непрацюючі ліфти і несвоєчасний вивіз сміття – цей список можна продовжувати. Значною мірою ці недоліки обумовлені об'єктивними причинами – недостатність фінансування галузі, невідповідність діючих тарифів витратам житлово-комунальних підприємств, велика дебіторська заборгованість, зношені основні засоби, але це не виключає необхідності пошуку внутрішніх резервів, підвищення ефективності діяльності житлово-комунальних підприємств.

Технічна відсталість галузі – в галузі експлуатуються великі об'єкти основних засобів, котрі потребують значних витрат на ремонти і відновлення, а фінансування не вистачає. Кількість повністю амортизованих основних засобів в 1,5-2 рази більше, ніж у інших галузях [3], в аварійному стані перебуває майже третина водопровідно-каналізаційних та теплових мереж [1]. Це призводить, крім іншого до значних непродуктивних втрат, наприклад, води через велику кількість аварій з витоками води; витрати енергетичних ресурсів під час виробництва і надання ЖКП у 2-3 рази вище, ніж у країнах Європейського Союзу [1].

Нераціональне використання ресурсів – пов'язане як з зазначеною технічною відсталістю галузі, так і з відсутністю економії з боку населення. Тому одним з напрямків реформування ЖКГ є обладнання житлового фонду лічильниками води і тепла.

Неможливість відмови від ЖКП – людина має досить незначні можливості щодо відмови від користування житлом і окремими комунальними послугами, як це можливо при виборі будь-яких товарів (хоча в деяких регіонах люди в цілях економії коштів відключають у себе тепло або гарячу воду); з другого боку, комунальні підприємства теж не можуть припинити надавати послуги при несплаті за них. Тому існує реальна можливість користуватись житло-комунальними послугами, ухиляючись від їх оплати.

Заборгованість населення і бюджету – станом на початок 2004 року заборгованість населення складала 5,2млрд.грн.[1], борг за 3 місяці і більше за житло і комунальні послуги мають майже 40% власників особових рахунків [7]. Причиною такої заборгованості є, з одного боку, досить високий рівень тарифів на ЖКП порівняно з доходами більшості населення, з другого боку – відсутність механізму покарання за несплату. Надходження з бюджету складають значну частину доходів підприємств ЖКГ, в цій галузі чи не найбільше напрямків бюджетного цільового фінансування – дотації, субсидії, відшкодування пільг, субвенції, фінансування капітальних вкладень, ремонтів, підготовки до осінньо-зимового періоду тощо. Фінансування, пов'язане з регулюванням цін, надходить часто із запі-

зненням і не в повному обсязі, інші види фінансування в останні роки значно скоротились.

Збитковість підприємств ЖКГ – більшість підприємств ЖКГ на сьогодні є збитковими; це обумовлено в першу чергу низькими тарифами на житлово-комунальні послуги при недостатності відшкодувань з бюджету. При цьому, діючі правила податкового обліку у нас в країні такі, що житлово-комунальні підприємства в 2002 році, наприклад, сплатили 40млн.грн. податку на прибуток, в той час, коли їх збитки склали близько 1 млрд.грн. [12].

Монополізм в галузі ЖКГ обумовлений історичними умовами її розвитку, на певному етапі він виконував свою соціально-економічну функцію, але на сьогодні дещо гальмує розвиток галузі. Тому демонополізація цієї сфери є одним з напрямків підвищення ефективності її діяльності за рахунок можливості обрання споживачами альтернативних постачальників послуг. Держава із свого боку обмежує можливий вплив підприємств-монополістів на невиправдане завищення тарифів, зокрема, шляхом регулювання фонду оплати праці [4].

Невизначеність питань власності – коли власником, наприклад, жилого будинку є держава, балансоутримувачем – житлова організація, а всі квартири в будинку приватизовані.

Особливості галузі визначають особливості ведення обліку в ній:

Одною з найбільш складних і методологічно не визначених ділянок обліку є облік цільового фінансування – як бухгалтерський, так і податковий. До валового доходу включаються дотації, субсидії, пільги; інші види цільового фінансування не включаються. ПДВ сплачується тільки з субсидій і пільг (хоч існують деякі різночитання з цього питання). В бухгалтерському обліку дотації визнаються доходом при отриманні коштів, субсидії і пільги – при нарахуванні заборгованості, фінансування капітальних вкладень – при нарахуванні амортизації, інші види цільового фінансування – при витрачанні коштів у сумі витрачених коштів. Певні складності виникають при відображенні в обліку заборгованості з субсидій, інформація про надання яких надходить до житлово-комунального підприємства із запізненням. Також не вирішено остаточно питання щодо необхідності коригування податкового кредиту пропорційно сумам отриманих дотацій.

2) Враховуючи проблеми комунальних підприємств, держава надає їм пільги зі сплати ПДВ: податкове зобов'язання з ПДВ при розрахунках з бюджетом і з населенням виникає у них за датою надходження коштів, а не за першою подією (докладніше далі). Тому, на відміну від інших галузей рахунки 643 і 644 використовують в момент нарахування, якщо ця подія сталася раніше оплати. При нарахуванні заборгованості роблять проведення з ПДВ: Дт 703 Кт 643, а після отримання коштів Дт 643 Кт 641.

3) Амортизація на житлові будинки та об'єкти зовнішнього благоустрою в податковому обліку не нараховується, а в бухгалтерському нараховується з одночасним визнанням доходу на суму нарахованої амортизації за рахунок зменшення додаткового або статутного капіталу проведеннями: Дт 97 Кт 131 та Дт 42, 40 Кт 74.

4) В житлово-комунальних підприємствах мають місце операції з надання майна в оперативну оренду, облік яких має специфічні особливості. Оскільки це комунальне майно, державою встановлюється максимальна вартість орендних платежів для різних орендарів, а також обов'язковість відрахувань до бюджету 30% орендної плати. Дохід від оренди комунальні підприємства обліковують на рахунку 713, а житлові організації – на рахунку 703, бо надання в оренду нежитлових приміщень є для них основною діяльністю.

5) При визначенні в річній звітності тимчасових різниць з податку на прибуток може мати місце така ситуація: за податковим обліком визначено збиток, але є відстрочені податкові активи, які треба відобразити по рахунку 17 (при наявності залишків по рахунках 681, 38, 39, 47). В цьому випадку треба зробити бухгалтерське проведення: Дт 17 Кт 98.

Складнішою є ситуація, коли збитки визначено і в бухгалтерському, і в податковому обліку. Крім того виникають відстрочені податкові зобов'язання при затримці в надходженні коштів цільового фінансування з бюджету, бо в бухгалтерському обліку дохід від такого фінансування визнається за датою нарахування боргу бюджету, а в податковому – за датою отримання коштів.

6) Більшість комунальних підприємств є монополістами, тому вони сплачують до бюджету 25% суми перевищення розрахункової величини фонду оплати труда. Постанова Кабінету міністрів про порядок внесення таких сум затверджується щорічно і майже завжди зазнає певних змін. В 2004 році і в 1 кварталі 2005 року [4] розрахункова величина фонду оплати праці (ФОПрозр.) визначається таким чином:

ФОПрозр. =
=ЗПосн*КілП*Іобс*Іцін*ЧмінЗП+ЗПдод*КілП*Іцін*ЧмінЗП
де

ЗПосн– розмір середньої основної заробітної плати, надбавок, доплат та індексації;

ЗПдод– розмір інших складових Фоп;

КілП – середньооблікова чисельність працюючих;

Іобс – індекс обсягів продукції (робіт, послуг) за звітний місяць;

Ііпф – на індекс споживчих цін порівняно з груднем попереднього року;с

ЧмінЗП – частка від ділення мінімальної заробітної плати на її середньозважений розмір у попередньому році; застосовується у випадках, якщо мінімальна тарифна ставка нижче розміра мінімальної заробітної плати або ціни на послуги не підвищувались при рості оплати праці, мала місце економія ресурсів та зростання ефективності виробництва.

Бухгалтерські проведення з нарахування та сплати суми перевищення:

Дт 949 Кт 642, Дт 642 Кт 311.

До валових витрат ці суми не включаються.

7) Згідно із п.1.9 Закону [2] і Постановою [5] комунальні підприємства сплачують до бюджету щоквартально дивіденди в розмірі 15 % чистого прибутку у строки, встановлені для сплати податку на прибуток. Розмір дивідендів визначається множенням значення рядка 220 Звіту при фінансові результати на 0,15 і відображається в рядку 21 декларації про прибуток підприємства. Цей платіж здійснюється у зв'язку з розподілом частини прибутку державних підприємств і по ньому здійснюються авансові платежі до бюджету згідно із п. 7.8.2 Закону [2].

8) Комунальні підприємства складають фінансовий план на рік згідно із [6], в першій частині якого відображаються очікувані доходи за їх видами, витрати за статтями, фінансові результати і розподіл чистого прибутку, а в другій частині відображаються джерела формування та надходження коштів і напрями їх використання.

9) Є суттєві особливості в житлових організаціях при відображенні в обліку прийняття на баланс і передачі з балансу житлового фонду, транзитних платежів при здійсненні розрахунків за всі комунальні послуги за однією квитанцією, розрахунків з комунальними підприємствами за обслуговування внутрішньобудинкових мереж.

Висновки. В статті розглянуто особливості житлово-комунального господарства, запропоновано методологічний підхід і розроблено класифікацію особливостей, яка дозволить більш чітко визначити шляхи поліпшення стану галузі і особливості обліку в ній. Розкрито особливості обліку в житлово-комунальному господарстві в сучасних умовах.

1. Закон України "Про загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004-2010 роки" від 24.06.2004р. №1869-IV. 2.Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22.05.97р. № 283. 3. Програма реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2002-2005 роки та на період до 2010 року, схвалена Постановою КМУ від 14.02.2002р. №139. 4. Порядок визначення сум, що вносяться до державного бюджету підприємствами-монополістами в 2004 році і в 1 кварталі 2005 року у зв'язку з перевищенням розрахункової величини фонду оплати праці. Постанова КМУ від 26.05.2004р. №683. 5. Про норматив і порядок відрахування до спеціального фонду державного бюджету України частини прибутку (доходу) державними корпоратизованими та некорпоратизованими, казенними підприємствами та їх об'єднаннями. Постанова КМУ від 22.04.03р. № 557. 6. Порядок складання фінансового плану державним підприємством (крім казенного) та контролю за його виконанням. Наказ Мінекономіки України від 27.05.03р. №137. 7. Про соціально-економічне становище України за 2003 рік. Держкомстат України. – К.:2003.-104с. 8. Бузырев В.В., Чекалин В.С. Экономика жилищной сферы. – М.:ИНФРА-М,2001.-256с. 9. Гура Н.О. Облік видів економічної діяльності. Навчальний посібник.-К.: Знання, 2004. 10. Лисенко Н., Бабак А. Посібник з бухгалтерського обліку для підприємств комунальної галузі. – К., 2003. 11. Житловий кодекс, яким йому бути. Точка зору Держбуду // Міське господарство України.-2001.-№3.-С.6-7. 12. Семчук Г.М. Рік наполегливої праці. Час підсумків, аналізу, дій // Міське господарство України.-2004.-№1.-С.2-15.

Надійшла до редколегії

Н.В. Ковтун, к.е.н., доцент

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ЕКСПЕРТНИХ ОЦІНОК В СТАТИСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті розглядаються проблеми, що пов'язані із використанням методи експертних оцінок при рішенні багатьох задач, пов'язаних з прийняттям інвестиційних рішень, а також при вивченні причинно-наслідкового зв'язку окремих сторін інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності.

This article inquires into the problems, connected with the using of expert judgment in solution of many tasks, which connected with make an investment resolve and study causal effect of single aspect of investments process and investments activity.

Інвестиційні процеси на різних рівнях і в різних формах характеризується безліччю показників, які мають факторне або результативне навантаження. З'ясувати розподіл ознак на факторні і результативні в кожному конкретному випадку звичайними емпіричними методами практично не можливо. Крім того, такий розподіл не буде мати відповідного обґрунтування і таким чином не носитиме об'єктивний характер. Загальновідомо, що розділення на факторні і результативні ознаки носить умовний характер і тому кожна залежність може мати і фактично має свою оригінальну комбінацію факторних і результативних ознак.

При аналізі окремих напрямів інвестування існує ряд об'єктивних причин неможливості і недоцільності використання статистичних методів аналізу фактичних даних у зв'язку з їх неточністю, неповнотою і хибністю. Для вивчення причинно-наслідкового зв'язку окремих сторін інвестиційного процесу та інвестиційної діяльності, доцільно звернутися до експертних оцінок. В цьому випадку можливо застосування статистичних методів аналізу експертних оцінок при рішенні багатьох задач, пов'язаних з прийняттям інвестиційних рішень. До таких задач слід віднести:

- визначення інвестиційних цілей розвитку підприємства, галузі або регіону;
- вибір кращого варіанта інвестиційного проекту;
- вибір оптимального напряму інвестування;
- визначення необхідних критеріїв для прийняття інвестиційних рішень;
- побудова інвестиційних рейтингів;
- моделювання інвестиційного процесу.

Зрозуміло, що такі задачі не можуть бути вирішені на підставі тільки фактичних даних. На нашу думку, у зв'язку з обмеженими можливостями застосування точних математичних методів в економіці, відсутністю в багатьох випадках досить повної, оперативної та достовірної статистичної інформації, а також надійних методів визначення відповідності економіко-математичних моделей реальним об'єктам експертні оцінки стають практично єдиним засобом рішення багатьох економічних задач інвестиційного характеру.

Розробці методик експертних оцінок присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних вчених, в яких розкривається зміст експертних оцінок, наводяться конкретні результати їх застосування в економічних дослідженнях [1–5]. В той же час деякі дослідники висловлюються проти використання експертних оцінок при аналізі економічних систем, вважаючи ці оцінки наближеними, неточними. Крім того, у більшості методик експертних опитувань не приділяється достатньої уваги обґрунтуванню обраної схеми інтегрування оцінок, отриманих на основі використання декількох критеріїв.

На нашу думку, застосування методу експертних оцінок вимагає проведення відповідного аналізу їх об'єктивності і надійності. З одного боку, немає гарантій, що отримані оцінки достовірні, а з іншого боку – існують значні труднощі при проведенні опитування експертів і обробці отриманих даних. Застосовувані способи визначення вірогідності експертних оцінок засновані на припущенні, що при погодженості дій експертів ця вірогідність забезпечена. Однак, існують ряд випадків, коли експерти, не згодні з думкою більшості, давали правильні оцінки [5, с. 25]. Таким чином, єдність більшості експертів не завжди є критерієм вірогідності оцінок.

Тому, одним з головних факторів забезпечення ефективності і надійності результатів експертного методу є забезпечення якості експертів на основі організації їх ретельного відбору. Наприклад, при вирішенні задач щодо вибору стратегії інвестування або пріоритетності вкладення коштів на рівні регіону, галузі, ринку або країни, в опитуванні повинні брати участь експерти високої кваліфікації, які володіють повною інформацією про предмет і об'єкт дослідження.

Прогнози, складені "середніми" експертами, будуть засновані на традиційних, звичних оцінках, тоді як висококваліфіковані фахівці знайдуть і оцінять дуже віддалені зміни [5, с.26].

Одним з показників, що характеризують придатність експерта, є ступінь його надійності, тобто відносна частота випадків, коли він приписував більш високу імовірність подіям, що згодом відбувалися. При застосуванні цього показника необхідно мати у виді, що іноді неосвічений експерт може дати правильну відповідь з високим ступенем імовірності. Методи оцінки ступеня надійності фахівця за результатами його роботи в минулому наводяться у [4].

Експертні методи передбачають проведення як індивідуальних, так і групових експертних опитувань. В практиці прийняття інвестиційних рішень доцільніше застосовувати групові експертні опитування.

Використання ж індивідуальних експертних оцінок в аналізі інвестування можливо при:

- прогнозуванні розвитку інвестиційного процесу та оцінці його значимості в поточному періоді;
- аналізі та узагальненні результатів, представлених іншими експертами;
- складанні сценаріїв можливого розвитку інвестиційного процесу.

Окремий експерт у ряді випадків може бути дуже корисним як джерело зведень і радник для керівників, що приймають рішення. Робота, виконана одним експертом, може узагальнити думки багатьох фахівців і дати корисні вихідні дані для аналізу.

При проведенні групових експертних опитувань можливо застосування різних форм:

- відкрите обговорення питань з наступним відкритим чи закритим голосуванням;
- закрите обговорення (обговорення без прямого контакту його учасників при збереженні анонімності їхніх думок) з наступним закритим чи голосуванням заповненням анкет експертного опитування;
- вільні висловлення без обговорення і голосування.

Досвід показав, що відкрите обговорення поставлених перед групою експертів питань щодо досягнення визначеної згоди між ними чи щодо вироблення загальної позиції має ряд істотних недоліків. До них відносяться, зокрема, взаємний вплив суджень експертів і небажання їхній відмовлятися від думок, раніше висловлених привселюдно. Закрите обговорення можна проводити двома шляхами:

- опитування в один тур, шляхом одноразового заповнення анкет;
- опитування, проведений у кілька турів, шляхом багаторазового заповнення анкет для уточнення оцінок.

Одним з найкращих методів використання суджень експертів є метод "Дельфи", якій передбачає багаторазове опитування [1].

Таким чином, враховуючи важливість інвестиційних процесів та їх вплив на розвиток всіх рівнів економічної системи, застосовуючи експертні методи при підготовці серйозних інвестиційних рішень, доцільніше використовувати закрите обговорення в письмовій формі.

Експертне опитування при ухваленні інвестиційних рішень проводиться в декілька етапів:

- визначення цілей експертного опитування;
- підбор експертів і формування експертних груп;
- формування питань і складання анкет;
- розробка правил визначення сумарних оцінок на основі оцінок окремих експертів;
- робота з експертами;
- обробка та аналіз експертних оцінок.

На другому етапі, виходячи з мети аналізу, визначаються склад експертної групи, кількість експертів і вимоги до рівня їхньої професійної підготовки. Виявляються необхідні напрями кваліфікації фахівців-експертів і формуються підгрупи експертів за цими напрямами. Крім того, установлюється кількість експертів у кожній підгрупі, яка залежить від специфіки експертного опитування, і визначаються вимоги до показників, що характеризують компетентність експертів: кваліфікація, стаж роботи в даній області, стаж трудової діяльності тощо.

Важливим моментом на цьому етапі є оцінка чисельності групи експертів (N) $N_{ш1n}$ і N_{max}. Нижня границя чисельності залежить від числа оцінюваних т події. Це правило можна представити як $N_{ш1n} >= т$. Верхньою границею чисельності експертної групи є потенційно можливе число експертів N_n. Тому значення чисельності групи N знаходиться в межах між $m=<N_{ш1n}=<N=<N_{max}=<N_n$..

Склад експертних груп визначається на основі відповідної спеціалізації і кваліфікації. Для того щоб експертна група могла всебічно оцінити події, рекомендується однакове число експертів N_i за кожним напрямом.

Після цього, аналізуючи можливу не об'єктивність, окремих експертів виключають з числа експертної групи, можливі цілі яких можуть суперечити одержанню об'єктивних результатів. З експертів, що залишилися, формують групу з рівним представництвом різних напрямів. Для цього спочатку визначають максимально можливе число представників кожного напряму. Далі знаходять напрям з найменшим числом експертів які входить у групу. Загальна чисельність групи буде визначатися по формулі $N = N_i^{min} r$.

Після цього перевіряють співвідношення $N>=N_{min}$ Якщо воно не задовольняється, те необхідно з'ясувати можливість ослаблення приведених вище обмежень або припустимість порушення умови $N_{мін} >= т$, що пов'язано з важливістю прийнятих рішень.

При складанні анкет істотну роль відіграє порядок і формульовання питань. Питання повинні бути сформульовані в загальноприйнятих термінах, мати чіткій зміст. При відповіді на питання експерт не повинний стосуватися області, де він недостатньо компетентний. Ступінь конкретизації питань повинна враховувати реальну можливість експертів дати правильна відповідь. Зайва конкретизація створює помилкове представлення про точність, веде до одержання свідомо невірних відповідей. Порядок постановки питань повинний відповідати структурі об'єкта.

Якщо визначається загальна точка зору експертів усіх підгруп за якою-небудь проблемою, то питання для всіх експертів однакові. Експертам же різної спеціалізації можуть бути поставлені різні питання. В цьому випадку узагальнення думки експертів здійснюється тільки по підгрупах.

Узагальнення результатів експертного опитування може проводитися з урахуванням ступеню компетентності експертів і отримана таким чином узагальнена оцінка буде мати зваженою:

$$a_i = \frac{\sum_{s=1}^{n} a_{is} h_s}{\sum_{s=1}^{n} h_s},$$

де h_s – ступінь кваліфікації s-го експерта; n – загальна кількість експертів.

При рівній компетентності експертів ця формула набуває вигляду середньої простої оцінки: $a_i = \frac{\sum_{s=1}^{n} a_{is}}{n}$.

Для того, щоб при групових експертних опитуваннях враховувати розходження в компетентності експертів, їм можуть бути приписана різна вага. Значення вагових коефіцієнтів можна інтерпретувати як імовірність отримання від експерта достовірної оцінки. Тоді $0< h_s <=1$.

Існують різні прийоми оцінки компетентності експерта. Вибір цих прийомів визначається як характером інвестиційної задачі, що розв'язується в процесі прийняття інвестиційного рішення, так і можливостями проведення конкретного експертного опитування.

В літературі [5, с. 32–34] пропонують будувати оцінку на основі шкали, кожен бал якої визначається за до-

помогою вибору характеристик, що оцінюють кваліфікацію експерта. При цьому повинні бути враховані рівень кваліфікації експерта у вузькій області спеціалізації, рівень теоретичної підготовки, його практичний досвід і широта кругозору. Ці характеристики найкраще оцінювати за 10-ти бальною шкалою, яка розроблена для конкретного опитування. Отримані характеристики варто звести до одного показника, якій характеризує об'єктивну оцінку компетентності експерта – h_s^o (наприклад, шляхом додавання окремих характеристик з наступним розділенням отриманої суми балів на число характеристик).

Доцільно також визначити показник відносної самооцінки експерта (суб'єктивний показник компетентності – h_s^c. При цьому для кожного питання або групи питань, за якими вважається необхідним оцінити компетентність експерта, в анкеті оцінки компетентності експертів передбачається шкала за назвою "Відносна самооцінка експерта". Ця шкала пропонує експерту проставити бал за 10-ти бальною шкалою, виходячи з рівня своєї компетентності [5, с.34].

Можливим прикладом може слугувати така шкала балів:

10 – експерт безпосередньо спеціалізується на вивченні цієї проблеми;

7 – експерт бере участь у практичному рішенні даної проблеми, але вона не входить до сфери його вузької спеціалізації;

5 – проблема тільки входить до сфери, що міцно пов'язаного з його вузькою спеціалізацією (суміжна прикладна дисципліна, суміжна область практичної діяльності) ;

3 – проблема не входить у сферу інтересів і не пов'язана з його вузькою спеціалізацією (наприклад, знайомство з проблемою по літературних джерелах, по досвіду роботи інших підприємств і т.п.).

Для того, щоб шкала не впливала на самооцінку, у графі "Відносна самооцінка експерта" можна навести перелік характеристик компетентності експертів без балів. У цьому випадку експерт повинний підкреслити характеристики, що, на його думку, визначають рівень його компетентності. Бали проставляються робочою групою при аналізі зібраних анкет.

Добуток об'єктивного і суб'єктивного показників, ділене на 100, буде характеризувати компетентність експерта за даним питанням.

Якщо експертиза проводиться неодноразово тим самим колективом (або стійкою більшістю) експертів з подібних питань, випливає при кожнім новому опитуванні скористатися вже отриманими результатами для уточнення характеристик компетентності експертів.

Практика експертних опитувань показує, що, хоча методи самооцінки недостатні для того, щоб слугувати єдиним критерієм оцінки компетентності експертів, використання цих методів сприяє більш обґрунтованим вибору та оцінці експертів. Крім того, перед проведенням експертного опитування повинні бути розроблені правила його проведення й організації, що містять ряд положень, обов'язкових для всіх експертів. Ці правила повинні забезпечувати дотримання умов, що сприяють формуванню експертами об'єктивної думки. До таких умов слід віднести:

- незалежність формування експертами власної думки про події, що оцінюються;
- збереження анонімності відповідей;
- можливість проведення колективних обговорень оцінюваних подій;
- надання експертам необхідної інформації.

У правилах повинна бути врахована специфіка оцінюваних подій (їхня структура, рівень ієрархії, умови функціонування, важливість проведеного експертного опитування, вимоги до точності оцінки і т.д.).

Експертні дані аналізуються й обробляються за чотирма напрямами:

- зведення результатів опитування і побудова рядів розподілу;
- узагальнення оцінок методами визначення підсумкових оцінок;
- аналіз узагальнених оцінок;
- аналіз ступеня погодженості дій експертів і вірогідність їх оцінок.

Визначення ступеня погодженості думок експертів можна проводити на основі побудови зваженої або незваженої матриці відстаней думок експертів одним з методів багатомірного групування [6, сю. 42–52] або на основі утворення матриці рангів важливості [6, с. 26–33].

Матриця рангів важливості будується виходячи з коефіцієнтів відносної важливості подій рангів важливості цих подій. При цьому подіям привласнюються номери 1, 2, 3,..., т натурального ряду чисел.

Розташування явищ, фактів, подій, альтернатив у порядку зростання (чи спадання) якої-небудь властивої риси (ознаки) називається ранжируванням. Ранг a_i вказує місце, що займає і-та подія серед інших т подій.

Для оцінки ступеню узгодженості думок експертів можна використовувати коефіцієнт конкордації:

$$W = \frac{D}{D_{\max}},$$

де $D = \sum_{i=1}^{m}\left(\sum_{s=1}^{n} a_{is} - \frac{1}{2}n(m+1)\right)^2$; $D_{\max} = \frac{1}{12}mn^2\left(m^2-1\right)$;

при співпаданні рангів важливості:

$$D_{\max} = \frac{1}{12}mn^2\left(m^2-1\right) - n\sum_{s=1}^{n} R_s,$$

де $R_s = \frac{1}{2}\sum_{k_s}\left(r_s^3 - r_s\right)$; r_s – число повторень кожного рангу для s-го експерта; k_s – число рангів, що повторюються для s-го експерта.

Величина W змінюється від 0 до 1. При W=0 узгодженість оцінок експертів відсутня і для одержання достовірних оцінок слід уточнити вихідні дані про події і (або) змінити склад групи експертів, і навпаки при W=1 – повна узгодженість оцінок експертів, яка не завжди дає підстави вважати оцінки об'єктивними, оскільки може виявитися, що всі члени експертної групи умовилися дотримувати однакових поглядів.

Необхідно, щоб знайдене значення W було більше наданого значення $W_н$ ($W>W_н$). Зазвичай $W_н$ приймається рівним 0,5, тобто при W>0,5 дії експертів узгоджені в більшому ступені, ніж непогоджені. При W<0,5 оцінки експертів не можна вважати узгодженими.

Таким чином, показники оцінки ступеню узгодженості експертів можна використовувати не тільки при оцінці однієї події а й при побудові інтегральної оцінки ступеня погодженості. Крім того, за допомогою показників також можливо проводити попарне порівняння всіх оцінюваних подій з наступною інтеграцією отриманих значень для окремих пар.

До зазначених труднощів також додаються труднощі, обумовлена збільшенням числа пара в міру росту числа оцінюваних подій.

Що стосується коефіцієнта кореляції, то він може бути побудований і для рангів важливості оцінюваних подій. Цей коефіцієнт дозволяє з'ясувати, чи відповіда-

ють побудовані ряди оцінок одному закону. Але при цьому поняття закону трактується дуже жорстко (з урахуванням не тільки рангів окремих оцінок, а й їх абсолютних оцінок). Щоб одержати високі значення коефіцієнта рангової кореляції, збіг законів повинен бути дуже високим. Крім того, коефіцієнт кореляції дуже сильно реагує на великі відхилення деяких членів ряду при високому ступені збігу оцінок всіх інших членів ряду. У таких випадках можна одержати значення коефіцієнта, близьке до нуля. Але там, де немає домінуючих оцінок, коефіцієнт кореляції найкраще враховує залежність між рядами. У випадку, коли порівнюється більш двох, рядів, виникають труднощі, що обумовлені виведенням інтегральної оцінки узгодженості на основі їх попарного порівняння. Коефіцієнт конкордації враховує тільки порядок членів у рядах. Він тому застосовний тільки тоді, коли дані ранги важливості оцінюваних подій, а не їх коефіцієнти відносної важливості. Тоді його можна використовувати для оцінки будь-якої кількості подій для будь-якою кількості експертів.

Таким чином, з огляду на значну кількість оцінюваних подій та експертів, а також те, що ранги важливості мають більше практичне значення, ніж коефіцієнти відносної важливості, із усіх показників ступеня узгодженості експертів перевагу слід віддати коефіцієнту конкордації. Однак, при цьому, треба враховувати, що не існує показника визначення ступеня узгодженості думок експертів, який не має тих чи інших недоліків. Тому, при виборі оціночного показника і методів його розрахунку потрібно враховувати мету проведення експертного опитування і його специфіку.

1. Бешелев С.Д., Гурвич Ф.Г. Экспертные оценки. М.: Наука, 1973. 2. Гурвич Ф.Г. Методы и процедуры получения экспертной информации. – Экономика и метематические методы, 1973, т. IX, вып. 6. 3. Fishburn P.C. Decision and value theory. Wiley, New York, 1964. 4. Helmer Olaf. The systematic use of expert judgment in operations research. The Rand corp. P-2795, Sept., 1963. 5. Голубков Е.П. Использование системного анализа в отраслевом планировании. М.: Экономика, 1982. – 160 с. 6.Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування: Навч. Посіб. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.

Надійшла до редколегії

О.І. Коблянська, к.е.н., доцент

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБЛІКУ ТА АУДИТУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ

В даній статті розглядаються найбільш суттєві проблеми, що виникають на кожному підприємстві при проведенні обліку і аудиту дебіторської заборгованості. Розглядаються нормативні і законодавчі акти стосовно організації обліку і аудиту дебіторської заборгованості, розробляються конкретні пропозиції щодо покращення цього напрямку обліку та аудиту.

In this article it is told about the most important problems that appear on each enterprise during the realisation of account and audit of the debitor debts. Normative and legislative acts about the organisation of account and audit of the debitor debts are examined and concrete propositions of improvement of this direction of account and audit are mentioned here.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах гострої фінансово-платіжної кризи, в якій опинилася вся економіка України, важливе значення для кожного підприємства має стан економіки країни, адже спад виробництва збільшує розміри дебіторської заборгованості, а також стан розрахунків в країні, бо криза неплатежів призводить до зростання дебіторської заборгованості. Вплив на ці процеси здійснює політика підприємства у розрахунках з покупцями: неправильне встановлення строків і умов надання товарних кредитів, невраховані ризики, ненадання знижок при достроковій оплаті покупцями рахунків, що також призводить до різкого зростання дебіторської заборгованості.

Несвоєчасне погашення дебіторської заборгованості призводить до платіжної кризи, так як підприємства повинні перетворювати активи у грошові кошти, в іншому разі їм загрожує банкрутство. Тому саме дебіторській заборгованості, її обліку і аудиту присвячена дана стаття.

Постановка завдання. З урахуванням викладеного завданням цього дослідження є сприяння розвитку обліку і аудиту дебіторської заборгованості, вирішення на єдиній методологічній основі принципових питань дебіторської заборгованості.

Головною метою дослідження є розгляд питань обліку дебіторської заборгованості і проведення аудиту та вироблення конкретних пропозицій щодо вдосконалення обліку і аудиту дебіторської заборгованості.

Аналіз публікацій з досліджуваної роботи. Проблема зростання дебіторської заборгованості на даний момент стає досить актуальною для України.Свідченням цього є прийняття Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість", внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" (3, с.4), та зростання кількості публікацій на цю тему у періодичних професійних виданнях. Проблемами обліку та аудиту дебіторської заборгованості займаються такі провідні вчені-науковці, як Харченко Н, Павленко О, Борщ Н., Назарбаєва І. та інші. Однак, знайти універсального рішення даної проблеми так і не вдалося. Що стосується законодавчого забезпечення обліку та аудиту дебіторської заборгованості, то воно досить суперечливе та мало врегульоване.

Виклад основного матеріалу. У процесі діяльності підприємство не завжди здійснює розрахунки з іншими підприємствами або фізичними особами одночасно з передачею майна, виконанням робіт, наданням послуг тощо. У зв'язку з цим у нього виникає дебіторська заборгованість.

Дебіторська заборгованість визначається як сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату. Дебіторами можуть бути як юридичні, так і ' фізичні особи, які заборгували підприємству грошові кошти, їх еквіваленти або інші активи. За даними бухгалтерського обліку можна визначити суму заборгованості на будь-яку дату, але звичайно така сума визначається на дату балансу. Оскільки відповідно до вимог національних стандартів бухгалтерського обліку підприємства подають також проміжну (квартальну) звітність, то суму дебіторської заборгованості підприємства слід визначати щоквартально.

Дебіторська заборгованість відображається у формі № 1 "Баланс" у складі активів. Активи підприємства – це ресурси, що контролюються підприємством, від використання яких очікується отримання економічних вигод у майбутньому. Звичайно економічна вигода від дебіторської заборгованості виражається в тому, що підприємство в результаті її погашення розраховує рано чи пізно отримати грошові кошти або їх еквіваленти. Відповідно дебіторську заборгованість можна визнати активом тільки тоді, коли існує ймовірність її погашення боржником. Якщо такої ймовірності немає, суму дебіторської заборгованості слід списати.

Згідно з П(С)БО 10 дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову і короткострокову. Довгостроковою дебіторською заборгованістю визнається заборгованість,

© О.І. Коблянська, 2005

яка не виникає в ході нормального операційного циклу і буде погашена після 12 місяців з дати балансу.

У П(С)БО 2 "Баланс" дається визначення операційного циклу – це проміжок часу між придбанням запасів для здійснення діяльності та отриманням коштів від реалізації виробленої з них продукції або товарів і послуг. Визначення нормального операційного циклу у стандартах немає, однак, використовуючи наведене вище визначення операційного циклу, можна зробити висновок, що це операційний цикл у звичайних умовах діяльності. Звичайно операційний цикл не перевищує 12 місяців, але за деякими видами діяльності він може продовжуватися більше одного року. Незважаючи на це, заборгованість, що виникла в ході такого операційного циклу, все одно визнається не довгостроковою, а поточною. Отже, довгострокова заборгованість – це в основному заборгованість, не пов'язана з операційною діяльністю.

Поточна дебіторська заборгованість (короткострокова) – це заборгованість, що виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом 12 місяців з дати балансу.

Таким чином, якщо заборгованість, що виникла, не пов'язана з операційним циклом (наприклад, заборгованість орендарів за операціями

фінансової оренди, працівників за наданими їм позиками), але передбачається, що вона буде погашена в термін менше 12 місяців, то така заборгованість визнається поточною.

Датою балансу звичайно є останній день звітного періоду. З наведених вище визначень довгострокової і поточної дебіторської заборгованості слід зробити висновок: оскільки віднесення заборгованості до поточної або довгострокової прив'язане до дати балансу, то на вказану дату слід переглядати довгострокову заборгованість за окремими дебіторами за термінами її погашення. Якщо виявиться, що до терміну погашення заборгованості залишилося менше 12 місяців, колишню довгострокову заборгованість слід відобразити на дату балансу як поточну.

Несвоєчасне погашення дебіторської заборгованості призводить до платіжної кризи: зростання заборгованості по комерційному кредиту обумовлює збільшення попиту на короткострокові позики, скорочення їх пропозиції і зростання їх вартості. Для сплати боргів організації повинні перетворювати високоліквідні активи в грошові кошти, у протилежному випадку їм загрожує банкрутство.

Величина дебіторської заборгованості визначається багатьма факторами, їх можна поділити на внутрішні і зовнішні.

Зовнішніми факторами є:

- стан економіки в країні – спад виробництва збільшує розміри дебіторської заборгованості;
- стан розрахунків в країні – криза неплатежів призводить до зростання дебіторської заборгованості;
- ефективність грошово-кредитної політики НБУ – обмеження емісії викликає нестачу готівки і ускладнює розрахунки;
- рівень інфляції – при високій інфляції дебітори не поспішають позбавитись боргів: чим пізніше строк сплати боргу, тим менше його сума;
- вид продукції – якщо це сезонна продукція, дебіторська заборгованість зростає;
- ємність ринку і ступінь його насиченості – якщо ринок малий і насичений даним видом продукції, виникають труднощі з реалізацією. Внутрішні фактори:
- кредитна політика підприємства – неправильне встановлення строків і умов надання кредитів, а також критеріїв кредитоздатності і платоспроможності клієнтів, не надання знижок при достроковій оплаті ними рахунків, невраховані ризики можуть призвести до різкого зростання дебіторської заборгованості;
- види розрахунків – використання розрахунків, які гарантують платіж, скорочує розміри дебіторської заборгованості;
- стан контролю за дебіторською заборгованістю;
- професіоналізм менеджера, який займається управлінням дебіторською заборгованістю підприємства; – інші фактори.

Класифікація дебіторської заборгованості.

Дебіторську заборгованість можна класифікувати за різними ознаками.

1. За причинами виникнення:

- Виправдана – заборгованість, строк погашення якої ще не настав або складає менше одного місяця і яка пов'язана з нормальними строками документообігу;
- Невиправдана – прострочена заборгованість, а також заборгованість, пов'язана з помилками в оформленні розрахункових документів, з порушенням умов господарських договорів;

2. За ступенем вірогідності погашення:

- Сумнівна – заборгованість, відносно якої у підприємства існує невпевненість у її погашенні боржником;
- Безнадійна – заборгованість, відносно якої у підприємства існує впевненість в її непогашенні боржником та по якій минув строк позовної давності.

Відповідно до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" дебіторська заборгованість поділяється на довгострокову та поточну.

Довгострокова дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

Поточна дебіторська заборгованість – це сума дебіторської заборгованості, яка виникає в ході нормального операційного циклу або буде погашена протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

Поточна дебіторська заборгованість класифікується на три групи:

- дебіторська заборгованість, за якою існує впевненість у погашенні її боржником;
- дебіторська заборгованість, за якою існує невпевненість у погашенні її боржником;
- дебіторська заборгованість, за якою немає впевненості у погашенні її боржником або закінчився строк позовної давнини.

Перехід у другу групу пов'язаний зі створенням на балансі резерву сумнівних боргів, оскільки сумнівним є стягнення дебіторської заборгованості з платника. Перехід у третю групу пов'язаний, із списанням з балансу дебіторської заборгованості, оскільки вона перестає відповідати визначенню активу.

Поточна дебіторська заборгованість включає всі вимоги підприємства до інших юридичних і фізичних осіб щодо грошей, товарів чи послуг. Можна визначити два головних види поточної дебіторської заборгованості: товарну і нетоварну (неопераційну).

Операції називаються товарними, якщо мова йде про оплату продукції, (яка має натурально-речову форму), робіт та послуг. Тобто товарна дебіторська заборгованість виникає внаслідок звичайної операційної діяльності підприємства, яка може передбачати продаж товарів, виконаних робіт та надання послуг.

Розрахунки з покупцями та замовниками відносяться до товарних відповідно до визначення.

Покупці – це фізичні або юридичні особи, які купують товари (роботи, послуги).

Замовники – це учасники договору, на підставі замовлення яких виготовляється конкретна продукція, надаються послуги, виконуються роботи іншим учасником договору.

Нетоварна (або неопераційна) дебіторська заборгованість виникає від іншої діяльності підприємства (тобто операцій інших, ніж продаж товарів, виконання робіт або надання послуг). Нетоварна дебіторська заборгованість відображається в обліку під відповідними назвами і не входить до складу товарної дебіторської заборгованості.

Для обліку товарної та нетоварної поточної дебіторської заборгованості використовуються наступні рахунки 3-го класу Плану рахунків бухгалтерського обліку:

1. Рахунок 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" призначається для обліку товарної дебіторської заборгованості. По дебету відображається продажна вартість реалізованої продукції, товарів, виконаних робіт, наданих послуг, яка включає податок на додану вартість, акцизи та інші податки, збори, що підлягають перерахуванню до бюджету та позабюджетних фондів і включені до вартості реалізації. По кредиту відображається сума платежів, які надійшли на рахунки підприємств. Відображається в звітності Баланс (ф.№1), рядок 161.

2. Рахунок 37 "Розрахунки з різними дебіторами" призначено для обліку розрахунків за поточною дебіторською заборгованістю з різними дебіторами за авансами виданими, за відшкодування завданих збитків, за позиками членів кредитних спілок та за іншими операціями, строк оплати яких припадає на поточний або наступний господарський рік. По дебету відображається при виникненні (збільшенні) поточної дебіторської заборгованості. По кредиту відображається погашення чи списання дебыторської заборгованості.. Відображається в звітності Баланс (ф.№1) рядок 170-210.

3. Рахунок 38 "Резерв сумнівних боргів" призначений для обліку резервів за сумнівною дебіторською заборгованістю, щодо якої існує ризик неповернення. По дебету відображається списання сумнівної заборгованості. По кредиту – створення резерву сумнівних боргів. Відображається в звітності Баланс (ф.№1) рядок 162.

Документування товарних операцій.

Підставою для здійснення розрахунків з покупцями є договір, в якому визначаються обов'язки сторін по виконанню умов договору та відповідальність сторін у випадку порушення прийнятих зобов'язань. Крім договорів обов'язковою умовою відображення операцій в бухгалтерському обліку є наявність первинних документів.

На суми оплати за відвантажену продукцію, виконані роботи та надані послуги підприємство-покупець повинно отримати від постачальника розрахункові документи, а саме:

При розрахунках з вітчизняними покупцями:

♦ накладні, рахунки-фактури, рахунки; акти прийнятих робіт, послуг; податкові накладні; товарно-транспортні накладні (ТМ-1); товарні накладні. (Виникненні заборгованості);

♦ виписки банку; платіжні доручення, векселі, прибутковий касовий ордер,видатковий касовий ордер. (Погашення заборгованості).

При розрахунках з іноземними покупцями:

♦ комерційні документи (рахунки-фактури, іпуоісе); транспортні накладні (СМК. – залізнична накладна, авіанакладна, коносамент, товарно-транспортна накладна, пакувальні листи); платіжні документи на перерахування сум митних установ; розрахунки бухгалтерії про наявність курсових різниць. (Виникнення заборгованості);

♦ виписки банку; платіжні доручення; заява на акредитив; інкасо; векселі.

(Погашення заборгованості).

Побудова аналітичного обліку повинна забезпечити отримання даних про заборгованість, строк сплати по якій ще не настав, а також про заборгованість, не сплачену в строк. Аналітичний облік розрахунків з покупцями та замовниками ведеться за кожним покупцем та замовником, за кожним пред'явленим до сплати рахунком.

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги.

Дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги виникає, коли підприємство реалізує товари в кредит, тобто з відстроченням платежу.

Для бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості використовується рахунок 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками", який має два субрахунки:

361 "Розрахунки з вітчизняними покупцями";

362 "Розрахунки з іноземними покупцями".

За дебетом рахунка 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками відображається вартість реалізованої продукції, товарів, виконаних робіт, наданих послуг, яка включає податок на додану вартість, акцизи та інші податки, збори (обов'язкові платежі), що підлягають перерахуванню до бюджетів та позабюджетних фондів і включені у вартість реалізації.

Поточна дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги визнається активом одночасно з визнанням доходу від реалізації продукції, товарів, робіт і послуг.

Продаж товарів, робіт або послуг відображається записом:

Дебет 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" Кредит 70 "Доходи від реалізації"

На суму ПДВ:

Дебет 70 "Доходи від реалізації" Кредит 641 "Розрахунки за податками"

(аналітичний рахунок "Розрахунки за податком на додану вартість")

Одночасно відображається собівартість реалізованих товарів, робіт або послуг:

Дебет 90 "Собівартість реалізації"

Кредит 26 "Готова продукція" Кредит 27 "Продукція сільськогосподарського виробництва"

Кредит 28 "Товари"

За кредитом рахунка 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками" відображається погашення дебіторської заборгованості.

Якщо дебіторська заборгованість погашається грошовими коштами, які надійшли на рахунки підприємства в банківських установах або в касу, складається запис:

Дебет 30 "Каса", Дебет 31 "Рахунки в банках", Кредит 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"

Погашення дебіторської заборгованості взаємозарахуванням відображається таким записом:

Дебет 63 "Розрахунки з постачальниками та підрядниками"

Дебет 68 "Розрахунки за іншими операціями"

Кредит 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками"

Розкриття інформації про дебіторську заборгованість у фінансовій звітності

Довгострокова дебіторська заборгованість відображається в Балансі у складі необоротних активів.

Поточна дебіторська заборгованість відображається в Балансі у складі оборотних активів.

У Примітках до фінансової звітності необхідно розкривати таку інформацію щодо дебіторської заборгованості:

1) перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;

2) перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін з виділенням внутрішнього групового сальдо дебіторської заборгованості;

3) склад і суми статті Балансу "Інша поточна дебіторська заборгованість";

4) метод визначення величини резерву сумнівних боргів;

5) сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення.

Аудит дебіторської заборгованості.

Основними джерелами інформації для контролю розрахункових відносин по товарних операціях служать первинні документи з обліку розрахунків з покупцями і замовниками, які відбиваються на рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками". Порядок та форми розрахунків між постачальником та покупцем визначаються в господарських договорах. Це найбільш розповсюджена підстава виникнення зобов'язань, основна форма реалізації товарно-грошових відносин в ринковій економіці. При відвантаженні товару (виконанні робіт, наданні послуг) по бартерному обміну в обов'язковому порядку складають рахунки-фактури, накладні, акти тощо, в яких зазначається окремим рядком сума податку на додану вартість, дата складання, найменування і адреса постачальника та покупця. Побудова аналітичного обліку повинна забезпечити отримання даних про заборгованість, строк сплати по якій ще не настав, а також заборгованість не сплачену в строк.

Аналітичний облік розрахунків з покупцями і замовниками ведеться за кожним покупцем та замовником, за кожним пред'явленим до сплати рахунком, в гривні та валюті, обумовленій договором.

Важливим у методології бухгалтерського обліку є момент визнання доходу від реалізації продукції (товарів, інших активів), що визначається відповідно до П(С)БО 15 "Дохід".

При перевірці розрахунків з покупцями встановлюють, чи укладені договори постачання продукції, чи правильно обчислюються суми (з урахуванням термінів реалізації, якості продукції й інших факторів), що приєднуються підприємству за прийняту покупцем продукцію, а також перевіряють реальність заборгованості покупців, що числяться по рахунку 36 "Розрахунки з покупцями та замовниками". Важливим питанням є перевірка повноти і своєчасності розрахунків покупців за прийняту ними продукцію. З цією метою проводиться інвентаризація розрахунків. Для інвентаризації розрахунків з іногородніми покупцями запитуються копії картки аналітичного обліку розрахунків.

Для інвентаризації розрахунків з іногородніми покупцями запитуються копії картки аналітичного обліку розрахунків. Тут повинне дотримуватися наступне правило: виписки висилають організації – кредитори організаціям-дебіторам. Дану виписку після перевірки і внесення необхідних виправлень, підписану і завірену печаткою підприємство-дебітор повертає підприємству-кредитору. Якщо покупці і замовники знаходяться в одному місті, при проведенні інвентаризації розрахунків складається акт взаємного звірення розрахунків.

Якщо перевіркою виявлена по окремих покупцях стійка заборгованість, її обгрунтованість установлюється за даними первинних документів (рахунків, рахунків-фактур, товарно-вантажних накладних), що відображають її виникнення, а також актом взаємного звірення розрахунків; з'ясовуються причини, що перешкоджають своєчасному проведенню розрахунків покупця з ревизуємим підприємством; встановлюються винні особи.

По акту інвентаризації розрахунків з покупцями і замовниками необхідно проаналізувати заборгованість, що числиться на балансі в цілому і по окремих боржниках, у тому числі підтверджену і не підтверджену ними, а також виявлену в якості простроченої. По довідці до акта інвентаризації розрахунків з покупцями і замовниками, складеною бухгалтерією підприємства, що перевіряється, установлюють, за що і коли утворилася заборгованість, а також чи є вона реальною.

В балансі залишки по статтях дебіторської заборгованості відображаються в залежності від терміну погашення (в межах року чи більше) за різними статтями. Таким чином, при перевірці звітності аудитор повинен аналізувати стан дебіторської заборгованості з метою поділу її на поточну і довгострокову.

При перевірці аудитору потрібно впевнитись у реальному існуванні дебіторської заборгованості, а саме в тому, щоб продукція, товари, які не були передані покупцям до кінця року, помилково чи навмисно, не були включені в реалізацію та до дебіторів (наявність фіктивних продаж).

Крім того, слід проконтролювати, чи не було платежів, які незаконно привласнені або записані в невірному фінансовому періоді. Це зона високого ризику перевірки дебіторів. Для перевірки за цим критерієм аудитор повинен вибірково отримати підтвердження від дебіторів про існуючі суми заборгованості.

За належності – за цим критерієм аудитор зобов'язаний переконатися, що вся відображена дебіторська заборгованість належить саме підприємству-клієнту. Тобто слід розглянути можливість занесення в сальдо дебіторів заборгованості по приватних операціях (наприклад, продаж товарів керівництву або пов'язаним особам) або по продажах, що належать іншим підприємствам. Однак, крім цього, аудитору треба звернути увагу на ряд обставин, що можуть мати місце і впливати на право власності щодо сальдо дебіторів (наприклад, існування договору-застави, факторингові операції та ін.).

Перевіряючи правильність оцінки дебіторської заборгованості, аудитору потрібно проконтролювати, чи правильно вона була оцінена відповідно до встановленої облікової політики. Так, у валюту балансу дебіторська заборгованість має входити за чистою реалізаційною вартістю, тобто за мінусом безнадійних та сумнівних боргів.

Слід також перевірити правильність визначення (оцінки) дебіторської заборгованості за довгостроковими контрактами (встановлення вартості виконаних обсягів робіт, переданих товарів на конкретну дату).

З попереднім критерієм тісно пов'язаний критерій обережності, за яким аудитор встановлює правильність обліку дійсних та передбачуваних втрат, що відносяться до періоду, який перевіряється. Щодо дебіторської заборгованості, то аудитор повинен впевнитись, що створені достатні резерви сумнівної дебіторської заборгованості та списані безнадійні борги на витрати звітного періоду.

При цьому слід проконтролювати правильність застосування методики списання безнадійних боргів і створення резерву сумнівних боргів, передбаченої положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 10 "Дебіторська заборгованість", з метою правильної (реальної) оцінки дебіторської заборгованості. Як відомо, початкова дебіторська заборгованість обліковується за фактичною (історичною) собівартістю і виникнення її пов'язано з дією принципу нарахування. Тобто незалежно від оплати, в момент відвантаження продукції, передачі послуг чи права власності на них підприємство відображує отримання доходу, а в разі відсутності оплати одночасно і дебіторську заборгованість. При цьому буде зроблено такий бухгалтерський запис:

Д-т 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками"

К-т 70 "Доходи від реалізації".

Оскільки в складі загальної дебіторської заборгованості можуть мати місце сумнівні та безнадійні борги, аудитор повинен впевнитись у додержанні принципу обережності, який означає, що підприємство не повинно завищувати доходи і занижувати витрати. Тому важливим аспектом контролю є списання безнадійних боргів як таких, по яких існує впевненість у неповерненні їх боржником або за якими минув строк позовної давності. Аудитор повинен з'ясувати, як виявляються такі борги, та причини їх виникнення, а також проконтролювати їх списання на інші операційні витрати звітного періоду бухгалтерським записом: Д-т 944 "Сумнівні та безнадійні борги" або Д-т 38 "Резерв сумнівних боргів"

К-т 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками"

Що стосується сумнівних боргів (поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги, щодо якої існує невпевненість її погашення боржником), то на них в бухгалтерському обліку можна створювати резерв (в податковому обліку створення такого резерву не передбачено Законом "Про прибуток підприємства"). Відповідно до П(С)БО 10 "Дебіторська заборгованість" величина резерву сумнівних боргів визначається виходячи з платоспроможності окремих дебіторів або на основі класифікації дебіторської заборгованості. У першому випадку підприємству потрібно володіти достовірною інформацією про фінансовий стан своїх основних клієнтів і, виходячи з цього, оцінити можливість несплати боргів та створити конкретні цільові резерви. Отримання такої інформації не завжди є можливим, тому підприємства України можуть використовувати метод класифікації (чи періодизації) дебіторської заборгованості. Така класифікація передбачає групування дебіторської заборгованості за строками її непогашення із встановленням коефіцієнта сумнівності для кожної групи, який зростає із збільшенням строків простроченості дебіторської заборгованості. Аудитору важливо перевірити, як було проведено розрахунок цього коефіцієнта і визначено суму резерву.

Коефіцієнт сумнівності встановлюється самим підприємством виходячи з наявного досвіду непогашення дебіторської заборгованості за попередні звітні періоди (як правило, три останні перед звітним роком).

Величина резерву сумнівних боргів визначається як сума добутків поточної дебіторської заборгованості відповідної групи та коефіцієнта сумнівності, що склався по цій групі. При цьому може бути зроблено такий розрахунок:

Таблиця. **Класифікація дебіторської заборгованості та визначення загальної суми резерву сумнівних боргів (грн.)**

Покупці	Кількість прострочених днів оплати				
	0	1-30	31-60	61-90	Більш як 90
X	600	-	-	-	-
У	-	300	-	-	400
Z	780	-	250	-	-
Інші	20540	18720	5400	2000	1500
Разом	21 920	19020	5650	2000	1900
Відсоток неоплачених рахунків виходячи з досвіду попередніх трьох років	2	4	7	15	43
Розрахункова сума резерву	438,4	760,8	395,5	300,0	817,0

Загальна сума резерву буде становити -2711,7 = 438,4 + 760,8 + 395,5 + 300,0 + 817,0

На суму 2711,7 грн. слід зробити такий бухгалтерський запис

Д-т 944 "Сумнівні та безнадійні борги" К-т 38 "Резерв сумнівних боргів".

Аудитор повинен впевнитись у тому, що якщо рахунок мав залишок на момент створення резерву, то наведений запис необхідно зробити на суму, яка б дала змогу донарахувати резерв до визначеної в розрахунку величини.

Витрати по створенню резерву безнадійних боргів відображаються у Звіті про фінансові результати у складі інших операційних витрат. Зайво нарахований резерв анулюється і визнається як доход по кредиту рахунку 71 "Інший операційний дохід".

Поточна дебіторська заборгованість, не пов'язана з реалізацією продукції, послуг, що визнана безнадійною, списується з балансу без створення резерву, відображенням втрат у складі інших операційних витрат.

Щодо наступного критерію оцінки – правильності відображення – аудитор перевіряє правдивість, точність відображення дебіторів на дату складання бухгалтерської звітності в балансі та примітках. Слід впевнитись у правильності ведення поточних облікових реєстрів, які підприємства можуть визначати самостійно, наприклад, книги (відомості) обліку продажу товарів, робіт, послуг; книги обліку дебіторів, а також проконтролювати правильність застосування відповідних бухгалтерських рахунків за Планом рахунків бухгалтерського обліку. Особливу увагу аудитор має приділити контролю заповнення спеціально передбачених рядків звітних форм даними звітного року і перенесення сальдо попереднього періоду.

У зв'язку з тим, що дебіторська заборгованість тепер поділяється на довгострокову та поточну, аудитор перевіряє правильність проведеної класифікації. Зокрема, до довгострокової дебіторської заборгованості (рядок 050 нового Балансу) потрібно віднести частину таких статей старого Балансу: майно в оренді (довгострокова оренда) (рядок 050), інші необоротні активи (рядок 060) та дебіторська заборгованість по векселях одержаних (довгострокових) (рядок 160).

Аудитор повинен також з'ясувати, чи існує операційна дебіторська заборгованість, строк погашення якої перевищує один рік.

Особливу увагу слід приділити контролю розкриття інформації про дебіторську заборгованість у примітках до фінансової звітності, де наведено:

- перелік дебіторів і суми довгострокової дебіторської заборгованості;
- перелік дебіторів і суми дебіторської заборгованості пов'язаних сторін з виділенням внутрішньогрупового сальдо дебіторської заборгованості;
- склад і суми статті Балансу "Інша дебіторська заборгованість";
- метод визначення резерву сумнівних боргів;
- сума поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи, послуги в розрізі її класифікації за строками непогашення.

У Звіті про фінансові результати аудитор перевіряє правильність заповнення рядка 090 "Інші операційні витрати" в частині віднесення сумнівних і безнадійних боргів, а у Звіті про рух грошових коштів – рядка 080 "Зменшення (збільшення) оборотних активів" в частині зміни сальдо операційної поточної дебіторської заборгованості.

Аудитор повинен також переконатися у відповідності даних бухгалтерської і не бухгалтерської звітності по дебіторах (звіт директора, голови правління, фінансовий огляд).

Критерій законності передбачає перевірку законності здійснених операцій, що призвели до виникнення дебіторської заборгованості, відповідність її обліку чинним законодавчим актам і нормативним документам, як цього вимагає національний норматив аудиту (ННА) 8 "Перевірка дотримання підприємствами вимог законодавчих та нормативно-правових актів України".[1;с.61]

Оцінка дебіторської заборгованості за критерієм постійності передбачає контроль додержання постійності обраної підприємством облікової політики щодо дебіторської заборгованості (наприклад, постійність застосування обраного методу створення резерву безнадійних боргів) та вплив дебіторської заборгованості на безперервність функціонування підприємства. Так, якщо дебіторська заборгованість становить значну частину активів підприємства і можливе її погашення може спричинити суттєві фінансові труднощі та стати загрозою банкрутства – така інформація повинна бути зазначена в примітках до фінансової звітності та бути підставою для застосування методів, відмінних від тих, які застосовуються при безперервності роботи підприємства. При цьому враховується дія ННА 20 "Події, які мають суттєвий вплив на аудиторський звіт і відбуваються після дати складення фінансової звітності підприємства та аудиторського висновку".(1;с. 148)

Перевірка за критерієм відповідності передбачає контроль аудитором додержання меж звітного періоду. Відповідно до цього всі операції по виникненню, погашенню та списанню дебіторської заборгованості мають бути відображені в обліку в тому періоді, в якому вони були здійснені.

Отримана в ході аудиторської перевірки інформація повинна бути задокументована у вигляді робочих документів як складова частина аудиторського досьє (ННА 6 "Документальне оформлення аудиторської перевірки")(1; с. 41). Це здійснюється з метою документального підтвердження виконаних аудитором процедур, збору необхідних даних для складання аудиторського висновку, здійснення контролю за ходом виконання перевірки як самим аудитором, так і керівником аудиторської фірми тощо. Кожен робочий документ має бути складений з додержанням установлених вимог і містити всі необхідні обов'язкові реквізити. Документи можуть бути стандартизовані і довільної форми та змісту. Мета – визначення достовірності та реальності суми дебіторської заборгованості, відображеної підприємством у звітності.

Після цього аудитор повинен оцінити достатність зібраної інформації дія того, щоб зробити висновок по статті "Дебітори". Якщо в ході перевірки аудитором отримано достатньо даних, не було ніяких обмежень і перешкод в отриманні інформації, а попередньо оцінена величина аудиторського ризику була виправданою, то аудитор може зробити висновок по перевірці статті "Дебіторська заборгованість" у письмовому вигляді. В протилежному випадку він повинен змінити план і програму перевірки, переоцінити величину аудиторського ризику, виконати додаткові аудиторські процедури по отриманню необхідних доказів. Якщо отримання додаткової потрібної аудитору інформації неможливе, аудитор, враховуючи наслідки перевірки інших статей звітності, може відмовитись від надання висновку (ННА № 26 "Аудиторський висновок") [1; с. 181].

На основі узагальнення практичного досвіду обліку та аудиту дебіторської заборгованості вітчизняних та зарубіжних підприємств, виявлення пов'язаних з цим аспектом обліку і аудиту проблем, спричинених практичним застосуванням положень (стандартів) бухгалтерського обліку, можна назвати найбільш типові помилки бухгалтерів або факти (види) зловживань, шахрайства, обману, викривлення інформації щодо дебіторської заборгованості з корисливою метою, які виявляються аудиторами під час перевірки звітності підприємств клієнтів. Наведені нижче основні види порушень повинні прийматись до уваги як бухгалтерами-практиками для їх уникнення, так і аудиторами для виявлення в процесі аудиту:

- заміна виписок банку іншими або виправлення відповідних сум, що свідчать про погашення дебіторської заборгованості (для виявлення цих фактів слід зробити запит у банк та до підприємств дебіторів);
- зарахування отриманих сум дебіторської заборгованості на погашення заборгованості не відповідних дебіторів-платників;
- неправомірне здійснення бартерних операцій для погашення дебіторської заборгованості,
- списання недостач та крадіжок за рахунок збільшення дебіторської заборгованості;
- невідповідність даних синтетичного та аналітичного обліку дебіторської заборгованості;
- приховування дебіторської заборгованості відображенням у Балансі згорнутого залишку замість розгорнутого (слід докладно вивчити склад таких статей балансу. "Дебіторська заборгованість за товари, роботи та послуги" (рядки 160, 161, 162), "Дебіторська заборгованість по розрахунках" (рядки 170-210), "Кредиторська заборгованість за товари, роботи та послуги" (рядок 530), "Поточні зобов'язання по розрахунках" (рядки 540-600), "Інші поточні зобов'язання" (рядок 610));
- неправильне визначення (оцінка) суми дебіторської заборгованості у зв'язку з коливанням курсу валют на дату складання Балансу при розрахунках в іноземній валюті;
- неправильний розрахунок суми резерву безнадійної дебіторської заборгованості, що може бути спричинено:
- відсутністю відповідної інформації за попередні звітні періоди;
- арифметичними неточностями;
- неправильним групуванням дебіторів по періодах прострочення погашення заборгованості;
- неприйняттям до уваги вхідного сальдо по рахунку "Резерв сумнівних боргів";
- невідповідністю сум, зазначених у первинних документах, що є підставою виникнення дебіторської заборгованості;
- шахрайством із сумами дебіторської заборгованості підзвітних осіб (списання її без підстав і документального підтвердження на загальногосподарські витрати або за рахунок інших підприємств, прострочених сум депонованої заробітної плати та ін.),
- неправильним оформленням або відсутністю договорів, що стали підставою для відвантаження товару і виникнення дебіторської заборгованості;
- неправильною кореспонденцією рахунків при відображенні в обліку дебіторської заборгованості;
- відображена дебіторська заборгованість не належить підприємству;
- зарахування дебіторської заборгованості у валюту Балансу не за чистою реалізаційною вартістю, а за початковою вартістю виникнення (наслідком е завищення активів);
- неправильною класифікацією дебіторської заборгованості на довгострокову та короткострокову, внаслідок чого викривлюється фінансове становище підприємства при аналізі показників, що його характеризують, записом

дебіторської заборгованості по фіктивних рахунках неіснуючих клієнтів або по фіктивних, нетоварних операціях.

1. Національні нормативи аудиту. Аудиторська Палата України. – К., Основа, 1999, 274с. 2. Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність". від 16.07.99 р. № 996 3. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємства". Затв. 22. 05. 1997 р. 4. Закон України "Про податок на додану вартість". Затв. 03.04. 1997 р. №168/97-ВР (із змінами і доповненнями). 5. Лобза І. Прострочені дебіторські заборгованості: особливості обліку у 3 кварталі 2004 року.// Все про бухгалтерський облік. –2004р. -№93. – с.23-25.

Надійшла до редколегії 21.02.05

Г.В. Мисака, к.е.н., асистент

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ В УПРАВЛІННІ ВИТРАТАМИ ОБІГУ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Статтю присвячено дослідженню ролі економічного аналізу в управлінні витратами обігу на підприємствах торгівлі. Висвітлено значущість перспективного аналізу для планування раціонального витрачання коштів торговельного підприємства. Узагальнено систему аналітичних показників, що характеризують витрати обігу; визначено перспективи застосування економіко-математичних методів в аналізі витрат обігу.

This article is devoted to the research of economical analysis` part in the management by trade expenses at retail enterprises. The analysis significance for the rational expenditure is considered. The system of trade expenses` analytic indices of is generalized; the perspective application of economic-mathematical methods is determined in analysis of trade expenses.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Здійснюючи підприємницьку діяльність, суб'єкт господарювання обов'язково стикається з необхідністю стратегічного планування, оцінки перспектив розвитку фірми та виконання встановлених планів і завдань. Дослідження групових економічних інтересів підприємців свідчить, що метою ведення ними фінансово-господарської діяльності є отримання прибутку. Задля досягнення цієї мети необхідно розв'язати низку завдань виробничого і соціального характеру, а саме: збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції, товарів, робіт, послуг; оптимізація і скорочення витрат діяльності; підвищення рентабельності здійснюваних проектів; соціальний захист працівників. Зростання нестабільності зовнішнього середовища висуває додаткові вимоги до системи управління торговельним підприємством:

- зміщення акцентів з контролю минулого на аналіз майбутнього;
- прискорення реагування на зміни зовнішнього середовища, підвищення гнучкості системи управління підприємством;
- необхідність у безперервному виявленні та дослідженні змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищах торговельного підприємства.

Успішне розв'язання комплексу найважливіших завдань, що постають перед будь-яким (у тому числі і торговельним) підприємством за умов жорсткої конкурентної боротьби вільного ринку, досягається за допомогою раціонального та ефективного управління фінансово-господарською діяльністю. Одним з найбільш актуальних та найперспективніших інструментів управління діяльністю суб'єкта підприємництва виступає економічний аналіз.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз виконання кошторису та динаміки витрат обігу проводиться з використанням ідентичних методик, головна відмінність між якими полягає у використанні для співставлення з фактичними звітними даними про витрати або їх запланованої величини, або даних за минулий період (чи декілька минулих періодів). На підставі проведеного вивчення результатів останніх наукових досліджень та публікацій, присвячених питанням економічного аналізу витрат обігу торговельних підприємств, можна сформувати узагальнену методику проведення ретроспективного аналізу витрат обігу, яка має наступну послідовність проведення:

1) визначення абсолютних відхилень фактичних витрат обігу звітного періоду від планових показників (якщо такі є) та від фактичних величин минулих періодів (за умови забезпечення порівнювання даних) за такими аналітичними напрямами:

- загальними сумами за рік по підприємству;
- за кварталами та місяцями по підприємству;
- у розрізі структурних підрозділів підприємства загалом за рік, по кварталах та місяцях;
- за статтями (видами) витрат;

2) розрахунок рівня витрат обігу за підприємством і його структурними підрозділами за рік, квартал, місяць та видами витрат;

3) встановлення величини зміни розрахованого рівня витрат;

4) визначення темпів зміни витрат обігу за сумою та рівнем;

5) розрахунок питомої ваги кожної статті витрат обігу у їх загальній величині;

6) визначення суми відносної економії (перевитрат) витрат обігу.

Логіка послідовного аналізу витрат обігу викликала формування традиційної схеми його проведення у декілька взаємопов'язаних етапів. При здійсненні ретроспективного аналізу витрат обігу спочатку аналізується виконання плану (кошторису, бюджету) та динаміка витрат загалом по підприємству та у розрізі його структурних підрозділів за умов наявності достовірної аналітичної інформації. Зміст наступного етапу аналізу полягає у визначенні та вимірюванні впливу на витрати обігу окремих факторів. На третьому, завершальному етапі проводиться аналіз витрат обігу у розрізі окремих видів (статей номенклатури) з додатковим дослідженням індивідуального факторного впливу на конкретні статті витрат обігу торговельних підприємств. Тобто у ретроспективі витрати обігу аналізуються на дедукційній основі. Зазначений підхід до формування методики аналізу витрат обігу пропонується такими відомими фахівцями як М.С.Абрютіна [1], М.І.Баканов [3], Л.І.Кравченко [9], В.С.Рудницький [10], Г.В.Савицька [11], Н.М.Ушакова [6] та іншими.

Однак таке розчленування досліджуваних показників витрат, на нашу думку, не може бути завершальною стадією проведення аналізу витрат обігу; навпаки, воно є передумовою правильного виявлення та тлумачення економічної сутності об'єктів у всьому спектрі їх взаємозв'язків та взаємозалежностей з іншими економічними показниками, що склалися в процесі фінансово-господарської діяльності торговельного підприємства.

На підставі одержаних аналітичних показників, що характеризують загальні тенденції поведінки витрат обігу у звітному періоді, зазвичай в практиці діяльності планово-економічних і аналітичних служб торговельних підприємств починають робити висновки та давати оцінку виявленим змінам. Проте навіть поглиблення аналітичності досліджень у часовому розрізі, за структурни-

© Г.В. Мисака, 2005

ми підрозділами та видами (статтями) витрат обігу не дає можливості обґрунтовано визначити причини абсолютної та відносної економії (перевитрат) і виявити резерви їх скорочення. Для цього потрібно дослідити сукупність чинників, що прямо або опосередковано вплинули на поведінку витрат обігу, визначити та виміряти характер кожного з найсуттєвіших факторів індивідуально. Обґрунтоване визначення та диференціація причин, що викликали зміни величини та структури витрат обігу, надає додаткових можливостей при усуненні їх негативного впливу та виявленні суттєвих резервів покращення результатів господарювання.

Цілі статті. Першочерговими завданнями, вирішенню яких присвячено дану статтю, є: дослідження ролі та значення економічного аналізу в управлінні витратами обігу торговельних підприємств, встановлення пріоритетних напрямів його розвитку у цій сфері; ознайомлення з практичним станом речей в організації та веденні аналітичної роботи на підприємствах торгівлі, визначення перспективних шляхів її удосконалення; дослідження методології економічного аналізу на предмет її відповідності сучасним вимогам управління та ефективності застосування найпоширеніших методів у перспективному аналізі та плануванні витрат обігу, оцінка потенціалу використання економіко-математичних прийомів і способів в удосконаленні методики економічного аналізу витрат обігу.

Основні матеріали дослідження. Діалектичний підхід до вивчення процесів господарської діяльності передбачає дослідження взаємозв'язків та взаємозалежностей їх становлення і розвитку на будь-якому рівні господарювання. Дотримання даної умови є першоосновою ефективного економіко-аналітичного дослідження причин, що викликали зміни заданих показників, вивчення економічної природи виокремлених чинників, вплив яких можна кількісно виміряти, визначення прихованих резервів підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності і розробки оптимальних управлінських рішень, спрямованих на якнайповніше використання виявлених резервів.

Для забезпечення оптимального вибору та обґрунтування управлінських рішень за складних умов формування ринкових відносин необхідно розглядати підприємство та його діяльність як упорядковану сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих елементів, тобто як систему. Системний підхід як загальнонаукова методологічна концепція пізнання розширює можливості економічного аналізу в процесі дослідження його об'єктів. Розглядаючи власні об'єкти дослідження як системи взаємопов'язаних елементів, економічний аналіз одержує додаткові можливості для формування структурної моделі вивчуваного економічного процесу, явища або категорії та застосування економіко-математичних прийомів та способів їх дослідження. Системність економічного аналізу означає, в першу чергу, всебічне дослідження причин, які викликали зміни тих або інших показників діяльності торговельного підприємства, та встановлення щільності зв'язку між цими показниками і факторами, що на них впливають. Використання математичних методів для розв'язання проблем економічного аналізу сприяє обґрунтованості прийнятих управлінських рішень завдяки високій надійності та точності результатів математичних розрахунків, на які вплив суб'єктивізму відповідального виконавця зведено до мінімуму.

Сутність економічного аналізу як складової частини економічних методів управління торговельним підприємством обумовлюється об'єктивною потребою організації господарської діяльності відповідно до вимог економічних законів ринку. Організацію аналітичної роботи управлінським апаратом підприємства роздрібної торгівлі доцільно здійснювати відповідно до науково обґрунтованої класифікації видів економічного аналізу. Зважаючи на необхідність широкого використання економічного аналізу в процесі складання стратегічних та поточних планів фінансово-господарської діяльності підприємств, під час оцінки виконання запланованих показників, підведенні підсумків результатів роботи за визначений період та при виявленні шляхів підвищення ефективності господарювання, серед яких чільне місце займають пошуки резервів скорочення та оптимізації витрат, виділяють три наступні види економічного аналізу: перспективний, поточний (оперативний) та ретроспективний.

З метою якісної реалізації таких функцій управління як планування і прогнозування діяльності використовується перспективний аналіз. Характерною рисою перспективного аналізу є дослідження процесів та явищ фінансово-господарської діяльності з позицій перспективи розвитку підприємства. Етап попереднього управління, на якому використовується перспективний аналіз, вирізняється складністю і трудомісткістю здійснюваних заходів з планування і прогнозування, оскільки наукове обґрунтування перспективних планів базується на дослідженні фактів з теперішнього і минулого підприємства та виявленні стабільних тенденцій зміни економічних показників господарської діяльності у динаміці. [2,5,8] Ґрунтуючись на вивченні закономірностей розвитку різноманітних економічних явищ та процесів підприємницької діяльності торговельного підприємства, господарське прогнозування встановлює найперспективніші шляхи його розвитку і формує базу для вибору та обґрунтування планових завдань на будь-якому рівні управління. Таким чином, функції економічного прогнозування є виключно аналітичними.

Завдання перспективного аналізу зумовлюються його сутністю, характерними особливостями, роллю в процесах управління торговельним підприємством та планування його діяльності. Виходячи з цього, найважливішими завданнями виступають [4,7]:

- прогнозування змін у внутрішньому та зовнішньому середовищах торговельного підприємства;
- наукове обґрунтування перспективних планів господарської діяльності на основі дослідження даних за декілька років;
- планування найважливіших показників фінансово-господарської діяльності за різних, проте майже однаково ймовірних за досягненням обсягів виробництва (реалізації) або рівнів потужності підприємства;
- оцінка очікуваного виконання планів;
- комплексне дослідження факторного впливу на заплановані показники діяльності.

Головною метою перспективного аналізу витрат обігу є обґрунтоване визначення мінімальних витрат, які б забезпечували нормальне функціонування підприємства роздрібної торгівлі, реалізацію поточних та стратегічних планів розвитку фірми, зокрема, обсягу товарообороту і прибутку та підвищення якості торговельного обслуговування.

Методика перспективного аналізу та планування витрат обігу базується на ретельному дослідженні фактичних даних про основні показники фінансово-господарської діяльності підприємства роздрібної торгівлі (товарооборот, товарні запаси, доходи від реалізації, чисельність працюючих, витрати та прибуток за даними бухгалтерського і податкового обліку, торговельна площа тощо) та витрати у розрізі статей номенклатури, що використовується на підприємстві, за минулий період. В умовах розвитку ринкових відносин змінюється призначення калькуляції собівартості послуг торговель-

них підприємств і організацій, яка набуває форми та змісту інструменту аналізу витрат обігу, фінансових результатів діяльності суб'єктів господарювання, що функціонують у сфері торгівлі, та стає засобом підвищення на цій основі ефективності їх роботи.

Перспективний аналіз витрат обігу в практичній діяльності обліково-аналітичних служб торговельних підприємств посідає ледь не найостанніше місце і використовується тільки під час завершальної стадії ретроспективного аналізу як частина узагальнення результатів останнього у вигляді переважно емпіричних прогнозів. Водночас можна спостерігати стабільну тенденцію до розширення ролі перспективного аналізу в торгівлі – із збільшенням розміру підприємства зростає потреба у обґрунтованому плануванні його діяльності.

Так, наприклад, економічний відділ Центрального універмагу м. Києва, проводячи щомісячні аналітичні дослідження понесених витрат, раз на рік робить розгорнутий прогноз витрат обігу за статтями внутрішньої номенклатури на наступний обліковий період (рік), користуючись переважно показниками звітного року та офіційними даними про очікувані зміни ставок і тарифів та рівень інфляції. ВАТ "Універмаг "Спектр" та ВАТ "Універмаг "Дарниця" проводять лише ретроспективний аналіз основних показників господарської діяльності, вдаючись до прогнозів лише на загальному рівні, причому ці прогнози не спираються на додаткові аналітичні розрахунки. ЗАТ "Московський універмаг" характеризується низьким рівнем аналітичної роботи, яку обмежено лише періодичними розрахунками динаміки головних показників торговельної діяльності. Дослідження основних параметрів організації аналітичної роботи та функціонування вищезазначених універмагів дозволяє зробити такі висновки щодо залежності рівня та якості аналітичної роботи від сукупності наступних чинників:

♦ розмір та місце розташування підприємства, прибутковість діяльності та достатність адміністративно-управлінського персоналу. Чисельність працюючих і, зокрема, управлінського апарату, обумовлюється вищезгаданими розміром підприємства та обсягом товарообороту, який впливає на фінансові результати. Прибутковість діяльності торговельного підприємства робить можливим відносно вільне використання коштів на вдосконалення управління.

♦ організаційно-правова форма підприємства. Найбільш перспективними з точки зору подальшого розвитку аналітичної роботи виявилися відкриті акціонерні товариства, що зумовлюється, на нашу думку, рівнем відповідальності керівництва підприємства перед власниками. Закриті акціонерні товариства згідно правової специфіки свого функціонування часто змушені використовувати професійний потенціал своїх працівників-акціонерів, оскільки жорстка економія на адміністративних витратах разом із низькою рентабельністю, рівень якої певною мірою обумовлюється ресурсною обмеженістю ЗАТ, не дозволяє їм користуватися послугами відповідних фахівців з управління та аналізу.

Передумовою економічно обґрунтованого перспективного аналізу як основи планування витрат обігу виступає облік та всебічний аналіз витрат у звітному періоді. Слід зазначити, що паралельно з традиційними плануванням в практику управління фінансово-господарською діяльністю вітчизняних підприємств поступово впроваджується комерційне бюджетування як більш сучасний, удосконалений інструмент системної організації господарювання. На відміну від статичних показників планування, якими описується лише один рівень активності (потужності) підприємства, гнучкі бюджети пропонують дані, що характеризують найвірогідніший діапазон активності суб'єкта господарювання на наступний період.

Головна перевага комерційного бюджетування полягає у створенні додаткових можливостей контролю за витратами шляхом складання гнучких бюджетів. В основі гнучкого бюджетування лежить диференціація витрат на постійні та змінні, "дозволяючи таким чином здійснювати автоматичне налаштовування бюджету до того рівня активності, який фактично має місце у звітному періоді"[12, с. 93]. Вимірювання відхилень фактично здійснених змінних витрат від їх запланованої величини проводиться у відповідності із встановленими змінами (збільшенням або зменшенням) обсягу товарообороту до того, як буде розраховано відхилення, викликані факторами ціни та структури реалізації. "Основне застосування гнучкого бюджету полягає в точному вимірюванні виконаних робіт за допомогою порівняння фактичних витрат з плановими відповідно бюджету для одного і того самого рівня виходу. З точки зору контролю немає сенсу порівнювати витрати, здійснені при різних рівнях активності." [12, с. 93-94]

Таким чином, гнучке бюджетування забезпечує додержання основної передумови ефективного проведення аналізу та контролю витрат обігу в процесі порівняння планових даних з фактичними – їх зіставляння.

Планування і прогнозування витрат обігу з використанням елементів перспективного аналізу здійснюється на основі даних періодичного (ретроспективного) аналізу найчастіше у зворотному порядку: спочатку плануються показники окремих видів витрат, а потім, шляхом їх узагальнення, виводиться очікувана величина витрат обігу на наступний період. В процесі взаємоув'язки планових показників загальна сума витрат обігу може зазнавати певних коригувань. Виявлені під час проведення ретроспективного аналізу фактори, закономірності та тенденції, що вплинули на зміну витрат обігу в базисному періоді, необхідно дослідити на предмет можливого їх впливу в періоді, на який складається план.

За характером залежності від діяльності торговельного підприємства усю сукупність чинників умовно поділяють на:

♦ внутрішні (суб'єктивні) – такі, що залежать від якості роботи підприємства та рівня його управління;

♦ зовнішні (об'єктивні) – такі, що є наслідком політичних, економічних і соціальних процесів у зовнішньому щодо підприємства середовищі.

Зовнішні фактори досить легко виявляються та виокремлюються, їх вплив нескладно виміряти та дослідити, в першу чергу, завдяки їх очевидності (публікації в пресі про зміни державної податкової політики, механізму ціноутворення тощо, офіційні повідомлення від контрагентів про зміни ставок, тарифів і т.п.). Проте усунення негативних наслідків їх дії є практично недосяжним для управлінського апарату торговельного підприємства. Виявлення дії суб'єктивних чинників є більш складним процесом, який потребує, крім знань аналізу, найдетальнішої обізнаності із специфічними нюансами організації фінансово-господарської діяльності на даному торговельному підприємстві.

Розрахунок впливу факторів, що викликають зміни витрат обігу, здійснюється з використанням економіко-логічних та економіко-математичних прийомів і способів аналізу. Вибір та правильність застосування конкретного прийому залежить від характеристики існуючого між досліджуваними показниками зв'язку. Наявність функціонального зв'язку між витратами та певними чинниками їх змін дозволяє вимірювати вартість такого впливу прийомами елімінування, серед яких найпоширені-

шими є прийом ланцюгових підстановок, спосіб абсолютних та відносних різниць, сальдовий прийом тощо.

Відсутність між економічними показниками суворої функціональної залежності спонукає використовувати кореляційно-регресійний метод аналізу, до можливостей якого входить обґрунтування наявності та визначення форми зв'язку між ними. Застосування даного методу дозволяє розв'язати два завдання. По-перше, встановити щільність зв'язку між показниками, що досліджуються; по-друге, дослідити характер зв'язку та провести кількісне вимірювання дії фактора, вплив якого аналізується, на витрати обігу. Форма зв'язку між показниками визначається на основі попередніх аналітичних розрахунків та додатково обґрунтовується у графічному вигляді [9, с. 26-27]

Графічний метод відображення зв'язку між декількома економічними показниками дає можливість унаочнити виявлені під час факторного аналізу характерні тенденції впливу на результатний показник обраних чинників. При цьому можна застосовувати різні види графічних зображень – лінійні (для демонстрації однофакторної моделі залежності), деревоподібні графи та діаграми (при узагальненні впливу кількох факторів на результатний показник).

Враховуючи відносну економічну нестабільність в Україні (інфляційні процеси, зміни видів та ставок відрахувань на соціальні заходи, зміни тарифів на комунальні послуги тощо) та можливі організаційно-структурні перетворення всередині власне підприємства торгівлі протягом обстежуваного періоду діяльності, при проведенні аналітичних розрахунків з використанням інформації про величину витрат обігу та обсяги роздрібного товарообороту необхідно здійснити комплекс підготовчих заходів, які б мали забезпечити порівнюваність даних, що аналізуватимуться, за методами оцінки, методикою розрахунку, структурі, календарних термінах, умовах роботи організації тощо. Зокрема, необхідно перерахувати показники обсягів реалізації та витрат обігу (загалом і в розрізі окремих видів, статей) з використанням офіційно оголошених щорічних темпів інфляції, виявити фактори, що мали кардинальний вплив на витрати обігу, зміну їх складу і структури, проаналізувати та по можливості ізолювати викликані ними зрушення тощо.

Значний вплив на зміну витрат обігу чинять зміни складу та структури роздрібного товарообороту. Відомо, що реалізація продовольчих товарів є більш витратоємною, аніж торгівля товарами непродовольчого асортиментного переліку. Так, Л.І.Кравченко наводить наступне співвідношення: "підраховано, що реалізація на одну й ту саму суму продовольчих товарів потребує приблизно у два рази більше витрат, аніж непродовольчих." Тому, якщо торговельне підприємство не має чітко вираженого профілю, то треба мати на увазі, що зростання на 1% питомої ваги реалізації продовольчих товарів у загальному обсязі роздрібного продажу автоматично призводить до підвищення загального рівня витрат обігу на 0,03-0,04% до товарообороту. Одночасно відносне збільшення обсягу реалізації непродовольчих товарів стимулює скорочення відносного рівня витрат обігу на ту саму величину. [9, с. 157]

Теоретично поглиблення аналізу витрат обігу в розрізі структурних складових роздрібного товарообороту може здійснюватися у напрямку товарних груп або окремих товарів. Але на практиці це вимагає підвищення аналітичності обліку витрат, що супроводжується ускладненням його організації та ведення, тому вимірювання впливу зміни структури товарообороту на витрати обігу можна проводити прийомом різниць з використанням способу процентних чисел. Однак ця методика передбачає планування потоварних рівнів витрат обігу, що, в свою чергу, неможливо зробити без якісної організації та ведення аналітичного обліку витрат обігу за товарними групами.

Загалом, слід зазначити, що аналіз впливу структури товарообороту на витрати обігу торговельного підприємства на практиці майже не проводиться. Дана ситуація обумовлена складністю формування облікової інформації про витрати у розрізі товарних груп та громіздкістю застосовуваних методик. Для встановлення планових рівнів потоварної витратоємності, крім вищезазначеного способу організації та ведення аналітичного обліку витрат обігу у розрізі окремих товарних груп, пропонувалося використовувати способи, що ґрунтуються на аналізі потоварних рівнів торговельних націнок та даних про витрати обігу спеціалізованої торговельної мережі. [9, с. 160] Кожен з цих способів мав певні недоліки ще за часів їх розробки. За сучасних, принципово нових умов господарювання дані способи стали практично неприйнятними.

Спосіб вимірювання впливу змін структури роздрібної реалізації на витрати обігу виходячи з потоварних рівнів торговельних націнок в своїй основі має теоретично обґрунтоване припущення, що рівні торговельних націнок за окремими товарами встановлюються виходячи з їх витратоємності. Зараз же головним критерієм при визначенні торговельними підприємствами націнки виступає ймовірність досить швидкого продажу товару за даної роздрібної ціни та забезпечення прибутковості діяльності фірми. Тобто процес встановлення ціни реалізації товарів досить часто носить зворотній характер: спочатку визначають обґрунтовану за теперішньої ринкової кон'юнктури продажну ціну, а вже потім обчислюють рівень націнки, виходячи з вартості придбання товару.

Інший спосіб визначення впливу змін структури роздрібної реалізації на витрати обігу, що базується на використанні звітних даних спеціалізованої торговельної мережі, має два суттєві недоліки, які роблять недоцільним його застосування. По-перше, потоварні рівні витрат обігу спеціалізованих підприємств торгівлі є значно нижчими, ніж у неспеціалізованих [3,с.160]; а по-друге, відсутність системи адміністративного централізованого управління торговельною галуззю і функціонування в даній сфері підприємств переважно приватної та колективної форм власності, які розглядають детальну інформацію про свої витрати як комерційну таємницю, унеможливлює отримання достовірних показників рівнів витрат обігу за окремими товарними групами з використанням даного підходу. Крім того, вузька спеціалізація торговельних підприємств в умовах переходу до ринкових відносин може стати причиною банкрутства через суттєві зміни кон'юнктури ринку. Тому сьогодні спостерігається стабільна тенденція до створення підприємств торгівлі з мультитоварним асортиментом, причому часто змішаного продовольчо-промислового характеру.

Крім вищезазначеної методики вимірювання впливу зміни структури товарообороту на витрати обігу з використанням прийому різниць та способу процентних чисел для вирішення цієї проблеми використовувалася методика вибіркового потоварного обліку витрат обігу торговельних підприємств та методику розподілу витрат між товарними групами за допомогою коефіцієнтів їх порівнюваної витратоємності. Обидві методики є досить складними для широкого практичного застосування на підприємствах роздрібної торгівлі, особливо дрібних та середніх, викликають створення додаткового навантаження на працівників обліково-аналітичного апарату як в процесі збирання інформації про витрати у специфічному потоварно-груповому розрізі, так і під час

розрахунків. З науково-теоретичної точки зору ці методики обтяжені низкою умовностей, одержані з їх використанням результати мають суттєву похибку, тому на сучасному етапі розвитку економічного аналізу в торгівлі є малоперспективними.

Аналіз абсолютних відхилень витрат обігу від їх планової величини або відповідних показників попереднього (базисного) періоду не дає можливості правильно оцінити характер впливу встановлених змін на загальну картину господарської діяльності торговельного підприємства. Використовуваний в промисловості метод "затрати-випуск" дозволяє визначити кінцевий результат і полягає в обчисленні фінансового результату шляхом співставлення витрат з випуском. В торгівлі показником, що характеризує потужність підприємства та інтенсивність його діяльності виступає обсяг товарообороту. Тому понесені або заплановані витрати для адекватної оцінки їх величини необхідно в першу чергу співставити із відповідним обсягом реалізації, визначивши таким чином співвідношення "затрати-випуск" для торговельних підприємств. Рівень витрат обігу також демонструє питому вагу, що її займають витрати в роздрібній вартості товарів.

Витрати обігу завжди вважалися якісним показником торгівлі, оскільки їх збільшення має забезпечувати випереджаючий ріст обсягу товарообороту. Тому головний критерій оцінки витрат – рівень – має відносну природу формування. Загалом витрати обігу характеризуються наступною системою показників (табл.):

***Таблиця*. Система аналітичних показників, що використовуються для аналізу виконання кошторису (плану) та динаміки витрат обігу в торгівлі**

Найменування показника	Алгоритм розрахунку	Умовні позначення
1. Рівень витрат обігу (у відсотках)	$Рво = \frac{\Sigma ВО}{ТО} * 100\%$	$Р_{во}$ – рівень витрат обігу $\Sigma ВО$ – сума витрат обігу $ТО$ – обсяг товарообороту
2. Абсолютне відхилення по сумі (економія або перевитрати)	$\Delta ВО = ВО_1 - ВО_0$	$\Delta ВО$ – абсолютне відхилення витрат обігу по сумі $ВО_{1,0}$ – величина витрат обігу звітного і базисного (планового) періодів
3. Розмір зміни (зниження або підвищення) рівня витрат	$\Delta Рво = Рво_1 - Рво_0$	$\Delta Рво$ – розмір зміни рівня витрат обігу $Рво_{1,0}$ – рівень витрат обігу звітного та базисного (планового) періодів
4. Темп зміни суми витрат обігу	$Т_{ВО} = \frac{ВО_1}{ВО_0} * 100\%$	$Т_{ВО}$ – темп зміни витрат за сумою
5. Темп зміни рівня витрат обігу	$Т_{Рво} = \frac{\Delta Рво}{Рво_0} * 100\%$	$Т_{Рво}$ – темп зміни витрат за рівнем
6. Сума відносної економії (перевитрат) витрат обігу *	$\Delta\Sigma во_{(відн.)} = \frac{ТО_1 * \Delta Рво}{100\%}$	$ТО_1$ – величина фактичного обсягу товарообороту за звітний період
7. Питома вага окремої статті витрат обігу с їх загальній сумі **	$d_i = \frac{ВО_i}{ВО_{ЗАГ}} * 100\%$	d_i – питома вага окремої статті витрат в їх загальній сумі $ВО_{і,ЗАГ}$ – розмір окремої статті та загальна величина витрат обігу
8. Витратомісткість реалізації товарної групи (окремого товару) (Потоварний рівень витрат обігу)	$ВМтов_i = \frac{ВОтов_i}{ТОтов_i} * 100\%$	$ВМтов_i$ – витратомісткість реалізації товарної групи $ВОтов_i$ – сума витрат обігу і-тої товарної групи $ТОтов_i$ – обсяг реалізації товарів і-тої товарної групи
9. Витратовіддача	$ВВ = \frac{ТО}{ВО}$	$ВВ$ – витратовіддача

* Також використовується альтернативна методика розрахунку розміру відносної економії (перевитрат) витрат обігу: $\Sigma во_{план}^{постійні}$ – сума постійних витрат обігу за планом.

** Аналогічно розраховується питома вага витрат обігу за кварталами або місяцями відповідного періоду.

$$\Delta\Sigma во_{(відн.)} = \Sigma во_{факт} - \Sigma во'_{план},$$

де $\Sigma во_{факт}$ – сума фактичних витрат обігу,

$\Sigma во'_{план}$ – запланована величина витрат обігу, скоригована на фактичне виконання плану товарообороту.

$$\Sigma во'_{план} = \frac{\Sigma во_{план}^{змінні} * \%виконанняТО}{100\%} + \Sigma во_{план}^{постійні},$$

де $\Sigma во_{план}^{змінні}$ – сума змінних витрат обігу за планом,

% виконання ТО – відсоток виконання товарообороту порівняно з планом,

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що процеси організації та проведення економічного аналізу витрат обігу торговельними підприємствами мають значну науково-теоретичну основу у вигляді обґрунтованої диференціації видів аналізу стосовно часу проведення і поставлених завдань та великої кількості альтернативних методик дослідження окремих аспектів поведінки витрат. Водночас в процесі здійснених досліджень виявлено стабільну тенденцію до зниження рівня та якості аналітичної роботи на підприємствах роздрібної торгівлі, що пов'язано із недостатністю ресурсів для її проведення (у першу чергу трудових) та відсутністю звичної зовнішньої регламентації процесів планування і аналізу економічних показників діяльності, у тому числі й витрат обігу. Виправити становище, що

склалося, можна, на нашу думку, в першу чергу, шляхом підвищення рівня справдження запланованих показників та оперативного виявлення і використання резервів скорочення витрат обігу. Для цього необхідно застосувати потенціал економіко-математичних методів аналізу у поєднанні з перспективними методиками комерційного бюджетування. Складність розрахунків частково компенсуватиметься поглибленим науковим обґрунтуванням результатів, а доступність широкого практичного застосування можна досягти стандартизацією методики тематичного аналізу витрат обігу.

1. Абрютина М.С. Экономический анализ торговой деятельности.– М.: Дело и Сервис, 2000. – 512 с. 2. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы.– М.: Экономика, 2001. – 248 с. 3. Баканов М.И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле. – М.: Экономика, 1999. – 350 с. 4.Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 416 с. 5.Егоров Ю.Н., Варакута С.А. Планирование на предприятии. – М.: Инфра – М, 2001.– 176 с. 6.Економіка торговельного підприємства: Підруч. для ВНЗ / А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова; Н.М. Ушакова (ред.) – К.: КДТЕУ, 1999. – 798 с. 7.Економічний аналіз: Навч. посібник / За ред. М.Г. Чумаченка. – К.: КНЕУ, 2001. – 540 с. 8.Ильин А.И., Синица Л.М. Планирование на предприятии. – Минск: Новое знание, 2001. – 640 с. 9. Кравченко Л.И. Анализ хозяйственной деятельности в торговле. – Минск: Вышэйшая школа, 1995. – 403с. 10. Рудницький В.С. Організація первинного обліку та економічного аналізу на прикладі підприємств торгівлі. – К.: ЦУЛ. – 2004. – 480 с. 11. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Минск: Экоперспектива, 2000. – 688 с. 12.Шим, Джей К., Сигел, Джоэл Г. Методы управления стоимостью и анализа затрат / А.П. Калюжный (пер. с англ.). – М.: Информ.-изд. дом "ФилинЪ", 1996. – 344 с.

Надійшла до редколегії

Т.Г. Мельник, асист.

ПРОБЛЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ

В статті розглядаються питання оподаткування доходів фізичних осіб, зокрема, доходів у вигляді заробітної плати

The questions of taxation of profits of physical persons are examined in the article, in particular, profits as the wages.

Постановка проблеми. Одне з головних правил бухгалтерії по нарахуванню заробітної плати говорить: нараховуєш заробітну плату – згадай про податки та внески із заробітної плати та на фонд оплати праці підприємства. Дотримання цього правила було завжди важливим, а з 01.01.2004 року – особливо.

Новий порядок оподаткування доходів громадян хвилює як працівників підприємств, так і роботодавців. Перших – тому, що цей податок впливає на їх власні доходи, других – тому, що від правильності його нарахування та сплати до бюджету залежать взаємовідносини з державою та контролюючими органами. З 2004 року самовдосконалюватися треба кожному працівнику бухгалтерії, причому якнайшвидше. Адже зміни в порядку обчислення податку з доходів та соціальних внесків зачіпають заробіток кожного, незважаючи на зменшення податкового тиску на доходи. Багато хто з бухгалтерів сподівався, що нововведення зробить простішим механізм обчислення податку та внесків. Але не все так просто, як здається на перший погляд.

Метою вивчення цієї проблеми є теоретичне та практичне обґрунтування оподаткування доходів (в першу чергу у вигляді заробітної плати) громадян протягом відповідного звітного податкового періоду, які одержані з різних джерел як на території України, так і за її межами.

Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання:

- теоретично обґрунтувати один із видів доходу громадян – заробітна плата, як об`єкт оподаткування;
- охарактеризувати податки та внески, які утримуються із заробітної плати та нараховуються на фонд оплати праці;
- розглянути правила надання податкових соціальних пільг працівникам
- визначити шляхи вирішення проблем, які виникли у зв`язку зі змінами у законодавстві щодо оподаткування доходів фізичних осіб та сплати соціальних внесків як працівниками підприємств, так і роботодавцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оподаткування доходів хвилювали і хвилюють кожного, цим питанням присвятили свої праці багато науковців, практиків, консультантів. На сторінках багатьох періодичних виданнях таких, як – журнал "Бухгалтерський облік і аудит", газета "Все про бухгалтерський облік", добірка газети "Бізнес" – "Бухгалтерія", добірка газети "Галицькі контракти " – "Дебет – Кредит", журнал "Бухгалтер" та ін. даються консультації з приводу вирішення певних проблем, щодо застосування норм законодавчих та нормативних документів, ведуться дискусії щодо правильності оподаткування доходів фізичних осіб.

Викладення основного матеріалу дослідження. Оскільки головний об`єкт дослідження – заробітна плата, пригадаємо, як трактує цей термін вітчизняне законодавство.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (згідно ст.1 Закону України "Про оплату праці" та "Інструкції зі статистики заробітної плати " № 5.);

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (відповідно до ст.94 КЗпП України);

Заробітна плата означає, незалежно від назви й методу обчислення, будь – яку винагороду або будь – який заробіток, який обчислюється в грошах і встановлюється угодою або національним законодавством, котрий в силу письмового або усного договору підприємець виплачує трудівникові за працю, яку виконано чи має бути виконано, або за послуги, які надано чи має бути надано (відповідно до ст.1 Конвенції МОП з питань заробітної плати (1949р.));

Номінальна заробітна плата – це нарахування працівникам у грошовій та натуральній формі (незалежно від джерела фінансування, крім коштів фондів соціального страхування) за відпрацьований час або виконану роботу, премії, доплати, надбавки, а також інші види оплати за невідпрацьований час (статистичний щорічник України 2002 року);

Об`єкт оподаткування при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати – як нарахована сума заробітної плати зменшена на суму збору в Пенсійний фонд чи внесків до фондів загальнообов`язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи (відповідно ст.3.5 Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" № 889 – IУ від 22.05.2003 року).

Згідно "Інструкції зі статистики заробітної плати" № 5 від 13.01.2004 року для оцінки розміру заробітної плати найманих працівників застосовується показник фонду оплати праці до якого включаються нарахування найманим працівникам у грошовій та натуральній формі (оцінені в грошовому вираженні) за відпрацьований та невідпрацьований час, який підлягає оплаті за виконану

© Т.Г. Мельник, 2005

роботу незалежно від джерела фінансування цих виплат. За структурою заробітна плата (фонд оплати праці) поділяється на три складові.

Основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Її встановлюють у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові й матеріальні виплати, які не передбачено законодавством або які провадять понад установлені ним норми. Для цілей Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" № 889 до заробітної плати відносять також інші заохочувальні та компенсаційні виплати або інші виплати та винагороди, які виплачуються (надаються) платнику податку у зв'язку з відносинами трудового найму згідно із законом.

Зрозуміло, що для податкових цілей потрібна детальна розшифровка всіх елементів кожної з цих складових. Єдиний документ, який її містить – Інструкція зі статистики заробітної плати. Та, на жаль, застосовувати норми цього документа в цілях оподаткування не так вже і просто. Хоча б з тих міркувань, що він не є підзаконним актом, прийнятим відповідно до Закону "Про оплату праці", а підготовлений для складання статистичної звітності з праці. При цьому головним критерієм для класифікації тієї чи іншої виплати як витрат на оплату праці має бути її зв'язок із виконаною працівником роботою з урахуванням вимог трудового та колективного договорів.

Відповідно до ст.5.6.1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" до складу валових витрат платника податку відносяться витрати на оплату праці фізичних осіб, що перебувають у трудових відносинах з таким платником податку, які включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших видів заохочень і виплат, виходячи з тарифних ставок, у вигляді премій, заохочень, відшкодувань вартості товарів (робіт, послуг), витрати на виплату авторських винагород та виплат за виконання робіт (послуг), згідно з договорами цивільно – правового характеру, будь – які інші виплати в грошовій або натуральній формі, встановлені за домовленістю сторін.

З моменту набрання чинності Законом про доходи не вщухають дискусії з приводу того, як саме слід визначати об'єкт оподаткування при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати згідно з п. 3.5 Закону № 889 – IV. Сумніви підсилюються бажанням податківців донарахувати суми податку та обкласти штрафом "помилку" при зменшенні об'єкта оподаткування на суму всіх внесків до фондів, що утримуються за рахунок фізичної особи. Розгляньмо норми закону, щоб з'ясувати – чи є тут помилка.

Починаючи з 2004 року заробітну плату обкладатимуть податком з доходів за зменшеною ставкою – 13% (незалежно від того, де зберігається трудова книжка найманої особи).Громадянина при одержанні заробітної плати, як правило, цікавить кінцевий результат – скільки він одержить "на руки". Бухгалтери ж найбільшу увагу приділяють саме порядку її розрахунку. Цього року розрахунок заробітної плати, що видається "на руки" працівникам, істотно змінився. Завдяки підпункту 3.5 Закону про доходи діє особливий механізм щодо визначення об'єкта оподаткування: об'єкт оподаткування визначають, зменшуючи нараховану заробітну плату на суму збору до Пенсійного фонду України чи внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, які відповідно до закону справляються за рахунок доходу найманої особи. Ось тут і виникає перша проблема для податкового агента із сполучником "чи". До введення в дію Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 року № 1058 – IV дійсно із доходів працівників утримувалися збори до Пенсійного фонду. З 01 січня 2004 року із заробітної плати замість пенсійного збору ми сплачуємо внески. А платежі в Пенсійний фонд належать до категорії соціальних внесків. Питання про те, які виплати є внесками до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, регулюється Основами законодавства.

Так, ст. 4 Основ законодавства наводить такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України.

Таким чином, проблем із застосуванням названого підпункту в платників бути просто не може, але на жаль, податківці вважають інакше. Сполучник "чи" втрачає свою актуальність (це підтверджує лист Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності від 03.11.2004 № 06 – 10/10 – 1229), а схема нарахувань та утримань із заробітної плати за основними ставками набуває такого вигляду:

ПзДФО = НЗ – (ПС + С з ТВП + СБ) * 13%, де:

ПзДФО – податок з доходів фізичних осіб;

НЗ – нарахована зарплата;

ПС – внески на загальнообов'язкове пенсійне страхування;

С з ТВП – внесок на соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і витратами, обумовленими народженням і похованням;

СБ – внесок на страхування на випадок безробіття;

За п.3.5 Закону про доходи із зарплати вираховують усю суму утримань соціальних внесків, незважаючи на те, що пенсійні внески можуть бути обчислені не лише від заробітку, а й від лікарняних та оплати робіт за цивільно-правовими договорами.

В свою чергу, пенсійні внески обчислюють із заробітку, не зменшеного на суми податкових пільг, податку з доходів та соціальних внесків (п. 3.5 ст.19 Закону про пенсійне страхування). Те саме можна сказати і про інші соціальні внески (хоча прямо це ніде не передбачено). Щодо вирішення цієї проблеми до кінця: з 01 січня 2005 року вступає в дію Закон України " Про внесення змін В Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб"" від 01.07.2004 № 1958 – IV, яким визначено, що при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати об'єкт оподаткування визначається як нарахована сума такої заробітної плати, зменшена на суму внеску до Пенсійного фонду України і внесків до фондів державного загальнообов'язкового соціального страхування.

Добре відомі пенсійні збори, які розраховувалися виходячи із заробітної плати, перетворилися на пенсійні внески і ніякого відношення до податкових платежів тепер не мають. Змінився і перелік платників, щоправ-

да, ставки внесків (до прийняття окремого закону) залишилися старими. Давайте детально розглянемо об'єкт для розрахунку страхових платежів до Пенсійного фонду, описаний у ст.19 Закону про пенсійне страхування. Роботодавці обчислюють внески від (п.1 ст.19):

- суми фактичних витрат на оплату праці (грошового забезпечення) працівників, що включають витрати на виплату основної і додаткової заробітної плати та інших заохочувальних та компенсаційних виплат, у тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Закону про оплату праці, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб;
- виплат винагород фізичним особам за виконання робіт (послуг) за угодами цивільно-правового характеру, що підлягають обкладенню податком на доходи фізичних осіб;
- суми оплати перших п'яти днів тимчасової непрацездатності, яка здійснюється за рахунок коштів роботодавця, та допомоги з тимчасової непрацездатності.

Як бачимо, порівняно з минулими роками база для нарахувань збільшилася за рахунок лікарняних (у т.ч. пов'язаних із нещасним випадком на виробництві). Ставка для обчислення внесків – 32%.

Крім того, слід звернути увагу не тільки на п. 3.5 Закону про доходи, але й на п. 4.4. У ньому визначено, що базою для нарахування збору до Пенсійного фонду України або внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян є заробітна плата платника податку з доходів.

Закон про доходи не може регулювати оподаткування і визначати базу для внесків до фондів (тим більше пропонувати обкладати дохід пенсійним збором або внесками). Пенсійний фонд поставився до зазначених "зборів" у Законі про доходи з розумінням і тому у своїх листах, цитуючи ці пункти Закону про доходи, робить такі висновки: "Згідно з частиною другої статті 19 Закону... № 1058 для застрахованих осіб страхові внески нараховуються на всі суми сукупного оподатковуваного доходу (прибутку). На виконання Закону... №1058 Пенсійним фондом України розроблено Інструкцію... № 21-1... Інструкцію розроблено з урахуванням вимог Закону України "Про податок з доходів фізичних осіб", а саме пункту 4.4, яким визначено, що базою для нарахування збору до Пенсійного фонду України громадян є заробітна плата платника податку з доходів фізичних осіб. Отже, при визначенні бази для нарахування страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування слід враховувати наведені положення вищезгаданих нормативно-правових акті" (листи від 27.07.2004 р. №7132/04, від 24.05.2004 р. №4843/04). Як бачимо, пенсійники у своїх роз'ясненнях трішки коректують норми Закону про доходи (щоб йому не суперечити), вказуючи на те, що нині все-таки застосовується термін "внесок".

Згідно з п. 4 ст. 18 Закону № 1058, "страхові внески не включаються до складу податків, інших обов'язкових платежів, що становлять систему оподаткування. На ці внески не поширюється податкове законодавство". Підтвердженням цього є листи ДПАУ і ПФУ від 08.04.2004 р. №6192/7/24-1117 і від 06.04.2004 р. №3329/04.

У результаті пенсійні внески ще й перестали бути видом загальнодержавних податків (зборів) і перетворилися на соціальні платежі – внески, аналогічно до внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: "непрацездатним", "безробітним" і "нещасним". А при нарахуванні доходів у вигляді заробітної плати підприємства сьогодні не нараховують та не сплачують збору до Пенсійного фонду. До того ж лист Пенсійного фонду України від 21.04.2004 р. №3829/14 нагадує про те, що, відповідно до п. 8 Прикінцевих положень Закону № 1058, до набрання чинності законом про спрямування частини страхових внесків до Накопичувального фонду страхові внески, які перераховуються до солідарної системи, платники страхових внесків сплачують на умовах і в порядку, визначених цим Законом, та в розмірах, передбачених Законом № 400.

Утримання проводять за ставкою 1 % (якщо описаний у пп.4.4 Інструкції про пенсійні внески об'єкт менший за 150 грн.) або 2% (якщо об'єкт більший за 150 грн.).

Як утримання, так і нарахування обчислюють від одного об'єкта – фактичних витрат на оплату праці найманих працівників, що включають витрати на виплату основної та додаткової заробітних плат, інші заохочувальні і компенсаційні виплати, в тому числі в натуральній формі, які визначаються згідно з нормативно – правовими актами, прийнятими відповідно до Закону про оплату праці, та підлягають обкладанню податком з доходів фізичних осіб. Тут, як і у випадку з пенсійними внесками, на наш погляд, слова "прибутковим податком" з 1 січня 2004 року доцільно замінити на "податком з доходів". Однак, якщо прочитати уважно Закон про доходи, стає зрозумілим: сьогодні єдиною зарплатною виплатою, з якої за певних умов може не утримуватися податок з доходів, є матеріальна допомога, яка надана за правилами, встановленими для неоподатковуваної нецільової благодійної допомоги. Таким чином, обчислюючи не пенсійні соціальні платежі, в першу чергу слід керуватися належністю одержуваного працівником доходу до витрат на оплату праці.

На доходи поточного року нараховуються внески:

- до Фонду страхування від тимчасової непрацездатності (0,5% від суми доходу, що не перевищує прожитковий мінімум, 1% – від суми доходу, що перевищує прожитковий мінімум);
- до фонду страхування від безробіття (0,5% від суми доходу);
- до Фонду страхування від нещасного випадку (тариф для кожного суб`єкта господарювання свій).

Говорячи про обчислення соціальних внесків, не можна залишити поза увагою максимальну суму заробітної плати (доходу), з якої відповідно до законів України справляють страхові внески. У 2004 році вона становить 2660 грн. (2005 рік – 4100,00 грн.) на місяць у розрахунку на кожну фізичну особу – платника внесків. Таким чином, у складі внесків до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування треба враховувати всі види внесків, які нині є загальнообов'язковими та справляються за рахунок доходу найманої особи.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОДАТКОВИХ СОЦІАЛЬНИХ ПІЛЬГ

Стаття 6 Закону про доходи надає кожному право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму однієї мінімальної місячної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року. Цей показник законодавці визначили у ст.89 Закону про Держбюджет-2004 – 205 гривень. Щоправда, цього року, завдяки п.22.4 Закону про податок з доходів, зменшити загальний місячний оподатковуваний доход можна лише на 30% від зазначеної суми, тобто на 61,5 грн.

Окремі категорії платників на підставі пп.6.1.2 та пп.6.1.3 Закону про доходи мають право на спеціальні підвищені пільги – 150% або 200% загального розміру (з 01.01.04р. – 92,25 грн. або 123 грн. відповідно). Зверніть увагу: порівняно з минулими роками право на пільгу в

оподаткуванні доходів втратили чорнобильці III та IV категорій. Крім того, серед особливих пільговиків не згадано:

- військовослужбовців і призваних на навчальні, перевірочні збори військовозобов'язаних, які проходили службу в складі обмеженого контингенту радянських військ у Республіці Афганістан та в інших країнах, де в цей період велись бойові дії;
- батьків і одного з подружжя військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти при виконанні службових обов'язків. Для них діє загальна пільга.

Тепер розглянемо правила надання податкових соціальних пільг з позиції роботодавця.

1. Для одержання податкової пільги працівник має подати роботодавцю заяву про її застосування, форму якої затверджено наказом № 461. Пільгу починають застосовувати з доходів того місяця, в якому працівник подав заяву.

З 1 січня 2004 року податкову пільгу надають за місцем отримання платником податку основного доходу (визначеним у трудовій книжці) без подання заяви про застосування пільги (пп.6.3.2 Закону про податок з доходів). Разом з тим, якщо працівник має право на підвищений розмір пільги, без заяви йому не обійтися. Треба подати до бухгалтерії ще й додаткові підтвердні документи, перелік яких визначено Порядком надання документів для пільги.

2. Платник податку має право самостійно змінити місце застосування податкової соціальної пільги, подавши роботодавцю заяву про відмову від неї. Саме починаючи з доходів того місяця, в якому подано заяву, пільгу більше не надають (п.п.4 та 8 Порядку надання документів для пільги). Ця заява не потрібна при звільненні з роботи – надання пільги зупиняється з місяця такого звільнення (п.4 Порядку надання документів для пільги).

3. Право на пільгу втрачає платник, який протягом місяця отримав заробітну плату, більшу за суму місячного прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 1 січня звітного податкового року, помножену на 1,4 та округлену до найближчих 10 гривень (пп.6.5.1 Закону про доходи). Прожитковий мінімум на працездатну особу на 2004 рік затверджено із запізненням Законом України "Про затвердження прожиткового мінімуму на 2004 рік " від 11.05.2004 № 1740 – IУ (далі Закон №1740). Ось тут появляється друга проблема для бухгалтерів. Своє ставлення до ситуації із застосуванням прожиткового мінімуму у 2004 році фахівці Державної податкової адміністрації України виклали у листі від 24.09.2004 року № 442/2/17-3210 – недоцільність застосування цього показника у 2004 році, тобто, розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи (386,73 грн.) слід використовувати як макроекономічний показник для розрахунку показників Держбюджету на 2005 рік, а для цілей застосування податкової соціальної пільги все – таки використовувати розмір прожиткового мінімуму 2003 року. Але ж розробляючи Бюджет на 2004 рік, законодавці мали б спиратися на плановий розмір прожиткового мінімуму на 2004 рік. Якщо мінімум – 2004 прийнятий Верховною Радою, це означає, що він відповідає показникам Державного бюджету.

Тому вважаємо, що з метою застосування встановленого Законом про доходи обмеження податкової соціальної пільги слід використовувати показник 2004 року – 386,73 грн. Тоді описане обмеження в 2004 року дорівнює 540 грн. заробітної плати працівника. Що розуміти під нею? Єдине визначення містить п.1.1 Закону про доходи: "Для цілей цього Закону під терміном "заробітна плата" розуміються також інші заохочувальні та компенсаційні виплати або інші виплати та винагороди, які виплачуються (надаються) платнику податку у зв'язку з відносинами трудового найму згідно із законом" Змушені констатувати, що в такому вигляді застосувати цей термін неможливо, оскільки пов'язати з трудовими відносинами, як ми вже сказали вище, можна і лікарняні, і додаткові блага, і ще багато чого. А текст самого Закону ці види доходів згадує окремо. Тому, на нашу думку, слід дотримуватися загального тлумачення, яке є в Законі про оплату праці. Тоді на надання податкової пільги не впливатимуть доходи, одержані як винагорода за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами, додаткові блага (як от: безкоштовний проїзд, харчування, проживання, знижки від ціни продажу), сума подарунків, благодійна допомога (не плутати із матеріальною!). Словом, пільгу отримують лише в тому місяці, зарплата в якому не перевищила дозволеного ліміту, і якщо в бухгалтерії знаходиться Заява на одержання пільги.

Таким чином, податковий тиск щодо оподаткування доходів фізичних осіб знижено, але роботи бухгалтеру не стало менше, а, навпаки, збільшилося із – за не визначеності податкового законодавства.

1. Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22.05.2003 р. №889-IV. 2. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 р. №1058-IV. 3. Закон України "Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування" від 26.06.97 р. № 400/97-ВР 4. Закон України "Про розмір внесків на деякі види загальнообов'язкового державного соціального страхування" від 11.01.2001 р. № 2213-III. 5. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням" від 18.01.2001 р. № 2240-III. 6. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" від 02.03.2000 р. № 1533-III. 7. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 23.09.99 р. № 1105-XIV. 8. Закон України "Про систему оподаткування" від 25.06.91 р. № 1251-XII. 9. Основи законодавства України про державне соціальне страхування від 14.01.98 р. № 16/98 – ВР. 10. Інструкція про порядок обчислення і сплати страхувальниками та застрахованими особами внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування до Пенсійного фонду України. Постанова правління Пенсійного фонду України від 19.12.2003 р. № 21-1. 11. Ставимо крапки над "І". Або "ЧИ"? // Український бухгалтерський тижневик "Дебет Кредит" № 39, 2004. 12. Закон є, але виконувати його "недоцільно"? // Газета " Все про бухгалтерський облік " № 103 (1014) від 04.11.2004.

Надійшла до редколегії

О.І. Іваненко, асистент

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО КРЕДИТНО-КООПЕРАТИВНОГО РУХУ

У статті розглядається поступове становлення українського кредитного руху с початку його зародження до наших часів, порядок розвитку та організації кредитної кооперативної статистики, вплив економічної політики на розвиток української кредитної кооперації.

The article reaveals the gradual development of The Ukrainian Credit-Cooperational Movement from the moment of its appearance (foundation) till the present time, the process of credit cooperative statistics,the influence of economical policy on the development of The Ukrainian credit cooperation

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення кредитних спілок як самостійних фінансових утворень відбувається в непростий для економіки України час. Нині населення, особливо економічно ак-

© О.І. Іваненко, 2005

тивна його частина, добре усвідомило, що необхідно шукати різні форми соціального самозахисту. У цьому контексті кредитні спілки чи не найбільше відповідають принципам соціально орієнтованої економіки, заснованим на засадах взаємодопомоги, адже головною метою діяльності кредитної спілки є фінансовий і соціальний захист своїх членів шляхом залучення їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування, фінансової підтримки підприємницьких ініціатив і надання інших фінансових послуг. Українська кредитна кооперація має складну й трагічну історію. Тому саме історії розвитку кредитно-кооперативного руху присвячена дана стаття.

Постановка завдання. З урахуванням викладеного завданням цього дослідження є вивчення історії українського кредитно-кооперативного руху, становлення кредитної кооперації, як нової форми соціальної політики в Україні.

Метою дослідження є огляд історії українського кредитно-кооперативного руху для вивчення позитивного досвіду, розробка теоретико-методологічних засад розвитку кредитної кооперації, як форми економічної допомоги населення України.

Аналіз публікацій. Теоретичні питання розвитку кредитної кооперації розглядалися у наукових працях Ф.Ф. Бутинця, Я.В. Соколова, В.В. Гончаренка та інших вчених. Накопичений досвід дослідження історії українського кредитно-кооперативного руху дає можливість розглядати його як основу розробки теорії та практики розвитку ринку кредитної кооперації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Українські землі та населення, що на них проживало, в різні часи належали до складу різних держав, які по-різному ставились до кооперативних форм фінансової самодопомоги українського народу. За дореволюційною кооперативною статистикою, українські землі входили до трьох районів: Південно-Західного (Київська, Подільська та Волинська губернії), Малоросії (Полтавська, Харківська, Чернігівська губ.), Південного (Бессарабська, Донська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська губ.). Менша частина української території (близько 75 тис. кв.км.) – Галичина, Буковина та українське етнічне Закарпаття входила до складу Австро-Угорщини. Після 1-ї світової війни, революції 1917 року та громадянської війни українські землі знову були поділені: 77,3% української території із 75% населення ввійшли до складу Радянського Союзу, 18,1% території із 20,6% населення – до складу Польщі, відповідно, 2,1% та 2,8% – до складу Румунії і 2,5% та 1,6% – до складу Чехословаччини. В областях, які ввійшли до Радянського Союзу, кредитна кооперація була ліквідована. В західних областях кредитна кооперація продовжувала інтенсивно розвиватись аж до 1939 року, коли й ці землі були приєднані до Радянського Союзу. Але багато українців потрапило до еміграції і в США, Канаді та Австралії створили 56 українських кредитних спілок, які об'єднали більше 139 тисяч членів українського походження і мали більше 1,6 млрд.дол. кооперативного капіталу. Кредитні спілки стали фінансовою базою українців у діаспорі, допомогли їм вижити в країнах поселення і зберегти свою національну самобутність. Після проголошення незалежності України українці з діаспори вирішили повернути народові України після 70 років забуття кооперативну ідею фінансової самодопомоги і таким чином допомогти йому покращити своє життя.

Першим кредитним кооперативом в українських землях, що перебували в складі Російської імперії, стало ощадно-позичкове товариство, засноване міщанами м.Гадяч на Полтавщині.. Це товариство ще не мало виразного кооперативного характеру та ідейних керівників. У його статуті було положення, згідно з яким члени-міщани мали більше право на позички, ніж інші члени. Позички видавалися на підставі поручительства, але кожен член міг поручитися лише на 10 рублів. Середній розмір позички в перші роки становив 27 руб., особливо ремісників. Ґалаґан зумів підібрати в товаристві здібних людей, виробив певні інструкції для членів правління та ради товариства.

На строкові ощадні вклади товариство нараховувало 6%, а на безстрокові – 4% річних. Позички видавались під 9-10% річних. На підставі особистого довір'я видавалися позики в розмірі до 25 руб., а більші суми – на підставі поручительства або під заставу рухомого чи нерухомого майна. Максимальний розмір позики становив100 руб. Перевагу в отриманні позик мали ті, хто потребував меншої суми і хто раніше став членом товариства. Власний пайовий капітал зріс за той час (1892 р.) до 43 тис. рублів; позик, виданих того року, було на 127 тис. рублів. У 1870-х роках земства захопилися організацією ощадно-позичкових товариств та почали надавати їм допомогу: а) позичали кошти для формування основного капіталу, що, як правило, надавалися на 10 років у сумі від 500 до 1500 руб. на товариство; б) поширювали інформацію про кредитну кооперацію; в) наглядали за їхньою діяльністю; г) допомагали затверджувати статути чи вносити до них зміни.

У 1898 році в Москві відбувся Перший з'їзд представників кредитної кооперації з усієї імперії. Для українських кредитних кооперативів він мав особливе значення тому, що їхні делегати отримали нагоду особисто познайомитися й обмінятися думками про спільні справи кредитної кооперації в Україні. На тому з'їзді було порушено важливе для української кредитної кооперації питання – організація кооперативних союзів.

Державний банк і державні ощадні каси мали асигнувати фонди па постачання установ дрібного кредиту довгостроковими кредитами. Для завідування й нагляду за розподілом цих коштів при управлінні у справах дрібного кредиту був організований Центральний Комітет у справах дрібного кредиту, а на місцях – губернські комітети.

Законом 1904 р. були створені інституції земських кас, які мали право фінансувати й організовувати ощадно-позичкові та кредитні товариства у своїх районах та бути їхніми союзами. В Україні енергійно працювали в цьому напрямку Харківське, Київське та Подільське земство. Однак з появою об'єднань (спілок) кредитних кооперативів земські каси перестали відігравати для них важливу роль. У зразковому статуті кредитного товариства зазначалося, що воно має на меті полегшити своїм членам ведення господарства шляхом надання позичок та прийняття на себе посередництва по оборотах їхніх господарств. Ощадно-позичкове товариство, крім цього, мало на меті також сприяти своїм членам у накопиченні заощаджень. При заснуванні товариств їхні статути мали містити дані: про територію (місто, волость, село /села/ та ін.), мешканці якої можуть входити до товариства, а при необхідності й обмеження щодо осіб, які можуть прийматись до товариства за характером їхніх занять (ремесло, промисел та ін.) або за іншими ознаками; про граничний розмір кредиту, який може надаватись одному членові товариства; про вид (обмежена чи необмежена) та розмір відповідальності члена товариства по його боргах. Ощадно-позичкове товариство мало основний капітал, який формувався із паїв та пайових внесків членів, із пожертвуваних або позичених товариству коштів та відрахувань від своєї діяльності. Розмір повного паю закріплявся в статуті товариства і не міг бути менше 10 та більше 100 рублів. Пай вносився одразу при вступі або поступово шляхом часткових пайових внесків. Розмір та терміни обов'яз-

кових пайових внесків встановлювались загальними зборами, але не могли бути меншими 1 рубля на рік. Кожен член товариства міг внести не більше одного паю, розмір якого мав бути не меншим од записаного у статуті. Збільшення розміру паю допускалось за рішенням загальних зборів, але тільки у випадку, коли не менше половини членів мають повні паї. Застава та передача паю не дозволялась. При виході із членів товариства пай повертався не раніше, ніж через 3 місяці після затвердження загальними зборами фінансового звіту за рік, у якому член вибув із товариства.

Кредитне товариство зобов'язане було мати основний капітал, не менший 1000 рублів, спосіб утворення якого визначався при заснуванні товариства. Цей капітал міг збільшуватись за рахунок цільових позик, пожертвувань та відрахувань від діяльності.

Обидва види товариств формували запасні капітали на покриття збитків. Крім цього, товариства, за рішенням загальних зборів, шляхом приймання пожертвувань, добровільних внесків членів, відрахувань від господарської діяльності створювали різноманітні спеціальні фонди: для оборотів по посередництву, на погашення безнадійних позик, для надання допомоги членам та їхнім сім'ям у разі нещасних випадків та інші.

Нормативні акти зобов'язували кредитні та ощадно-позичкові товариства тримати частину своїх коштів (не менше 20% своїх зобов'язань, не зараховуючи сюди коштів основного капіталу) у вкладах до Державного банку або в державних цінних паперах, покладених на зберігання до Державного банку.

Кредитні та ощадно-позичкові товариства могли виконувати посередницькі функції між членами товариства та третіми особами за дорученням членів та за їхній рахунок(купівля і продаж товарів для членів та від імені членів, виконання представницьких та агентських функцій тощо). В окремих випадках посередницькі операції могли проводитись за рахунок коштів товариства, але тільки із спеціально створених для цього фондів.

У Києві Союзбанк скоро став організаційним і фінансовим осередком не тільки для Київщини, як визначалося в його статуті, але й поширив свою діяльність на всю Україну. Своїми оборотами він перевершив усі обласні союзи кредитних кооперативів Російської імперії. Вкладні операції Київського Союзбанку в 1913 році становили 1131473 руб позички товариствам – 947956 руб.; вклади Мелітопольського союзу – 69289 руб., позички – 157706 руб.; вклади Бердянського союзу – 80582, позички – 80200 рублів.

На початку революції Київський Союзбанк став підґрунтям для створення всеукраїнського фінансового кооперативного центру "Українбанку".

За прикладом Київського Союзбанку свою діяльність будували обласні кооперативні союзи: Харківський, Одеський, Катеринославський та Подільський.

Для кращого розуміння процесу розвитку кредитної кооперації в Україні у минулому звернемось до статистичної інформації. На початок 1903 року в шести губерніях Лівобережжя і Півдня України функціонувало 99 кредитних і 96 ощадно-позичкових товариств.

На 1 січня 1905 р. кредитних товариств в Україні було 150, тоді як нових ощадно-позичкових товариств виникло тільки 20. Всіх товариств обох типів у 1905 р. в 9-ти губерніях України було 370, вони нараховували 1307666 членів і мали загальний баланс 12 млн. рублів.

Таблиця 1. **Порівняльна кількість кредитних кооперативів в окремих регіонах України**

Губернії	Кредитних товариств станом на 1 січня 1903 року	Кредитних товариств станом на 1 січня 1910 року	Ощадно-позич-ков товариств станом на 1 січня 1903 року	Ощадно-позичкових товариств станом на 1 січня 1910 року
Київська		137		80
Волинська		160		29
Полтавська	21	183	19	50
Чернігівська	19	133	1	46
Харківська	5	145	12	15
Подільська		89		42
Катеринославська	20	114	13	29
Херсонська	21	301	13	52
Таврійська	13	126	45	58
ВСЬОГ О	99	1388	96	401

На Всеросійській кооперативній виставці у Києві в 1913 р. досить широко була представлена українська кооперація. За російською статистикою всі українські губернії належали до трьох районів:

Південно-Західний район: Київська, Подільська, Волинська губернії.

Малоросія: Полтавська, Харківська, Чернігівська губернії.

Південний район: Бессарабська, Донська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії.

На 1 січня 1914 р. в Україні було 2181 кредитних та 911 ощадно-позичкопих товариств. Вони об'єднували й обслуговували 1753778 членів, мали основного капіталу 19701705 руб., інших капіталів 6161879 руб.; зібрали вкладів 69334166 руб., мали інших капіталів у формі позик 35016224 руб.. взагалі мали на той час для потреби трудових господарств 130213974 руб. та розмістили в цих господарствах (у формі виданих позик) 117,5 млн. золотих рублів; крім того, на складах мали товарів на суму близько 2 млн. рублів.

В середньому на європейській території Росії на одну душу населення із кооперативних товариств на 1 січня 1914р. було видано в позику 3р.32к. На першому місці стояв Прибалтійський край – 25р. 12к. Далі йшла Україна: в Новоросійських губерніях – 5р.90к., Малоросійських – 4р.01к., Південно-Західних – 2р.87к.

У 1914 році на Полтавщині налічувалось 302 кредитних та ощадно-лозичкових товариства. Проте через обезцінення грошових знаків ці кооперативи змушені були активно вести товарні операції, вкладаючи капітали у реальні цінності.

Мережа кредитної кооперації в Україні станом на 1.07.1915 р. складала 2661 товариство, в яких було об'єднано майже 2 млн. українського населення.

Таблиця 2. **Мережа кредитної кооперації в Україні на 1 липня1915 року**

ГУБЕРНІЇ	Кредитні товариства		Ощадно-позичкові товариства	
	Кількість товариств	Кількість членів	Кількість товариств	Кількість членів
Волинь	177	90000	40	30000
Київщина	185	160000	189	170000
Поділля	127	77000	157	93000
Чернігівщина	262	163000	56	39000
Полтавщина	224	200000	77	48000
Харківщина	263	258000	24	22000
Катеринославщина	192	107000	88	62000
Херсонщина	341	231000	92	61000
Таврія	107	80000	60	63000
Разом	1878	1366000	783	38800

У перші ж дні російської Лютневої революції Тимчасовий уряд проголосив 20 березня 1917 р. "Закон про кооперативні товариства та їхні союзи". Про необхідність загального кооперативного закону в Росії давно йшла мова на кооперативних з'їздах. Проект такого закону розробив ще 1907 р. С. Бородаєвський. Питанням закону серйозно займався другий Всеросійський кооперативний з'їзд у Києві, що відбувся в 1913 році.

Новий кооперативний закон скасовував усі існуючі на той час обмеження щодо організації і діяльності кооперативів та їхніх об'єднань. Для заснування кооперативів чи кооперативного союзу, за новим законом, не вимагалося окремого дозволу. Потрібна була лише звичайна реєстрація статуту, підписаного не меише 7 членами-засновниками, в окружному суді. Якщо протягом місяця не надходило із суду юридичних зауважень до статуту – кооператив вважався зареєстрованим.

За часів Української Народної Республіки на 1 вересня 1919 р. в Україні діяло понад 3300 кредитних та ощадно-позичкових товариств.

До кінця 1923 року друга ланка системи сільськогосподарського кооперативного кредиту була сформована. Були створені 9 губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків): Харківське, Одеське, Катеринославське, Київське, Чернігівське, Подільське, Полтавське, Донецьке та Волинське, які разом мали 6,95 млн. крб. статутного капіталу. При цьому частка статутних, не селянських паїв основного капіталу губсільбанків склала 4,72 млн. крб., або 88,4%. Із цієї суми 50,2% паїв мали Держбанк і Наркомзем, а решту 49,8% - губвиконкоми, губземуправління, промислові підприємства, споживча кооперація, різноманітні установи тощо.

В кінці листопада 1923 року розпочав свою роботу і Український сільськогосподарський банк – Укрсільбанк, засновниками якого стали 9 губсільбанків (26,9% акцій), Наркомзем України (18,8%), Наркомфін України (18,8%), Всеукраїнська контора Держбанку СРСР (25,8%), "Сільський господар" (4,7%), Всеукраїнське кооперативне товариство насінництва (2,8%), Укрцукортрест (1,2%). Решта акцій (1%) була у дрібних акціонерів. Його початковий капітал в 1 млн.крб. було сформовано шляхом випуску 10 тис. акцій вартістю по 100 крб. кожна.

В цілому на кінець 1924 року сільськогосподарські товариства з кредитними функціями об'єднували близько 400 тис. (або 10%) всіх селянських господарств України.

Кредитна кооперація в західноукраїнських землях. Перший справжній український кредитний кооператив на західноукраїнських землях виник у 1894 році в Перемишлі. Він отримав назву "Віра" і був створений на підставі австрійського закону від 1873 р. за ініціативою адвоката Теофіла Кормоша. В основу діяльності цього кооперативу був покладений німецький тип народного банку Шульце-Деліча з обмеженою відповідальністю, пристосований до обставин і потреб українського населення Галичини. Передбачалося, що цей кооператив охопить своєю діяльністю ширшу околицю Галицького повіту чи судової округи. Він мав концентрувати заощадження місцевої інтелігенції, службовців, духовенства, заможнішого міщанства й селянства і задовольняти потреби у кредиті міських ремісників і купців, а також давати довгострокові кредити довколишньому селянству: менші суми – під боргові розписки, більші – під заставу нерухомого майна.

У 90-х роках XIX ст. почалось також створення українських сільських кредитних товариств.Всю роботу провів д-р Д. Савчак, керівництво Патронатом доручили польському діячеві Ф. Стефчуку. Як пише д-р І.Витанович, "з того боку навіть не скривали тенденції, щоб за допомогою громадських фондів підпорядкувати організацію кас системи Райфейзена польським впливам і таким засобом дешевого кредиту поставити в залежність українське селянство та його господарські справи від польської переваги. Тому керівники Патронату чинили перешкоди у заснуванні спілок на території української Галичини із національне свідомими людьми та українською мовою урядування; зате "патронатники" підтримували мішані польсько-українські "райфазенки". Таким чином, з райфейзенівської каси поставала польська станиця в українському середовищі.

На час виникнення Патронату в краї вже діяло 26 "райфазенок", а протягом перших двох років його існування виникло ще 126. До першої світової війни із понад 1500 "райфазенок" у Галичині було тільки 400 з українською мовою урядування та українською дирекцією. Але залежність від Патронату з польськими впливами не давала змоги ні належно розвиватися, ні виконувати свою громадсько-виховну роль.

За дослідженнями вчених Львівської комерційної академії, починаючи з 1904 р. в українській кооперативній організації Галичини набирав популярності ще один тип кооперативу, під назвою "народний дім". "Народні доми" були кооперативами змішаного типу і, поряд з кредитуванням селян, займались постачальницько-збутовою та виробничою діяльністю.

Усього українських кредитних товариств у Галичині в 1912 році було 1011. Заснований Товариство "Дністер" у Львові було найбільшою кооперативною українською організацією. На кінець 1912 року воно мало: членів – 5968 чол., капіталу – 474,3 тис. кр., вкладів – 3683,4 тис.кр., банківських кредитів – 695,5 тис.кр:, позичок членам – 4495,0 тис.кр., в тому числі українським кредитним кооперативам – 933,6 тис.кр. Загальна сума балансу сягала 5 млн. крон. За 17 років роботи було відраховано на культурно-освітні цілі 120 тис.кр.

У 1937 році система української кредитної кооперації в західноукраїнських землях, у межах Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК), складалася із Центробанку – кооперативної кредитної централі; 113 Українбанків (міських кредитних кооперативів);

Українбанки. Кредити в Українбанках видавались терміном до' 2,5 років під 10%. Середня величина кре-

диту – 300-500 зл. Кредити, як правило, видавались під боргові розписки.

Центробанк був верховним об'єднанням українських кредитних кооперативів і одночасно центральною касою для кооперативів усіх інших видів. Членами Центробанку були 47% всіх тогочасних кооперативів. У другій половині 30-х років кооперативи були зобов'язані вкладати частину своїх чистих доходів до Центробанку.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що отримання цінного досвіду діяльності кредитної кооперації та її подальший розвиток в Україні має значну науково-теоретичну основу.

1.Українська кооперація діаспори. Історичний огляд 1930-1995/ Під ред. Омеляна Плешкевича. Чіхаго – Київ: Українська світова кооперативна Рада, 1996 –334 с.2.Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. – К.: "Наукова думка", 1997. – 240 с.3.Гочаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самодопомоги сільського та міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: "Глобус", 1998.-330 с.

О.В. Мелюс, асист.

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ОПЕРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВА

В статті розглядаються основні методологічні припущення і технічні аспекти застосування статичного варіанту функціонального підходу до фінансового аналізу та можливості аналізу впливу операційної діяльності на фінансову рівновагу підприємства

The basic methodological and technical aspects of the functional approach to the financial analysis and analysis of operational activity's influence on financial stability of the enterprise are examined

Розвиток системи національних стандартів бухгалтерського обліку залишає відкритим питання відповідного розвитку методів та технічних прийомів економічного аналізу звітної бухгалтерської інформації, тому питання методологічної розробки нових методів аналізу бухгалтерської звітності, а також практичної адаптації до звітної інформації вітчизняних підприємств методик аналізу, що використовуються в інших країнах, залишається актуальним.

Методики аналізу фінансової звітності, що застосовуються сьогодні на практиці в Україні, в основному відповідають класичному, традиційному варіанту фінансового аналізу. Але загальновизнані коефіцієнтні методи традиційного фінансового аналізу, часто не забезпечують об'єктивного оцінювання фінансового стану підприємства[2], а також не забезпечують повноцінного вирішення окремих завдань фінансового аналізу, зокрема аналізу ефективності операційної діяльності підприємства та впливу її на фінансовий стан підприємства, і тому не повною мірою відповідають сучасним потребам споживачів бухгалтерської інформації. Теоретичні положення, методи традиційного фінансового аналізу продовжують використовуватись в практиці країн з розвиненою ринковою економікою, але критерії оцінки фінансового стану вже не мають такої категоричної форми як в минулому, в результаті конкуренції з боку інших підходів до фінансового аналізу[5, с. 362]. Деякі з цих сучасних підходів починають розроблятися в вітчизняній аналітичній науці[2], а інші, зокрема функціональний підхід, не знайшли належного розвитку в вітчизняній літературі.

Актуальність питання розвитку методів аналізу звітної інформації українських підприємств, а також недостатнє висвітлення в вітчизняній літературі функціонального підходу до розв'язання завдань фінансового аналізу, вимагають дослідження основних методологічних припущень та технічних можливостей функціонального підходу до аналізу бухгалтерської та фінансової звітності підприємства, яка сформована на основі вимог національних стандартів бухгалтерського обліку, а також подальшого загального вдосконалення методики функціонального підходу до фінансового аналізу та запровадження його в практику діяльності українських підприємств.

Фінансовий аналіз зазнає впливу розвитку теоретичних концепцій та потреб практики, які впливають як на способи вирішення окремих його завдань, так і на загальні підходи до побудови методик аналізу. В російськомовних джерелах передбачається використання двох варіантів аналізу фінансової стійкості: майнового та функціонального[3]. В іноземних джерелах вважається, що існує принаймні, шість способів читання балансу[6, с.59], але два з них є основними: аналіз з точки зору ліквідності та строковості або класичний фінансовий аналіз та функціональний аналіз[5;6;7]. Також визнається існування третього основного способу аналізу фінансової рівноваги, який базується на поділі активів на нефінансові (або операційні[5, с.74]) та фінансові, а джерел їх формування на власні та залучені[2;3;4;5;6;8]. Використання цих підходів не обмежується лише аналізом фінансової рівноваги, а тому їх можна розглядати як специфічні підходи до фінансового аналізу, що виникли на певних історичних етапах його розвитку в межах панівних теоретичних концепцій як критика попереднього підходу, відповідь на зміни загальноекономічних умов та вирішення актуальних завдань господарської практики[7, с.25].

Функціональний підхід до розв'язання окремих завдань фінансового аналізу, а саме як спосіб аналізу фінансової рівноваги, з'явився як критика традиційного фінансового аналізу, який базується на досліджені узгодження між ліквідністю активів та строковістю зобов'язань та дозволяє оцінити платоспроможність підприємства в межах зовнішнього аналізу. Функціональний аналіз представляє собою певне вдосконалення традиційного фінансового аналізу, в якому основною умовою фінансової рівноваги є покриття поточних зобов'язань оборотними активами, тобто необхідною умовою рівноваги є позитивне значення обсягу власного оборотного капіталу[9]. Центральною ідеєю функціонального аналізу є те, що фінансова рівновага залежить від покриття оборотним капіталом потреб в фінансуванні, які виникають в процесі діяльності підприємства, і які пов'язані, насамперед, з його операційною діяльністю. Цей метод вважається сучасним, статичним та адаптованим для потреб внутрішнього управління[7, с.32]. Разом із статичним варіантом функціонального аналізу використовується і його динамічний варіант, який можна розглядати як один із способів побудови аналітичних таблиць та звітів про зміни у фінансовому стані. Функціональний підхід не є історично останнім, а тому він зазнав критики з боку аналізу "основних груп"[5;6;8], який згадувався вище як третій основний підхід до фінансового аналізу. Цей підхід до аналізу фінансової рівноваги є критикою окремих методологічних припущень та, відповідно, удосконаленням функціонального підходу, але ціною втрати, з точки зору окре-

мих дослідників[6, с.74], частини аналітичних можливостей останнього, і дозволяє, в основному, обґрунтовувати рішення щодо фінансування та інвестування.

Кожен з цих підходів до фінансового аналізу відповідає певному історичному етапу розвитку ринкової економіки, але сучасна їх актуальність не є вичерпаною оскільки кожен з них дозволяє докладно вирішувати лише окремі завдання аналізу. Функціональний підхід до фінансового аналізу відповідає сучасним потребам підприємств, для яких операційна діяльність є основним джерелом доходу і відповідно ризику, та які не здійснюють активної фінансової та інвестиційної діяльності, а тому може вважатися найзручнішим та найінформативнішим способом аналізу впливу операційної діяльності на фінансовий стан підприємства та на його зміни.

Функціональний підхід до аналізу фінансової рівноваги базується на ідеї, що більшість елементів пасиву та активу балансу, як ресурси та їх використання, задіяні в двох основних фінансових циклах: в "довгому" циклі, який охоплює процеси інвестування та амортизації, та може бути представлений як цикл інвестування; та в "короткому" циклі, який відповідає нормальному операційному циклу підприємства, тобто охоплює процеси придбання, виробництва, реалізації та надходження грошових коштів за реалізовану продукцію[5]. Виходячи з виділення двох основних циклів діяльності постає три проблеми узгодження між процесами всередині циклів та між циклами взагалі, що проявляється у необхідності функціонального узгодження між ресурсами та їх використанням, які представлені відповідними статями балансу, в межах інвестиційного та операційного циклів, а також для забезпечення зв'язку та фінансового врегулювання цих циклів в загальній діяльності підприємства. Постановку та розв'язання цих трьох проблеми можна розглядати як аналіз впливу операцій підприємства, які пов'язані інвестиційною, операційною та фінансовою діяльністю на забезпечення його загальної фінансової рівноваги. Таким чином функціональний аналіз балансу передбачає аналіз фінансової рівноваги підприємства на основі аналізу ресурсів та їх використання в процесі трьох взаємопов'язаних циклів діяльності підприємства: операційного, інвестиційного, та циклу фінансового узгодження між цими двома циклами. Але необхідно зазначити, що роль фінансового циклу та, певною мірою, інвестиційного циклу є обмеженою.

Розподіл статей звітності у відповідності до видів діяльності, а саме операційної, інвестиційної та фінансової чи операційної, фінансової та іншої, передбачені для звіту про рух грошових коштів та звіту про фінансові результати відповідно. Виключно функціональна класифікація статей для побудови активу та пасиву балансу при формуванні фінансової звітності не використовується. Баланси, які складаються у відповідності до нормативного регулювання країн з розвиненою ринковою економкою, передбачають змішаний характер подання активів, який поєднує в собі майновий або фінансовий та функціональний принцип: хоча подання та класифікація статей балансу здійснюється за функціональною ознакою, зміст статей залишається майновим[6, с.76].

Визначення активів як ресурсів, використання яких, як очікується, приведе до надходження економічних вигод у майбутньому[1], передбачає насамперед розгляд фінансової сутності елементів активу. Проте відокремлене відображення статей, які безпосередньо пов'язані з операційною діяльністю та таких, що не виникають в ході нормального операційного циклу[1], дає змогу зробити висновок про змішаний характер подання статей, як функціональний так і фінансовий, у балансі, який сформований у відповідності до вимог Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 "Баланс".

Методика статичного функціонального аналізу балансу базується на побудові функціонального аналітичного балансу, який представляє собою аналітичний документ, що відображає на певну дату сукупність ресурсів в пасиві та їх використання в активі, і, відповідно, передбачає з'ясування ряду методологічних та технічних питань побудови та аналізу такого документу. Зокрема, вимагають з'ясування питання змісту та класифікації ресурсів та їх використання, порядок об'єднання статей бухгалтерського балансу в групи за функціональною ознакою, на основі їх участі в основних фінансових циклах, розрахунок та інтерпретація основних показників функціонального аналітичного балансу.

Методика визначення та класифікації ресурсів та їх використання для побудови функціонального аналітичного балансу базується на економічному їх визначені, а тому не залежить від нормативного регулювання бухгалтерського обліку у відповідній країні, а тому може бути запозичена з існуючих методик[5; 6; 7; 8], але з певними зауваженнями. Оскільки можливий склад ресурсів та їх використання зазнає впливу з боку існуючої практики господарювання, тому необхідно приймати до уваги лише ті їх складові, які є характерним для практики господарювання українських підприємств. Алгоритм перегрупування статей бухгалтерського балансу за функціональною ознакою залежить від змісту статей балансу, який, в свою чергу, визначається на основі вимог системи національних стандартів обліку, та його відповідності класифікаційним ознакам ресурсів та їх використання.

Для побудови функціонального аналітичного балансу елементи активу та пасиву балансу об'єднуються в розділи у відповідності до їх участі в основних фінансових циклах. Активна частина функціонального балансу передбачає виділення таких розділів: необоротні активи (або постійні використання), оборотні операційні активи, оборотні неопераційні активи, грошові активи. Ресурсна (пасивна) частина функціонального балансу включає відповідно постійні ресурси, оборотні операційні пасиви, оборотні неопераційні пасиви, грошові пасиви. Питання термінології в визначені назв груп статей функціонального балансу вимагає подальшої розробки та гармонізації, оскільки, незважаючи на достатньо довгу історію існування функціонального підходу та високий рівень його розвитку в окремих країнах, спостерігаються розбіжності в назвах розділів функціонального аналітичного балансу[5;6;7;8]. Щодо складу груп статей функціонального балансу розбіжностей серед дослідників майже не існує, а тому порядок перегрупування статей балансу, який складений за вимогами П(С)БО 2 "Баланс", за функціональною ознакою без додаткового дослідження складу статей може бути представлений у вигляді табл. 1.

Табл. 1 відображає лише основні напрямки перегрупування статей балансу за функціональною ознакою, що вимагає від суб'єкта аналізу з'ясування ряду питань, які обумовлюються рівнем деталізації звітної інформації, а також професійними судженнями аналітика відносно окремих аспектів формування розділів функціонального балансу, щодо яких не існує однозначного варіанту рішення. Частина балансових статей не може бути однозначно пов'язана з операційною діяльністю на рівні фінансової звітності. Такими статтями є "Витрати майбутніх періодів" і "Доходи майбутніх періодів", значення яких, в залежності від зв'язку із відповідним циклом діяльності, можуть бути розподілені між оборотними операційними та неопераційними активами і пасивами відповідно, а також статті "Дебіторська заборгованість за

розрахунками з бюджетом", "Поточні зобов'язання за розрахунками з бюджетом", які в частині розрахунків з податку на прибуток мають бути враховані в складі оборотних неопераційних активів та пасивів функціонального балансу.

Таблиця 1. **Порядок перегрупування статей балансу за функціональною ознакою**

Розділ функціонального балансу	Розділи та статті балансу, складеного у відповідності до П(С)БО 2 "Баланс"
Необоротні активи (НА)	Підсумок розділу "Необоротні активи" (рядок 080)
Оборотні операційні активи (ООА)	Статті розділу "Оборотні активи", які виникають вході нормального операційного циклу, підсумок розділу "Витрати майбутніх періодів" (р.100+р.110+...+р.160+ р.170+р.180+р.270)
Оборотні неопераційні активи (ОНА)	Статті розділу "Оборотні активи", які не пов'язані з операційною діяльністю, за виключенням грошових коштів та їх еквівалентів (р.190+...+р.220+р.250)
Грошові активи (ГА)	Статті розділу "Оборотні активи", які відображають наявність грошових коштів та їх еквівалентів (р.230+р.240)
Постійні ресурси (ПР)	Підсумки розділів "Власний капітал", "Забезпечення наступних витрат та платежів", "Довгострокові зобов'язання" (р.380+р.430+р.480)
Оборотні операційні пасиви (ООП)	Статті розділу "Поточні зобов'язання", які пов'язані з операційною діяльністю, підсумок розділу "Доходи майбутніх періодів" (р.520+...р.580+р.630)
Оборотні не операційні пасиви (ОНП)	Статті розділу "Поточні зобов'язання", які не пов'язані з операційною діяльністю (р.590+р.600+р.610)
Грошові пасиви (ГП)	Статті розділу "Поточні зобов'язання", які відображають заборгованість перед банківськими установами (р.500+р.510)

Необхідно зазначити, що існує два варіанти врахування вартості необоротних активів в побудові функціонального балансу. Відповідно враховувати необоротні активи, за залишковою чи за первісною вартістю. Більшість дослідників пропонує враховувати необоротні активи в функціональному балансі за первісною вартістю і відповідно враховувати накопичену амортизацію в складі постійних ресурсів разом з складовими власного капіталу[5;6;7], інші пропонують враховувати необоротні активи за вартістю залишковою, тому що нарахована амортизація може не відповідати економічній реальності, особливо якщо на її нарахування спричиняють вплив норми податкового законодавства, нарахована амортизація не є ресурсом, який рівнозначний власному капіталу, оцінка необоротних активів за залишковою вартістю є більш зручною для подальшого аналізу змін у фінансовому стані на основі функціонального підходу[8, с.125]. Необхідність включення активів за їх первісною вартістю, тобто без врахування накопиченої амортизації та нарахованих резервів, передбачена методикою функціонального аналізу і для оборотних активів. В балансі, складеному відповідно до П(С)БО 2, такій ознаці відповідає стаття "Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги", для уточнення оцінки якої враховується сума резерву сумнівних боргів. Тому дебіторська заборгованість також може бути врахована за первісною вартістю в складі оборотних операційних активів, а сума резерву сумнівних боргів має бути включена до складу постійних ресурсів.

Дослідження співвідношення між відповідними розділами активу та пасиву функціонального балансу дозволяють оцінити три рівні фінансової рівноваги. Рівень постійного (довгострокового) фінансування, який вимірюється обсягом функціонального оборотного капіталу(ФОК), що розраховується як різниця між постійними ресурсами та необоротними активами, відповідно до позначень табл. 1.:

$$ФОК = ПР - НА. \quad (1)$$

Рівень поточного фінансування, який вимірюється величиною потреби в оборотному капіталі, що розраховується як різниця між оборотними активами(ОА) та оборотними пасивами(ОП):

$$ПОК = ОА - ОП = (ООА + ОНА) - (ООП + ОНП). \quad (2)$$

Цей показник часто розкладається на показники потреби в оборотному капіталі для операційної діяльності ($ПОК_о$) та неопераційної діяльності ($ПОК_{но}$) відповідно, які представляють собою різниці між відповідними розділами оборотних активів та пасивів функціонального аналітичного балансу:

$$ПОК = ПОК_о + ПОК_{но} = (ООА - ООП) + (ОНА - ОНП). \quad (3)$$

Показники потреби в оборотному капіталі, а особливо для операційної діяльності, є найбільш інформативними та "корисними" показниками статичного функціонального аналізу. Величина потреби в оборотному капіталі для операційної діяльності має як самостійне аналітичне значення в аналізі фінансової рівноваги та горизонтальному аналізі балансу, так і як компонент визначення потоку грошових коштів від операційної діяльності.

Обсяг "чистих грошових коштів"(ЧГК), який представляє собою специфічне поняття, яке виникає при функціональному аналізі, і представляє різницю між наявними грошовими коштами та їх еквівалентами і сумою поточних банківських кредитів, або в термінах табл. 1 між грошовими активами та грошовими пасивами:

$$ЧГК = ГА - ГП. \quad (4)$$

Показник ЧГК передбачає можливість використання лише одного аспекту фінансової діяльності, в сучасному її розумінні, для підтримки фінансової рівноваги підприємства, а саме отримання звичайного банківського кредиту. Інші сучасні можливості кредитування підприємств, зокрема кредитні лінії, через їх характер не можуть розглядатися як елементи циклу фінансового узгодження, в чому і проявляється обмежений характер фінансової діяльності в функціональному підході.

Використовуючи формули (1) – (4) можна отримати математичне вираз для функціональної рівноваги підприємства – основне відношення функціональної рівноваги:

$$ЧГК = ФОК - ПОК = ФОК - (ПОК_о + ПОК_{но}). \quad (5)$$

Рівність (5) може розглядатися як згорнута форма функціонального аналітичного балансу, яка безпосередньо використовується для аналізу фінансового стану підприємства. Використання трьох або чотирьох показників рівнів фінансової рівноваги дозволяє розробити порівняно широку класифікацію фінансових ситуацій, для оцінки фінансового стану, який включає шість або вісімнадцять рівнів фінансової рівноваги. Для оцінки впливу операційної діяльності підприємства на його фінансовий стан достатньо розглянути варіант з шести рівнями, оскільки врахування потреби в оборотному капіталі для неопераційної діяльності передбачає лише виділення трьох підрівнів в кожному основному. Оскільки величина $ПОК_{но}$ є, як правило, негативною, то для зручності при здійсненні аналізу можна використовува-

ти спрощену форму рівності (5)[7, с.36], яка визначає наближений обсяг чистих грошових коштів (ЧГК$_т$):

$$ЧГК_т = ФОК - ПОК_о. \quad (6)$$

Виходячи із знаку кожного компоненту рівності можна визначити шість основних рівнів функціональної рівноваги, які визначаються ефективністю його операційного циклу (ПОК$_о$) та умови фінансування операційної діяльності(ФОК) (Табл. 2).

Таблиця 2. **Ситуації функціональної рівноваги**

Ситуація	ФОК	ПОК$_о$	ЧГК$_т$
1	+	+	+
2	+	+	-
3	+	-	+
4	-	+	-
5	-	-	+
6	-	-	-

Найбільш позитивною ситуацією є, звичайно, ситуація №1. Ситуації №2, №4, №6 передбачають використання банківського фінансування у вигляді кредитів, а тому є ризикованими ситуаціями, а особливо ситуації №4, та №2. Дещо незвичними, на перший погляд, здаються ситуації з негативним рівнем потреби в оборотному капіталі для операційної діяльності (ситуації №3, №5, №6), в цьому випадку операційна діяльність не тільки не потребує фінансування, а ще й продукує ресурси, які можуть бути використані для фінансування необоротних активів. Але такі ситуації є реальним, і є характерними для телекомунікаційних компанії та гіпермаркетів. Визначені рівні функціональної рівноваги не є остаточним "діагнозом" щодо фінансового стану підприємства, а лише орієнтирами для подальшого аналізу, зокрема оборотності поточних активів та зобов'язань і визначення постійної та нормальної величини потреби в оборотному капіталі для операційної діяльності, яка не може бути визначена в межах статичного функціонального аналізу.

Використання основного відношення функціональної рівноваги, з технічної точки зору, дозволяє не тільки аналізувати фінансову рівновагу, а також аналізувати потребу в оборотному капіталі для забезпечення операційної діяльності, а також є основою для аналізу змін у фінансовому стані, зокрема в побудові аналітичних звітів про рух грошових коштів. Звичайно, як будь який метод аналізу функціональний аналіз не позбавлений недоліків, за які він зазнає критики, проте він є одним з основних методів фінансового аналізу, які дозволяють аналізувати вплив операційної діяльності на фінансову стійкість, а також на зміни у фінансовому стані, що вимагає подальших досліджень та розробок методики функціонального підходу до фінансового аналізу.

1. ПСБО 2 "Баланс" Наказ Міністерства фінансів України 31.03.99 N 87 // Офіційний вісник України, – 1999 – 09.07.1999 – № 25. 2. Головко В. І., Шарманська В. М. Прирісний аналіз фінансово-економічної стійкості підприємства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Випуск 68, 2004. – с. 50-54. 3. Савицкая Т. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Минск: ООО "Новое знание", 2002. 4. Абрютина М. С., Грачев А. В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия. –М.: Дело и сервис, 1998. 5. Cohen E., Analyse financière, 2e édition, Economica, Paris, 1990. 6. Coloasse B., L'analyse financière de l'entreprise, Edition La Découvert, Paris, 1999. 7. Sauvageot G., Précis de finance: Edition Nathan, Paris, 1997. 8. Vernimmen P., Finance d'entreprise, 2e édition, Edition La Dalloz, Paris, 1996. 9. Мелюс О. В. Можливості та перспективи використання показників обсягу робочого капіталу в аналізі фінансової звітності. // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 187. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – с. 208-215.

Надійшла до редколегії

К.Р. Приходько, асп.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ ВВП ТА ЙОГО КОМПОНЕНТІВ

Розглянуто методологічні засади проведення міжнародних зіставлень ВВП та його компонентів. Проаналізовано оцінки ВВП, в тому числі на одну особу, на основі застосування валютних курсів та паритетів купівельної спроможності валют.

Described the methodological basis for performing the international GDP and its components compression. Analyzed the estimations of the GDP, including per one person, on the basis of currency exchange rates and parity of purchase power.

У 90-і роки XX ст. сформувалася ціла система робіт із міжнародних порівнянь. Програма міжнародних зіставлень ООН (ПМЗ ООН) є загальновизнаним світовим статистичним стандартом в галузі міжнародних зіставлень. В одній із регіональних програм – Європейській програмі зіставлень (ЄПЗ) як складової частини ПМЗ ООН бере участь Україна. Актуальність дослідження обумовлена тим, що в теперішній час результати зіставлень широко використовуються міжнародними організаціями (ООН, МВФ, МБРР, ОЕСР, ЄЕС та ін.), національними державними органами і неурядовими організаціями різних країн, вченими для аналітичних і практичних робіт. Теоретичні питання методології міжнародних зіставлень розглядалися у наукових працях Іванова Ю.М., Меломеда М.Я., Моторина Р.М., Нестерова Л.І. та інших вчених.

Метою дослідження є аналіз теоретико-методологічних засад проведення міжнародних зіставлень та способу зведення показників різних країн до єдиного вимірника, тобто вираження їх у єдиній валюті.

Предмет дослідження – методологічні аспекти проведення міжнародних зіставлень ВВП та його компонентів на основі концепцій Системи національних рахунків (СНР-93) та Програми міжнародних зіставлень ООН.

Об'єктом дослідження є ВВП та його компоненти як показники для зіставлення рівнів економічного розвитку окремих країн за певний проміжок часу та для вимірювання агрегованих кінцевих результатів економічної діяльності.

Паритет купівельної спроможності визначається як окремий випадок реального обмінного курсу за формулою

$$R = ePf: P, \quad (1)$$

де R – реальний (паритетний) курс національної валюти; e – поточний обмінний курс національної валюти; Pf – ціни за кордоном в іноземній валюті; ePf – ціни за кордоном у національній валюті; P – національні ціни в національній валюті; ePf: P – рівень цін.

Курсові показники формули (1) виражені у зворотному котируванні валют. При введенні в аналіз валового внутрішнього продукту категорії ПКС і в прямому котируванні ця формула трансформується так:

$$Ye = Ync / e \times ppp / ppp = Ync / ppp \times ppp / e = \\ = Yppp \times Inp, \quad (2)$$

де Ync, Ye, Yppp – ВВП країни відповідно у національній валюті, в іноземній валюті за обмінним курсом та за ПКС; ppp – паритет купівельної спроможності; Inp – індекс національних цін до цін базової країни (відношення ПКС до офіційного обмінного курсу).

Тотожність (2) означає, що ВВП, переведений у ціни базової країни за обмінним валютним курсом, дорівнює добутку ВВП за паритетом купівельної спроможності та індексу рівня національних цін. Це слід розуміти так, що

© К.Р. Приходько, 2005

ВВП у паритетному обчисленні Yppp відображає дійсну вартість кінцевих товарів і послуг за цінами країни-еталона, а індекс національного рівня цін Inp – відхилення від цих цін внаслідок різних чинників, пов'язаних із курсо – та ціноутворенням. Отже, вимір ВВП за паритетним курсом валюти виходить з припущення про рівновагу міжнародного попиту на вітчизняні товари та на вітчизняні гроші, тоді як індекс національних цін фіксує порушення такої рівноваги. Паритетна оцінка валових внутрішніх продуктів різних країн якнайліпше характеризує порівняльну міру фізичної маси товарів і послуг, що входять до складу ВВП, продуктивності їхніх економік та обсягів ресурсів, що виробляються для задоволення кінцевих національних потреб.

З формули (2) також випливає, що величина паритету купівельної спроможності відповідає абсолютному значенню реального обмінного курсу за всією сукупністю кінцевих товарів і послуг, а рівень цін Inp – відносному рівню реального обмінного курсу. Якщо ПКС визначає потребу в певній валюті для купівлі однакового обсягу товарів чи послуг у різних країнах, то індекс рівня цін – вартість товарів і послуг, які можна придбати в цих країнах за рівноцінну кількість кожної валюти. Залежно від того, чи є цей індекс більшим або меншим від 100 %, країна, що порівнюється, вважається дорогою чи дешевою щодо базової, а її валюта – сильнішою чи слабшою. Країнам з нижчими індексами національних цін притаманні відносні конкурентні переваги, проте ці переваги стосуються, як правило, експорту нескладних товарів сировинного призначення, еластичних за ціною (і це робить сировинний експорт вразливим під час економічних криз).

У сучасному розподілі праці розвинуті країни свідомо використовують диспаритети між високими цінами на наукоємні товари власного виробництва та низькими на сировину і стандартні масові товари, що виробляються в основному в країнах, що розвиваються.

У рамках ПМЗ ООН результатами зіставлення є вартісні обсяги ВВП і його складових компонентів у порівняній валюті і паритет купівельної спроможності (ПКС) валют, що дозволяє робити як порівняння рівнів економічного розвитку країн, так і рівнів цін у них. При цьому визначається реальна частка країн у світовому виробництві. Застосування різних методик обчислення ВВП, а саме на основі валютного курсу або ПКС, спричиняє формування різних структур участі окремих країн або їх груп у створенні світового ВВП. Проведені дослідження чітко визначають тенденцію, що характеризує більш високий рівень участі розвинених країн у світовому ВВП обчислений за валютним курсом порівняно з паритетом купівельної спроможності валют, для країн що розвиваються та країн перехідного періоду характерна протилежна картина. Таким чином, національні відмінності відносно застосування валютного курсу та ПКС визначають виділення груп країн із "сильною" та "слабкою" валютою. Як правило обмінний валютний курс визначає співвідношення попиту та пропозиції національної валюти, отже в країнах другої групи із "слабкою" валютою, національна валюта є недооціненою. Тому, економічно грамотним і виправданим є лише розрахунки, які базуються на зіставленнях паритетів купівельної спроможності валют.

Основним об'єктом зіставлення в ПМЗ ООН є показник валового внутрішнього продукту, обчислений методом кінцевого використання, і його основні компоненти. Для цілей зіставлення ВВП розподіляють відповідно до заданої класифікації на велику кількість деталізованих однорідних товарних груп, що з них, у свою чергу, вибирають необхідну кількість товарів, котрі репрезентують групу (товари-представники).

Основною метою міжнародних зіставлень є переведення ВВП і інших агрегатів національних рахунків різних країн у вартісні показники в єдиній валюті для забезпечення їх прямої порівнянності. Для розв'язання цієї задачі треба виходити, як уже було сказано, з розрахунку фактичних паритетів купівельної спроможності, а не з офіційних валютних курсів.

Отже, проведення міжнародних зіставлень макроекономічних вартісних показників потребує вирішення двох основних проблем:

- уніфікації економічного змісту показників, що порівнюються;
- вибору методу перерахунку показників національних валют в єдину грошову одиницю, тобто вибору методу розрахунку результатів зіставлень.

Перша проблема розв'язується на основі використання стандартних міжнародних класифікацій і застосування єдиної методології. Розв'язок другої проблеми (вибір індексів, визначення їх питомої ваги, способів агрегування часткових індексів в усереднені і т. д.) залежить від економічного змісту, цілей і завдань порівнювання, від початкової інформації, рівня її деталізації, точності і порівнянності, а також від аналітичних вимог, що пред'являються до результатів (індексів) міжнародних зіставлень.

Завдання міжнародних зіставлень показників СНР полягає не тільки в порівнянні обсягів ВВП, а й окремих його компонентів, а також структури ВВП. Ця структура може бути виражена так званими дезагрегованими показниками, такими, наприклад, як хліб і зернові культури, безалкогольні напої тощо, а також агрегованими показниками – продовольство або споживання домашніх господарств.

Міжнародна статистика використовує кілька критеріїв для виділення окремих компонентів ВВП. Розбивка починається з основних категорій витрат, при цьому розрізняють: споживання домашніх господарств, державне споживання, капіталоутворення і чистий експорт. Наступний критерій – призначення (галузь) застосування споживаної продукції і послуг. Так, розрізняють продовольство, одяг, транспорт і зв'язок, такі різновиди споживної вартості, як продукти (товари) і послуги, предмети (товари) тривалого і короткочасного користування.

Паритет валют визначається як середньогеометричний індекс із средньозважених індексів перелічених груп. Щоб уникнути перекручення результатів, особливо при зіставленні показників країн з різними рівнями економічного розвитку, структурами споживання та соціальними та економічними системами, необхідно дотримувати такі умови:

1) специфікація товарів та послуг, включених у перелік репрезентативних позицій, повинна бути однозначною та досить точною;

2) специфікації треба дотримуватися в основному при здійсненні закупок, які зроблено в усіх або у більшості країн-учасниць програми зіставлень;

3) вартість товарів та послуг у всіх категоріях витрат ВВП повинна відображати показник обсягу виробництва, а не затрат на виробництво;

4) між країнами, які зіставляються, не повинно бути принципової різниці.

Вважається, ПКС більшості базових заголовків відображають коефіцієнти спільного "теоретичного" продукту, до якого зведено всі продукти базового заголовку. Отже, якщо внутрішні витрати даної країни, охоплено даним базовим заголовком, поділено на відповідні ПКС, маємо кількісний вираз цього складового елементу у валютних одиницях масштабу цін. Це загальний принцип ПМЗ для отримання кількісних зіставлень з цінових та вартісних показників між країнами.

Наступним ступенем є агрегація реальних величин базового заголовку та розрахунок середніх ПКС для різних агрегованих категорій і ВВП. При цьому мають бути дотримані такі вимоги:

1. Інваріантність базової країни. За цією умовою всі країни розглядаються паралельно і будь-яка країна може бути взята за базову.

2. Адитивність. Це означає, що реальні величини вартості для всіх базових заголовків і для всіх країн-учасниць мають задовольняти такі дві умови:

а) для будь-якого базового заголовку реальні величини вартості повинні бути прямо порівнюваними між кожними двома країнами;

б) для будь-якої країни реальні величини вартості повинні бути порівнюваними для кожного базового заголовку.

Друга умова забезпечує отримання результатів на будь-якому рівні агрегації простим додаванням реальних величин вартостей для базових заголовків, що його складають.

3. Середній тест. Ця умова виконується, якщо для будь-якої пари країн агрегатний індекс обсягу знаходиться між найвищим й найнижчим коефіцієнтами обсягу категорій, що його складають, на будь-якому рівні субагрегації. Те, що індекс обсягу при зіставленні двох країн витримує тест, не означає, що це правильно і щодо відповідних ПКС.

Таким чином, на відміну від використання валютного курсу, який встановлюється "зверху" і за умов його використання при будь-яких перерахунках (ВВП, його окремих компонентів або заробітної плати чи бюджету) є однаковим і залежить лише від його офіційних змін, паритети по окремих товарах і послугах, їх групах, компонентах ВВП і всьому ВВП не збігаються і можуть значно відрізнятися від середніх показників по всьому ВВП, не кажучи вже про те, що вони не збігаються з офіційним валютним курсом.

Щодо України, то майже як і для всіх країн, в яких ВВП на одну особу не досягає приблизно 2/3 від рівня США, середні паритети купівельної спроможності національної валюти є вищими, ніж офіційний валютний курс. Це слід розуміти в тому сенсі, що на один американський долар в них можна придбати більше товарів та послуг, ніж за співвідношенням, яке випливає з офіційного валютного курсу.

Для порівнювання показника ВВП на одну особу необхідно конвертувати його в якусь загальновживану валюту. Використання обмінних курсів є, як було вже сказано, недоцільним, бо реальний рівень цін на товари й послуги у різних країнах різний. Порівнювати ВВП на одну особу можна за допомогою паритету купівельної спроможності, який показує співвідношення між двома валютами за їх купівельною спроможністю щодо визначеного набору товарів та послуг.

Такі порівняння багато років виконуються країнами ОЕСР і там уже є певний досвід з цього питання. Для ЄПЗ-93, крім 24 країн ОЕСР, було вибрано ще 15 країн Східної та Центральної Європи, у тому числі Україна. За даними цих порівнянь серед членів ОЕСР найбільший рівень ВВП на одну особу був у 1993 р. в Люксембургу – 143 % до Австрії (Австрія – 100 %). Найнижчий рівень спостерігався в Туреччині. Серед 15 країн Східної та Центральної Європи максимальний рівень ВВП на одну особу був у Словенії – 48 %, найнижчий – у Молдові – 11 %. В Україні цей показник дорівнював 17 %. Гіршим було становище тільки у Молдові (11 %) та Латвії (16 %).

Якщо брати цей показник як характеристику рівня життя населення, то в Україні відносно до Люксембургу він був нижчим у 8,4 рази, відносно Австрії – у 5,9 рази, відносно Польщі – в 1,4 рази, зате був в 1,5 рази вищим проти Молдови.

Якщо робити порівняння не за допомогою ПКС, а за обмінним курсом валют, тоді б ВВП на одну особу в Україні був би меншим, ніж в Люксембурзі, в 46 разів, в Австрії – в 33 рази, в Польщі – в 3,3 рази. Молдову Україна випередила б у 3,0 рази.

Цей приклад наочно свідчить, яким важливим є вибір коректної методики розрахунків для міжнародних порівнянь.

Починаючи з 1990 р., в економіці України тривав спад, ВВП щорічно знижувався. У 1993 р. ВВП становив 70,6 % до рівня 1990 р., а в розрахунку на душу населення – 70,2 %. У 1996 р. ці показники відповідно знизилися вже до 43,0 і 43,9 %.

Звичайно, що економічна криза не могла не погіршати показників співвідносин України з іншими і, в першу чергу, провідними західними країнами.

Таблиця 1. **ВВП на одну особу за паритетами купівельної спроможності та індекси змін ВВП на одну особу до США у 1990–2000 рр.**

Країна	ВВП на одну особу, США =100,0 %						ВВП на одну особу, дол. США				
	1990	1996	1997	1998	1999	2000	1996	1997	1998	1999	2000
США	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	27924	28790	29535	30005	30155
15 країн ЄС	69,4	70,7	69,9	69,3	...	...	19742	20124	20468	...	...
ФРН	72,0	76,2	74,3	73,7	74,5	76,7	21278	21391	21767	22365	23125
Франція	78,0	73,7	72,9	72,5	74,7	77,2	20580	20968	21413	22420	23285
Великобританія	71,3	70,1	70,1	68,6	69,2	71,2	19574	20182	20261	20775	21485
Італія	73,2	74,1	71,3	69,7	69,9	71,7	20692	20527	20586	20975	21625
Австрія	75,2	79,5	78,7	78,6	79,5	81,6	22200	22888	23215	23840	24605
Туреччина	21,2	21,5	22,0	22,0	20,4	19,7	6004	6334	6498	6130	5945
Польща	22,9	26,3	27,1	27,6	28,4	29,4	7344	7802	8152	8525	8865
Чехія	48,0	45,6	44,6	43,1	42,6	43,0	12733	12840	12730	12780	12970
Словаччина	35,3	31,6	32,4	32,8	33,1	33,6	8824	9328	9687	9930	10130
Угорщина	37,6	33,2	33,7	34,5	35,7	37,1	9271	9702	10190	10720	11200
Румунія	26,3	21,8	21,6	19,4	19,6	20,2	6087	6218	5730	5885	6090
Росія	41,0	24,2	23,7	21,9	22,5	23,0	6758	6823	6468	6745	6925
Україна	27,8	11,9	11,3	10,8	10,7	11,4	3323	3253	3190	3215	3430
Білорусь	28,5	18,5	20,0	21,1	21,6	22,0	5166	5758	6232	6475	6635
Молдова	27,8	7,7	7,6	6,6	6,2	6,1	2150	2188	1943	1870	1830

У табл. 1 подаються базові показники ВВП на одну особу за 1996–2000 рр. і співвідношення ВВП на одну особу стосовно США. В оригіналі ці показники розраховано в австрійських цінах (базової країни європейських зіставлень) і наводяться у процентах до Австрії.

Для зручності аналізу в табл. 1 вони розраховані відносно до показників США, але залишаються в австрійських цінах. Щодо України, то її ВВП на одну особу продовжував знижуватися щодо американського показника у 1997–1999 рр., і лише у 2000 р., коли ВВП України зріс на 6,1 %, а на одну особу – майже на 6,5 %, його співвідношення з США трохи підвищилося.

Іншим важливим результатом програм міжнародних та європейських зіставлень (ПЄЗ) є одержання паритетів купівельної спроможності (ПКС) національних валют щодо міжнародної валюти, яка приймається за базову. У ПМЗ – це американський долар, а у ПЄЗ – австрійський шилінг. Показники ПКС базуються на фактичних співвідношеннях цін на окремі товари (наприклад, на окремі види хліба та інших продуктів із зерна) та послуги (тобто розраховуються "знизу"). Групові цінові паритети розраховуються по зважених співвідношеннях цін на товари цієї групи і далі – до співвідношень, які охоплюють увесь ВВП (див. табл.1).

Отже, розглянувши методологічні аспекти проведення міжнародних зіставлень макроекономічних показників країн світу зазначимо наступне:

- відхилення валютних курсів від паритетів купівельної спроможності валют стало нормою для більшості країн світу;
- в країнах з середнім та низьким рівнем доходу на одну особу валюта, як правило недооцінена, що відповідно впливає і на реальні частки ВВП країн у загальносвітовому продукті;
- на основі співвідношення валютного курсу та ПКС можна виділити групи країн з "сильною" валютою, це країни з високим рівнем економічного розвитку, та із "слабою" валютою – країни, що розвиваються та з перехідною економікою де ВВП на одну особу має низький чи середній рівень. До останньої групи входить і Україна.

1. Зведені національні рахунки для економіки в цілому та іншого світу за 1990-1999 роки / Статистичний збірник Держкомстату України. – К., 2001. 2. Моторин Р.М., Моторина Т.М. Система національних рахунків: Навч. посібник – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с. 3. Моторин Р.М. Міжнародна економічна статистика: Підручник.-К.:КНЕУ,2004.-с.321. 4. Мелламед М. Валовий внутрішній продукт України за міжнародними паритетами купівельної спроможності //Банківська справа.-№2. – 2001. – с.19. 5. Гнездовский Ю.Ю. Валютный курс и паритет покупательной способности, как инструмент межстрановых измерений //Статистика України, – №4, – 2004, – с.61-64

Надійшла до редколегії

Р.М. Приходько, асп.

ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ АУДИТУ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

Розкрито особливості організації внутрішнього та незалежного аудиту комерційних банків. Надані пропозиції щодо вдосконалення методики проведення аудиту банків.

The article describes parcularities of internal and external commercial banks audit organisation. Expresed the propositions on the banks audit methodics improvements.

В умовах становлення аудиту, як нового виду діяльності в Україні, основна увага вчених та практиків приділяється організації аудиту за міжнародними стандартами та створенню нормативно-правового забезпечення для підвищення ефективності вітчизняного аудиту. Центральне місце в цьому процесі займає аудит банківських установ, що обумовлює актуальність теми дослідження. Теоретичні питання організації аудиту розглядались в наукових працях вітчизняних Білуха М., Дорош Н., Зубілевич С., Петрик О., Усач Б. та зарубіжних вчених.

Метою дослідження є визначення організаційної структури внутрішнього та незалежного аудиту комерційних банків та розкриття особливостей методики проведення аудиту банківської діяльності.

Предметом дослідження є організаційні та методичні засади внутрішнього та зовнішнього аудиту діяльності комерційних банків і відповідно об'єктом дослідження виступає аудит як форма контролю за достовірністю інформації, що міститься у фінансовій звітності суб'єктів перевірки.

Організація аудиту в комерційному банку, як процесу взагалі, залежить від його напрямку виду та завдань. Виходячи за таких критеріїв аудит поділяється на внутрішній та зовнішній.

Основне завдання внутрішнього аудиту – розв'язання окремих функціональних проблем управління, перевірка інформаційних систем банку, контроль відповідності операцій законодавчім та внутрішнім вимогам банку. Внутрішній аудит являє собою невід'ємну частину управлінського контролю банком. Він також має бути незалежним, тобто безпосередньо підпорядковуватись не виконавчому органу банку, а засновникам чи їх уповноваженому органу. Завдання зовнішнього аудиту – підтвердження або надання висновку щодо достовірності фінансової, бухгалтерської та податкової звітності для зменшення, до рівня прийнятного, інформаційного ризику для зацікавлених користувачів звітності, яку їм надає комерційний банк. Тому виходячи з виду аудиту організаційна побудова його проведення різна. Внутрішній аудит, в залежності від розміру банку, може здійснювати внутрішній аудитор або служба внутрішнього аудиту, які підпорядковані власникам або їх уповноваженому органу. Цілі і завдання внутрішнього аудиту визначає норматив №12 "Оцінка системи внутрішнього контролю підприємства та ризику, пов'язаного з ефективністю її функціонування", який певною мірою дає також визначення самого внутрішнього контролю та його середовища.

В СНД серед теоретиків та практиків так і не склалася єдина думка стосовно внутрішнього аудиту (навіть за посиланнями на зарубіжних фахівців). Так, Р.Адамс, Дж.К.Робертсон, В.Подольский, Г.Поляк, А.Савін та Л.Сотнікова вважають, що внутрішній аудит – це незалежна перевірка, спрямована на запобігання та виявлення помилок і порушень у процедурі управлінської діяльності, включаючи (особливо) функції обліку та регулювання. Інші автори Я.Соколов, М.Білуха, Р.Алборов у внутрішньому аудиті вбачають лише одну з форм внутрішньогосподарського контролю.

Треба зазначити, що в основу методики проведення аудиту як внутрішнього так і зовнішнього повинні бути покладені єдині принципи, а саме:

- реальність – проведені у обліку операції існували;
- дозвільність – отримано санкцію від посадової особи відповідного рівня на здійснення певної операції;
- повнота – у повному розмірі обліковано операцію;
- оцінка – адекватно оцінено операцію в грошових одиницях виміру;

© Р.М. Приходько, 2005

♦ класифікація – правильне віднесення операції на той чи інший рахунок бухгалтерського обліку;

♦ своєчасність – відображення операції в бухгалтерських регістрах відповідно критерію часу здійснення самої операції;

♦ підсумок – правильно визначені підсумки в усіх реєстрах обліку.

Реалізація цих принципів передбачає такі контрольні процедури:

♦ перевірка адекватного розподілу обов'язків;

♦ перевірка наявності ефективних процедур санкціонування;

♦ перевірка документування та дієвості системи обліку;

♦ перевірка на місцях наявності активів та контроль за дотриманням встановлених правил та процедур.

Якщо пересічний аудитор зрозуміє у вище викладене, то він легко зробить висновок, що ці критерії підходять для зовнішнього аудитора, який зможе покластися на ефективну систему внутрішнього аудиту.

При організації внутрішнього аудиту комерційних банків операції повинні контролюватися при їх плануванні та реальному здійсненні, за центрами відповідальності. Останні повинні бути офіційно визначені в системі управління підприємством без права на ротацію в поточному періоді.

Усі без винятку операції повинні документуватися (легалізація) з метою надання їм юридичної сили.

Структуризація мети та детермінованість операцій. Кожний центр відповідальності повинен мати чітко визначену мету здійснення операції з усіх видів ресурсів. Відповідно до мети розробляються стандарти або бізнес процеси для проведення банківських операцій, для підвищення їх керованості та контрольованості.

Організація аудиту банківських операцій з точки зору розподілу обов'язків та напрямів для внутрішнього та зовнішнього аудиту великих відмінностей не має. Можна виділити два підходи щодо розподілу напрямів, за якими мають працювати аудитори.

Підхід 1. Окремий працівник (відділ) займається аудитом окремих видів банківських операцій або аудит окремих розділів фінансової звітності (активи, зобов'язання, капітал, доходи та витрати). Цей підхід має право на життя, але в більшості випадків його можна вважати неефективним. Це зумовлено тим, що декілька працівники будуть дублювати дії направлені, щодо одних економічних об'єктів. На дане ствердження можна навести наступні приклади.

При проведенні аудиту дебіторської заборгованості доцільно тому ж працівнику (відділу), перевіряти правильність нарахування витрат на резерв від збитків неповерненої заборгованості для кредитних операцій, це стосується резервів під заборгованість по кредитам.

Витрати на амортизації основних засобів доцільніше проводити паралельно аудиту самих основних засобів.

Фінансові зобов'язання (позики та кредит третіх сторін), як правило більш ефективно перевіряти разом з фінансовими витратами по цих зобов'язаннях.

Підхід 2. За ним діяльність банку поділяється на великі загальні процеси. По процесах виділяються ризики та контролі, та проводиться аудит банківських операцій та процесів, як складових цих процесів. Тобто, в такому випадку окремо закріплюється економічний об'єкт (клієнтські рахунки, міжбанківські операції, операції з цінними паперами, кредитні операції, основні засоби, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, заробітна плата, оренда, адміністративні та інші операційні витрати, капітал). Цей підхід можна вважати більш ефективним з точку зору розподілу часу, витраченого аудиторами; втручання в роботу підрозділів, що перевіряються, виконавців або центрів відповідальності (запити детальної інформації, пояснення та інтерв'ю). На даний момент цей підхід є більш розвиненим у використанні.

Отже, організація аудит комерційних банків, внутрішнього та зовнішнього є різною.

Для внутрішнього аудиту невеликого комерційного банку функції виконує окрема людина аудитор, або окремий підрозділ – начальник підрозділу та його підлеглі. Для великих системних банків це може бути окрема структура в рамках Головного банку, або навіть окремі підрозділи в більш розвинутих регіональних філіях. Для десяти найбільших українських банків характерна наступна організаційна структура внутрішнього аудиту (рис.1).

Рис. 1 Організаційна структура внутрішнього аудиту (служби аудиту великого банку)

Для зовнішнього аудиту організаційна структура буде іншою. Це зумовлено рядом особливостей: зовнішній аудит, на відміну від внутрішнього, має не постійний характер, а визначається окремим обсягом замовлених робіт (аудит фінансової звітності станом на 31/12/04, аудит адміністративних та інших операційних витрат за період 2004 року, аудит якості кредитного портфелю згідно вимог НБУ та інше); має чітко визначені строки проведення, згідно договору ; має більше констатуючу та рекомендуючу функції, на відміну від контрольної функції внутрішнього аудиту.

Тоді для зовнішнього аудиту краще виокремлювати організаційну структуру самої перевірки (проекту).

За даних умов розвитку зовнішнього аудиту в Україні типову структуру можна виділити тільки для компаній великої "четвірки". Українські компанії зараз тільки на стадії розробки своїх структур проектів. Типова організаційна структура незалежної аудиторської перевірки компаній великої "четвірки " наведена на рисунку 2.

Таким чином, особливості організації внутрішнього та зовнішнього аудиту комерційних банків, впливають і на методики проведення аудиту банківської діяльності.

* Залежно від розміру проекту може бути декілька груп безпосереднього проведення аудиторської перевірки на чолі зі старшим аудитором

Рис. 2 Типова організаційна структура незалежного аудиту компаній "Великої четвірки" для комерційних банків

Так, функціонування внутрішнього аудиту дозволяє своєчасно виявити неточності в бухгалтерському обліку банківських операцій, оперативно втручатися та виправляти бізнес процеси, якщо виникають помилки та наявні слабкі місця в контролях розроблених банками.

Основним завданням зовнішнього аудиту є безпосереднє підтвердження статей фінансової звітності банку, основних принципів фінансового обліку. Тільки у випадках окремих завдань та вимог клієнтів зовнішні аудитори занурюються в більш детальне вивчення самих процесів функціонування установ. В таких випадках завдання зовнішніх аудиторів будуть мати подібний характер до внутрішнього аудиту.

За таких умов методики проведення аудиту банківських операцій в розрізі внутрішнього та зовнішнього будуть потребувати планування процедур різного типу, різної суттєвості та різних витрат часу.

Також, одним з головних питань на сьогодні постає стрімкий розвиток телекомунікаційних технологій та комп'ютерних систем. За даних умов ця проблема набуває великого значення, так як інформаційні системи пов'язані майже з усім спектром банківських послуг (обслуговування клієнтських рахунків, операції з пластиковими картками, проведення платежів та інше). та телекомунікаційні компанії (внутрішньо системні розрахунки та витрати по послугам роумінгу).

Для більшості українських компаній взагалі підходи технологічних ризиків є новими та нерозвинутими. У міжнародній практиці, компаній "великої четвірки" та першої десятки вирішенням цього питання є організація окремого підрозділу, який розробляє свою методику проведення аудиту статей фінансової звітності тісно пов'язаних з обробкою даних та розрахунками інформаційними системами. Можна заперечити, що більш ефективно було б використати окремо запрошених спеціалістів. На дане ствердження є доволі просте пояснення – окремі спеціалісти будуть досліджувати процес в цілому, а для аудиту головне знайти зв'язок системи з бухгалтерським обліком та фінансовою звітністю. Тому в компаніях "великої четвірки" як правило має місце наступна ситуація, спочатку люди починають працювати у відділі аудиту, відповідно маючи базові знання бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, та потім маючи бажання та здібності працювати з інформаційними системами переходять до відділу підтримки аудиту з питань інформаційних та технологічних ризиків.

З вищенаведеного можна виділити наступні напрямки вдосконалення методики аудиту комерційних банків:

- визначення основних цілей та виокремлення методик для проведення внутрішнього та зовнішнього аудиту комерційних банків;
- окреме виділення методики проведення аудиту операцій, які тісно пов'язані з використанням інформаційних технологій.

1.A.A.Arens, J.K.Loebbecke. Auditing an integrated approach. New Jersey,1991. 2.Усач Б.Ф. Аудит за міжнародними стандартами. – К. – Знання, 2005. – 248с. 3.Дорош Н.І. Аудит методологія і організація. – К. – Знання,2001. – 402с.

І.К. Дрозд, к.е.н., доцент

МЕТА ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АУДИТУ ЕФЕКТИВНОСТІ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто сутність, мету аудиту ефективності бюджетних коштів, дана порівняльна характеристика теоретичних та практичних вирішень концепції аудиту ефективності з точки зору оцінки об'єкту дослідження, запропонована власна удосконалена організація проведення аудиту ефективності, що відповідає сучасним вимогам фінансово-економічного контролю

It is considered in the article the essence, aim of the audit of effectiveness of budget resources; it is given the comparative characteristic of theoretical and practical solutions of conception of audit of effectiveness from the point of evaluation the object of research, and proposed the own improved organization of realization the audit of effectiveness, which corresponds modern requirements of financial-economical control.

Сучасні вимоги щодо підвищення ефективності фінансово-економічного контролю вимагають перегляду існуючих та запровадження сучасних методик контрольних дій. На вимогу ст. 113 Бюджетного кодексу України органи державного фінансово-економічного контролю повинні здійснювати контроль не тільки за цільовим, а і ефективним використанням бюджетних коштів. Там же дано визначення принципу ефективності: досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

Такий напрямок проведення контрольних дій є новим для системи фінансово-економічного контролю і тому методологічна база їх проведення лише формується, а практичних навичок працівники контролюючих органів майже не мають. Наукові дослідження за вказаною темою в Україні також майже не проводяться. Тому вважаю за необхідне висвітлити основні питання сутності, мети та методології контрольних дій аудиту ефективності бюджетних коштів.

У практиці контрольної діяльності постійно ведеться пошук найбільш оптимального спрямування контрольних дій за змістом, обсягом, сутністю. Оцінюючи розвиток методології в загальних підходах до проведення контролю, слід зазначити, що він здійснювався як вдосконалення одного напряму контрольних дій – контроль суворого додержання норм у сфері облікових, економічних, планових регулятивних чинників. Такий напрям часто називають фінансовим, або регулятивним, контролем, інакше – контролем виконавської дисципліни. Всі відомі методичні розробки контрольних дій спрямовані саме на такий цільовий контроль.

У другій половині XX ст. в розвинених країнах світу починає розвиватися новий вид фінансово-економічного контролю – перевірка ефективності витрачання бюджетних коштів. У різних країнах використовують різні терміни для визначення цього напряму методології контрольних дій. У деяких з них застосовують термін "аудит відповідності вартості витраченим коштам" (англ. Value for Money Auditing – VFM Auditing), – в інших аудит результативності. У практиці деяких країн, серед яких Швеція, зустрічається термін "аудит адміністративної діяльності" (RRV). INTOSAI та Міжнародною організацією аудиторських установ його визнано і він використовується на практиці.

Виникнення такого виду контролю було зафіксовано в Лімській декларації керівних принципів контролю, в якій підкреслювалось, що на доповнення до фінансового аудиту, "важливість якого незаперечна, існує також інший вид контролю, який спрямований на перевірку того, наскільки ефективно і економно витрачаються державні кошти. Такий контроль охоплює не тільки специфічні аспекти управління, а й усю управлінську діяльність, включаючи організаційну і адміністративну системи"[1].

Аудит ефективності для України не є принципово новою формою здійснення контрольних дій, а є логічним продовженням окремих пошуків вдосконалення контрольних дій, які мали місце в історії контролю. На жаль, вивчення багатого спадку історії фінансово-економічного контролю не відбувається, спостерігається відсутність історичного наступництва, невідома історична правда про здобутки в цій сфері. Так, на початку XX ст. вже за радянських часів, діяльність робітничо-селянської інспекції за головуванням Серго Орджонікідзе відіграла величезну роль в оцінці ефективності плану реконструкції промисловості п'ятирічного плану розвитку народного господарства Радянського Союзу [2].

Ще раніше, за часів царської Росії 40 – 50-х рр. XIX ст., реформатором В.О. Татариновим було запропоновано державним органам контролю входити в усі деталі, пов'язані з рухом грошових коштів, і вивчати всі сторони господарської діяльності держави. При цьому першою умовою ревізії вважалася "перевірка господарської доцільності та вигідності операцій незалежно від законності їх проведення"[3].

Аналізуючи практику та теоретичні напрацювання в різних країнах світу за цим напрямком, слід зазначити, що були часи, коли більше уваги надавалось оцінці досягнутих результатів, а було й навпаки, коли в центрі уваги були аспекти економного використання ресурсів через незадовільний фінансовий стан державного сектора [4]. Сьогодні в Україні розвиток аудиту ефективності орієнтується в основному на практику, на досвіді аудиторів та ревізорів. Впливу академічних наукових досліджень, які б ґрунтувались на теорії фінансово-економічного контролю, інших академічних дисциплін не спостерігається. Тому вважаємо за необхідне покласти початок таким дослідженням.

Управління генерального аудитора Канади визначаючи мету проведення аудиту ефективності акцентує увагу на інформативному аспекті результатів таких контрольних дій, тому дає визначення аудиту ефективності як систематичної, організованої та об'єктивної експертизи ефективності діяльності незалежного суб'єкта господарювання, що здійснюється державними аудиторами з метою забезпечення достовірною інформацією, спостереженнями і рекомендаціями вищих керівних органів держави. Призначення такої експертизи є також підтримка відповідального, чесного й продуктивного управління майном, запровадження кращої практики господарювання [5].

На відміну від такого визначення, мета аудиту ефективності використання бюджетних коштів працівниками Державної контрольно-ревізійної служби визначена як аналіз стану виконання бюджетної програми, рівня досягнення запланованих цілей та підготовку пропозицій щодо подальшого вдосконалення функціонування програми, продовження її реалізації [6]. Відповідно до Методичних

© І.К. Дрозд, 2005

рекомендацій щодо проведення аудиту ефективності виконання бюджетної програми мета аудиту ефективності визначена, як "оцінка повноти досягнення запланованих цілей, виявлення проблем у використанні бюджетної програми та розробка пропозицій щодо підвищення ефективності використання державних ресурсів" [7].

Дослідження сутності аудиту ефективності та досягнення цілей таких контрольних дій дозволяє автору визначити метою аудиту ефективності оцінку економічності, ефективності та результативності бюджетної програми [8].

Так, дійсно, контрольні дії під час аудиту ефективності спрямовані на оцінку трьох концепцій функціонування об'єкта контролю: економічності, яка розглядається як досягнення мінімізації вартості ресурсів, спрямованих на діяльність з огляду на відповідну якість; ефективності як співвідношення між продуктом у вигляді товарів, послуг тощо та ресурсами, використаними для їх виробництва; результативності як отримані наслідки діяльності у порівнянні з цілями, зіставлені з використаними для досягнення цих цілей ресурсами.

Характерною вимогою до аудиту ефективності є те, що він не повинен концентруватися на критичних зауваженнях, а має бути насамперед конструктивним. Це знаходить своє відображення у найбільш важливому аспекті аудиту ефективності, яким є висновки та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності використання державних коштів об'єктом перевірки, а не критики його діяльності.

В аудиторських стандартах INTOSAI підкреслюється, що "на відміну від аудиту фінансової звітності, який проводиться відповідно до зовсім особливих вимог і цілей, аудит ефективності в більшості випадків доступний для оцінки і інтерпретації"[9]. Предметом аудиту ефективності є конкретна програма, вид діяльності чи функція, яка виконується підконтрольним об'єктом з використанням державних коштів. Під час проведення аудиту ефективності перевірка може здійснюватися відносно одного чи кількох перелічених взаємопов'язаних елементів, або мати більш спеціалізовану спрямованість у межах одного елемента, наприклад, перевірку програми пільгового кредитування сільськогосподарського виробника в межах державної підтримки села, ефективності заходів щодо управління державним боргом.

Існує думка, що різноманітність поставлених перед аудитом ефективності завдань та різноманітність і несхожість об'єктів контролю для такої роботи викликає потребу розробляти методики аудиту ефективності для кожного об'єкта контролю окремо. В більшості органів контролю вже починають розробляти власні методики проведення аудиту ефективності. Автор, ґрунтуючись на дослідженнях економістів –теоретиків (Дж. Е. Стігліца, Фрідмана, Хансена, Вайсброда) та досвіду зарубіжних країн в проведенні аудиту ефективності пропонує теоретичне обґрунтування проведення аудиту ефективності бюджетних програм, за єдиною методологією проведення.

Відомий теоретик економічної науки Дж. Е. Стігліц пропонує для аналізу ефективності державних видатків скористатися схемою, що складається з восьми частин: оцінка потреби в програмі – оцінка неспроможності ринку, на яку націлена програма – визначення дійових альтернатив цій програмі – оцінка наслідків програми для ефективності – оцінка у сфері розподілу – оцінка компромісів "ефективність – рівність" – загальна оцінка програми – оцінка політичних наслідків [10]. Ці складові можна спростити, перетворивши на такі чотири етапи:

1) чітке визначення цілей програми;

2) чітке визначення потреби, яку ця програма має задовольнити;

3) проведення пошуку всіх практичних альтернатив досягнення визначених цілей програми (або частини цілей);

4) наукова оцінка визначених альтернатив, яка ґрунтується на існуючих суб'єктивних та об'єктивних методах кількісного і якісного аналізу.

Після стадії оцінки якісних цілей під час аудиту ефективності слід забезпечити оцінку якості роботи організацій у державному секторі. Методологія такої оцінки ґрунтується на теоретичних засадах концепції ефективності управління. Критерії якості роботи, які широко використовують у країнах ОЕСР, можна згрупувати за такими загальними категоріями: критерії економічності, ефективності, результативності, якості послуг, фінансової діяльності.

Такий підхід забезпечує подальший розвиток аудиторського методу "грошова цінність". В Постанові КМУ № 1017 від 10.08.2004р. щодо порядку проведення органами ДКРС аудиту ефективності виконання бюджетних програм такі критерії визначено як основні завдання аудиту ефективності (за виключенням критерію економічності, щодо якого прямо і опосередковано ДКРС не визначилася).

Шведські науковці, зокрема, вважають теоретичною платформою аудиту ефективності три перших означених вище концепції: економічність, ефективність, результативність. Такі критерії визначено за основу і в інших розвинених країнах світу (США, Великій Британії тощо).

Економічність як концепція здійснення аудиту ефективності означає придбання ресурсів належної якості з найменшими витратами. Показником економії є відношення вартості чинників або ресурсів до очікуваної величини цих витрат. Ефективність можна визначити як взаємозв'язок між обсягом виробництва та використаними ресурсами. Для вимірювання ефективності можна скористатися середніми або граничними цифрами, такими як співвідношення обсягу виробництва до факторних затрат або відношення зміни в обсязі виробництва до відповідної незначної зміни факторних затрат. Результативність пов'язують з цілями, зіставленими з використаними для досягнення цих цілей ресурсами. Організація може працювати економно та ефективно, однак разом з тим бути не результативною. Результативність можна визначити як ступінь, за якого досягаються цілі (завдання, результати) організації. Визначити результативність державного сектора дуже важко, насамперед через проблеми у визначенні цілей та вимірюванні кінцевих результатів.

Вважаю за необхідне використовувати під час аудиту ефективності критерії, які не визначено в теорії та методології західних концепцій Value for Money Auditing, такі як якість послуги та оцінка якості фінансової діяльності й додержання законності.

Якість послуги можна визначити як міру того, наскільки основні властивості товару та його постачання відповідають вимогам споживача (суспільства). Термін "якість" загалом вживають у вужчому значенні, ніж "результативність". Його використовують для позначення задоволення загальніших або безпосередніх потреб користувачів, таких як доступність, своєчасність, точність, рівень комфорту та ввічливість при одержанні послуги. Можливі критерії якості для цілей аудиту ефективності можна розподілити на три групи:

а) критерії, пов'язані із структурою (суб'єктом контролю): чи добре розвинена спроможність організації надати послугу і запровадити адміністративні норми, кадрову політику та процедури?

б) критерії, пов'язані з процесом (контрольними діями): чи надаються послуги так, як заплановано, чи підтримуються норми забезпечення послугами і чи здійснюється належне управління наданням послуг?

в) критерії, пов'язані з наслідками (результатами): який рівень досягнення цілей, яких негативних подій вдалося уникнути і наскільки задоволено потреби клієнтів у послугах?[11]

Не має єдиного показника, за яким можна було б об'єднати всі критерії аудиту ефективності. Деякі з цих критеріїв взаємодіють або конфліктують один з одним. Так, підвищення якості дуже часто супроводжується надмірними витратами. Існуючі підходи до методології аудиту ефективності зосереджуються на концепціях результативності, однак, на нашу думку, і фінансові критерії додержання норм завжди використовуються під час такого аудиту. На підставі проведеного дослідження вважаю за необхідне доповнити існуючі методичні нормативні документи ДКРС щодо аудиту ефективності включенням до завдань оцінки виконання економічності бюджетних програм. Крім того, слід розробити методичне забезпечення аудиту ефективності для інших суб'єктів контролю в сфері бюджетних програм.

Таким чином, наслідками проведеного дослідження є висновки автора:

Аудит ефективності – це новий вид державного фінансово-економічного контролю, відмітними рисами якого є спрямування на оцінку бюджетних програм та управлінської діяльності щодо їх реалізації;

Метою аудиту ефективності в сфері бюджетного сектору є оцінка економічності, ефективності та результативності бюджетної програми.

Аудит ефективності може бути повною мірою реалізований тільки в рамках такої бюджетної системи, що орієнтована на досягнення конкретного соціального й економічного результату.

Методичне забезпечення аудиту ефективності має передбачати чотири етапи: чітке визначення цілей програми; чітке визначення потреби, яку ця програма має задовольнити; проведення пошуку всіх практичних альтернатив досягнення визначених цілей програми (або частини цілей); наукову оцінку визначених альтернатив, яка ґрунтується на існуючих суб'єктивних та об'єктивних методах кількісного і якісного аналізу.

Критерії якісного аналізу слід доповнити визначенням якості послуги, оцінкою якості фінансової діяльності й додержання законності.

Якість послуги пропонується оцінювати через критерії, пов'язані із структурою (суб'єктом контролю); критерії, пов'язані з процесом надання послуги (діями); критерії, пов'язані з наслідками (результатами).

Подальша розробка питань сутності та методології аудиту ефективності передбачатиме визначення організаційних питань, перебігу процесу аудиту ефективності, складання заключного документу, в якому висвітлюються результати таких контрольних дій.

Найважливішим чинником довіри суспільства до державної влади має стати результативний фінансово-економічний контроль. Результати контролю лише в тому випадку будуть користуватися довірою у громадян, коли він буде незалежним та об'єктивним від тих органів державної влади, що розпоряджаються державними засобами. Сутність та методологія аудиту ефективності має забезпечити саме такі результати контролю в державі.

Комментарий к Федеральному закону "О счетной палате". К.В. Сурков, А.В. Коровников. Под общ. Ред. С.В. Степашина. – М.: Финансовый контроль, 2002. – С. 230. 2. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: Монографія. – К.: Імекс, 2004. – С.279. 3. Государственный контроль. 1811-1911 годы. Репринтное издание. Мытищи, – 2003. – С.174– 178. 4. Аудит адміністративної діяльності. Теорія та практика. К.: Основи, 2000. – С.20-21. 5. Вторая Конференция Ассоциации контрольно-счетных органов Российской Федерации. М.: Финансовый контроль, 2002. – С.101. 6. Рубан Н.І. Впроваджуємо нову форму контролю // Фінансовий контроль. – 2003.– №3. – С. 40 – 42. 7. Методичні рекомендації щодо проведення аудиту ефективності виконання бюджетної програми. Наказ ГоловКРУ від 02.04.2003 № 75 // Фінансовий контроль. – 2003.– №3. – С. 43 – 51. 8. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: Монографія. – К.: Імекс, 2004. – С.261-262. 9. Аудит эффективности: опыт, проблемы, перспективы. /Под ред. С.В. Степашина. – М.: Финансовый контроль, 2003. – С. 9. 10. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора /Пер. 3 англ.. А. Олійник. – К.: Основи, 1998. – С. 424-429. 11. Дрозд І.К. Контроль економічних систем: Монографія. – К.: Імекс, 2004. – С.260.

Надійшла до редколегії

Т.М. Моторина, к.е.н., доцент

БУХГАЛТЕРСЬКА ПРОФЕСІЯ: СУЧАСНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВА

Сформульовані сучасні вимоги до бухгалтерської професії в межах розроблених міжнародних стандартів та світового досвіду. Розглянуто впровадження Програми міжнародної сертифікації бухгалтерів CIPA в Україні.

The modern requirements to the accounting profession in terms of developed international standards and best practice are composed. The deployment of the Program of international certification of the accountants CIPA in Ukraine is considered.

Історія бухгалтерської професії сягає далеко в минуле. У своєму розвитку професія бухгалтера пройшла певну еволюцію, зумовлену ускладненням господарської діяльності людей від простих господарських операцій стародавніх часів до низки складних взаємопов'язаних операцій господарюючих суб'єктів сучасних ринкових економік.

На сучасному етапі міжнародної інтеграції у сфері економіки посилилась увага до проблем уніфікації бухгалтерського обліку та бухгалтерської професії. Згідно Конституції Міжнародної федерації бухгалтерів метою цієї організації є " розвиток у світовому масштабі та підвищення на основі гармонізованих стандартів авторитету бухгалтерської професії, яка була б спроможна надавати послуги незмінно високої якості в інтересах суспільства" [1]. Становлення ринкової економіки в Україні та перспективи інтеграції у світовий простір зумовлюють необхідність змінити вимоги до професії бухгалтера з суто рахівницьких до творчих, здатних повною мірою формувати та здійснювати облікову політику відповідно до загальноприйнятих принципів та міжнародних стандартів обліку та звітності. Отже, актуальність проблем пов'язаних з удосконаленням та підвищенням рівня вимог до бухгалтерської професії є очевидною.

В межах Програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів одним із напрямів передбачається підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації спеціалістів бухгалтерського обліку для приведення національної системи обліку у відповідність з вимогами ринкової економіки. Отже, в основі реалізації Програми за цим напрямом лежить професійна освіта бухгалтерів, мета якої є підготовка компетентних кваліфікованих спеціалістів, спроможних протягом своєї професійної зайнятості задовольняти потреби суспільства у повній правдивій та неупередженій інформації.

Сучасний підхід до професійної освіти бухгалтера передбачає систему взаємопов'язаних елементів, сукупність яких забезпечить дотримання вимог, щодо кваліфікованих бухгалтерів яких вимагають учасники ринкової економіки – роботодавці, акціонери, кредитори, контролюючі органи, громадськість (див. Рис.1).

© Т.М. Моторина, 2005

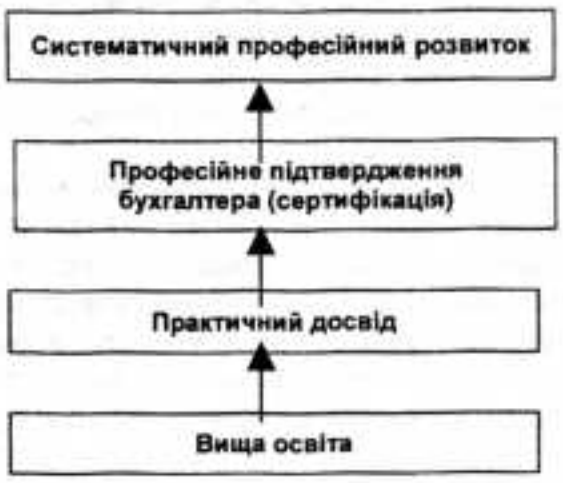

Рис.1 Система освіти бухгалтера

Отже, першим етапом становлення бухгалтера як професіонала є освіта, яку він отримує у вищих навчальних закладах. При підготовці спеціалістів бухгалтерського обліку у вищій школі керуються галузевим стандартом вищої освіти в Україні, який передбачає чотири рівня кваліфікації: молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр. Згідно цього стандарту розроблено освітньо – професійні програми, які включають приблизно 60% нормативних дисциплін та 40% за вибором ВУЗів та студентів. Сьогодні вища освіта України у стані реформ, у травні 2005 року ми приєднались до Болонського процесу та заявили про готовність до 2010 року адаптувати систему вищої освіти до принципів Болонської декларації, тобто Україна крокує до європейських стандартів освіти , в тому числі і з бухгалтерського обліку.

Крім того, регулювання освіти професійних бухгалтерів передбачається і стандартами міжнародних організацій, зокрема Типова навчальна програма з бухгалтерського обліку затверджена Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) визначає склад дисциплін знання з яких є необхідними професійному бухгалтеру. Комітетом з освіти Міжнародної федерації бухгалтерів (МФБ) розроблено Міжнародні стандарти освіти, що визначають складові кваліфікації професійного бухгалтера.

Міжнародні стандарти освіти професійних бухгалтерів включають наступні стандарти: (1)

- МСО 1 Вступні вимоги програми професійної бухгалтерської освіти.
- МСО 2 Зміст програми професійної бухгалтерської освіти.
- МСО 3 Професійні навички.
- МСО 4 Професійні цінності, етика та ставлення.
- МСО 5 Вимоги щодо практичного досвіду.
- МСО 6 Оцінка професійних здібностей та компетентності.
- МСО 7 Постійний професійний розвиток.

Отже, метою МСО є вдосконалення бухгалтерської професії за допомогою встановлення критеріїв мінімальних навчальних вимог до кваліфікованих бухгалтерів щодо освіти, практичного досвіду, постійного професійного розвитку. По цих трьох напрямках професія має встановлювати високі стандарти та виконувати їх.

Професійна освіта передбачає підготовку бухгалтерів у вищих навчальних закладах або в рамках програм професійних організацій та забезпечує таку підготовку бухгалтерів, щоб вони були спроможні підтримувати компетентність протягом усієї професійної кар'єри.

Практичний досвід , як правило отримують після програми навчання або в поєднанні з навчанням. Передбачається, що в цей період бухгалтер повинен оволодіти відповідним комплексом навичок, а саме – інтелектуальними, технічними, особистими, міжособистісного спілкування та організаційними і управлінськими.

У час постійних змін розвиток професійної компетентності та навчання протягом життя є необхідною умовою для задоволення потреб користувачів професійними послугами. Процес навчання починається рано і продовжується протягом усієї кар'єри.Постійний професійний розвиток можна розглядати як продовження навчальної програми, що дає змогу отримати кваліфікацію професійного бухгалтера. Набуті професійні знання, професійні навички та професійні цінності, етика та ставлення й надалі розвиваються та вдосконалюються відповідно до професійної діяльності та обов'язків особи.

Таким чином, Міжнародні стандарти освіти враховують та розкривають основні складові кваліфікації професійного бухгалтера, що вимагає сучасне суспільство – знання, досвід, професійна етичність, постійне підвищення кваліфікації.

Професійне життя бухгалтера починається з моменту вибору професії і триває до завершення професійної кар'єри за віком або з інших причин. У будь якому разі воно складається з отримання вищої освіти та подальшої професійної кар'єри. І як очевидно, набуття знань триває протягом усього професійного періоду. Щодо провідного світового досвіду, в розвинутих країнах значний внесок в подальший професійний розвиток спеціалістів після отримання вищої освіти, роблять професійні організації для забезпечення належного рівня кваліфікації бухгалтерів. Підтвердження належного рівня кваліфікації бухгалтера здійснюється через сертифікацію. Для отримання сертифікату професійного бухгалтера висуваються чіткі вимоги до кандидатів:

- знання – диплом про вищу освіту; складання незалежних іспитів,
- досвід – підтвердження досвіду роботи за фахом,
- професійна етичність – підтвердження дотримання норм професійної етики.

Сертифікація професійних бухгалтерів здійснюється за встановленими програмами, серед яких найбільше міжнародне визнання мають:

- програма ACCA (Асоціація привілейованих сертифікованих бухгалтерів, Великобританія);
- програма CPA (Сертифікований громадський бухгалтер, США);
- програма CGA (Асоціація сертифікованих бухгалтерів, Канада).

Наведені програми існують у світовій бухгалтерській практиці тривалий час, та виходячи із значної потреби у російськомовній міжнародній сертифікації професійних бухгалтерів у 2001 році було створено Міжнародну раду сертифікованих бухгалтерів та аудиторів (МРСБА). Десять асоціацій-засновників з Росії, Центральної Азії та України прийняли та визнали навчальні кваліфікаційні вимоги, екзамени та сертифікацію за програмою "Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер" (CIPA). Ця програма повністю відповідає Міжнародним стандартам освіти (МФБ), Типовій програмі професійної освіти бухгалтерів Конференції ООН з торгівлі та розвитку та базується на Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку (МСБО), фінансової звітності (МСФЗ) та аудиту (МСА). Програма CIPA здійснюється за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), яке розглядає реформу бухгалтерської професії як необхідну умову економічного росту завдяки залученню вітчизняного та іноземного капіталу до економіки країни.

Програма CIPA включає наступні модулі міжнародного характеру: фінансовий облік; управлінський облік; фінанси; аудит зовнішній, внутрішній; податки та право (країни); управлінські інформаційні системи [2]. Програ-

ма передбачає – навчання, іспити, сертифікацію за двома рівнями CAP (Сертифікований бухгалтер – практик) та CIPA (Сертифікований міжнародний професійний бухгалтер). Кваліфікаційний рівень CAP передбачає опанування основних напрямів бухгалтерського обліку, та складання фінансової та податкової звітності. Рівень CIPA забезпечує спроможність аналізувати фінансову інформацію та застосовувати професійне судження в питаннях фінансового управління. Програму CIPA в Україні впроваджує Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України та Проект USAID "Реформа бухгалтерського обліку в Україні".

Постійний професійний розвиток як елемент системи освіти бухгалтера забезпечується через підтримання сертифіката професійного бухгалтера шляхом проходження щорічного підвищення кваліфікації у визначеній кількості годин навчання та додержання норм професійної етики, що підтверджується відслідковуванням професійною організацією інформації про професійну етичність власника сертифікату.

Отже, професійне підтвердження кваліфікації бухгалтера у суспільстві має наступні наслідки:

♦ для бухгалтерів – визнання на ринку праці, високий професійний статус, конкурентоспроможність, приналежність до професійної організації, професійна захищеність, участь в розвитку професії;

♦ для роботодавців – впевненість у кваліфікації працівника, можливість уникнути додаткових витрат з складання та підтвердження звітності за міжнародними стандартами при наявності іноземних інвесторів та в інших випадках;

♦ для ВУЗів – свідчення якості освіти випускників через долю отриманих сертифікатів у загальній кількості, можливість підвищення кваліфікації викладачів, зв'язок ВУЗу із професійними організаціями.

Перспективи розвитку бухгалтерської професії безперечно спрямовані на впровадження Міжнародних стандартів освіти, використання світового досвіду сертифікації бухгалтерів, поширенню програми CIPA.

1. Міжнародні стандарти освіти для професійних бухгалтерів. /Переклад з англ. За ред. Н.Непийводи./ – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2004. – 78с. 2. Важливість освіти бухгалтерів // Школа професійного бухгалтера. – 2004. – № 9(33).с.2-4.

Надійшла до редколегії

Ю.С. Гринчук, асистент

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ ТА ФОРМУЛЮВАННЯ НОВИХ ПРИНЦИПІВ І ВИДІВ ЛІЗИНГУ

Проведено комплексний аналіз існуючих і сформульовані нові принципи та види лізингу стосовно аграрного сектора економіки України.

It has been made the complex analysis of existing and proposed new principles and sorts of leasing with regand to the agrarnian sector of economics of Ukraine.

В сучасних складних економічних умовах сільськогосподарських підприємств при відсутності достатніх обігових коштів, моральному і матеріальному старінні матеріально-технічної бази, обмеженості доступу до кредитів велику роль відіграє лізинг. Проте лізингові відносини в Україні на відміну від інших зарубіжних країн почали розвиватися порівняно недавно – десять – п'ятнадцять років тому. В зв'язку з цим поки що не достатньо відпрацьовані не тільки практичні, юридичні, а й науково-методологічні засади лізингу.

Справедливо вказати на вагомий внесок в частині наукових розробок з проблем лізингу таких зарубіжних і вітчизняних учених-економістів: А.М. Абашина, В.Г. Андрійчук, Л.Н. Братнікова, Н.М. Внукова, В.Д. Газман, В.Л. Осецький, Л.Н. Прилуцький, І.К. Тальє, Є.В. Хабатова та інших. Ними закладені основи дослідження лізингу, визначено його економічну сутність, а також запропоновані заходи щодо подальшого розвитку лізингової діяльності. Проблемам формування та функціонування лізингових відносин в аграрному секторі економіки присвячені розробки: А.І. Артиша, О.І. Баєвої, О.Я. Галущак, О.Ф. Гриценка, М.Я. Дем'яненка, В.В. Іванишина, М.І. Кісіля, П.О. Мосіюка, Г.М. Підлісецького та інших [1-12].

Не дивлячись на актуальність зазначених проблем, окремі аспекти її вивчені недостатньо. Зокрема, потребують детального висвітлення такі важливі питання як визначення видів і принципів лізингу. Вони мають важливе значення для вірного і всебічного розуміння сутності і завдань лізингу. В зв'язку з цим основною метою даного дослідження було здійснення класифікації видів і принципів лізингу в аграрному векторі економіки України. Досягнення даної мети потребувало вирішення таких задач: огляд та оцінка наукових розробок по видах і принципах лізингу, оцінка існуючих нині, а також формулювання нових видів і принципів лізингу. Зупинимося послідовно і детальніше на цих аспектах.

Види лізингу. В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що в науковій і навчальній літературі лізинг класифікується по різних ознаках. Єдиної класифікації форм і видів лізингу нині не існує. В основному документі – Законі України "Про лізинг" дається визначення фінансового та оперативного лізингу і вказуються на відмінності між ними [1]. Так, в статті 4 Закону "Види та форми лізингу" зафіксовано, що фінансовий лізинг – це договір лізингу, в результаті укладення якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує в платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору фінансового лізингу повинна включати не менше 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору. Після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу, переданий лізингоодержувачу згідно з договором, переходить у власність лізингоодержувача або викуповується ним за залишковою вартістю.

Оперативний лізинг – це договір лізингу, в результаті укладення якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 60 відсотків вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Після закінчення строку договору оперативного лізингу він може бути продовжений або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно переданий у користування іншому лізингоодержувачу за договором лізингу. В зазначеному вище законі зазначаються також три форми лізингу: зворотний, пайовий і міжнародний.

Таким чином, при фінансовому лізингу вартість майна, що перебуває у користуванні лізингоодержувача, повністю виплачується. В результаті здійснення лізингових платежів лізингодавець отримує прибуток від лізингової операції, а також компенсує витрати на придбання майна. При оперативному лізингу відбувається передача

© Ю.С. Гринчук, 2005

майна у тимчасове володіння і користування на строк, менший від нормативного терміну служби.

Вивчення та аналіз наукових розробок щодо видів лізингу показали, що вчені-економісти виділяють і розглядають тільки окремі види лізингу. При цьому відсутній комплексний підхід. У деяких науковців (О.В. Гривківська, Н.П. Брязгун, О.Ф. Гриценко) існує думка про існування лише двох видів лізингу – фінансового та оперативного. Зрозуміло, що такий підхід пояснюється юридичним трактуванням видів лізингу в Законі України "Про лізинг". Всі інші види лізингу вони вважають різновидом вказаних видів. Їх вони об'єднали у 4 групи: за чисельністю учасників угоди, характером майна, що передається в оренду, за сектором ринку, де здійснюються ринкові операції, а також за обсягом обслуговування орендованого майна [2, с.10].

Л.В. Гуцаленко та Т.О. Мулик оперують такими видами лізингу як фінансовий, оперативний та короткосередньо і довгостроковий [3, с.56]. О.І. Баєва, крім фінансового та оперативного видів лізингу ввела новий для нашої економіки такий підвид лізингу як "під ключ". Під ним вона розуміє "лізинг майнового комплексу, який виконаний для конкретного лізингоодержувача і який складається з виробничого приміщення, підготовленого до початку господарської діяльності, з комплекту виробничого обладнання" [4, с.7].

Ряд вчених (Є.В. Хабатова, В. Мосійчук та ін.) вводять у користування такий різновид лізингу як леверидж-лізинг, фінансовий левередж, при якому об'єднуються капітали декількох лізингових компаній, фінансових установ для реалізації великих лізингових проектів [5, с. 32-33; 6, с. 28; 7, с.38].

В.І. Артиш виділяє як окремий вид диференційований лізинг, при якому "лізингові операції по новій і використаній техніці послідовно, по мірі зношеності, поширюються на різні групи лізингоотримувачів з врахуванням рівня їх фінансового стану та інвестиційних можливостей" [8, с.3]. В.В. Іванишин, беручи за основу як класифікаційну ознаку участь держави в організації та фінансуванні лізингових операцій, обґрунтовує необхідність запровадження такого нового різновиду лізингу як державний агро лізинг [9, с.3].

Інколи автори досліджень неправомірно відносять до видів лізингу його форми. Наприклад, І.К. Тальє, А.М. Абашина, Л.М. Братнікова, І.В. Зятковський до основних видів лізингу відносять прямий, зворотний і міжнародний [10, с.79-80]

Найбільш вдалу і повну класифікацію видів лізингу розробила О.Я. Галущак. Вона класифікувала лізинг за такими 11-ма ознаками: ступінь окупності, новизни, тип майна, рух його між учасниками угоди, обсяг обслуговування техніки, частка використання об'єкта лізингової угоди, надання гарантій на майно, вид лізингових платежів, територіальне розташування та кількість суб'єктів, результати лізингової угоди [11, с. 7].

В цілому ми погоджуємося із запропонованими класифікацією і видами лізингу. Тим часом слід зазначити про те, що вони все ж таки неповні. Це утруднює розуміння економічної природи лізингу і не дозволяє виробити ефективних заходів по регулюванню лізингових операцій з урахуванням його різновидів. Таким чином, можна стверджувати, що відпрацювання єдиних підходів до критеріїв класифікації лізингу, у тому числі із урахуванням специфіки господарської діяльності та функціонування сільськогосподарських підприємств має не лише важливе науково-теоретичне, а й практичне значення.

Нами узагальнені, систематизовані і доповнені існуючі підходи щодо видів лізингу. В результаті проведених досліджень нами упорядковані існуючі та визначені нові класифікаційні ознаки, за якими зроблене групування лізингу за видами. В ролі таких ознак виступили: форма лізингу; кількість учасників; характер майна та обсяг його обслуговування; територіальне розміщення; роль у виробництві і споживанні; речовий склад і форма функціонування лізингового майна; економіко-технологічна роль; функціональне, виробниче призначення лізингу; ступінь економічної активності; участь лізингового майна в господарському обороті; форма споживання і власності; сфера і вид економічної діяльності; джерела, строк і час лізингу; вид платежу (табл. 1).

Таблиця 1. **Класифікація лізингу за видами**

Класифікаційна ознака	Вид
Суб'єкт лізингу	
Кількість учасників	Прямий, посередницький
Форма власності	Державний, комунальний, приватний
Об'єкт лізингу (майно)	
Територіальне розміщення	Внутрішній, зовнішній (міжнародний), транзитний
Характер майна	Рухоме, нерухоме
Обсяг обслуговування майна	Чистий, повний, частковий
Роль у виробництві і споживанні	Предмети праці, знаряддя праці
Речовий склад лізингового майна	Речове, неречове
Форма функціонування майна	Матеріальне, нематеріальне, фінансове
Економіко-технологічна роль лізингу	Основний, допоміжний
Використання лізингового майна у виробничо-господарській діяльності	Діюче, в запасі і на консервації, не задіяне
Функціональне призначення	Економіка, екологія, виробництво, соціальна сфера
Виробниче призначення	Виробничий, невиробничий
Участь лізингового майна в господарському обороті	Оборотне, необоротне
Ступінь економічної активності лізингового майна	Активне, неактивне (пасивне)
Форма споживання	Суспільний, особистий (власний)
Сфера діяльності	Галузевий, міжгалузевий
Вид економічної діяльності	Сільське, лісове та рибне господарство, мисливство; промисловість; будівництво;оптова і роздрібна торгівля, готелі та ресторани, фінансова діяльність тощо
Лізингові відносини	
Тип фінансування	Строковий, поновлюваний, генеральний
Джерела лізингу	Власні, залучені (орендовані, наймані)
Строк	Короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий
Час	Ретроспективний (у т. ч. наявний), перспективний

Аналізуючи види лізингу, слід зазначити, що часто важко відділити їх один від одного. Інколи в кожному виді містяться інші види і підвиди. Тому не можна не погодитися у цьому плані з думкою Є.В. Хабатової про те, що досить важко провести межу між різними видами лізингу. Риси того чи іншого виду лізингу можуть поєднуватися в одному договорі залежно від наміру сторін. Крім того, оскільки поділ проводиться за різній основі, то, природно, можливе поєднання різних видів [5, с. 29-30].

Зупинимося і розглянемо детальніше види лізингу. Всі види лізингу ми систематизували і умовно розділили на 3 блоки за такими ознаками: суб'єкт, об'єкт лізингу і лізингові відносини. За суб'єктом лізингу слід розрізняти за кількістю учасників – прямий і посередницький, а за формою власності господарських структур, які представляють учасники лізингових угод – державний, комунальний, приватний.

За об'єктом лізингу класифікація його видів найчисленніша. При цьому були визначені такі класифікаційні ознаки: територіальне розміщення; характер майна; обсяг обслуговування майна; роль у виробництві і споживанні; речовий склад лізингового майна; форма функціонування майна; економіко-технологічна роль лізингу; використання лізингового майна у виробничо-господарській діяльності; функціональне призначення; виробниче призначення; участь лізингового майна в господарському обороті; ступінь економічної активності лізингового майна; форма споживання; сфера та вид економічної діяльності.

За ознакою лізингових відносин доцільно виділити види лізингу за типом фінансування, джерелом, строком, часом лізингу, видом платежу тощо.

Принципи лізингу. Лізингова діяльність сільськогосподарських підприємств, як і будь-яка інша суспільно корисна діяльність, повинна відповідати визначеним вимогам, тобто ґрунтуватися на певних принципах. Ці вимоги накладають відбиток на сам лізинг і повинні обов'язково виконуватися при виникненні, функціонуванні та розвитку лізингових відносин.

У багатьох наукових дослідженнях сформульовані основні принципи здійснення лізингових операцій. Проте ці принципи переважно нечисленні – 3-4 [4, с.5]. Більший перелік принципів-правил лізингу наводить В.Л. Осецький: платність; зміна господарського суб'єкта; цілеспрямованість і конкретність; майнова відповідальність; економічність; рівноправність сторін; строковість; право викупу майна лізингоодержувачем; добровільність відносин; інноваційність; договірні відносини; повернення майна; відособлення права користування майном від власника; нерозірваність договору при зміні власника майна [12, с. 296].

Однак, на нашу думку, недоліком є те, що вищевказаний науковець ототожнив окремі принципи із функціями та техніко-організаційними умовами здійснення лізингових операцій, а також не розкрив зміст принципів, обмежившись лише їх переліком. До них належать: відособлення права користування майном від власника, нерозірваність договору при зміні власника майна, договірні відносини, що не є принципами лізингу.

Лізингові відносини повинні базуватися на таких узагальнених та упорядкованих нами наукових принципах: державний підхід; науковість; мотивація; підприємливість; територіальність; відповідальність; довіра; комплексність; системність; об'єктивність; рівноправність; конкретність; точність; дієвість; плановість; оперативність; гнучкість; демократизм; строковість; зворотність; власність; платність; економічність (рис. 1).

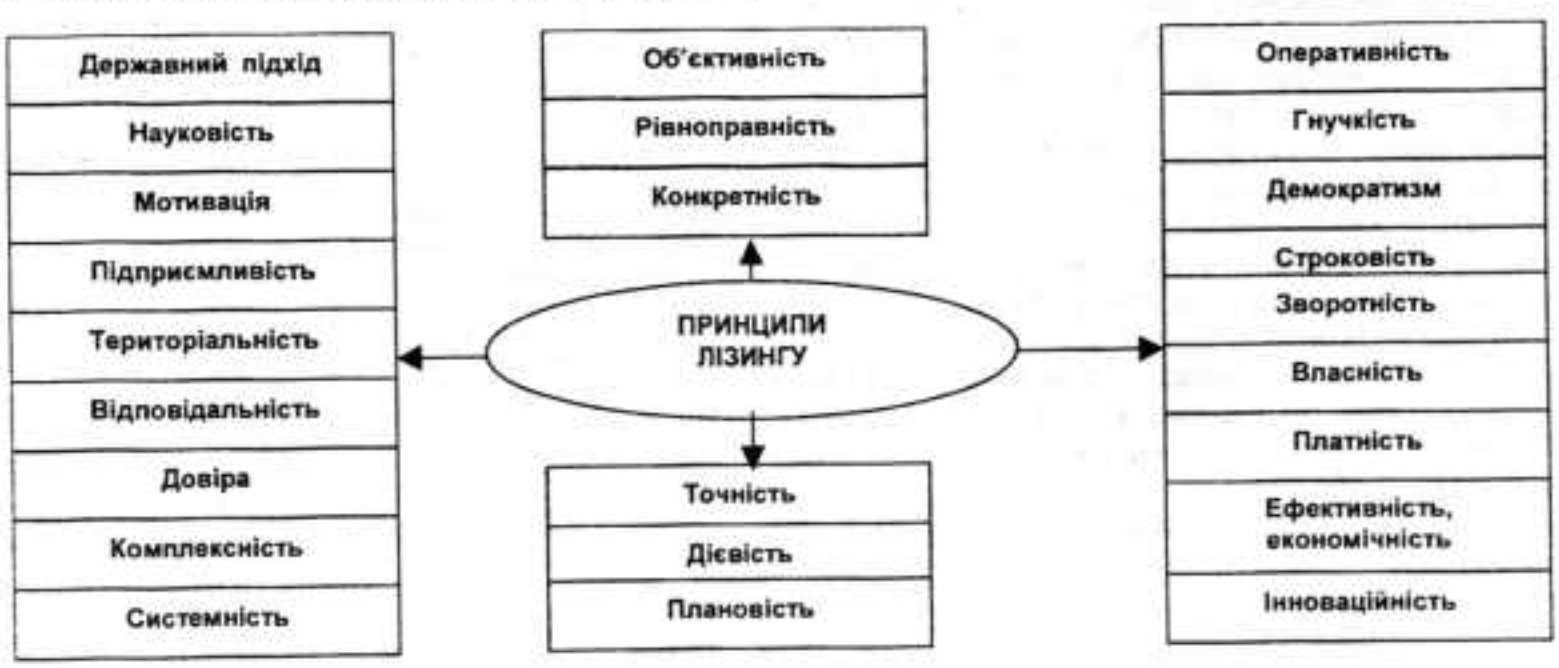

Рис. 1. Основні принципи лізингу

При цьому слід зазначити, що наявні принципи доповнені нами 10-ма новими, зокрема це: державний підхід, науковість, мотивація, підприємливість, відповідальність, довіра, дієвість, плановість, демократизм, ефективність.

Таке доповнення сприятиме збагаченню існуючих теоретико-методологічних засад дослідження лізингу, комплексному підходу до його аналізу та відпрацюванню ефективного механізму управління.

Доцільно детальніше розглянути запропоновані нами принципи та їх інтерпретацію. Під державним принципом ми розуміємо вимогу того, що при проведенні лізингових операцій необхідно керуватися законодавчими нормами з урахуванням положень державної політики. Отже, лізингова діяльність повинна відповідати прийнятим основним нормам державної, економічної, соціальної, екологічної, міжнародної політики і законодавства.

Лізинг повинен носити науковий характер. Це означає, що він повинен враховувати вимоги економічних законів розвитку, відтворення виробництва, сприяти впровадженню і використанню і поширенню досягнень науково-технічного прогресу і передового досвіду, новітніх технологій, дорадництва, насамперед аграрних дорадчих служб. Саме в цьому і полягає принцип науковості лізингу.

Принцип мотивації лізингу означає, що лізингові відносини виникають при заінтересованості суб'єктів угоди, тобто повинні бути спонукальний мотив, бажання до здійснення лізингових операцій. У свою чергу мотивація лізингу визначається принципом підприємливості, що

означає здійснення лізингової діяльності з кінцевою метою отримання прибутку.

Принцип територіальності полягає у просторовому розміщенні і використанні лізингового майна. Лізинг не можливий без дотримання принципів відповідальності суб'єктів і довіри один до одного.

Принцип комплексності означає всебічне вивчення всіх ланок, всіх сторін діяльності підприємства лізингодавця та лізингоодержувача стосовно сфери їх виробничої діяльності для визначення умов лізингу для прийняття відповідних рішень.

Системність як принцип передбачає визначення умов лізингу у взаємозв'язку один з одним, а не ізольовано.

Принцип об'єктивності означає, що лізинг повинен ґрунтуватися на достовірній, перевіреній, підкріпленій необхідними документами інформації, яка відображає об'єктивну реальність.

Рівноправність полягає у забезпеченні однакового підходу та безпристрасного відношення до всіх лізингоодержувачів і лізингодавців, у дотриманні рівних умов для всіх суб'єктів лізингу згідно із існуючим законодавством.

Принцип конкретності означає те, що лізингові угоди ґрунтуються на конкретних даних, які мають кількісний вираз.

Точність лізингу свідчить про те, що визначені умови та здійснення лізингових операцій (сплата платежів тощо) повинні підкріплюватися точними аналітичними розрахунками.

Не менш важливим принципом є дієвість. Він означає, що лізинг повинен активно впливати на хід виробництва і його результати, сприяти виявленню вузьких місць і недоліків в організації виробничого процесу, удосконаленню планів, підвищенню ефективності використання наявного та взятого у лізинг майна, управління тощо.

Лізинг повинен здійснюватися по принципу плановості, що передбачає необхідність планування та одночасно і контроль лізингової діяльності всіх суб'єктів лізингової діяльності – як лізингоодержувачів, так і лізингодавців.

Основною вимогою принципу оперативності є та, щоб оформлення, здійснення лізингових операцій, прийняття управлінських рішень і втілення їх у життя повинні проводитися швидко і чітко.

Гнучкість лізингу передбачає можливість оперативного внесення змін та доповнень в умови лізингової угоди відповідно із інтересами її учасників. Гнучкість лізингу полягає також у різноманітності його форм і видів, можливості його застосування як важливого фінансового інструменту для вирішення загальноекономічних і господарських проблем.

Добровільність лізингових відносин, можливість лізингоодержувача вільно вибирати майно, виробника майна, лізингову компанію із широкого кола підприємств і компаній, а також залучення до цього питання широкого кола фахівців і представників зацікавлених сторін, що сприяє кращому використанню наявних і залучених ресурсів, заключається у принципі демократизму.

Принцип строковості ґрунтується на обмеженості лізингових угод та операцій певним терміном, визначеним за згодою його учасників.

Важливою умовою лізингу (насамперед це стосується такого виду лізингу як оперативний) є повернення майна, яке передавалося в лізинг, його власнику. На цьому базується принцип зворотності.

Принцип власності полягає у врахуванні форм власності на майно, яке передається у лізинг, а також у відокремленні права власності на майно від права на його використання.

Безумовно, що всі лізингові операції здійснюються згідно принципу платності, під яким слід розуміти грошову або матеріальну компенсацію лізингодавцю від лізингоодержувача за користування майном.

Принцип ефективності, або його ще можна назвати принципом економічності містить таку вимогу: затрати на лізинг повинні давати багаторазовий ефект, тобто бути значно менші від економічного ефекту, який буде отриманий в результаті здійснення лізингових операцій.

Лізинг передбачає вкладення відповідних коштів і використання майна, взятого в лізинг, для впровадження нової техніки, технологій, з метою підвищення ефективності виробництва. Саме у цьому полягає принцип інноваційності лізингу.

Таким чином, детальне вивчення актуальних методологічних питань щодо видів та принципів лізингу дозволило проаналізувати сучасний рівень їх наукової розробки та висвітлити різні підходи учених економістів. На основі цього запропоновані розкриті вище види та принципи лізингу, які, на наш погляд, носять універсальний характер для всіх сфер економічної діяльності, а також всіх суб'єктів лізингових відносин. Це означає, що дані принципи прийнятні як для аграрного сектора економіки, сільськогосподарських підприємств, так і для інших сфер економічної діяльності та господарських структур. Використання розробленої автором класифікації видів та принципів лізингу сприятиме збагаченню методологічної бази наукових досліджень, кращому управлінню та розвитку лізингової діяльності, технічному переоснащенню сільськогосподарських підприємств.

1. Закон України "Про лізинг" //Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №9-10, ст. 68. 2. Гривківська О.В., Брязгун Н.П., Гриценко О.Ф. Лізинг в технічному переоснащенні с-г підприємств //Економіка АПК, 1997, №10. – С.8-11. 3.Гуцаленко Л.В. та Мулик Т.О. Лізинг та облік лізингових операцій //Економіка АПК. – 1998. – №3. – С. 56-59. 4.,Басва О.І. Лізингові відносини в аграрному секторі економіки України: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.07.02 /Ін-т аграрної економіки – К., 2004. – 20 с. 5. Хабатова Е.В. Лизинг: понятие, правовое регулирование. – М.: Наука, 1991. – 130 с. 6. Хабатова Е.В. Лизинг: правовое регулирование, практика. – М.: Инфра, 1998. – 203 с. 7. Мосийчук В. Мировая практика проведения лизинговых операций и проблемы ее внедрения в Украине // Бізнес-Україна. – 1992. - №38. – С. 37-42. 8. Артиш В.І. Організаційно-економічний механізм лізингових операцій товарів для підприємств АПК: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Націон. аграрний ун-т. – К., 2003. – 19 с. 9. Іванишин В.В. Лізинг в сільськогосподарському виробництві: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Націон. аграрний ун-т. – К., 2003. – 20 с. 10. Тальв И.К., Абашина А.М, Братникова Л.Н. Аренда и лизинг: Определение. Общие понятия. – М.: Филинга, 1997. – 176 с. 11. Галущак О.Я. Лізинг в системі стимулювання інноваційної діяльності: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.02 /Держав. ун-т "Львівська політехніка". – Львів, 1998. – 18 с. 12. Осецький В.Л. Інвестиції та інновації: проблеми теорії і практики. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 412 с.

Надійшла до редколегії

Д.М. Котій, здобувач

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ТРУДОВУ МОТИВАЦІЮ ПРАЦІВНИКІВ РЕМОНТНИХ ПІДПРИЄМСТВ МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Проведено аналіз основних соціально-економічних факторів, що впливають на мотивацію праці на ремонтних підприємствах Міністерства оборони України.

It has been made an analysis of basic social-economic factors which exert influence on the motivation of work at the repair enterprises of Ministry of Defense of Ukraine.

Із становленням ринкової економіки в Україні змінюється уявлення громадян і держави про роль людини у виробничому процесі й суспільному розвитку, а також ставлення самої людини до праці з огляду на ступінь задоволення власних мотивів трудової діяльності. Це зумовлено багатьма чинниками, головними з яких є широке впровадження сучасних методів господарювання, з одного боку, і втрата ціннісних та ідеологічних орієнтирів, з другого. Тому велике значення має дослідження мотивації праці та її особливостей в сучасних умовах існування різних форм власності й господарювання, функціонування багатоукладної економіки. Від трудової мотивації багато в чому залежать результати господарської діяльності підприємств та організацій і в цілому ефективність господарювання.

Встановлено, що дослідженню проблеми науково обгрунтованого формування та використання трудових стимулів у сфері праці присв'ячено багато праць вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, соціологів, психологів, демографів, правознавців та ін. Серед українських учених, які зробили значний внесок у вивчення даної проблеми, можна назвати: Д.П. Богиню, О.А. Бугуцького, О.А. Грішнову, В.А. Євтушевського, А.М. Колота, Г.І. Купалову, М.Й. Маліка, Д.М. Черваньова та інших. Вони досліджували питання мотивації, зайнятості населення, оцінки персоналу і стимулювання праці в умовах переходу до ринкових відносин у різних сферах економіки України, визначили основні проблемні питання, обгрунтували напрями їх подальшого дослідження та вирішення [1-7].

Тим часом в нинішніх умовах формування ринкової економіки зазнали змін земельні, майнові, соціально-трудові відносини, здійснено конверсію окремих галузей економіки, механізм мотивації праці теж суттєво змінився. Тому ряд теоретичних і практичних аспектів трудової мотивації (сутність, механізм мотивації та фактори впливу на нього насамперед в сфері військової економіки) щодо конкретних видів економічної діяльності, в сучасних умовах господарювання розроблені не достатньо, що потребує їх додаткового вивчення.

Особливу увагу при цьому необхідно приділити вивченню мотивації праці на підприємствах Міністерства оборони України. Нині тут має місце складна ситуація щодо ефективності використання кадрів в контексті реформування Збройних Сил України і реструктуризації військових підприємств.

У зв'язку з цим основною метою даного дослідження було визначення основних соціально-економічних факторів, що впливають на мотивацію праці на ремонтних підприємствах Міністерства оборони України.

- При цьому ставилися такі основні завдання:
- аналіз існуючих розробок з мотивації праці;
- визначення соціально-економічної сутності мотивації праці;
- розгляд моделі механізму мотивації праці;
- вивчення факторів, що впливають на мотивацію праці.

В результаті детального вивчення і критичного аналізу наукових розробок нами встановлено, що мотивація у широкому розумінні – це процес спонукання працівників до діяльності для досягнення цілей організації. Тому сутність мотивації, на наш погляд, зводиться до створення умов, що дозволяють робітникам задовольнити свої потреби такою поведінкою, яка забезпечує досягнення цілей організації.

Інструментом спонукання людей до ефективної діяльності є винагорода. В теорії управління під винагородою розуміється широкий спектр конкретних засобів, що базуються на системі цінностей людини. При цьому слід розрізняти два типи винагороди:

внутрішня – залежить від самої роботи, її результативності, змістовності, значущості тощо;

зовнішня – її робітник отримує від організації (зарплата, просування по службі, пільги, привілеї тощо).

В свою чергу і мотиваційний механізм до праці формується під впливом багатьох факторів, які часто носять різноплановий характер. Важливе місце в дослідженні мотивації праці на підприємствах Міністерства оборони України належить моделі мотиваційного механізму. На нашу думку, спрощену модель зазначеного механізму можна представити у вигляді такої схеми (рис. 1).

Отже, основними складовими механізму трудової мотивації працівників ремонтних підприємств Міністерства оборони України є внутрішні потреби і спонукання чи мотиви до праці, які визначають трудову і соціальну поведінку працівників для досягнення поставленої ними мети.

Встановлено, що механізм трудової мотивації являє собою складну, відкриту систему. На його формування впливають різноманітні чинники. У першу чергу це такі фактори, як форми власності, господарювання і на якому етапі перебуває підприємство: становлення, функціонування, розвитку чи кризи. Розглянемо ці та інші фактори і їх вплив на трудову діяльність.

Система потреб і пріоритетів мотивів працівників комерційних структур значно відрізняються від аналогічних систем у працівників державних підприємств, насамперед, із причин значної різниці у величині заробітної плати.

В процесі дослідження виявлені значні відмінності в організації трудової мотивації на підприємствах військової сфери, які перебувають на різному етапі економічного розвитку. Порівняння мотивації до праці робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони, які знаходяться на стадії становлення, і які розвиваються показали значно вищу зацікавленість працівників успішно функціонуючих підприємств, які нарощують виробництво.

На ступінь зрілості підприємств Міністерства оборони України впливає такий важливий чинник як реформування та розвиток Збройних Сил України і приведення їх до європейських стандартів відповідно до затвердженого Президентом України Стратегічного оборонного бюлетеня на період до 2015 року.

© Д.М. Котій, 2005

Рис. 1. Спрощена модель механізму трудової мотивації працівників ремонтних підприємств Міністерства оборони України

Так одним із напрямів реформування Збройних Сил України є реструктуризація військово-промислового комплексу та конверсія підприємств, підпорядкованих Міністерству оборони України. У процесі реформування та розвитку оборонно-промислового комплексу передбачено ліквідацію існуючих і створення нових підприємств в тому числі ремонтної сфери. У зв'язку з цим підприємства можуть перебувати на різних стадіях зрілості.

До підприємств, які перебувають у стані становлення слід відносити ті, на яких формується організаційна структура і колектив співробітників. Для цих підприємств повинні бути притаманні такі риси:

- оптимізм, ентузіазм, працеспроможність як керівного складу підприємства так і його працівників;
- об'єктивна необхідність основної виробничої діяльності;
- взаємовиручка, колективізм, спроможність працювати в проблемних режимах;
- становлення ефективної системи нормування праці та технологічна творчість;
- оперативність та інтуїція, ситуаційна чутливість всього колективу підприємства;
- оптимальність і справедливість при розподілі обов'язків та постановці задач. Кожен повинен робити те, що вміє і, що відповідає його можливостям.

Відмінною рисою підприємств, які вже функціонують, є готовність до виконання різноманітних замовлень без суттєвої перебудови діяльності. Нормально функціонуючому підприємству в основному повинні бути притаманні такі показники:

- наявність чітких норм і належний контроль за їх виконанням;
- готовність персоналу підприємства до чіткого виконання встановлених норм, закріпленню навичок та самовдосконалення;
- стійкість вертикальних та горизонтальних відносин і організаційної структури в цілому;
- домінування встановленого режиму праці, де відомо, що і як робити, а працівники мають необхідні вміння для виконання своїх функцій. На цьому етапі, як правило, не виникає нових ідей і від працівників не вимагається творчого підходу, а навпаки відмічається тщетність і методичність у рутинній роботі;
- збалансованість міжфункціональних і міжособистих відносин, де всі минулі конфлікти вирішені, можливі типи взаємовідносин з'ясовані і прийняті усіма членами колективу;
- нормативна база щодо функціонування підприємства носить конкретний, технологічний характер, кожна функція доступна і зрозуміла працівникам, чітко визначене коло задач і мета кожної функції;
- кожен робітник виконує закріплену за ним функцію і добре розуміє свій вклад у загальну справу;
- підприємство органічно вписується в навколишнє економічне, правове, соціально-культурне та інші середовища. Взаємодія з навколишніми структурами носить технологічно оформлений характер, тобто є визначеність, з ким і як потрібно взаємодіяти, по яких питаннях тощо.

До підприємств що розвиваються слід відносити такі, які зіткнулися із труднощами чи кризою попередніх форм діяльності здійснюють внутрішню організаційну реформу. Основними ознаками підприємства, що розвивається, є удосконалення структури діяльності, залучення необхідних додаткових ресурсів, що повинно забезпечити адаптацію до діяльності в нових умовах. Основними передумовами щодо розвитку підприємства є:

- моральна застарілість та неефективність існуючих внутрішніх організаційних форм, наслідком чого є неприпустимо низький рівень ефективності виробництва, зростання різноманітних видів заборгованості, зменшення прибутку, наявність міжособистісних та міжфункціональних конфліктів, що повторюються, втрата клієнтів;
- погіршення зовнішніх умов (економічних, правових, політичних, соціальних, екологічних та інших), які ускладнюють подальше функціонування підприємства;

♦ робітники починають відчувати дефіцит розкриття особистого потенціалу і відчувають необхідність подальшого удосконалення технологічних та інших норм;

♦ мета і стратегія діяльності підприємства звужуються і не мають перспектив подальшого розвитку;

♦ технологічна діяльність підприємства не дозволяє працювати ефективніше і потребує удосконалення;

♦ існуюча система управління не задовільняє як виконавців, так і самого керівника;

♦ підприємство розгортається, збільшується кількість працівників у зв'язку з чим попередні методи управління не дають потрібного ефекту;

♦ у зв'язку з появою нових задач і неспроможністю до їх вирішення в рамках існуючої структури виникає об'єктивна передумова щодо перерозподілу функцій та виникненню нових структурних підрозділів.

На нашу думку, ремонтні підприємства Міністерства оборони України, у зв'язку із здійснюваними заходами, щодо їх реструктуризації, знаходяться на етапі розвитку. При цьому мотиваційні аспекти трудової мотивації працівників підприємства повинні бути направлені перш за все на вирішення таких основних питань:

♦ моральне і матеріальне стимулювання працівників щодо пошуку нових, перспективних, оригінальних ідей по удосконаленню своєї особистої діяльності і підприємства в цілому;

♦ створення системи заохочень для неформальних лідерів, які усвідомили необхідність організаційних змін і пояснюють цю необхідність іншим;

♦ роз'яснювальна робота серед персоналу, повинна направлятися на підтвердження стабільності діяльності підприємства;

♦ використання переконливих доказів та аргументація гарантій підвищення матеріальних стимулів після впровадження нововведень у діяльність підприємства.

З метою вивчення впливу факторів на мотивацію праці робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони України автором було проведене у 2004 р. вибіркове соціологічне дослідження трудових цінностей працівників на ряді ремонтних підприємств Міністерства оборони України, розташованих у містах Києві, Львові, Чернігові та інших. У ході дослідження за допомогою розроблених автором анкет опитування і відповідей на них респондентів проаналізовано стан мотиваційного середовища на ремонтних підприємствах Міністерства оборони України та розроблені конкретні практичні рекомендації з метою поліпшення мотивації праці.

Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що на підприємствах Міністерства оборони в основному працюють люди середнього і похилого віку, які мають стаж роботи більше 20 років (64% опитаних) і практично відсутня молодь (2,5%). Для цих підприємств характерним є зменшення працюючої молоді. Так, за даними статистичної звітності за 2000 – 2003 рр. частка працюючої молоді на підприємствах Міністерства оборони України зменшилася з 5,7 % до 2,5 % , або більше, ніж удвічі. Це свідчить про низький рівень задоволення потреб молодого персоналу з боку керівництва даних підприємств.

Важливу роль у формуванні системи мотивації праці відіграють такі чиники, як: можливість перебувати в колективі серед людей, надійність місця роботи, зацікавленість у роботі, можливість бути корисним для суспільства, отримання професійних знань і навичок, професійна освіта та інші.

Аналіз результатів соціологічного опитування свідчить також про те, що місця в ієрархії мотиваційних цінностей поділилися таким чином: необхідність заробляти гроші – 1 місце, можливість перебування в колективі серед людей – 2 місце, надійність місця роботи – 3 місце, зацікавленість у роботі – 4 місце, можливість бути корисним для суспільства – 5 місце. Це пояснюється тим, що на підприємствах працюють переважно люди зрілого віку, які більшу частину свого трудового стажу працювали за часів СРСР і виховувались на інших, ніж зараз, моральних цінностях. Вони грунтувалися перш за все, на врахуванні загальнодержавних інтересів.

У той же час, останні місця в ієрархії трудових цінностей зайняли такі потреби, як, наприклад, можливість набуття професійних знань і навичок – 11 місце, можливість отримання професійної освіти – 12 місце. Причина байдужості до цих потреб також пояснюється віковим фактором – більшість працівників уже мають великий досвід роботи і професійні знання. Характерною особливістю мотивації трудової діяльності для всіх вікових груп робітників є низька престижність роботи на військових ремонтних підприємствах – 8 місце. Аналіз результатів опитування показав, що велика кількість респондентів взагалі вважає єдиним мотивом своєї праці лише необхідність заробляти гроші.

Основні мотиви до праці, опитаних робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони України викладені в таблиці.

Таблиця. **Основні трудові мотиви робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони України, у % до загальної кількості відповідей, 2004 р.**

Мотив	%
Необхідність заробляти гроші	96,2
Можливість перебування в колективі серед людей	75,0
Надійне місце роботи	68,7
Цікава робота	57,5
Можливість бути корисним для суспільства	56,5
Можливість отримання медичних послуг	53,3
Можливість взяти пільгової путівки до санаторію	44,8
Престижність	36,8
Можливість ініціативи	36,7
Перспектива просування по службі	34,7
Можливість набуття професійні знання та навички	29,5
Можливість отримання професійної освіти	17,8
Можливість отримання житла	13,1

* Результати соціологічного обстеження автора.

Таким чином, існуючий рівень заробітної плати не відповідає потребам молодих працівників. Але разом з тим, молоді люди, які починають трудову діяльність, сподіваються отримати професійні навички і підвищити

професійний рівень, отриманий в навчальному закладі. На початковому етапі трудової діяльності для них є важливим надійність робочого місця, що певним чином забезпечується на державному підприємстві, де таку надійність гарантують професійні спілки і керівництво. Але з часом, коли молоді фахівці, пропрацювавши на підприємстві деякий час, здобувають впевненість у власних силах, бажання закріпитися на підприємстві втрачає першочергову мотивуючу силу. Важливим є утримати їх на підприємстві, спонукаючи до роботи підвищенням, насамперед заробітної платні або по посаді. В переважній більшості випадків це не відбувається, що призводить до виникнення бажання молоді знайти інше більш оплачуване місце роботи і, як наслідок звільнення.

Характерним для ремонтних підприємств є те, що люди не втратили, навіть за невисокої заробітної плати, цікавість до роботи. Тобто, така рухома сила, як задоволення трудових амбіцій, може допомогти керівництву підприємства в отримані результативних показників. Керівники, доручаючи робітникам нову роботу, можуть бути, в певній мірі, впевнені в тому, що для робітника вона буде цікава, він виконає її якісно і не потрібно на початковому етапі використовувати інші методи мотивації до продуктивної праці.

Велике значення у формуванні мотивації праці має такий фактор як освітній рівень працівників. Якісний склад робітників, насамперед, визначається шляхом аналізу кількості працівників, що закінчили заклади освіти. Хоча, з іншого боку, справедливою є думка про те, що працівники, які не мають достатнього рівня освіти, можуть якісно виконувати покладені на них завдання. Це твердження буде справедливим до певної межі складності роботи. Виникають моменти, а особливо з огляду на сучасний стан розвитку засобів праці, де все частіше використовуються сучасні комп'ютерні та автоматизовані технології, коли рівень освіти робітника може зіграти визначальну роль.

Отже, аналіз ступеня освіти штатної чисельності працівників ремонтних підприємств виявив наступні особливості. На протязі останніх 3-х років зменшується кількість робітників, що закінчили заклади освіти – з 39 % до 33,6 % від загальної чисельності працівників. Звісно, не всі посади на підприємстві мають займати працівники з освітнім рівнем, але процес зменшення частки працівників, що мають освіту означає, в будь-якому випадку, погіршення стану якісного складу працюючих.

Внаслідок значного відтоку молоді збільшується кількість працюючих пенсіонерів на підприємствах. Так, якщо, у 2000 р. їх загальна частка від загальної чисельності працюючих становила 27,6% то у 2003 р. 39,5%. На нашу думку, це є негативним фактором, оскільки вікові рамки не дозволяють робітнику продуктивно на повну потужність працювати, що може призвести до погіршення загальних результативних показників роботи підприємства. З точки зору мотивації праці, то такі працівники практично не потребують додаткової мотивації окрім можливості перебування у колективі і надійності робочого місця (не враховуючи заробітну плату, яка завжди буде залишатись головним мотиватором працівників).

Встановлено, що при індивідуальній роботі з працівниками керівник, виходячи із віку та ступеня освіти, повинен обирати індивідуальні методи і підходи мотивування. З іншого боку, керівництву необхідно постійно вивчати потреби працюючих, визначати і планувати напрямок діяльності, в тому числі і мотиваційної, на перспективу, а для цього слід об'єднувати працівників за різними групами щодо мотивації праці. Мотиваційне поле на підприємстві повинно охоплювати різні категорії працівників і для кожної категорії слід визначати різні методи мотивації.

Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать, що основними факторами, які впливають на мотивацію праці робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони України є забезпечення: належних умов оплати праці, виробничих умов, можливості професійного росту, потреб у медичному обслуговуванні. Врахування цих та інших розкритих у статті чинників дозволить розробити дієві заходи щодо удосконалення мотиваційного механізму та підвищення ефективності діяльності підприємств.

1. Абрамов В. М., Данюк В. М., Колот А. М. Мотивація і стимулювання праці в умовах переходу до ринку. – О.: ОКФА, 1995. – 96с. 2. Богиня Д.П. Макроекономічні аспекти трудової мотивації та зайнятості населення на етапі формування ринкових відносин в Україні.// Збірник наукових праць: Мотиваційні основи ефективності праці в умовах ринкової трансформації економіки. – К. 1996, с. 4-14. 3. Бугуцький О. А., Купалова Г. І., Дієсперов В. С., Степаненко І. Х., Саблук П. Т. Мотивація праці та формування ринку робочої сили – К.: Урожай, 1993. – 416с. 4. Грішнова О.А. Система трудової мотивації працівників в умовах соціально-економічних перетворень в Україні. // Україна: аспекти праці. – 1996, № 7-8. с.75-77. 5.Колот А.М. Мотивація, стимулювання і оцінка персоналу. – К.: КНЕУ, 1998. – 224 с. 6.Малік М.Й. Мотивація виробничої діяльності в аграрній сфері економіки (методологія і організація). – К.: ІАЕ, 1995. – 177с. 7.Черваньов Д.М., Михайленко І.П. Активація використання трудових ресурсів у сучасних умовах. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2003, № 66. с. 7-9. 8. Котій Д.М. Особливості мотивації праці робітників ремонтних підприємств Міністерства оборони України // Україна: аспекти праці. – 2004, № 6. с.43-47.

Надійшла до редколегії

І.В. Дорошенко, аспірант

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ

Висвітлено основні методичні підходи дослідження підприємництва на селі.

It has been made the fundamental methodical approaches exploration business on the village.

У вирішенні проблеми сільського безробіття та підвищення професійного і кваліфікаційного рівня сільських підприємців організаційно-господарських структур важливе місце належить їх обліку та аналізу, які повинні базуватися на сучасній методологічній основі. Вона включає в себе різні складові. Одним із основних є: Тривалий період становлення і розвитку підприємницькій діяльності не приділялась належна увага з боку держави. Особливо це характерно для сільського регіону. При цьому, як правило, не враховувався позитивний вплив підприємництва на соціальний розвиток села. Підприємництво сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу ініціативних особистостей, самозайнятості малозабезпечених сільських жителів, які власними зусиллями підвищують свій добробут і стримують процес зубожіння населення та знижують соціальну напругу у суспільстві, забезпечують можливості для розвитку підприємництва на селі.

Проблемами теоретико-методологічних засад розвитку підприємництва, виходячи із їх важливості, займалися такі вчені як: Ю.Д. Білик, О.В. Кужель, О.А. Розкошна, П.М. Федієнко та інші. Значний вклад в розвиток підприємництва окремих сфер економічної діяльності, зокрема сільського господарства, внесли

© І.В. Дорошенко, 2005

також: О.В. Кужель, О. Онищенко, П.М. Макаренко, М.Й. Малік, Л.Ю. Мельник, С.Ф. Покропивний, П.Т. Саблук, Л.В. Романова та інші науковці [1-4]. Методологією бізнесу в АПК займались В.Г. Герасимчук, Л.М. Грищенко, О.Д. Гудзінський та інші. Вони стали основоположниками в розробленні сучасних теоретичних і практичних рекомендацій в даній проблемі.

Проте, нині не досягнуто єдності у визначенні методологічних підходів щодо теоретичного визначення категорії підприємця, сутності, ознак та критеріїв віднесення зайнятого населення до підприємництва в селі. Сучасні погляди економістів більше спрямовані на вирішення практичних питань діяльності підприємців, організації підвищення їх ролі у суспільстві. Тим часом теоретичні і практичні аспекти функціонування підприємництва на селі залишаються ще не достатньо вивченими. Тому основною метою наукового дослідження є уточнення методичних підходів до вивчення підприємництва на селі і розробка пропозицій щодо активізації підприємницької діяльності сільських підприємців. Це передбачало розв'язання таких задач:

- формування сутності підприємницької діяльності на селі;
- висвітлення основних методичних підходів до аналізу рівня розвитку підприємництва на селі;
- аналіз стану поширення підприємництва у сільській місцевості, виявлення впливу факторів на неї;
- оцінка динаміки розвитку підприємницької діяльності в Київській області;
- пошук шляхів подальшого її розвитку.

Об'єктом наукового дослідження стали організаційно-господарські структури підприємництва різних форм власності у Київській області.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що в процесі розвитку підприємницької діяльності змінюються і методологічні підходи до її вивчення та аналізу. Причому поняття "методологія" по-різному трактується в науковій літературі і практично не змінюється упродовж кількох останніх десятиліть. Розбіжності у визначеннях сутності методології значною мірою зумовлені походженням цього поняття. Термін "метод" походить від грецького "methodos" і означає шлях дослідження або пізнання, теорія, вчення, тобто "шлях до чогось", а "логос" – слово, поняття, вчення. Звідси витікає, що методологія – це певна методика засобів та прийомів наукового пізнання і вчення про них. При цьому методичні підходи виступають засобом наукового пізнання та є передумовою і результатом дослідження.

Нині не достатньо розроблені методичні підходи щодо вивчення підприємництва на селі. Однією із причин такого стану є те, що до недавна вважалося, що сільська місцевість не зовсім перспективна для розвитку підприємництва. При чому під таку категорію потрапляли як занедбані віддалені від районного центру села, так і процвітаючі села. Тривалий період сільські жителі працювали в колишніх колгоспах і радгоспах, а після їх реформування поповнили ряди безробітних і самозайнятих. В той же час міські жителі працювали на фабриках і заводах, а у випадку скорочення робочих місць та безробіття намагались знайти нові джерела доходів, щоб прогодувати свою сім'ю. Переважно це була торгівельна діяльність.

На наш погляд, такий підхід невиправданий. Селяни завжди відрізнялись працелюбністю і завзяттям до суспільно корисної праці. Проте їм притаманний був і консервативний підхід та низький рівень ризику. Вивільнившись із суспільного сектора виробництва вони займались в основному землеробством і тваринництвом у власному господарстві. Більшість мешканців села працювали в державних підприємствах і паралельно з цим займались веденням особистого селянського господарства.

Крім цього, багатьом сім'ям доводилось продовжувати і розвивати передані у спадок від попередніх поколінь родоводу заняття народними промислами. Зокрема, це стосувалося виготовлення виробів із дерева, плетіння із лози та дроту побутових речей (взуття, корзин, кошиків), різноманітні вишивки на полотні. Також поширеним в той період був іконопис, вироби із глини (посуд).

Тому за селянами фактично закріплювався статус неофіційно зайнятого населення у працездатному віці бо вони займались самозайнятістю. Такий методичний підхід знижував достовірність даних стосовно кількості підприємців і залучених у виробничий процес сільських жителів. Вказана методична розбіжність перешкоджала об'єктивності аналізу життя сільських жителів, особливо в період спаду виробництва. Лише завдяки державному визнанню та законодавчій підтримці значна частка громадян зареєструвались як підприємці і цим самим забезпечили двосторонню вигоду. Підприємці забезпечили собі збільшення професійного стажу роботи, а держава, в особі уповноважених на це органів, отримала додаткові залучення коштів в державний бюджет. Поштовхом до такого рішення посприяли прийняття низки законів в Україні: "Про підприємництво", "Про підприємства в Україні", "Про селянське (фермерське) господарство", "Про державну підтримку малого підприємництва", "Про обмеження монополізму і недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності", "Про власність", "Про господарські об'єднання", "Про зовнішньоенокомічну діяльність", "Про оподаткування прибутку підприємств", Укази Президента України: "Про Державний комітет України з питань розвитку підприємництва", "Про державну підтримку малого підприємництва", "Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності", "Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва", "Про спрощену систему оподаткування обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва", "Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності". При організації підприємництва також керуються Постановою Кабінету Міністрів України "Про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності".

Розширенню кола підприємців посприяла і зміна психологічного настрою та ставлення пересічних громадян до підприємницької діяльності. Якщо раніше до підприємців ставились з недовірою і переслідуванням з боку держави, то сьогодні підприємницька діяльність сприймається як звичайний вид зайнятості і заробітку. Нині лише люди не схильні до ризику намагаються влаштуватись в державні структури з метою стабільності і впевненості у завтрашньому доході. Решта ж, особливо із категорії безробітних, без зайвих роздумів задоволені будь-яким заробітком навіть при роботі не за спеціальністю.

Отже, в Україні зроблені значні кроки щодо запровадження механізму соціального розвитку села, правового захисту сільських підприємців з боку держави і вдосконалено організацію їх обліку; підвищено вимоги до державної реєстрації і підтримки підприємців, державного регулювання та заходів з дерегулювання підприємницької діяльності. Прийняті заходи значною мірою сприяли виходу підприємницької діяльності "із тіні". Це знайшло відображення у збірнику кількості підприємницьких структур, в обліку обсягів їх виробництва та результатів підприємницької діяльності. З'явилась можливість статистичного обліку та аналізу підприємництва на селі. Так, державна служба зайнятості реєструє безробітних, надає матеріальну допомогу, допомагає працевлаштуватись, безкоштовно пройти навчання і перенавчання, ви-

дає разову матеріальну допомогу для відкриття власної справи майбутнім підприємцям та допомагає підприємцям отримати інформацію з приводу пропозиції робочої сили і наявності вакантних робочих місць для безробітних. Державні органи статистики відображають статистичні відомості про стан розвитку підприємництва, сільського господарства і безробіття в країні. Державна податкова адміністрація реєструє підприємців, оподатковує їх і містить дані про підприємців фізичних осіб. Державні аудиторські компанії перевіряють достовірність даних про результати діяльності підприємців.

Проте, цих заходів, як свідчать результати наших досліджень, не зовсім достатньо. Необхідно удосконалити методологічну базу дослідження підприємницької діяльності на селі, яка офіційно зареєстрована і не зареєстрована, тобто прихована. Крім того, не існує єдиної методичної та інформаційної бази аналізу, оцінки та обліку безробітних, які хочуть стати підприємцями і тих громадян, кому для цього потрібна професійна підготовка. Немає чітких наукових розробок, методик розрахунку, практичних рекомендацій та достатньої статистичної інформації. Отже, нині існує потреба в уточненні методологічних підходів з приводу оцінки якісного і кількісного складу підприємців на селі.

Це досить глибока і важлива проблема, яку можна умовно розділити на три складові: обчислення масштабів підприємницької діяльності – офіційної і прихованої, методи і способи дослідження, рівень інформаційного забезпечення по підприємцях.

В результаті аналізу встановлено, що кількість підприємців постійно зростає, як фізичних, так і юридичних осіб [табл. 1]. Проте не всі підприємці реєструються в державних органах і продовжують займатися підприємницькою діяльністю підпільно. Це пояснюється тим, що попри всі законні визнання статусу підприємців держава все ще не забезпечила належних умов для розвитку підприємницької діяльності. Лише наявність підприємницького середовища гарантуватиме легітимність її становлення і поширення на селі.

Таблиця 1. **Динаміка кількості підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності в Київській області за 1994 – 2003 рр., од.**

Район	1999	2000	2001	2002	2003	2003 до 1999, %
Баришівський	91	96	106	192	191	210
Білоцерківський	236	241	243	318	365	155
Богуславський	160	158	116	127	121	76
Бориспільський	133	145	167	188	246	185
Бородянський	244	278	271	306	315	129
Броварський	208	252	298	349	354	170
Васильківський	237	237	249	245	308	130
Володарський	111	68	68	70	65	59
Вишгородський	537	478	470	596	687	128
Згурівський	78	53	54	62	58	74
Іванківський	99	113	129	153	177	179
Кагарлицький	146	117	128	136	134	92
К.-Святошинський	919	1012	1106	1261	1494	163
Макарівський	175	202	227	250	248	142
Миронівський	187	160	177	176	183	98
Обухівський	355	344	388	445	501	141
П.-Хмельницький	68	85	105	124	123	181
Поліський	17	15	13	17	17	100
Рокитнянський	100	98	120	112	116	116
Сквирський	170	158	150	154	176	104
Ставищенський	104	104	108	110	119	114
Таращанський	97	86	93	127	125	129
Тетіївський	172	138	182	174	167	97
Фастівський	64	72	82	89	84	131
Яготинський	121	126	135	158	152	126
Всього по області	7677	7739	8365	9614	10542	137

* Розраховано на матеріалах статистичного збірника "Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Київської області в 2003 році" [5 , с. 12]

Це ні в якому разі не відбивається на якісних показниках вироблених товарів чи наданих послуг підприємців. Зрозуміло, що кожен підприємець (навіть не зареєстрований) прагне завоювати авторитет з боку споживачів, розширити їх кількість і цим самим забезпечити собі більші доходи.

В селі швидше поширюється інформація, ніж у місті. Тому задоволення потреб певної частки покупців чи споживачів сприятиме більшій зацікавленості у результатах праці підприємця. Особливо це стосується підприємців – фізичних осіб. Важливу роль для підприємців відіграють умови діяльності. Так, не кожен незареєстрований підприємець має фінансові і матеріальні ресурси для ведення особистої справи. Деякі підприємці змушені орендувати землю, складські приміщення за надмірну плату, брати під високі проценти кредити в банках. Такі фактори негативно впливають на підприємництво і стримують його розвиток.

У відсутності реєстрації підприємцю є своя користь. Так він вільно розпоряджається отриманими доходами, без будь-яких зобов'язань перед державою (податки, відрахування, тощо). У цьому разі і держава також не гарантує допомоги у випадку повної або часткової втрати працездатності і не забезпечує його професійним стажем роботи та пенсійними виплатами у разі досягнення пенсійного віку.

При державній реєстрації підприємець вже повинен частку свого доходу направляти в державний бюджет, що відповідно зменшує його прибуток. Тому для нього постає вибір: або збільшити ціну на виготовлений товар чи надану послугу, або приховувати реальні доходи. У випадку підвищення ціни завжди потрібно враховувати ціни конкурентів, інакше споживачі так же швидко пристосовуються до нових умов і можуть стати клієнтами конкурента, а підприємець отримає неокупні витрати.

Особливо ретельно слід стежити за цінами сільським підприємцям, де проживає бідніше, ніж у місті населення.

В разі приховування реальних доходів підприємець при ретельній перевірці державними органами чи аудиторськими компаніями вимушений буде виплатити штраф або інші санкції. В даному випадку можливий ще один варіант – підприємець може додатково залучати робітників і не відображати цю інформацію у бухгалтерських відомостях, а заробітну плату видавати неофіційно на руки працівнику.

Таким чином, необхідно удосконалити існуючі методологічні підходи з аналізу підприємницької діяльності селян. На нашу думку, прослідкувати за діяльністю підприємців та їх результатами можна не тільки з допомогою вибіркового соціологічного опитування та монографічного обстеження, а й за офіційними відомостями про підприємців, які можна отримати в Державному комітеті статистики України, Державній податковій адміністрації України.

Слід зазначити, що навіть і ці дані певною мірою неточні і не відображають реальної ситуації в країні. Така статистична обмеженість спричинена байдужістю самозайнятих до державної реєстрації, оскільки це змушує їх сплачувати податки, вести обліки і звітність, тощо. Особливо така незацікавленість в даній проблемі характерна для сільських жителів. Їм важче виділити час і доїхати до районного центру, маючи в оселі город і домашнє господарство. Тому досить часто сільські жителі займаються веденням домашнього господарства чи особистим селянським господарством. Звісно, що вони отримують певний дохід для задоволення особистих потреб.

В цілому, як свідчать результати проведеного нами монографічного дослідження, підприємцями на селі є юридичні і фізичні особи. Переважна більшість юридичних осіб працюють в результаті роздержавлення колишніх колгоспів і радгоспів та перетворення їх в підприємницькі структури різних форм власності. Фізичні особи реєструються щороку, при цьому кількість їх постійно зростає. Так в 2002 р. їх кількість в Київській області становила 56,0 тис. чоловік, а через рік вже – 68,4 тис. осіб, що на 22 % більше. Однак не всі із зареєстрованих підприємців утримують свій соціальний статус. При сьогоднішній жорсткій конкуренції вони змушені поєднувати різні види діяльності, щоб вийти на прибутковий рівень виробництва та збуту продукції і наданню послуг.

Отже, підприємцями на селі є ініціативні, ризиковані і відповідальні особистості, які займаються суспільно корисною працею та самостійно розпоряджаються отриманими доходами.

Важливе значення у відпрацюванні методичних підходів аналізу підприємництва відіграє діалектико-матеріалістичний метод. Так, в основі будь-якого явища чи процесу лежить принцип єдності і боротьби протилежностей. Метод діалектики відображає економічні явища і процеси у їх постійному взаємозв'язку і взаємозалежності, в стані безперервного розвитку, коли накопичені кількісні зміни зумовлюють зміну якісного стану. Він ґрунтується на абстрактному мисленні і передбачає постановку та перевірку гіпотез щодо подальшого розвитку підприємництва на селі, аналіз і синтез отриманих даних, системний підхід, моделювання процесів і постановку експерименту.

Крім того, теоретичною і методологічною основою досліджень підприємництва повинні бути положення ринкової економічної теорії, діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, законодавчі і нормативні акти України, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань становлення та розвитку форм господарювання в аграрній сфері, реформування аграрного сектору, формування сільської зайнятості і подолання безробіття.

У процесі дослідження необхідно використовувати різні методи сучасного економічного і статистичного аналізу: метод діалектичного підходу, економіко-статистичний, абстрактно-логічний, монографічний, історичний, аналітичний, експериментальний, графічний, соціологічних досліджень, порівняльного і системного аналізу та статистичних групувань.

Основними інформаційними джерелами в процесі дослідження повинні бути і стали офіційні матеріали обласного управління статистики Київської області, розробки науково-дослідних установ, наукові публікації з досліджуваної проблеми, наукові дослідження і розробки з питань бізнесу і підприємництва, річні звіти і поточна бухгалтерська документація сільськогосподарських підприємств і селянських (фермерських) господарств, дані анкетних опитувань і результати особистих спостережень.

Основні положення, висновки і пропозиції дослідження повинні ґрунтуватися на використанні і узагальненні статистичних матеріалів, районних, обласних управлінь сільського господарства і продовольства.

Отже, для відпрацювання методологічних підходів потрібно враховувати методику та специфіку підприємницької діяльності сільських жителів, доцільно визначити чіткі критерії віднесення громадян до підприємництва, розробити методику до оцінки прихованого підприємництва на селі, поліпшити інформаційну базу та забезпечити вільний доступ до неї зацікавлених осіб. Ці заходи сприятимуть забезпеченню реальної оцінки розвитку підприємництва і забезпечать ефективність управління їх діяльністю.

1. Кужель О.В. Розвиток малого та середнього підприємництва в Україні //Економіка України у 2001 році: здобутки і втрати: Зб. наук. ст. – К.: Сатсанга, 2002. – С.48-54. 2. Онищенко О., Юрчишин В. Про підприємницькі форми господарювання в аграрній сфері // Економіка України. – 1997. – № 4. – С. 50 – 60. 3. Покропивний С.Ф. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність. – К., КНЕУ, 1998. – 352 с. 4. Романова Л.В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. – К.: ІАЕ, 1997. – 272 с. 5. Статистичний збірник "Діяльність підприємств – суб'єктів підприємницької діяльності Київської області в 2003 році". – К.: Головне управління статистики у Київські області, 2004. – 176 с.

Надійшла до редколегії

О.О. Клокар, аспірант

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МОТИВАЦІЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Зроблено ретроспективний аналіз формування понятійного апарату з мотиваційного механізму. Запропоновано авторське визначення терміну мотивації праці.

The author makes a retrospective analysis of "motivation mechanism" meaning. He suggests his own determination of work motivation.

Більше ніж десять років економіка України перебуває у процесі становлення ринкових відносин, який характеризується реформуванням усіх вітчизняних галузей, у тому числі й аграрного сектора. З метою ефективної організації економічних відносин між усіма суб'єктами господарювання була проведена приватизація

© О.О. Клокар, 2005

колективних сільськогосподарських підприємств. Проте відсутність досвіду роботи в нових соціально-економічних умовах і недосконалість нормативно-правової бази, яка повинна регулювати діяльність таких підприємств, загальмували прогресивний розвиток вказаного сектора економіки. Складні процеси неоднозначно, здебільшого негативно, вплинули також на кон'юнктуру ринку праці, рівень міграції та мотивацію трудової діяльності працівників сільського господарства.

На даному етапі розвитку аграрного сектора економіки значної актуальності набуло питання підтримання високого та стійкого рівня працездатності працівників реструктуризованих сільськогосподарських підприємств шляхом застосування дієвих мотиваційних механізмів підвищення їх ефективності, що безпосередньо вплине на послаблення негативної та неконтрольованої тенденції руху робочої сили на ринку праці.

Питанням мотивації праці присвячені роботи відомих філософів, учених-економістів: Піфагора, Демокріта, Геракліта, Платона, Ф.Аквінського, Б.Спінози, Р.Декарта, Ф.Бекона, М.Вебера, К.Маркса, Ф.Енгельса, З.Фрейда, А.Маслоу та ін. Вони дослідили основні методологічні засади та роль мотиваційного механізму до праці стосовно різних сфер економічної діяльності. Проте, вивчення питання теорії мотивації праці сільськогосподарських працівників є недостатньо розроблені і досліджені в контексті реформування аграрного сектора економіки.

Зважаючи на актуальність вищезазначених питань, головною метою нашого дослідження є формулювання соціально-економічної суті мотивації. Це потребувало вирішення таких завдань: вивчення існуючої термінології мотивації праці, виявлення спільних і відмінних рис між поглядами науковців та практиків щодо особливостей мотивації праці, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах, висвітлення авторського підходу до цієї категорії.

Основними методами досягнення мети виступали: діалектичний, системно-структурний, абстрактно-логічний та інші. У процесі наукової роботи отримано результати, які були систематизовані та узагальнені за допомогою методів порівняння, логічного аналізу, синтезу тощо.

В результаті дослідження встановлено, що для кращого розуміння соціально-економічної сутності мотивації трудової діяльності необхідно провести ретроспективний аналіз понятійного апарату з мотивації праці. Історичний період розвитку трудової мотивації, характеризується вперше розробленими автором досліджень такими етапами:

- античний період (VI ст. до н.е. – VI ст.н.е.);
- середньовіччя та Новий час (XI – XIX ст.);
- промислово-індустріальний розвиток (XIX ст. – і до нашого часу). (Рис 1.).

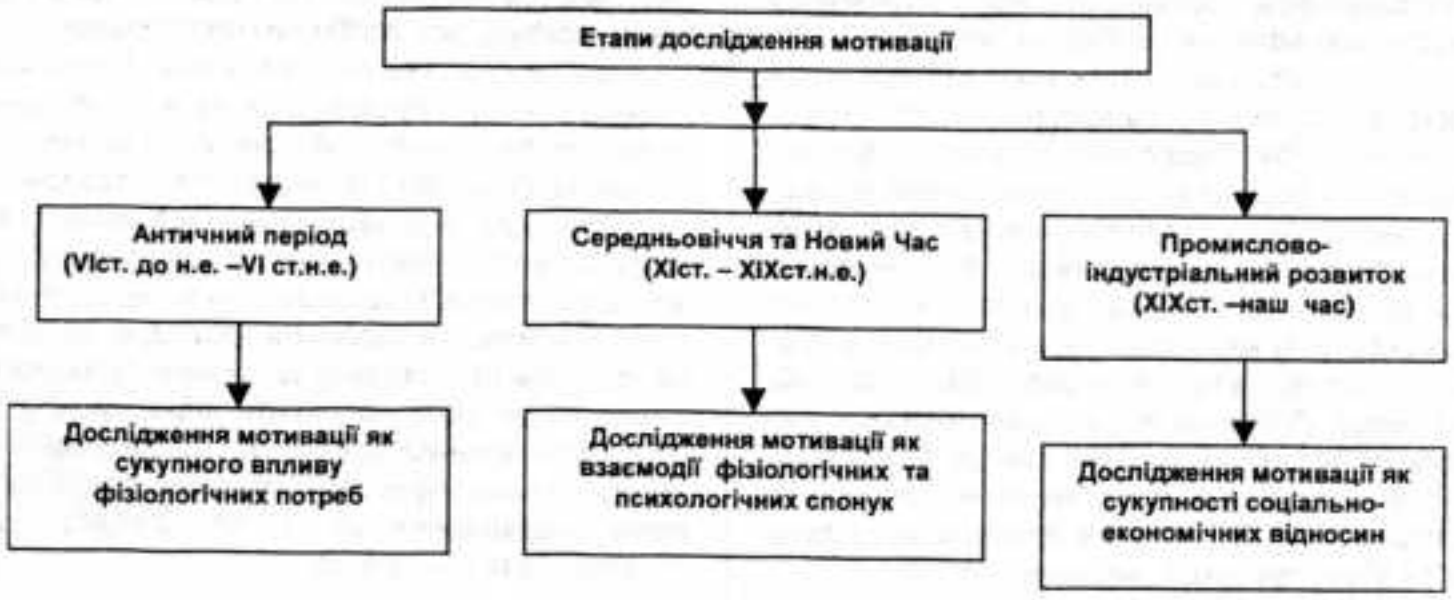

Рис 1. Основні етапи дослідження мотивації праці

Представниками античного періоду з вивчення мотиваційного механізму є: Фалес, Анаксімен, Анаксімандр, Піфагор, Демокріт, Геракліт, Платон та ін. Вони досліджували мотивацію як сукупний вплив фізіологічних потреб. Звичайно, ця проблема є мало вивченою і дослідженою навіть з точки зору сьогодення, проте можемо зробити висновок, що такий підхід є типовим для цього періоду. Але саме ці підходи стали визначальними для наступних етапів розвитку суспільства та розробки поняття "мотивація". Дослідники більш ґрунтовно пояснюють причини поведінки як окремої людини, так і групи людей. Наприклад, Фалес, Анаксімен, Анаксімандр, Піфагор ототожнюють мотивацію з діяльністю, яка спрямована на задоволення природних бажань людини [1].

Подібне припущення висловив ще Демокріт, який вважав, що розум людини завдяки процесу реалізації потреби стає більш "гнучким" [2]. Отже, можна зробити висновок, що потреби впливають на умови життя людини та групи людей. Більш того, Геракліт вважав, що зловживання задоволенням потреби зменшує бажання у ній [1]. Він висловив достатньо прогресивне припущення для свого часу. Його ідею розвинув Платон, який песимістично ставився до потреб, бажань і сили людського духу, тому що ці три елементи, на його думку, створюють "вищий", або "нижчий" стан душі, яка подібна до стада і потребує керівництва "розумною та чесною" душею [3, с.11-94]. Використовуючи даний підхід, варто пам'ятати не лише про мотивацію, а й контроль за людьми у процесі виконання ними важкої фізичної та розумової роботи.

Отже, аналізуючи праці дослідників античного періоду, бачимо перші спроби трактування давніми мислителями категорії мотивації трудової діяльності та її вплив на людину.

Ці формулювання поняття "мотивація праці" стали підґрунтям для розвитку цього напряму у наступному етапі – середньовіччі та Новому часі (XI – XIX ст.), який характеризується дослідженням мотивації як взаємодії фізіологічних і психологічних спонук. Вивчення проблеми показало вочевидь, що висунуті теорії цього періоду розвивалися як регресивно, так і прогресивно. Дослідники пропонували різні, під час взаємодоповнюючі мо-

тиваційні теорії. Так, Ф.Аквінський досліджував мотивацію як процес досягнення індивідом або групою осіб своїх цілей через задоволення інстинктів. Він також намагався пояснити залежність між інстинктами та енергією, яка дозволяє досягти мети в самозбереженні. Вчений вважав, що людина має розум та душу, а тому може відповідати за власні дії [4].

На нашу думку, кожній людині властиві інстинкти, що регулюють її поведінку, тому у будь-якій ситуації потрібно зважати на цей факт. У кожного індивіда переважає власний інстинкт, але є й загальні інстинкти, які притаманні всім. Подібний зв'язок тіла й душі людини, її свідому діяльність, направлену на досягнення мети, також описував Б.Спіноза. Він ототожнював прагнення з головною збуджуючою силою людини. Якщо прагнення розуміється людиною, то воно перетворюється на бажання [5]. Тому можливість досягнення цілей індивідом залежить від правильної постановки завдання та оцінки наслідків його дій.

У процесі розвитку соціально-економічних відносин цього періоду значна увага також приділяється проблемі винагороди за виконану роботу. Цей фактор істотно впливає на рівень мотивації трудової діяльності працівників. Подібне припущення зробив вчений Д.Сото, який вважав, що цей спосіб заохочення є найкращим [6]. Проте він не приділяв уваги проблемі задоволення інших людських потреб.

Р.Декарт зазначав, що мотивація – це процес свідомої поведінки людини, направлений на задоволення потреб. Він аналізував фізичні процеси в організмі, які не перетворюються у дії, та можуть бути поясненні за допомогою законів механіки (інстинктів), а процеси, що можна віднести до соціальної поведінки людини у колективі перебувають під її суб'єктивним контролем [7]. Розвиваючи цю ідею, доцільно проаналізувати значення колективного визнання результатів роботи підлеглих для рівня їх мотивації. Так, Ф.Бекон порівнював мотивацію з островом, на якому знаходиться група людей, поведінка та зусилля яких повинні бути спрямовані на досягнення цілей [8, с.193 – 224], а М.Вебер пов'язував мотивацію з процесом правильної організації людських відносин у групі або країні, та її вплив на суспільний розвиток [9]. Подібне припущення зробив і Ф.Віторія. Він розглядав мотивацію як процес самовдосконалення людини внаслідок її взаємодії з іншими [10].

Таким чином, вчені епохи середньовіччя та Нового часу акцентували увагу на дослідженні мотивації праці як колективного процесу, що безпосередньо впливає на розвиток кожної людини.

Розуміння мотивації як суттєвого впливу на позитивне відношення кожної людини до праці, осмислення нею власного місця та значення у колективі знайшли своє відображення і в подальших дослідженнях XIX – XXI століть. Період промислово-індустріального розвитку суспільства характеризується вивченням та аналізом цих ідей і дослідженням мотивації як сукупності соціально-економічних відносин. Так, К.Маркс і Ф.Енгельс пояснюють мотивацію як процес колективної взаємодії працівників для досягнення поставлених перед ними завдань [11, с.10; 12, с. 254]. Саме "Капітал" К.Маркса і Ф.Енгельса став тією фундаментальною працею, що істотно вплинула на розвиток систем колективної мотивації і стала основою для прогнозування діяльності підприємств з урахуванням як групових, так і індивідуальних інтересів співробітників.

Тим часом слід зазначити, що поведінка й соціально-економічні відносини між різними людьми багато в чому залежать від особливостей підсвідомості кожного індивіда. Його поведінка у колективі та ставлення до праці визначаються підсвідомими прагненнями до задоволення потреб. Ця теорія вперше розглядалася у працях З.Фрейда. Він аналізував взаємозв'язок підсвідомості й людських прагнень. На його думку, вирішальний вплив на поведінку людини має підсвідоме ядро психічного життя, яке створюється сильними прагненнями. Основними серед них є сексуальні (лібідо) та агресивні, що потребують безпосереднього задоволення і блокуються "цензором" особистості "Над – Я", тобто це соціальні норми та цінності, які є сталими. Фрейд вважав, що у детермінації людської поведінки вирішальний вплив має підсвідомість, пригнічення якої зі сторони "Над – Я" приводить до неврозів [13].

У наш час переважають більш гнучкі методи стимулювання трудової діяльності. Так, А.Маслоу визначає мотивацію як процес свідомого задоволення людиною потреб. Він створив теорію п'ятирівневої "ієрархії потреб", де кожна потреба знаходиться на відповідному рівні і процес її задоволення активізує інші потреби [14]. Проте, організація соціально – економічних відносин у колективі істотно впливає на рівень задоволення потреб. Підтвердження наших думок знаходимо й у О.Бугуцького, Г.Купалової та В.Дієсперової, які вважають, що мотивація – це спонукання людей до активної діяльності, процес свідомого вибору людиною певної лінії поведінки, яка ґрунтується на внутрішніх і зовнішніх факторах, або, іншими словами, на мотивах і стимулах [15, с.59]. Аналогічно більшість сучасних вчених аналізують роль мотивації у процесі розвитку соціально-економічних відносин будь-якого колективу.

Таким чином, у результаті критичного аналізу різних наукових теорій нами виявлено стійку тенденцію вивчення, становлення та розвитку мотивації праці як окремого напрямку наукового дослідження протягом різних історичних періодів. В античний період наукові дослідження мали всеохоплюючий характер і дослідники, аналізуючи більшість суспільних явищ та процесів, розглядали їх природне походження. Тому вони пояснювали мотивацію як сукупність фізіологічних процесів організму людини. Оскільки люди навіть в цей період прагнуть до колективізації, то процес мотивації організму будь – якого індивіду краще проявляється у взаємодії з іншими.

В епоху середньовіччя та Нового часу під мотивацією вчені розуміли взаємодію фізичних та психологічних процесів. Усвідомлення мотивації як суттєвого впливу на позитивне відношення кожної людини до праці, розуміння нею свого місця та значення у колективі знайшли своє відображення і у подальших дослідженнях XIX – XXI століть. Цей етап характеризується вивченням і аналізом цих ідей, та дослідженням мотивації як сукупності соціально – економічних відносин.

Взявши за основу зазначені вище та інші трактування мотивації праці, автор прийшов до висновку, що мотивація трудової діяльності працівників – це бажання особистості послідовно задовольняти свої потреби у процесі розвитку соціально-економічних відносин. Саме таке розуміння цього поняття дасть можливість поглибити теоретико-методологічні засади дослідження трудової мотивації та створити систему ефективних стимулів, насамперед, в аграрному секторі економіки України.

1. Фалес, Анаксимен, Анаксимандр, Гераклит, Пифагор, Филолай, Зенон Элейского. // Фрагменты ранних греческих философов. М. 1987. 2. Демокрит. Фрагменты сочинений. // Антология мировой философии Т.1 Ч.1. 3. Платон. Федон. Соч. Т.2.М.1970. 4.Аквинский Ф. О правлении государей // Политические структуры эпохи феодализма в Западной Европе VI – XVII вв. – Л.: Наука, 1990. 5.Спиноза Б. "Этика" // Антология мировой философии Т.3. М. 1975. 6. Soto D. Of iustitia et iure. Salamanca, 1553. 7.Декарт Р. Разыскание истины. – СПб.2000. 8.Бэкон Ф. Новая Атлантида. – В кн.: Утопический роман XVI-XVII веков. М., 1971. 9. Weber M. Die protestantisc/ie Ethik und der Geist des Kapitalismus. München, 1965. 10. Vitoria F. Relectiones theologicae. Ingolstadt, 1580. 11. Маркс К. Капітал. Том.1. М., 1983. 12. Маркс К. и

Энгельс Ф. Избранные произведения в двух томах, т. II, 1955. 13.Фрейд З. "Я" и "Оно". // Фрейд З. Я и Оно. Тбилиси. 1990. 14.Maslow A. Motivation and personality. – New York: Harper & Brothers, 1954. – 411p.
15. Бугуцький О.А., Купалова Г.І., Дієсперова В.С. та ін. Мотивація праці та формування ринку робочої сили; За ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. – К.: Урожай, 1993. – 416с.

Надійшла до редколегії

В.А. Домбровський, аспірант

АВТОМАТИЗАЦІЯ РОЗРАХУНКІВ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Стаття присвячена актуальній проблемі автоматизації розрахунку податку на доходи фізичних осіб. Запропонована модель автоматизації розрахунку податку на доходи фізичних осіб, використання якої приведе до полегшення роботи бухгалтера і мінімізації кількості помилок при розрахунках.

The article is dedicated to a topical problem of automatization of accounting of Personal Income Tax. There is the model of automatization of accounting of Personal Income Tax suggested, using of which will lead to facilitating of the accountant's work and minimization of the amount of mistakes during calculation./

Важливою податковою подією 2004 року стало набуття чинності Закону України від 22.05.2003 року №889-4 "Про податок з доходів фізичних осіб". На відміну від більшості інших податків та зборів, податок з доходів фізичних осіб стосується практично всіх юридичних та фізичних осіб, адже перші цей податок нараховують, а другі – сплачують. Податок на доходи фізичних осіб – один з основних бюджетоформуючих податків, і як результат правильне та своєчасне його нарахування та сплата є дуже важливим для бюджету країни. Також від розміру цього податку залежить рівень кінцевого доходу працівника. Таким чином, можна стверджувати, що питання порядку розрахунку та сплати податку на доходи фізичних осіб є надзвичайно актуальним для суб'єктів підприємницької діяльності, громадян та держави в цілому.

Досить серйозною проблемою для бухгалтера є нарахування податку на доходи фізичних осіб. У випадку наявності на підприємстві невеликої кількості працюючих, особливих труднощів у бухгалтера при нарахуванні податків не виникає. З іншого боку для великої кількості працівників оперативний розрахунок податку на доходи фізичних осіб стає дуже непростою справою. Це пов'язано з комплексним характером вище вказаного податку. Справа в тому, що розмір податку залежить від багатьох складових: відрахувань у різні фонди, величини нарахованого доходу, пільгової категорії працівника, рівня середнього прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати тощо.

Автоматизація розрахунку податку на доходи фізичних осіб на базі сучасної комп'ютерної технології дозволяє врахувати всі параметри та максимально спростити завдання і роботу бухгалтера, практично звівши їх до занесення первинної інформації щодо працівника в комп'ютерну базу. В такому разі сама трудомістка операція по розрахунку проходитиме вже без активної участі бухгалтера, що значно скорочує затрати його часу і дає можливість мінімізувати кількість можливих помилок. Отже, проблема автоматизації процесу нарахування податку на доходи фізичних осіб, вирішення якої сприятиме полегшенню роботи фахівців з бухгалтерського обліку підприємства, нині дуже актуальна.

Дослідженням та розробкою питань автоматизації бухгалтерського обліку займалися відомі українські вчені Івахненков С.В. та Бутинець Ф.Ф. Вони вивчали та досліджували методологію автоматизації обліку в цілому, значну увагу приділивши аналізу застосування комп'ютерної техніки та інших засобів для обліку, управління та контролю господарських операцій. Серед російських вчених слід виділити Ільїну О.П, яка вивчала застосування різноманітних інформаційних систем в обліку.

Не менш важливе значення має наукова розробка питань податкового обліку в Україні. Ними займається багато вчених; не залишаються осторонь цього і практики. Так, багато фахівців дають кваліфіковані коментарі щодо практичного використання положень закону України "Про податок з доходів фізичних осіб" [Семирга М., Габрук О., Трубачова О., Нагорний В.]. Тим часом, проблемі автоматизації обліку та розрахунку податку на доходи фізичних осіб приділялося недостатньо уваги, тому воно не розроблене. Вирішення вищевказаної проблеми автоматизації розрахунків потребує проведення наукових досліджень та практичної апробації. Мета нашого дослідження, результати якого висвітлені у данній статті, полягала у розробці пропозицій щодо удосконалення існуючої організації бухгалтерського обліку в частині комп'ютеризації розрахунків оподаткування фізичних осіб. Для досягнення даної мети ставилися такі завдання: аналіз відмінностей у нарахуванні податку на доходи фізичних осіб до та після 1 січня 2004 року; розробка нової схеми нарахування цього податку на підставі нового законодавства при автоматизованому обліку; визначення основних напрямів практичної реалізації нової схеми утримання податку на доходи фізичних осіб.

Об'єктом дослідження виступав процес утримання податку на доходи фізичних осіб на підприємствах, організаціях, установах України. Для вивчення умов оподаткування громадян потрібно окремо розглянути утримання податку до набуття чинності нового закону "Про податок з доходів фізичних осіб " та після цього, порівняти ці два методи утримання, визначити головні відмінності та подібності. Після теоретичного встановлення особливостей зміни алгоритму утримання податку на доходи фізичних осіб необхідно на прикладі вже діючої автоматизованої системи показати основні етапи практичної реалізації нової схеми утримання податку на доходи фізичних осіб.

Для кращого розуміння відмінностей в утриманні податку на доходи фізичних осіб до 1 січня 2004 року та після доцільно описати основні характеристики податку на доходи фізичних осіб у вказані часові періоди. Цими характеристиками є: ставка оподаткування; період оподаткування – період, за який вибирається база, з якої утримується податок на доходи фізичних осіб; система пільг, які застосовуються для зменшення суми податку на доходи фізичних осіб для визначених категорій громадян.

До 1 січня 2004 року порядок нарахування та сплати податку на доходи фізичних осіб визначався декретом Кабінету Міністрів України від 26 грудня 1992 року "Про прибутковий податок з громадян". З 1 січня 2004 року цей декрет втратив чинність і нарахування та сплату податку з доходів фізичних осіб став регулювати закон України "Про податок з доходів фізичних осіб". Зміни, які вніс новий Закон, були такими суттєвими, що повністю змінили порядок нарахування податку на доходи фізичних осіб. В більшості автоматизованих систем, однією із задач яких є розрахунок зарплати працівників, постала нагальна проблема змінити алгоритм нарахування цього податку.

Згідно Декрету КМУ "Про прибутковий податок з громадян", ставка прибуткового податку визначалася для громадян по місцю основної роботи за допомогою розрахункової шкали. Ставка могла змінюватися від 0

© В.А. Домбровський, 2005

до 40% в залежності від розміру бази нарахування, з якої утримувався податок на доходи фізичних осіб. Для зовнішніх працівників ця ставка дорівнювала 20%. Періодом оподаткування був період нарахування бази доходу, саме нарахування, а не виплати. Тобто, при зміні в іншому періоді виплати розміру бази оподаткованого доходу періоду нарахування, який не співпадає з поточним періодом виплати, сума податку за цей період нарахування мала перераховуватися. Аналогічні ситуації до 1 січня 2004 року виникали при нарахуванні відпусток. Це пояснювалося тим, що відпустка може нараховуватися наперед, але виплата здійснюється одноразово. Тоді, в наступних періодах, прибутковий податок нараховувався з врахуванням розміру податку, вже утриманого з відпускних виплат.

Система пільг визначалася для деяких категорій громадян. Основним її положенням було зменшення суми оподаткованого доходу на розмір пільги. Розмір пільги був встановлений як визначена для кожної категорії громадян кількість неоподаткованих мінімумів (17 грн). Для зовнішніх працівників (сумісників, працівників за цивільно-правовими угодами тощо) ставка оподаткування дорівнювала 20%.

Після 1 січня 2004 року, згідно закону України "Про податок з доходів фізичних осіб", ставка податку на доходи фізичних осіб дорівнює 13%. При цьому база оподаткування зменшується на суму таких утримань: утримання у фонди соціального страхування, безробіття та пенсійний. Періодом оподаткування виступає період фактичної виплати оподаткованого доходу. Тобто, якщо розглянути приклад з відпустками, то в цій ситуації податок слід нараховувати на всю суму відпустки, яка виплачується, і в надалі вже перераховуватися не буде. Система пільг створена для певних категорій громадян і за умови отримання доходу за основним місцем роботи. Застосування пільги можливе тільки у виладку, якщо розмір оподатковаго доходу не більший за суму прожиткового мінімуму, помножену на визначений коефіцієнт (дорівнює 1.4). Для деяких пільгових категорій громадян величина граничної суми збільшується відповідно до кількості дітей працівника. Розмір пільги дорівнює 30% від суми мінімальної заробітної плати, помножений на коефіцієнт, який визначається для кожної категорії громадян (наприклад, для основних працівників цей коефіцієнт дорівнює одиниці, для зовнішніх – нулю).

Отже, на підставі викладеного вище, можна провести порівняння схем утримання податку з фізичних осіб до 1 січня 2004 року та після. Ставка податку змінилася з шкали на перманенте значення і в цілому можна говорити про її суттєве зменшення (вона одна з найменьших в Європі). Суттєво змінився період оподаткування: якщо раніше база оподаткованого доходу визначалася по періоду нарахування, то тепер по періоду виплати. Тому нині одноразове нарахування великих сум доходу за декілька місяців, наприклад за трудовими угодами, може призвести до значного збільшення суми податку, хоча низька процентна ставка компенсує це підвищення. Система пільг також значно змінилася після 1 січня 2004 року. Якщо раніше для дії пільги не було ніяких обмежень, то тепер існує межа, що дорівнює сумі прожиткового мінімуму, помноженій на коефіцієнт.

Змінилося визначення розміру пільги: якщо до 1 січня 2004 року розмір її визначався на підставі мінімального неподаткованого мінімуму, то нині – виходячи з розміру мінімальної заробітної плати. Таким чином, можна зробити висновок про те, що розмір податку на доходи фізичних осіб зменшився, в першу чергу завдяки значному скороченню ставки оподаткування та системи пільг. Основні відмінності в порядку нарахування податку на доходи фізичних осіб до 1 січня 2004 року та після зображено на рис.1.

Після порівняльного аналізу схем утримання податку на доходи фізичних осіб до та після 1 січня 2004 року доцільно встановити зміни в оподаткуванні, що вплинули на автоматизацію розрахунків по заробітній платі.

Пропонуємо виділити умовно такі структурні блоки, необхідні для деталізації автоматизації утримання податку на доходи фізичних осіб: перелік працівників, для яких розраховується податок; база оподаткування, тобто перелік всіх видів розрахунків, на які нараховується податок; метод утримання (алгоритм розрахунку).

Зміни в законодавстві з 1 січня 2004 року на перші два блоки впливають тільки поверхнево (назвемо їх як непрямі зміни). Третій же блок змінюється кардинально (прямі зміни). Перелік працівників ніяким чином не зміниться, але "внутрішні" властивості кожного працівника стануть іншими. Це пов'язано із зміною системи пільг: до 1 січня 2004 року кожний працівник за основним місцем роботи мав право на мінімальну пільгу в розмірі одного неоподаткованого мінімуму, після 2 січня 2004 року пільги надаються тільки визначеним категоріям працівників.

Основні характеристики податку на доходи фізичних осіб		
До 1 січня 2004 р		Після 1 січня 2004 р
Для основних працівників визначався по шкалі, для зовнішніх – 20%	Ставка оподаткування	Для всіх працівників дорівнює 13 %
Визначається по періоду нарахування	Період оподаткування	Визначається по періоду фактичної виплати
Пільга визначається на базі неоподаткованого мінімуму, застосовується для всіх працівників без обмежень	Система пільг	Пільга визначається на базі мінімальної заробітної плати; застосовується обмеження, що дорівнює необхідному прожитковому мінімуму, помноженому на коефіцієнт

Рис.1. Порівняння основних характеристик утримання податку на доходи фізичних осіб до і після 1 січня 2004 року

Крім того, якщо раніше значення пільги було кратним 17, то нині воно визначається у процентному відношенні до мінімальної заробітної плати. Потрібно враховувати і те, що структура категорій пільгових працівників також змінилася. Таким чином, для характеристики працівника бухгалтеру потрібно вводити нову інфор-

мацію по пільгах. Що стосується бази оподаткування, то тут зміни полягають насамперед в тому, що після 1 січня 2004 року оподаткований дохід зменшується на загальну суму утримань у фонди, і тільки після цього на нього нараховується податок.

Повністю змінився метод утримання, а саме ставка оподаткування та застосування системи пільг. На рис 2. зображено структурні блоки утримання податку на доходи фізичних осіб та зміни, які їх торкнулися. Метод утримання "діє" на перелік працівників та базу кожного нарахування і, в результаті, отримуємо суму податку для кожного працівника.

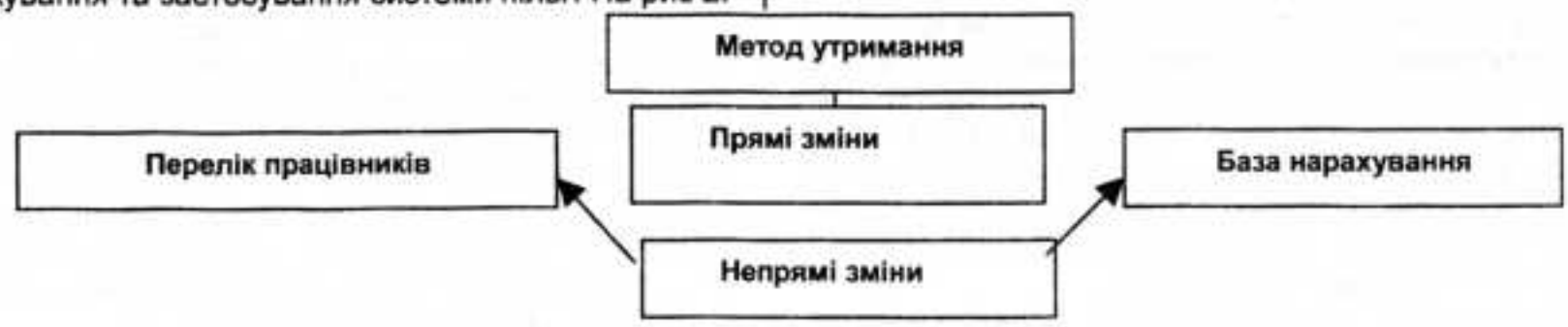

Рис.2 Структурна блок-схема утримання податку з доходів фізичних осіб та вплив змін у законодавства на неї

На базі викладених вище теоретичних положень була розроблена та введена в дію автоматизована система по розрахунку податку на доходи фізичних осіб. В якості комп'ютерної платформи використовувався програмний пакет "1С: Предприятие 7.7 ". Перелік працівників та їхні властивості зберігаються в спеціальній структурі "Довідники". Пільга є внутрішньою властивістю цієї структури. Для збереження бази нарахувань використовується структура "Журнал розрахунків". Її головною особливістю є можливість вибору бази нарахувань як за визначений період нарахувань, так і за визначений період виплати. Метод (алгоритм) утримання описаний в структурі "Вид розрахунку".

Після вступу в дію закону "Про податок з доходів фізичних осіб" з'явилася необхідність швидкої модифікації цієї автоматизованої системи. Для цього було повністю змінено структуру "Вид розрахунку" та частково структуру "Довідник". Структуру "Журнал розрахунків" змінювати не потрібно, тому що вона, як було вказано вище, підтримує розрахунок податку як до 1 січня 2004 року, так і після.

Таким чином, на підставі результатів проведених нами досліджень, можна зробити висновки проте, що розроблена і розкрита модель для автоматизованого розрахунку податку на доходи фізичних осіб, на нашу думку, є простою в модифікації і доцільна для впровадження. Правильна деталізація розрахунку податку на доходи фізичних осіб на структурні компоненти приводить до того, що зміна законодавства необов'язково впливає на всі структурні компоненти.

В цілому, автоматизація утримання податку на доходи фізичних осіб дозволяє: розраховувати податок і формувати звітність у держоргани (форма 1-ДФ, різноманітні довідки) в автоматичному режимі, що значно полегшить роботу бухгалтера і мінімізує кількість помилок при розрахунках.

1.Декрет Кабінета Міністрів № 13-92 " Про прибутковий податок з громадян " // Відомості Верховної Ради України – 1993 – №10 – ст. 77. 2. Закон № 889-IV "Про податок з доходів фізичних осіб " // Відомості Верховної Ради України – 2003 – №37, ст. 308. 3."Кодекс законів про працю" // Відомості Верховної Ради УРСР – 1971 – додаток до №50 – ст.375. 4. Івахненков С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, нормативи. Наукове видання.: Житомир, 2001 – 416 с. 5.Ільїна О.П. Информационные технологии бухгалтерского учета. –Спб., 2001 – 688с.

Надійшла до редколегії

Л.П. Нишенко, асп.

ФІНАНСОВА ЗВІТНІСТЬ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА

Пошук шляхів удосконалення української фінансової звітності шляхом її зближення із британської. Розглянуто деякі проблеми суб'єктів малого підприємництва. Звернено увагу на План рахунків.

The search ways of improvement of the Ukrainian finansial reporting by converging it to British are considered. Several problems of national small propriatorship subjects are suggested. Article calls attention to Plan of counts

Удосконалення системи управління економічною діяльністю та інформаційними потребами користувачів потребує відповідних змін та покращення бухгалтерського обліку в Україні, як і в будь-якій іншій країні. В першу чергу це стосується фінансової звітності, оскільки вона, як один з елементів бухгалтерського обліку, відіграє значну роль на низовому рівні в організації діяльності підприємства та на макрорівні – у функціонуванні економіки країни в цілому. В свою чергу існуючі відмінності, особливості економічного розвитку країни, відповідно відображаються на фінансовій звітності і на вимогах до неї.

Інтеграція України у світовий економічний простір супроводжується зміною, удосконаленням організації бухгалтерського обліку відповідно до визнаних міжнародних стандартів. У зв'язку з цим у липні 1999 р. прийнято Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", з 01 січня 2000 р. введено в дію новий План рахунків та Інструкцію до його застосування № 291, протягом 2000 – 2003 рр. затверджені національні стандарти бухгалтерського обліку.

Ведеться кропітка робота по наближенню існуючих стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності України до відповідних міжнародних стандартів. При цьому особливий інтерес становить британська система фінансової звітності. Нині вона покладена в основу системи міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, які визнані Європейським співтовариством (ЄС) як основа для подальшої інтеграції держав-учасниць в систему бухгалтерського обліку. Починаючи з 2005 року, всі компанії, чиї акції були продані на Європейській біржі, повинні надавати фінансову звітність у форматі МСБО [4]. Аналогічне завдання стоїть і перед Україною,

© Л.П. Нишенко, 2005

де згідно Закону "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" відбувається перехід бухгалтерського обліку на міжнародні стандарти.

Вирішенню цього питання присвячені роботи відомих зарубіжних і вітчизняних учених-економістів, насамперед Є. Блейка, Ф. Бутинця, С. Голова [1-3]. Ними досліджено окремі елементи бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Проте поки що не сформульовані та недостатньо обгрунтовані основні напрями зближення систем бухгалтерського обліку Великобританії та України, які основуються на попередньому порівняльному аналізі даних систем. Тому основною метою даного дослідження є розробка пропозицій щодо удосконалення фінансової звітності України шляхом її зближення із звітністю Великобританії. В свою чергу це потребує розв'язання таких завдань стосовно Великобританії та України: виявлення особливостей законодавчого регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності; порівняння стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності обох держав; аналіз структури побудови фінансової звітності; огляд установ, перед якими повинні звітувати господарські структури та строків подання фінансової звітності; формулювання основних напрямів зближення систем бухгалтерського обліку Великобританії та України.

Об'єктом дослідження є система бухгалтерського обліку Великобританії та України. Предметом дослідження виступали методологічні та організаційні основи організації та ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Відповідно до поставлених вище завдань зупинимося детальніше на розкритті особливостей нормативного регулювання бухгалтерського обліку і фінансової звітності досліджуваних нами країн.

В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що в Україні ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності регулюються Міністерством фінансів України. Особливістю офіційного регулювання британського бухгалтерського обліку є створення стандартів громадськими бухгалтерськими організаціями. Така ситуація загалом відображає британське регулювання, в якому і держава, і суспільство довіряють професійній громадськості. Цим самим поставлена задача досягнути максимальну ефективність, ясність і демократію в своїй професійній діяльності.

Результати вивчення історичних аспектів показали, що у Великобританії законодавче регулювання облікового питання в загально національному масштабі почалося не так давно – лише в 1981 р., коли Велика Британія почала впроваджувати положення 4-ї Директиви ЄС, тим часом як відлік незалежності можна розпочати ще з 5 століття. Вказаний вище документ містить основні правила фінансового обліку, яких повинні дотримуватись підприємства ЄС, держави-учасниці. Діє також Закон "Про компанії", прийнятий у 1989 р., що ввібрав у себе вимоги 7-ї Директиви ЄС щодо консолідованої фінансової звітності, і 8-ї Директиви ЄС стосовно аудиторської діяльності.

В 1970 р. Інститут Дипломованих бухгалтерів в Англії та Уельсі (ICAEW) сформував Комітет з бухгалтерських стандартів (ASC), одним із завдань якого було узагальнити досвід бухгалтерської практики і вдосконалити правила і методи бухгалтерського обліку. Крім цього, в країні функціонують: Інститут дипломованих бухгалтерів Шотландії, Інститут дипломованих бухгалтерів Ірландії, Привілейована асоціація сертифікованих бухгалтерів, Привілейований інститут управлінських бухгалтерів, Привілейований інститут громадських фінансів і бухгалтерії. Комітетом з бухгалтерських стандартів були прийняті проекти стандартів, які потім були ратифіковані його організаціями.

Для порівняння зазначимо, Україна здобула свою незалежність у 1991 р., а Закон "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" був прийнятий 16 липня 1999 р. Нині в Україні створена та успішно працює професійна організація – Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України (ФПБАУ), що займається розробкою національних П(С)БО, а також проводить навчання. Крім того ця організація забезпечує сертифікацію професіоналів та їх подальшу освіту. Великою заслугою її є розробка і затвердження Кодексу професійної етики ФПБАУ.

Отже, результати проведеного аналізу свідчать, що у Великобританії домінують професійні бухгалтерські організації, тим часом як в Україні аналогічними питаннями займається виключно Методологічна Рада, створена при Міністерстві фінансів України. На нашу думку, у нашій країні доцільно використати позитивний досвід Великобританії в частині залучення професійної громадськості до регулювання бухгалтерського обліку. Це сприятиме підвищенню якості та гнучкості прозорості обліку, узгодженню податкового та бухгалтерського обліку.

Важливе значення у дослідженні проблеми організації обліку і фінансової звітності відіграє аналіз існуючих стандартів бухгалтерського обліку країн. Так, у Великобританії бухгалтери повинні приймати до уваги наступні системи стандартів: SSAP – Положення зі стандартної бухгалтерської практики; FRS – Стандарти фінансової звітності; FRSSE – Стандарти фінансової звітності для малих підприємств; SORP – Практичні рекомендації.

В Україні діють єдині положення (стандарнти) бухгалтерського обліку, які стосуються і ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності. Вони стосуються як великих компаній, так і суб'єктів малого підприємництва. На нашу думку цього недостатньо. Недоліком є існування лише одного стандарту, що регулює практику обліку суб'єктів малого підприємництва (П(С)БО 25). Для порівняння у Великобританії розроблено і прийнято цілу низку стандартів фінансової звітності малих підприємств та тлумачень до них.

Проте існує також відмінність в системах бухгалтерського обліку зазначених країн по Плану рахунків. На наш погляд, дискусійним є питання затвердження на законодавчому рівні цифрового позначення господарських операцій. В Україні використовуються 5 Планів рахунків (табл. 1.)

Цікаво, що у Великобританії не існує подібного до нашого Плану рахунків. При цьому не принциповим є спосіб числового позначення відображення господарських операцій.

Таким чином, на думку автора (хоча вона, можливо, дискусійна) в Україні доцільно використати досвід Великобританії, а саме відмовитися від затвердженого на законодавчому рівні плану рахунків для суб'єктів малого підприємництва. Це дозволить значно спростити організацію їх роботи. Проте для великих компаній, банківських структур, бюджетних установ доцільно використовувати прийняті плани рахунків. Саме по даній позиції Україна виграє і цей досвід можна було б запозичити Великобританії. Такий підхід пояснюється тим, що використання плану рахунків у цих установах і організаціях дасть змогу забезпечити більшу прозорість інформації, що міститься у фінансовій звітності, а також зручність її перевірки.

Таблиця 1. Плани бухгалтерських рахунків та їх нормативне забезпечення в Україні

№	Назва плану рахунків	Нормативний документ	Дата введення в дію
1	План рахунків активів, капіталу, зобов'язань та економічних операцій підприємств та організацій	Наказ Міністерства Фінансів України від 30.11.99.№291	З 2000р. з дати визнання розпорядчим документом директора підприємства
2	План рахунків НБУ	Постанова НБУ від 21.11.97 №388	1.01.98
3	План рахунків комерційних банків України	Постанова НБУ від 21.11.97 №388	1.01.98
4	План рахунків бюджетних установ	Наказ Головного Управління Державного Казначейства України від 10.12.99 №114	1.01.2000
5	План рахунків активів, капіталу, зобов'язань та економічних операцій суб'єктів малого підприємництва	Наказ Міністерства Фінансів України № 186	19.04.2001

Не менш важливе місце у дослідженні відведено аналізу структурної побудови фінансової звітності. У процесі вивчення зазначеного питання встановлено багато спільних позицій у формах звітності Великобританії та України. Так, бухгалтерський Баланс, Звіт про рух грошових коштів і примітки до річної фінансової звітності складають в обох країнах. Тим часом Звіт про фінансові результати надається в Україні, а Звіт про прибутки та збитки – у Великобританії. Вони фактично містять ту ж саму інформацію. Звіт про власний капітал у Великобританії не складають взагалі. В Україні, в свою чергу, не складають звіт директора, щорічний звіт про директорів та акціонерів, на відміну від Великобританії, де це має місце. Стосовно ж аудиторського звіту, то в Україні його готують лише ВАТ, а у Великобританії – всі компанії.

Спрощена фінансова звітність для суб'єктів малого підприємництва також містить певні відмінності. Баланс характерний для обох країн, а ось друга форма відрізняється. В Україні – це Звіт про фінансові результати, а у Великобританії – Звіт про рух грошових коштів.

Характерною відмінністю систем бухгалтерського обліку вищевказаних країн є те, що проміжна фінансова звітність у Великобританії не обов'язкова, а в Україні – навпаки. На нашу думку, у вітчизняній практиці варто використати британський досвід складання проміжної фінансової звітності, поклавши визначення такої необхідності на керівництво підприємства. Цікавим є також визначення звітного періоду. Хоча він і триває 12 місяців в обох країнах, проте в Україні він співпадає з календарним роком, а у Великобританії триває з 6 квітня по 5 квітня наступного календарного року.

За виключенням першого року функціонування, Британський приватний підприємець повинен сплачувати прибутковий податок заздалегідь. Сума, яка повинна бути сплачена, основується на минулорічних прибутках і строках платежів на 31 січня або 31 липня. Якщо прибуток підприємця зменшується, то він може попросити Внутрішній Департамент зі збору податків зменшити цей платіж. В Україні податок на прибуток сплачується в кінці звітного періоду.

Звітність закритого акціонерного товариства (Ltd.) у Великобританії повинна бути подана: протягом 10 місяців від останнього дня звітного періоду; протягом 22 місяців від дня включення (якщо звітний період більше 12 місяців), або протягом 3 місяців від останнього звітного періоду, який є довшим. Звітність відкритого акціонерного товариства (PLC) повинна бути передана: протягом 7 місяців від останньої дати звітного періоду; протягом 19 місяців від дати включення (якщо звітний період більше 12 місяців), або 3 місяців від останнього звітного періоду, який є довшим.

Компанії повинні "самостійно оцінити" свій корпораційний податок, що є аналогом нашого податку на прибуток, і подати податкову декларацію. Більшість компаній повинні подавати свою податкову декларацію і платити свій корпораційний податок не пізніше, ніж через 9 місяців після закінчення звітного періоду. Великі компанії (з прибутком до оподаткування більше 1,5 млн фунтів стерлінгів) сплачують корпораційний податок щоквартально.

Відмінність в строках подання Декларації з податку на додану вартість полягає в тому, що в Україні підприємства всіх форм власності повинні її подавати щомісячно. У Великобританії щомісячно декларацію подають лише компанії, які сплачують більше ПДВ, ніж отримують для регулярного повернення передоплати від HMCE. Характерно, що компанії малого бізнесу подають відповідну декларацію щорічно, на відміну від аналогічних компаній України; суб'єкти всіх інших видів діяльності – щоквартально.

Певний науковий і практичний інтерес становить те, що приватний підприємець у Великобританії реєструється як платник прибуткового податку у Внутрішньому Департаменті по збору податків і , якщо необхідно, – в управлінні при її Королівській Величності, яке відповідає за збір податків та імпорт товарів і акцизу (HMCE). При цьому приватний підприємець не зобов'язаний вести формальну систему звітності чи подавати будь-які фінансові звіти. Однак закон вимагає ведення точного обліку відображення всіх доходів і витрати діяльності, оскільки підприємець повинен заповнювати податкову декларацію про доходи щорічно.

Компанії повинні звітувати перед: Реєстратором компаній (бюро, що реєструє компанії); внутрішнім департаментом зі збору податків; управлінням при її Королівський Величності, що відповідає за збір податків на імпорт товарів та акцизу (HMCE).

В Україні фінансова звітність підприємства надається до: вищестоящих органів підприємства; трудових колективів на їх вимогу; засновників у відповідності з документами об'єднаних підприємств; іншим органам та користувачам згідно із законодавством.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що британська школа бухгалтерського обліку, потім названа англосаксонська, стала родоначальницею бухгалтерської системи. Саме вона взята за основу при розробці Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (IAS) (в Україні ці стандарти, як правило, скорочено називають МСБО, а в Росії – МСФО). Штаб-квартира Ради з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку розташована в столиці Британії.

Таким чином, при здійсненні в Україні радикальної реформи бухгалтерського обліку у відповідності до міжнародних стандартів, принципові відмінності між українською та британською системами обліку, практично, усунені. Завдяки цьому, концепція бухгалтерського обліку в Україні повністю узгоджена з GAAP Великобританії.

Тим часом використання запропонованих автором цих та інших заходів дозволить забезпечити прозоре ведення бухгалтерського обліку в Україні або значне його спрощення, насамперед в сфері малого бізнесу.

Блейк Дж., Амат О. Европейский учёт. – М.:-1997. – 241 с. 2. Бутинець Ф.Ф. Облік в зарубіжних країнах. – Житомир: 2003. – 425с. 3. Го-

лов С.Ф., Костюченко В.М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі. Практичний посібник.-К.: Лібра, 2001.-840с. 4. Vlad Petrov What are English companies like? Forms of business in the United Kingdom advantages and disadvantages // All about accounting October 15, – № 1 (001) 2001. – p.26. 5. Mykola Mykhnovsky The accounting system of Great Britain and Northern Ireland: it's general regulatjry schem in relation to ukrainian accounting // All about accounting November 14, – №2 (002) 2001. – p. 18

Надійшла до редколегії

О.Ю. Мірошниченко, асп.

ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ ЙОГО ЗМІН В КРАЇНАХ СНД

Розглянуто особливості розрахунку індексу людського розвитку. Здійснено оцінку тенденцій його змін в країнах СНД.

Maine aspects of Human Development Index computing are considered. Tendencies of its changes in Commonwealth of Independent States are estimated.

Постановка проблеми. Дослідження питань аналізу та порівняльної оцінки життєвого рівня населення різних країн та регіонів набувають все більшого значення. Оцінити рівень життя на міжрегіональному рівні не можливо без використання інтегрованого показника, який дозволяв би здійснити порівняльний аналіз на оцінку тенденцій щодо змін життєвого рівня різних країн. На сьогодні таким показником є індекс людського розвитку, який може використовуватись як засіб спостереження за соціально-економічним розвитком окремих регіонів, країн та світу в цілому.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових публікацій з даної проблематики свідчить про те, що питання аналізу динаміки індексу людського розвитку та оцінки тенденцій його змін саме в країнах СНД не достатньо розкриті, тому є актуальними, мають практичну цінність та потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Розглянути методологічні аспекти розрахунку індексу людського розвитку та його складових. Здійснити порівняльний аналіз та оцінку тенденцій змін індексу людського розвитку в країнах СНД.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Серед показників, що відображають рівень соціально-економічного розвитку різних країн, особливе місце належить показнику, який комплексно характеризує стан економічних та соціальних умов, що склалися в тій чи іншій країні, і має назву індекс людського розвитку (Human Development Index). Цей показник було розроблено експертами Програми розвитку ООН (ПРООН) для оцінки ступеня оптимальності розвитку суспільства. Індекс людського розвитку відображає рівень досягнення країн в галузі людського потенціалу, а саме: можливості тривалого та здорового життя, отримання освіти та удосконалення знань, а також достатнього рівня доходів для забезпечення достойного рівня життя.

Індекс людського розвитку визначається як середня арифметична проста з трьох показників: індексу очікуваної тривалості життя при народженні, індексу рівня освіти населення, індексу ВВП у розрахунку на одну особу, обчисленого на основі паритету купівельної спроможності (ПКС) валют різних країн. ПКС враховує кількість одиниць національної валюти, що необхідна для купівлі аналогічного за складом стандартного набору товарів та послуг на 1 дол. США в США. Використання ПКС дозволяє враховувати різну купівельну спроможність доходів в різних країнах.

Індекс людського розвитку обчислюється за такою формулою [2]:

$$I_{л.р.} = \frac{1}{3}(I_{т.ж.} + I_{р.о.} + I_{ввп}) \quad (1)$$

де $I_{л.р.}$ – індекс людського розвитку;

$I_{т.ж.}$ – індекс очікуваної тривалості життя при народженні;

$I_{р.о.}$ – індекс рівня освіти населення;

$I_{ввп}$ – індекс ВВП у розрахунку на одну особу.

Індекс рівня освіти розраховується на основі двох показників: індексу грамотності дорослого населення (дві третини) та індексу сукупної частки учнів у системі початкової, середньої та вищої освіти (одна третина), за такою формулою:

$$I_{р.о.} = \frac{2}{3} I_{г.н.} + \frac{1}{3} I_{с.ч.} \quad (2)$$

де $I_{р.о.}$ – індекс рівня освіти населення;

$I_{г.н.}$ – індекс грамотності дорослого населення;

$I_{с.ч.}$ – індекс сукупної частки учнів у системі початкової, середньої та вищої освіти.

Для розрахунку показників, що входять до складу індексу людського розвитку, за винятком індексу ВВП, використовується така формула [2]:

$$I_i = \frac{X_i - X_{min}}{X_{max} - X_{min}} \quad (3)$$

де X_i – фактичне значення показника;

X_{max} та X_{min} – відповідно максимальне та мінімальне значення цього показника.

Індекс ВВП обчислюється з урахуванням скоригованого ВВП у розрахунку на одну особу (ПКС в дол. США) за такою формулою [3]:

$$I_{ввп} = \frac{\log ВВП - \log ВВП_{min}}{\log ВВП_{max} - \log ВВП_{min}} \quad (4)$$

В міжнародній практиці встановлені наступні фіксовані мінімальні та максимальні значення показників (табл. 1).

Таблиця 1. Межі нормування показників для розрахунку індексу людського розвитку [5]

№ з/п	Показники	Мінімальне значення	Максимальне значення
1	Очікувана тривалість життя при народженні, роки	25	85
2	Рівень грамотності дорослого населення, %	0	100
3	Сукупна частка учнів, які навчаються в початкових, середніх і вищих навчальних закладах у віці від 6 до 24 років, %	0	100
4	ВВП у розрахунку на одну особу, ПКС у доларах США	100	40 000

Індекс людського розвитку може набувати значення від 0 до 1, в залежності від цього у світовій практиці використовують таку класифікацію країн за рівнем людського розвитку [1] (табл. 2).

© О.Ю. Мірошниченко, 2005

Таблиця 2. **Класифікація країн за рівнем людського розвитку**

№ з/п	Назва групи країн	Значення індексу людського розвитку
1	Країни з високим рівнем людського розвитку	0,800 і вище
2	Країни з середнім рівнем людського розвитку	0,500 – 0,799
3	Країни з низьким рівнем людського розвитку	0,499 і нижче

В доповіді ООН про розвиток людини за 2004 р., наведені індекси людського розвитку 177 країн світу, розраховані на основі національних статистичних даних за 2002 р. Перше місце за рівнем людського розвитку займає Норвегія, останнє 177 місце належить Сьєра Леоне.

Дані по країнах СНГ вперше були включені в Доповідь у 1993 році. За класифікацією ПРООН країни СНД віднесено до групи країн із середнім рівнем людського розвитку, ці країни займають позиції в межах від 57 до 116 місця у світовому рейтингу країн. Значення індексу людського розвитку, його компонентів та рейтинг країн СНД за рівнем даного індексу наведено в табл. 3.

Таблиця 3. **Рівень людського розвитку країн СНД у 2002 р.**

№ з/п	Країни СНД	Рівень людського розвитку (РЛР)					
		Індекс людського розвитку	Індекс очікуваної тривалості життя	Індекс рівня освіти	Індекс ВВП	Рейтинг у світі	Рейтинг серед країн з середнім РЛР
1	Росія	0,795	0,69	0,95	0,74	57	2
2	Білорусія	0,790	0,75	0,95	0,67	62	7
3	Україна	0,777	0,74	0,94	0,65	70	15
4	Казахстан	0,766	0,69	0,93	0,68	78	23
5	Вірменія	0,754	0,79	0,90	0,57	82	27
6	Туркменістан	0,752	0,70	0,93	0,63	86	31
7	Азербайджан	0,746	0,78	0,88	0,58	91	36
8	Грузія	0,739	0,81	0,89	0,52	97	42
9	Узбекистан	0,709	0,74	0,91	0,47	107	49
10	Киргизія	0,701	0,72	0,92	0,46	110	52
11	Молдова	0,681	0,73	0,87	0,45	113	55
12	Таджикистан	0,671	0,73	0,90	0,38	116	58

Першу позицію за рівнем людського розвитку серед країн СНД займає Росія – 57 місце в світовому рейтингу країн та 2 місце серед країн своєї групи, другу – Білорусія (відповідно 62 і 7 місця), третю – Україна (відповідно 70 і 15 місця), останні три – Киргизія (відповідно 110 і 52 місця), Молдова (відповідно 113 і 55 місця),Таджикистан (відповідно 166 і 58 місця). Такий рівень показників останніх трьох країн перш за все обумовлений низьким значенням індексу ВВП у розрахунку на одну особу, хоча за індексом очікуваної тривалості життя зазначені країни перевищують Росію. Загалом серед країн СНД найнижча очікувана тривалість життя при народженні в Казахстані, а найвища в Грузії. Україна займає п'яту позицію серед 12-ти країн СНД за рівнем очікуваної тривалості життя при народженні у 2002 р., яка становить 69,5 років.

Як показав аналіз динаміки індексу людського розвитку країн СНД за 1990-2002 рр. в першій половині 90-х років спостерігалося суттєве зниження даного показника в усіх зазначених країнах (рис. 1). Так, в Україні за період з 1990-1995 рр. індекс людського розвитку зменшився приблизно на 21% [4]. Насамперед, це можна пояснити спадом виробництва і скороченням ВВП, пов'язаним з трансформаційним переходом до ринкової економіки. І не зважаючи на деяке підвищення значення індексу людського розвитку в більшості країн СНД у 1995-2002 рр., позиції, що займали зазначені країни у 1990 р., ще не досягнуто: так, наприклад, Україна опустилася з 45-ї у 1990 р. на 70-ту позицію у 2002 р., Росія відповідно з 30-ї на 57-му серед 177 країн світу за шкалою індексу людського розвитку.

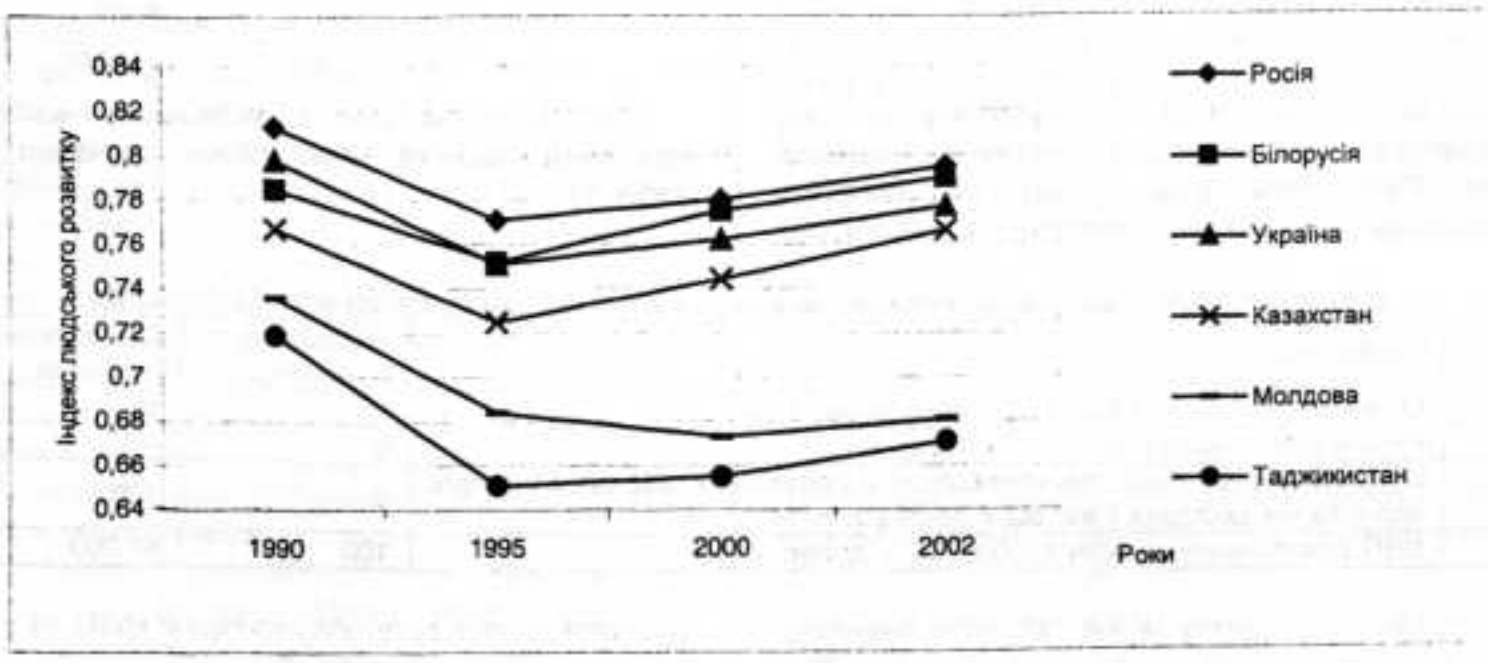

Рис. 1. Динаміка індексу людського розвитку групи країн СНД за 1990-2002 рр.

Суттєвий спад в економіці та зниження тривалості життя є головними факторами, що спричинили різке падіння індексу людського розвитку протягом останніх 12 років в країнах СНД. Позитивним є те, що починаючи з 1995 р. спостерігається тенденція до покращення, насамперед за рахунок позитивних зрушень в динаміці ВВП, значення індексу людського розвитку протягом 1995-2002 рр. постійно зростає (рис. 1).

Таким чином, виходячи з викладеного можна зробити такі висновки:

♦ індекс людського розвитку – це комплексний показник, що визначає середній рівень досягнень країни в галузі довголіття, освіти, доходів; компоненти індексу відображають основні соціально-економічні процеси, що відбуваються у суспільстві;

♦ аналіз динаміки індексу людського розвитку в країнах СНД свідчить про здійснення позитивних зрушень починаючи з 1995 р., на відміну від 1990-1995 рр., коли значення даного індексу різко знизилося у зв'язку з розпадом Радянського Союзу та суттєвими економічними перетвореннями;

♦ починаючи з другої половини 90-х років соціально-економічна ситуація в країнах СНД поступово поліпшується, насамперед за рахунок позитивних тенденцій в динаміці ВВП, але рівня індексу людського розвитку, що існував у 1990 р., ще не досягнуто.

1. Єріна А.М., Мазуренко О.К., Пальян З.О. Економічна статистика: Практикум. – К.: ТОВ "УВПК "ЕксОб", 2002. – 232 с. 2. Удотова Л.Ф. Соціальна статистика: Підручник. – К.: КНЕУ, 2002. – 376 с. 3. ПРООН. Національний звіт з людського розвитку – 2001: Сила суспільної взаємодії. К, 2002. – 114 с. 4. ПРООН. Національний звіт з людського розвитку – 2003: Сила децентралізації. К, 2004. – 136 с. 5. UNDP. Human Development Report 2004. New York: Oxford University Press, 2004.

Надійшла до редколегії

О.В. Левченков, асп.

ВРАХУВАННЯ РИЗИКУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ВИБІРКИ

Належне використання вибіркових процедур забезпечує економію часу аудитора із збереженням належної якості аудиту. Проте, це налагає певні особливості, які необхідно враховувати. В цій статті розглядаються особливості оцінки аудиторського ризику, що зазнає певних модифікацій, коли аудитор планує застосовувати вибіркове дослідження під час аудиту.

The proper use sampling procedures provides the economy of auditor's time with saving of the proper quality of audit/ However, it requires certain features which are necessary to be taken into account. The features of estimation of audit risk are researched in this article that tests certain modifications, when an auditor plans to apply sampling research during an audit.

Аудитор повинен використовувати своє професійне судження для оцінки аудиторського ризику і для розробки аудиторських процедур, щоб забезпечити зменшення цього ризику до допустимо низького рівня.

При цьому, під аудиторським ризиком слід розуміти ризик того, що аудитор висловить невідповідну аудиторську думку, якщо фінансові звіти містять суттєво викривлену інформацію. Аудиторський ризик (АР) поділяється на три основні різновиди:

властивий ризик (IR) – ризик викривлення залишку на рахунку (або класу операцій), який може бути суттєвим, окремо або разом з викривленням залишків на інших рахунках (або класів операцій), якщо припустити відсутність відповідних заходів внутрішнього контролю;

ризик контролю (CR) – ризик того, що викривленню залишку на рахунку (або класу операцій), які могли б виникнути і які могли б бути суттєвими, окремо або разом із викривленням залишків на інших рахунках (або класів операцій), не можна буде своєчасно запобігти (або виявити та виправити його) за допомог систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю;

ризик невиявлення (DR) – це ризик того, що аудиторські процедури по суті не виявлять викривлення залишку на рахунку (або класу операцій), які можуть бути суттєвими, окремо або разом з викривленнями залишків на інших рахунках (або класів операцій) [4, 375].

Між компонентами аудиторського ризику існую такий зв'язок:

$$DAR = IR * CR * DR$$

Застосовуючи до тестів контролю та процедур по суті аудиторську вибірку, аудитор додатково зіткається з ризиком, що виникає виключно внаслідок застосування вибіркових процедур, який також необхідно враховувати під час проведення аудиторської перевірки з метою висловлення обгрунтованої думки стосовно статей фінансової звітності. Вказані вище компонети аудиторського ризику та питання аудиторської вибірки досить детально досліджені в наукових публікаціях [2; 3; 5] окремо, але, на наш погляд, слід ретельніше визначити вплив вибіркових досліджень на оцінку компонентів аудиторського ризику та їх взаємозв'язок. Для належного урахування та планування ризику, пов'язаного з вибіркою, необхідно чітко встановити його природу та місце в загальній моделі аудиторського ризику, що наведено вище.

Метою цієї статті є визначення ризику, пов'язаного з вибіркою, та його місця в загальній моделі аудиторського ризику, застосовуючи системний підхід. При цьому під вибіркою в даній статті слід розуміти лише аудиторську вибірку, оскільки застосування інших вибіркових процедур, передбачених МСА 530 "Аудиторська вибірка та інші процедури вибіркової перевірки", обумовлює ризик, не пов'язаний з вибіркою.

Ризик, пов'язаний з вибіркою, виникає внаслідок імовірності того, що висновок аудитора, зроблений на основі вибірки, відрізнятиметься від висновку, який можна було б зробити, якби всі аудиторські процедури застосовувалися до всієї генеральної сукупності. Розрізняють два типи ризику, пов'язаного з вибіркою:

а) ризик того, що аудитор при використанні тестів контролю, прийде до висновку, що ризик контролю менший, ніж він справді є, або при застосуванні перевірки по суті – до висновку, що суттєвої помилки немає, коли фактично вона є. Цей вид ризику впливає на ефективність аудиторської перевірки та ймовірніше призведе до неприйнятної аудиторської думки;

б) ризик того, що аудитор у випадку тестів контролю прийде до висновку, що ризик контролю більший, ніж він справді є, або у випадку перевірки по суті – до висновку, що суттєва помилка є, коли фактично її немає. Цей вид ризику впливає на ефективність аудиторської перевірки, оскільки він, як правило, призводить до додаткової роботи зі встановлення того, що початкові висновки були неправильними [4, 447].

Інакше кажучи, перший тип ризику, пов'язаного з вибіркою, – це ризик надмірної довіри – для тестів контролю або помилкового підтвердження – для процедур

© О.В. Левченков, 2005

по суті, а другий – ризик недостатньої довіри або неправомірної відмови [1, 73].

Розглянемо докладніше вплив ризику, пов'язаного з вибіркою, на компоненти аудиторського ризику.

Рівень властивого ризику визначається аудитором суб'єктивно на основі дослідження внутрішніх та зовнішніх факторів. Тому факт вибірковості аудиторської перевірки не впливає на процес оцінювання властивого ризику і не буде розглядатися в цій статті.

Аудитор виконує тести контролю з метою оцінки надійності системи внутрішнього контролю і визначення рівня ризику контролю. Застосовуючи до тестів контролю вибіркові процедури (атрибутивну вибірку), аудитор висловлює думку стосовно цього компонента аудиторського ризику на основі дослідження менш ніж 100% облікових записів (елементів вибірки), що має відповідний вплив на результати такої оцінки.

Тести контролю повинні допомогти аудитору відповісти на питання, чи існує на підприємстві система внутрішнього контролю, і, якщо так, – наскільки вона ефективна.

Ймовірно, що застосування атрибутивної вибірки не збільшує на прямую оцінений рівень ризику контролю, а впливає на нього дещо інакше. При цьому ступінь такого впливу буде залежати від того, яка доля тестів контролю виконується з використанням атрибутивної вибірки. Очевидно, що тести контролю охоплюють надзвичайно широке коло процедур, які передбачають відбір елементів предмета дослідження як шляхом аудиторської вибірки, так й інших процедур вибіркової перевірки. Суцільна перевірка в даному контексті недоцільна, оскільки немає сенсу перевіряти 100%, наприклад, рахунків-фактур з метою формування думки аудитора стосовно їх відповідності встановленій формі та наявності належних реквізитів, що підтверджують санкціонування кожної операції.

Як відзначено вище, для тестів контролю використовуються атрибутивна вибірка та відбір конкретних елементів на підставі професійного судження аудитора. При цьому ризик, пов'язаний з вибіркою, виникає лише в першому випадку. Проте, оскільки суцільна перевірка в даному випадку не застосовується, розділити ризик на пов'язаний та непов'язаний з вибіркою можна лише суто теоретично. Це обумовлено тим, що виконуючи тести контролю, через відсутність відповідної об'єктивної оцінки рівня ризику контролю практично її точність в набагато більшій мірі буде залежати від суб'єктивних чинників: професійного досвіду та кваліфікації аудитора. Більше того, часто дуже важко коректно розділити властивий ризик та ризик контролю, що змушує аудитора оцінювати рівні цих ризиків за сукупністю. А отже за таких умов, ми вважаємо за доцільне, оцінюючи рівень ризику контролю, приділяти увагу впливу ризику, пов'язаного з вибіркою. Зокрема, доцільно враховувати в складі ризику контролю можливий рівень ризику надмірної або недостатньої довіри.

Аудитор повинен планувати аудиторські процедури таким чином, щоб знизити аудиторський ризик до прийнятно низького рівня. Крім того, однією з базових умов застосування вибіркових процедур під час аудиту є збереження належної якості аудиту. Тобто перевищення прийнятного рівня аудиторського ризику не може виправдовуватися економією часу за рахунок вибіркових перевірок.

Ризик не виявлення змінюється прямо пропорційно аудиторському ризику та обернено пропорційно властивому ризику і ризику контролю.

Ризик не виявлення складається з таких компонентів: ризик неефективності аналітичних процедур – імовірність того, що аналітичні процедури не зможуть виявити суттєвих помилок, і ризик неефективності детальних тестів – ймовірність того, що детальні тести не зможуть виявити суттєвих помилок.

В контексті попереднього абзацу загальна модель аудиторського ризику може бути перетворена наступним чином:

$$DAR = IR * CR * AP * TD,$$

де AP – ризик неефективності аналітичних процедур;

TD – ризик неефективності детальних тестів;

$$AP * TD = DR.$$

Таким чином, з вибіркою пов'язаний ризик неефективності детальних тестів, якщо проводячи процедури по суті, аудитор застосовує вибіркове дослідження.

Оцінюючи властивий ризик та ризик контролю, аудитор визначає прийнятний рівень ризику не виявлення. Тобто, виходячи з означених оцінок, аудитор встановлює необхідний обсяг процедур по суті, що повинні бути проведені для збереження загального аудиторського ризику на прийнятному рівні. Чим нижчий ризик не виявлення треба забезпечити, тим більше аудиторських процедур по суті треба виконати.

Плануючи процедури по суті, аудитор виходить із розрахункового рівня ризику не виявлення. Застосовуючи при цьому аудиторську вибірку, аудитор повинен враховувати, що рівень ризику не виявлення може дещо відрізнятися від очікуваного через використання вибіркових процедур.

На практиці це виглядає таким чином: якщо визначений аудитором на стадії планування рівень ризику не виявлення становив 0,25, то аудиторські процедури плануються виходячи з цих даних. Необхідний обсяг аудиторських процедур, що були б здатні забезпечити встановлений рівень ризику визначається аудитором на підставі професійного судження. Завдяки використанню вибіркових процедур фактичний рівень ризику не виявлення може відрізнятися від встановленої оцінки.

Так, внаслідок застосування аудиторської вибірки до процедур по суті аудитор ризикує зробити неприйнятний висновок, стосовно того, що досліджувана генеральна сукупність не містить суттєвих викривлень, або, що розмір викривлень, навіть якщо він суттєвий, менше, ніж є насправді. В даному випадку аудитор має справу з ризиком помилкового підтвердження, який завжди присутній при вибірковому дослідженні. Очевидно, що ризик помилкового підтвердження збільшить ризик неефективності детальних тестів та, зрештою, ризик не виявлення і може призвести до висловлення аудитором неприйнятної думки стосовно фінансової звітності.

Таким чином, ризик того, що аудитор, застосовуючи відповідні процедури, не виявить суттєвих викривлень завдяки використанню аудиторської вибірки збільшується. Це зумовлює необхідність, плануючи процедури по суті, враховувати можливий вплив ризику помилкового підтвердження на рівень ризику не виявлення з метою запобігання перевищення його прийнятного рівня та, зрештою, прийнятного рівня загального аудиторського ризику.

Додатково слід відзначити, що аудиторська вибірка передбачає певний рівень надійності, тобто ефективності виконання контрольних процедур, що визначається відносно аналогічних процедур, застосованих до всієї генеральної сукупності. Але, оскільки абсолютний рівень надійності в аудиті недосяжний, внаслідок чого навіть суцільна перевірка через певні обмеження не надасть 100% гарантії, рівень надійності вибірки, наприклад, 95% є суто теоретичним і зовсім не означає, що реальна ймовірність помилки аудитора лише 5%.

Отже, з метою утримання ризику не виявлення на прийнятному рівні аудитор, плануючи застосовувати вибірку до процедур по суті, повинен урахувати певний запас цього ризику, щоб компенсувати можливий ризик

помилкового підтвердження, наприклад, шляхом збільшення обсягу вибірки або застосування інших аудиторських процедур. Враховуючи зазначене вище, цей запас визначається на підставі професійного судження аудитора, виходячи з передбачуваного масштабу використання вибіркових процедур, прийнятного ризику не виявлення, характеру аудиторських процедур та інших чинників, що можуть бути розцінені як суттєві. Так, оцінюючи результати вибірки, якщо загальна сума прогнозованої похибки (верхньої межі відхилень) та аномальних похибок має рівень менше допустимого, але наближається до цієї величини, аудитор розглядає переконливість результатів вибірки в контексті інших аудиторських процедур і може вважати доцільним одержати додаткові аудиторські докази, що пов'язано з ризиком помилкового підтвердження.

Таким чином, коли найкраща оцінка похибки близька до допустимої похибки, аудитор визнає ризик того, що інша вибірка могла б призвести до іншої найкращої оцінки, що могла б перевищити рівень суттєвої похибки. Розгляд результатів інших аудиторських процедур дає аудиторові змогу оцінити цей ризик.

З цього, до речі, можна також зробити висновок, що аудитору слід відмовитись від застосування вибірки якщо він оцінив рівень властивого ризику та ризику контролю як незадовільний, оскільки в такому випадку через необхідність забезпечення низького прийнятного рівня ризику не виявлення необхідний запас надійності не буде забезпечений.

Що стосується ризику неправомірної відмови, то він звичайно призводить до зменшення ефективності аудиторської перевірки через виконання додаткової роботи зі встановлення того, що початкові висновки були неправильними, та не може розглядатися як такий, що збільшує чи зменшує ймовірність н виявлення суттєвих викривлень. В усякому разі Міжнародні стандарти аудиту ризик висловлення неприйнятної думки на основі аудиторської вибірки пов'язують саме з ризиком помилкового підтвердження (у випадку тестів контролю – ризиком надмірної довіри).

Також очевидно, що компоненти аудиторського ризику, в тому числі ризик пов'язаний з вибіркою, слід оцінювати на рівні окремих компонентів фінансових звітів: залишків на рахунках та класів операцій.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що застосування вибіркових процедур під час аудиторської перевірки може забезпечити прийнятний рівень аудиторського ризику в поєднанні з розумними витратами часу лише завдяки високому професійному рівню фахівця, що планує та проводить аудит, а також якщо рівні властивого ризику та ризику контролю оцінюються як задовільні. Основна проблема врахування ризиків, пов'язаних з вибіркою, полягає в тому, що вони лежать в дещо іншій площині, ніж три основних компонента аудиторського ризику: властивий ризик, ризик контролю та ризик не виявлення; та не мають з ними більш-менш чіткого функціонального зв'язку, що призводить до необхідності спиратися насамперед на професійне судження та досвід аудитора. Проте з метою планування аудиторських процедур вихідну модель аудиторського ризику вважаємо за доцільне наступним чином перетворити:

$$DAR = IR * CR(HB) * ST * AP * TD(HB) * EC,$$

де CR(HB) – ризик контролю, не пов'язаний з вибіркою;

TD(HB) – ризик неефективності детальних тестів, не пов'язаний з вибіркою;

ST – ризик надмірної довіри;

EC – ризик помилкового підтвердження.

Аудит: теорія і практика: Навчальний посібник / Завгородній А.Г., Корягін М.В., Єлісєєв А.В., Полякова Л.М., Блотнер В.Г., Бобрович О.Б., Будзан Н.В., Литвиненко Н.О., Озеран А.В., Озеран В.О., Савка Н.М., Соловій М.М., Тимофєєва Л.Я., Чернова Н.Й. – 2-е видання, перероблене та доповнене. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2004. – 456 с. – С. 47 – 56, 70 – 76. 2. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 402 с. – С. 168 – 194. 3. Дорош Н.І. Використання методів атрибутивної вибірки в аудиті // Фінанси України. – 2004. – № 8. – С. 132 – 143. 4. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненності, та етики: Видання 2004 року./Пер. з англ. мови О.В.Селезньов, О.Л.Ольховікова, О.В.Гик, Т.Ц.Шарашидзе, Л.Й.Юрківська, С.О.Куліков. – К.: ТОВ "ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2004. – 1028 с. 5. Петрик Е. Аудиторская выборка // Бухгалтерский учет и аудит. – 2004. – № 9. – С. 54 – 58.

Надійшла до редколегії

Р.М. Приходько, асп.

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ БАНКІВ УКРАЇНИ

Розглянуто основні проблеми становлення та організації внутрішнього аудиту банків України. Запропоновано основні напрямки адаптації вітчизняної системи внутрішнього контролю банківської системи України згідно основних вимог міжнародних стандартів аудиту.

The main issues of development and organization of the internal audit in the Ukraine are considered. The main directions for the domestic internal control of the banking system the Ukraine adaptation with the main requirements of international auditing standards are proposed.

Дослідження теоретизації концептуальних особливостей організації та функціонування внутрішнього аудиту банку свідчить, що вітчизняні фахівці приділяють цій проблемі недостатньо уваги, зосереджуючись на зовнішньому аудиті як на найбільш розробленій теорії. Відсутність чіткої концепції внутрішнього аудиту банку як основи розв'язання актуальних питань методологічного характеру і проблем функціонування цієї системи знижує процедуру трансформації внутрішнього аудиту в системно орієнтований, з акцентом на механізми вияву та попередження ризику. В кінцевому підсумку це унеможливлює підвищення ефективності внутрішнього аудиту банку.

Насамперед це зумовлює потребу побудови концепції вітчизняного внутрішнього аудиту і вирішення на її базі основних аудиторських проблем. Потрібно враховувати як західний досвід, так і українську специфіку, обумовлену з одного боку, особливостями національного розвитку (значне поширення різного роду фінансових порушень, специфіка діяльності підприємств, банків корпорацій, прагнення до створення великих фінансових груп, специфіка політичних завдань), а з другого боку – особливості довгострокового характеру (економічне районування країни).

Вітчизняна практика внутрішнього аудиту в банках відображує в філософію внутрішньогосподарської ревізії. До 1987 р. Банківська діяльність вважалася сферою з низьким рівнем ризику, внутрішній контроль у банках здійснювався внутрішніми ревізійними службами. Втім в умовах інтеграції банків у міжнародній фінансовий ринок функціонування таких служб стало неефективним через відсутність відповідного аналітичного інструментарію. Фактично в більшості банків України ревізійні служби були трансформовані в служби внутрішнього аудиту. Це

© Р.М. Приходько, 2005

призвело до зниження рівня ефективності управління банками, оскільки перейменовані служби виконують ті самі контрольно-ревізійні функції, спрямовані на виявлення, локалізацію й оцінку недоліків з метою ліквідації їх наслідків і профілактики, покарання винних. У класичній уяві ревізія є формою бухгалтерського й адміністративного контролю, засобом досягнення цілей контрольного процесу банку, але ніяк не елементом системи контролю банку. Вона розглядає статику, досліджує результати дії і аналізує факти з погляду їх доцільності та законності. Тому ліквідувати ревізійну службу в банку на цьому етапі розвитку банківської системи в Україні недоцільно, тим більше недоцільним є її переорієнтація на внутрішній аудит. Нині це потрібно для великих комерційних банків України зі значними обсягами і розгалуженою банківською мережею, такого як АППБ "Аваль".

Оцінюючи невідповідність законодавчого регулювання діяльності внутрішнього аудиту, підкреслимо, що в Законі України "Про банки й банківську діяльність" служба внутрішнього аудиту тлумачиться як орган оперативного контролю ради директорів банку, що має виконувати функції нагляду і контролю за діяльністю банку (глава 7, ст. 45).

Аналіз суджень щодо внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту дає змогу дійти висновку про те, що концептуальні основи внутрішнього аудиту банку відображають безперервність управлінського процесу, необхідність якого обґрунтована у 1914 р. великим теоретиком і практиком менеджменту Анрі Файолем (1841-1925). Відповідно до його теорії безперервність управлінського процесу характеризується взаємозалежними функціями, до яких належать: планування, організація, керівництво, координація, та контроль.

Отже, внутрішній аудит є похідною функції контролю і визначається як підсистема з основними цілями, функціями і методикою, що перебуває у взаємовідношенні з іншими функціями управління і кооперується з ними. Базельський комітет зазначає, що система ефективних механізмів внутрішнього контролю – важливий компонент управління банком і основою існування надійних банківських установ. Сама по собі наявність системи внутрішнього контролю не є гарантією захисту від ризиків. Система повинна постійно оцінюватися й удосконалюватися, що адекватно відповідає характеру операцій, які здійснюються. І лише з метою незалежної оцінки системи внутрішнього контролю банку і його внутрішніх процедур щодо оцінки капіталу рекомендується створення служби внутрішнього аудиту

Логіка міркувань дає змогу дійти висновку, що визначення внутрішнього аудиту в банку може бути сформульоване так:

Внутрішній аудит банку – це незалежна об'єктивна діяльність у вигляді перевірок і управлінського консультування, спрямована на підвищення й удосконалення діяльності банку привнесенням систематизованого підходу до оцінки та поліпшення ефективності процесів управління ризиками, системою внутрішнього контролю і його організації.

Визначивши основні напрями внутрішнього аудиту банку, можемо зробити висновок, що внутрішній аудит – це елемент системи внутрішнього контролю банку. Основною метою внутрішнього аудиту є оцінка системи внутрішнього контролю; основною функцією – забезпечення прогнозування ризиків банківської діяльності в межах встановлених обмежень; основним принципом – принцип незалежності. Можна констатувати, що внутрішньобанківський аудит з позиції розв'язання основних завдань має бути стратегічно цілеспрямованим, орієнтованим на результати, відповідати статусу банку, бути своєчасним, гнучким, простим і економічним. Існуючий стан ефективність і перспективи подальшого розвитку системи внутрішнього аудиту банку обумовлюються насамперед якісними характеристиками суб'єктів аудиторської діяльності.

Система внутрішнього аудиту банку виконує саме ту функцію, яка має захищати фінансові інтереси власників банку. Тому рівень економіко-правового захисту цих інтересів необхідно вважати однією з найбільш значних характеристик ефективності внутрішнього аудиту банку. Оскільки основна мета внутрішнього аудиту банку – це незалежна оцінка й удосконалення системи внутрішнього контролю банку, насамперед має бути чітко розроблена концепція системи внутрішнього контролю банку, що включала б затверджений процес управління банком за допомогою внутрішніх процедур так, щоб уся система управління банком виконувала захисну функцію з мінімізації зовнішніх і внутрішніх ризиків та забезпечувала порядок проведення банківських операцій і угод, що сприятиме досягненню окреслених орієнтирів і цілей при додержанні вимог законодавства.

У банківській системі розвиток внутрішнього аудиту почався зі створення відділів внутрішнього аудиту в комерційного банку згідно з Положенням про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затвердженого Постановою Правління НБУ від 20.03.1998 р. № 114.

На базі міжнародних стандартів внутрішнього аудиту НБУ розроблено і впроваджено національні стандарти внутрішнього аудиту в банках, що знайшла відображення в методичних вказівках щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України, затверджених Постановою Правління НБУ №358 від 20.07.1998 р.[3]

Затверджено шість стандартів внутрішнього аудиту:

Стандарт 1 "Керівництво службою внутрішнього аудиту";

Стандарт 2 "Незалежність";

Стандарт 3 "Професійна компетентність";

Стандарт 4 "Обсяг роботи";

Стандарт 5 "Планування і виконання аудиторської перевірки";

Стандарт 6 "Складання аудиторського висновку".

На основі національних стандартів кожний комерційний банк може розробляти власні внутрішні стандарти аудиту.

Згідно Положення "Про порядок подання до НБУ аудиторського звіту та висновку за результатами перевірки річної фінансової звітності банку", затвердженим Постановою Правління НБУ від 28.01.2002 р. № 38, аудиторський звіт та висновок за результатами проведення аудиту подається банком щорічно до НБУ та до його територіального управління за місцезнаходженням банку не пізніше ніж до 30 квітня року, наступного за звітним. [4]

В аудиторському звіті "Звіт про проведення аудиту" за результатами проведення аудиту банку на підставі застосованих аудитором норм стандартів аудиту мають зазначатися висновки аудитора про:

- баланс банку;
- рахунки доходів та витрат;
- рух капіталу;
- активи та пасиви;
- достатність резервів та капіталу банку;
- адекватність бухгалтерського обліку, процедур внутрішнього аудиту та заходів контролю банку;
- те, чи відображає наданий банком фінансовий звіт дійсний фінансовий стан банку;
- рекомендації та пропозиції аудитора щодо усунення і недопущення надалі порушень, помилок та недоліків.

В постанові Правління НБУ "Про заходи щодо подальшого розвитку" №53 від 09.02.1999 р. підкреслена необхідність надання в аудиторському висновку своєчасної повної інформації про фінансовий стан банків з метою оперативного впливу на усунення недоліків та упередження кризових ситуацій в банках. У ній зазначається, що аудиторські висновки незалежних аудиторських фірм, які одержані НБУ, здебільшого містять інформацію лише про підтвердження достовірності та повноти річного балансу і фінансових звітів комерційних банків.

В умовах усталеної парадигми аудиту в міжнародному співтоваристві та не розробленості вітчизняної теорії внутрішнього аудиту можна констатувати очевидність значущості системного підходу до формування українського внутрішнього аудиту.

1. Закон України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні" (зі змінами і доповненнями) від 16 липня 1999 року №996-XIV. 2. Закон України "Про банки і банківську діяльність" №212 – III від 07.12.2000р. 3. Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в комерційних банках України. Постанова Правління НБУ №358 від 20.07.1998р. 4. Порядок подання до НБУ аудиторського звіту та висновку за результатами перевірки річної фінансової звітності банку. Постанова Правління НБУ від 28.01.2002 р. № 38. 5. Голов С.Ф. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку. – К.: ГОВ "Автоінтерсервіс", 2001. – 544 с. 6. Киреєв О. Формування фінансової звітності комерційних банків на основі МСБО. // Бухгалтерський облік і аудит, №1-2. 7. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках України. Навчальний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 636 с. 8.Дж. Сінки мл. Управление финансами в коммерческих банках / Пер. с англ.; Под ред. Ф. Я. Левиты, Б. С. Пинскера. – М: С;. 1999. – 820 с.

Надійшла до редколегії

І.А. Сікора, асп.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ ДО ВИМОГ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

В статті розглядається проблема гармонізації бухгалтерського обліку оборотних активів на виробничих підприємствах. Акцент робиться на ключових моментах бухгалтерського обліку, що потребує врегулювання згідно вимог міжнародних стандартів. Автор пропонує розробити концепцію бухгалтерського обліку щодо оборотних активів для наближення національних стандартів обліку до міжнародних.

In the article there is considered a problem of harmonization of accounting of at the manufacture enterprises. There is accentuated the key moments of accounting, has got the regulating in order international accounting standards. The author suggests that there should be the conception of accounting to turnaround assets for the approach of national accounting standards to international.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Процес інтернаціоналізації економіки призвів до того, що багато аспектів обліку як наукової дисципліни і практичної діяльності також набули міжнародного забарвлення, все більше підприємств розширюють межі своєї діяльності, перетинаючи кордони своєї держави. До того ж кожна країна на шляху пошуку нових інвестицій намагається привернути до себе увагу іноземних інвесторів. Облік як "мова бізнесу" теж не залишається осторонь.

Гармонізація національної системи бухгалтерського обліку може проводитись на основі міжнародних стандартів фінансової звітності, оскільки вони відображують умови ринкової економіки, мають міжнародне визнання і дають змогу забезпечити більшу порівнянність обліково звітної інформації, яку подають українські та зарубіжні господарюючі суб'єкти та структури. Ми поділяємо думку про те, що необхідно наблизити наш облік до прогресивного, притаманного західним системам, для покращення складання фінансової звітності за правилами, що сформувались у світовому співтоваристві. Однак виникає питання: як можна наблизитися до гармонії зі світом, не досягнувши її всередині своєї країни ?

Однак неможливо прийти до чогось єдиного, цільного без певної порівнюванності, упорядкованості, забезпечення взаємної відповідальності в побудові національних облікових систем. Гармонізація в бухгалтерському обліку у міжнародному аспекті досягається шляхом встановлення і розробки певної системи правил, дотримання яких надає характеру порівнюванності. Однак вона можлива не лише тоді, коли при побудові національної системи враховуються міжнародні вимоги, а й коли певний її рівень досягається всередині країни, тобто саме на цьому етапі ми повинні говорити про уніфікацію окремих аспектів обліку.

Постановка завдання. З урахуванням викладеного в статті висвітлюється міжнародний досвід гармонізації бухгалтерського обліку оборотних активів, проаналізовано еволюцію даної проблеми. Проаналізовано праці як вітчизняних так і зарубіжних авторів, окреслено суттєві проблеми гармонізації бухгалтерського обліку оборотних активів, подано власне бачення проблеми та варіант її вирішення.

Головною метою дослідження є визначення напрямів удосконалення бухгалтерського обліку оборотних активів до вимог міжнародних стандартів, а також напрацювання рекомендацій по удосконаленню даної роботи.

Аналіз публікацій з досліджуваної роботи. Розвитку теорії і практики обліку та економічного аналізу, проблемам гармонізації бухгалтерського обліку оборотних активів, впровадженню в Україні загальноприйнятої в міжнародній практиці методології сприяють праці відомих вітчизняних вчених, таких як Бланк І.О., Бутинець Ф.Ф., Голов С.Ф., Завгородній В.П., Кужельний М.В., Сопко В.В., Швець В.Г.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо деякі проблемні аспекти бухгалтерського обліку щодо оборотних активів.

Важливим аспектом, що впливає на організацію обліку на дослідних підприємствах є форма бухгалтерського обліку – сукупність регістрів бухгалтерського обліку, порядку й способів узагальнення і реєстрації інформації про господарські операції із оборотними активами.

Із введенням у дію П(С)БО вітчизняні підприємства отримали можливість самостійного вибору форми бухгалтерського обліку, в тому числі автоматизованої. У зарубіжній практиці, як правило встановлена форма бухгалтерського обліку, в окремих випадках використовуються рекомендовані форми обліку, з урахуванням власних господарських потреб підприємства обирає або розробляє індивідуальну форму обліку.

Історичного розвитку набули декілька форм бухгалтерського обліку, серед них журнальна (найбільш розповсюджена на українських підприємствах), меморіально-ордерна, журнал-головна та спрощена форма обліку. Кожна з форм має певні позитивні сторони та недоліки. Зазначимо, що в сучасних умовах господарювання будь-яка з перелічених форм бухгалтерського обліку може використовуватися із застосуванням комп'ютерної техніки, крім цього підприємство може розробити власну автоматизовану форму обліку.

У даний час вітчизняним обліковцям чинними нормативно-правовими документами[5] запропонована оновлена журнальна форма. При тому необхідно відзначити таку незручність журнальної форми обліку, як складність отримання інформації про записи відображені за дебетом окремого рахунка без використання відповідних дебетових відомостей. Здійснивши аналіз рекомендованої для обліку операцій із змінами Відомості 5.1 необхідно виділити наступні моменти, що потребують особливої уваги, а саме: інформація щодо джерела надходження оборотних активів (запасів) відсутня, але вони можуть бути опосередковано рухом грошових коштів (придбані безпосередньо у постачальників) та без руху грошових коштів (за бартерними угодами, як внесок до статутного капіталу тощо). Більше того, інформацію про рух грошових коштів під час придбання оборотних активів безпосередньо з інших облікових регістрів дуже складно (аналогічна проблема існує відносно інформації про операції із їх вибуття).

Таким чином, виконуючи тільки рекомендовані облікові регістри (без додаткової інформації), заповнити Звіт про рух грошових коштів буде досить складно.

Якщо підприємство здійснюватиме бухгалтерський облік без використання комп'ютерної техніки, то будь-який регістр для ручної обробки буде громіздким, незручним у формуванні та використанні з властивою йому великою ймовірністю помилки. Прогресивні продукти щодо ведення обліку операцій із оборотними активами запропоновані вітчизняному споживачеві, як правило, не мають зазначених недоліків. Дозволить отримати інформацію щодо наявності матеріальних цінностей і їх реалізації у будь-якому виразі: кількісному, вартісному, за матеріально-відповідальними особами.

Більшість підприємств для обліку оборотних активів використовують первинні документи, форми яких затверджені для обліку такого виду оборотних активів, як запаси, що призначені для використання в процесі виробництва. З метою усунення згаданих неузгодженостей пропонується у складі облікової політики підприємства визначити форми первинних документів, якими буде оформлятися рух оборотних активів (запасів).

До введення в дію П(С)БО, зазначеної проблеми не існувало, оскільки одним з основним критерієм віднесення активів підприємства до необхідних і оборотних активів (а саме, МШП) була вартість окремої одиниці запасів, тож при визначенні порядку бухгалтерського обліку операцій з конкретними матеріальними цінностями, враховується, як правило, вартість таких цінностей. Такий критерій, як строк експлуатації, застосовувався в більшості випадків тоді, коли він був зафіксований у супровідних документах. На даний час використання вартісного критерію визнання матеріальних цінностей як швидкозношуваних предметів П(С)БО не передбачено. Тож до чинників встановлення строку експлуатації матеріальних цінностей матеріальних цінностей, як критерію визнання МШП, можна віднести:

Технічні властивості матеріальних цінностей, що впливають на фактичний строк їх можливого використання.

- Стратегічну мету розвитку підприємств.
- Етап життєвого циклу підприємства.
- Імідж підприємства та ступінь його важливості для ефективного здійснення основної діяльності.
- Рівень доходів суб'єктів підприємницької діяльності.
- Фінансові можливості підприємства на даний час.
- Форму власності підприємства і його галузеву приналежність.
- Розміри підприємства, чисельність осіб адміністративно – управлінського персоналу та наявність структурних підрозділів.
- Рівень технічної оснащеності підприємства.
- Рівень окупності витрат.
- Обсяги діяльності й інші можливі чинники.

Залежно від перевірених критеріїв, при складанні наказу про облікову політику, на кожному підприємстві доцільно визначити перелік матеріальних цінностей, які відносяться до складу оборотних активів – МШП.

Одночасно, у процесі впровадження принципів бухгалтерського обліку у вітчизняну практику, мають місце окремі проблеми, пов'язані із задекларованим значним ступенем свободи судження, наданої суб'єктам господарювання у організації та методиці ведення обліку, яка не може бути реалізованої повною мірою через негнучкість фіскальної податкової політики. Прикладом впливу вимог податкового законодавства на організацію і методику обліку оборотних активів (а саме запасів) може слугувати визнання запасів активами.

Згідно вимог П(С)БО оборотні активи (запаси) можуть бути списані балансу підприємства на видатки, за умови, що від їх використання не очікується отримання економічних вигод. Однак, у податковому обліку вартість списаних оборотних активів буде зменшувати валові витрати звітного періоду, що протирічить економічній сутності операції зі списання запасів. Таким чином, суттєва відокремленість механізму визнання результатів діяльності у фінансовому обліку від механізму оподаткування не завжди має економічну обґрунтованість.

Необхідно визнати, що в зарубіжній практиці також є розбіжності між фінансовим та податковим обліком, але в цілому об'єкт оподаткування для податку на прибуток формується у фінансовому обліку з відповідними корекціями на податкове законодавство, як правило пов'язаними з надання конкретному підприємству пільг або використанням за бажанням підприємства, особливих методів обліку окремих господарських операцій[1].

До напрямків удосконалення обліку та відображення звітності оборотних активів виробничих підприємств відноситься уніфікація вимог фінансового та податкового обліку, оскільки окремі вимоги податкового законодавства спотворюють економічний зміст деяких господарських операцій. До таких операцій можна віднести безоплатне отримання передачу оборотних активів. Згідно вимог податкового законодавства до складу валових доходів підприємств включають вартість безкоштовно отриманих оборотних активів.

Під час розрахунку приросту /убутку балансової вартості товарних запасів і матеріальних ресурсів за звітний період (квартал), зазначені оборотні активи (за умови, що протягом кварталу вони не були передані в експлуатацію або реалізовані) зменшить суму валових витрат.

Разом з тим, у податковому обліку не передбачений механізм визначення вартості, за якою безоплатно отримані оборотні активи відображаються у податковому обліку. В даному випадку пропонується враховувати вартість за якою безкоштовно отримані запаси відображаються у фінансовому обліку підприємства – отримувача. Згідно вимог П(С)БО 9, такою вартістю буде справедлива вартість. Також виникають проблемні питання під час безоплатної передачі оборотних активів. Зокрема, у підприємства, яке здійснює такі операції, згідно вимог податкового законодавства, утворюються валові доходи як від продажу, що суперечить економічному змісту операцій. Враховуючи те, що під час продажу оборотних активів, до складу валового доходу включається виручка від реалізації (за вирахуванням суми податкового зобов'язання з ПДВ), яка при їх безоплатній передачі дорівнює нулю, фактично від зазначених операцій підприємство матиме тільки валові витрати у вигляді балансової вартості переданих обо-

ротних активів. Зазначене трактування не співпадає з фіскальним підходом контролюючих органів.

Для кращого розуміння впливу податкового обліку на фінансовий облік оборотних активів та їх відображення у фінансовій звітності, досліджені та згруповані основні відмінності між вимогами зазначених обліків:

1.В фінансовому обліку відображаються всі оборотні активи (запаси), а у податковому – тільки ті , що, з позицій податкового обліку, беруть участь в господарській діяльності. Облік приросту (убутку) балансової вартості товарних запасів і матеріальних ресурсів ведеться тільки щодо тих матеріальних ресурсів і товарних запасів, витрати на придбання яких входять до складу валових витрат згідно з Законом про прибуток, тобто пов'язані з підготовкою, організацією та веденням виробництва, продажем продукції. З огляду на наведене вище, можна зробити два висновки.

Перший: на товарні запаси та матеріальні ресурси, валові витрати на придбання яких відсутні, дія п.5.9 не поширюється. До таких товарних запасів та матеріальних ресурсів належать:

одержані як внесок до статутного фонду;

одержані на безоплатній основі;

надлишки, які було виявлено та оприбутковано у результаті інвентаризації.

Сума валових витрат при одержанні зазначених цінностей збільшиться тільки у тому разі, якщо підприємство понесе якісь витрати у результаті пошуку, доставки, ремонту цих цінностей, тобто понесе якісь витрати у зв'язку з їхнім придбанням (виготовленням).

Другий: вартість товарних запасів та матеріальних ресурсів, використаних на потреби, не пов'язані з виробництвом (продажем) продукції (невиробнича діяльність), вираховується зі складу валових витрат звітного періоду. До таких товарних запасів і матеріальних ресурсів належать:

- передані як внесок до статутного фонду;
- передані на безоплатній основі;
- переведення цінностей до складу основних засобів невиробничого призначення;
- ремонт основних засобів невиробничого призначення;
- усі види недостач (крім недостач у межах норм природного убутку);
- брак у виробництві;
- використані у зв'язку з експлуатацією легкових автомобілів тощо.

Підлягають виключенню зі складу валових витрат і витрати, пов'язані з придбанням (виготовленням) таких товарних запасів та матеріальних ресурсів, оскільки останні використані на потреби не пов'язані з веденням господарської діяльності підприємства.

Таким чином, для правильного відображення і зручності визначення (коригування) валових витрат підприємства бухгалтеру слід до рахунків бухгалтерського обліку Класу 2 "Запаси" додатково відкрити відповідні субрахунки з урахуванням наведених вище особливостей.

Перейдемо до розгляду удосконалення бухгалтерського обліку щодо наступного елементу оборотних активів, а саме дебіторської заборгованості, можливості її рефінансування. Рефінансування – це система заходів, що забезпечують прискорення переведення оборотних активів (дебіторської заборгованості) в інші форми оборотних активів (грошові активи, цінні папери тощо). Однією з основних форм рефінансування дебіторської заборгованості є факторинг.

Факторинг має незначний термін застосування, проте дуже відомий на Заході, тому що підприємство відразу отримує гроші під час продажу дебіторських рахунків, хоча ця операція є досить дорогою для підприємства. На Україні факторинг поки що не одержав належного поширення по слідуючим причинам, по – перше через відсутність до недавнього часу необхідної законодавчої бази, розробленої методики.

Проаналізувавши розвиток факторингу, його виникнення і становлення, ми встановили наступні ознаки факторинг – це:

- дебіторська заборгованість продається компанії, за певну плату підприємство передає право на одержання коштів за дебіторською заборгованістю;
- один із видів позик. Основою сучасного факторингу в західних країнах – надання комерційного кредиту у вигляді відстрочення платежу за поставлені товари, іноді – у формі відкритого рахунку. Це означає, що постачальник відвантажує товари покупцю, а суму боргу вносить в дебет рахунку, відкритого ним на ім'я покупця. Покупець погашає заборгованість у строки обумовлені сторонами в договорі. Ризик по несплаті або несвоєчасній платі бере на себе факторингова компанія, оплачує суму переуступлених їй платіжних вимог;
- механізм фінансування, що передбачає надання комплексу фінансових послуг;
- факторинговою фірмою надаються послуги в галузі бухгалтерського обліку, менеджменту тощо.

Застосування факторингових операцій сприяє зменшенню втрат, а саме:

- уникнути втрат за безнадійними боргами;
- не витрачати кошти для утримання агентів по кредитуванню;
- уникнути фінансових ризиків;
- зменшити час для обліку розрахункових операцій;
- підвищити ефективність роботи спеціалізованого персоналу.

Факторинг здійснюється з оборотними активами (дебіторською заборгованістю) за товарними операціями, синтетичний облік якої ведеться на рахунку 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" та 371 "Розрахунки за виданими авансами". По всіх інших видах заборгованостей, на нашу думку застосування факторингу є неправомірним.

Дебіторська заборгованість покупців є одним з елементів оборотних активів підприємства, її продаж є операційною діяльністю, тому пропонуємо вести на рахунках 977 "Інші витрати операційної діяльності" – списання балансової величини дебіторської заборгованості та понесених у зв'язку з цим витрат (комісійна винагорода посереднику тощо), 746 "Інші доходи операційної діяльності" – виручка, одержана від реалізації боргів.

Комісійна винагорода, що виплачується фінансовому посереднику, виплачується за обслуговування і за надані в кредит кошти. Перший елемент присутній в усіх угодах, другий – тільки при факторингу з регресом. Плата за обслуговування є винагородою за страхування підприємства від сумнівних боргів. Плата за отримані в кредит кошти є винагородою за використання факторинговим кредитом в період між продажем дебіторської заборгованості з регресом фінансовому посереднику і стягнення її з покупця. Процентна ставка плати відповідає ставці проценту, що стягується комерційним банком при наданні підприємствам позик на придбання товарно-матеріальних цінностей.

Винагорода за обслуговування є платою за страхування підприємства від сумнівних боргів. Плата за одержані в кредит кошти є винагородою за користування факторинговим кредитом за період між продажем дебіторської заборгованості з регресом фінансовому посереднику і стягнення її з покупця. Процентна ставка плати відповідає ставці проценту, що стягується комерцій-

ним банком за надання підприємствам позик для придбання товарно-матеріальних цінностей.

Облік комісійної винагороди можна здійснювати двома способами:

Перший спосіб. Комісійну винагороду не обліковувати на окремому рахунку витрат. Бухгалтерські проводки з обліку факторингових операцій у підприємства - кредитора, що реалізує оборотні активи (дебіторську заборгованість), будуть наступними (табл1). Другий спосіб. Комісійна винагорода від продажу оборотних активів (дебіторської заборгованості) є елементом операційних витрат, а тому її облік слід вести на рахунку 977 "Інші витрати звичайної діяльності"[4]. Дохід від факторингової операції визначається в розмірі балансової суми оборотних активів (дебіторської заборгованості).Бухгалтерські проводки будуть виглядати наступним чином (табл.1). На нашу думку, кращим є 1-й спосіб через простоту і можливість реального відображення доходу. Фінансовий результат від операцій з факторингу відображається на рахунку 793 "Результат іншої звичайної діяльності".

Таблиця 1. **Кореспонденція рахунків з обліку факторингових операцій**

№	Зміст господарської операції	Кореспондуючі рахунки		Примітка
		дебет	кредит	
1	Зараховано на рахунок в банку платіж факторинговій фірмі у зв'язку з продажем боргу покупцю	31	746	Факторингові надходження(сума дебіторської заборгованості – комісійна винагорода)
2	Списано реалізовану дебіторську заборгованість	977	36	Балансова вартість дебіторської заборгованості
3	Враховано дохід від продажу дебіторської заборгованості в розмірі одержаних грошових коштів в розмірі комісійної винагороди	 31 377	 746 746	Факторингові надходження коштів та комісійна винагорода, нарахована факторинговою фірмою
4	Одержано кошти в банку	31	377	Факторингові надходження коштів
5	Враховано суму комісійної винагороди	977	377	комісійна винагорода нарахована факторинговою фірмою
6	Списано реалізовану дебіторську заборгованість	977	36	Балансова вартість дебіторської заборгованості

Більш проблемним аспектом з обліку факторингу по оборотних активах (дебіторській заборгованості), по якій раніше нараховувався резерв сумнівних боргів, тому пропонуємо слідуючу кореспонденцію рахунків:

Дт 977 "Інші витрати звичайної діяльності" Кт 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" – на суму чистої реалізаційної вартості;

Дт 38 "Резерв сумнівних боргів" Кт 36 "Розрахунки з покупцями і замовниками" – на суму нарахованого резерву сумнівних боргів" ;

З огляду на це прибуток дійсно буде завищеним у результаті зменшення витрат, але, на нашу думку це є правомірним, оскільки частина витрат в розмірі нарахованого резерву включена в оподаткований прибуток минулого звітного періоду.

Щодо нарахування ПДВ [3], на нашу думку, передача підприємством права (вимоги) згідно договору купівлі-продажу іншій особі оподатковується ПДВ (за винятком випадків, коли податок сплачений до передачі даного права). При цьому об'єктом оподаткування ПДВ є обсяг права, що передається першочерговим кредитором іншій особі, незалежно від розмірів оплати особою, яка придбає такі права [8].

У сучасних умовах коли ймовірність банкрутства суб'єктів господарської діяльності достатньо висока, практично кожне підприємство зустрічається у своїй роботі з неможливістю отримання своєчасної оплати від дебітора. Як наслідок на балансі підприємства формується заборгованість, можливість погашення якої викликає сумнів, так звана сумнівна заборгованість. Резерв сумнівних боргів не визнається з боку податкових органів, тому з метою заохочення бухгалтерів в нарахуванні резерву сумнівних боргів пропонуємо бухгалтерську проводку:

Дт 944 "Сумнівні та безнадійні борги" Кт 38 "Резерв сумнівних боргів" – в розмірі нарахованого резерву включати в валові витрати підприємства.

Розглянемо наступне проблемне питання щодо необхідності подання Звіту про рух грошових коштів, однієї із складових оборотних активів.

Автори численних наукових статей вважають, що запровадження Звіту про рух грошових коштів дуже важливе на даний момент завдяки можливості прослідковування використання грошових коштів на підприємстві, проведення комплексного аналізу грошових потоків та управління ними. На нашу думку, запровадження згаданої форми звітності в практику українського обліку відбулось без ознайомлення з різними часто діалектично протилежними концепціями. Про це свідчить той факт, що ні для підприємств, ні для користувачів він не виконує призначення – надання корисної інформації. Цілком можна погодитись, що Україна повинна враховувати існуючі світові пріоритети, а не слідувати моделям обліку, що не відповідають практиці, яка склалась у фінансових відносинах, неправильно. Саме тому жодна з провідних західних країн не прийняла за основу американський досвід. В міжнародній практиці Звіт про рух грошових коштів є складовою обов'язкової звітності, проте в більшості зарубіжних країн він не є обов'язковою формою і частіше подається в складі інформації до приміток фінансової звітності.

На жаль, мета складання Звіту про рух грошових коштів сформовано досить "розмито". Крім того, у примітках потрібно навести багато інформації, яка б могла б знайти відображення у Звіті: про склад грошових коштів, склад статей "Інші надходження", "Інші платежі" та інших статей, які об'єднують декілька видів грошових потоків; не грошові операції інвестиційної і фінансової діяльності; наявність значного сальдо грошових коштів, які є в наявності у підприємства і недоступні до використання.

Проте, ряд недоліків, може поставити під сумнів необхідність його подання, як зазначає І.М. Парасій – Вергуненко "...аналіз достатності грошових ресурсів лише на основі звіту... не дає змогу оцінити фактичну платоспроможність підприємства"[6]. Дійсно, відсутність грошових коштів на момент виникнення потреби в них

ускладнює проведення запланованої діяльності або взагалі унеможливлює процес її продовження. Але, у процесі оцінки потенційного фінансового стану підприємства найважливіше значення мають не тільки обсяги наявних грошових компонентів, джерела їх формування, забезпеченість ними зобов'язань, а й внутрішні потенційні можливості підприємства з формування чи утворення грошових коштів в процесі господарської діяльності. І навіть за відсутності грошових коштів на момент оцінки підприємство може бути визнано фінансово стабільним та привабливим за наявності здатності до утворення грошових коштів у майбутньому [2]. Частково аналіз звіту доповнюється розрахунками показників ліквідності, але і це не дає вичерпної інформації про ефективність їх використання та характеризує статичну ліквідність балансу підприємства.

Складання Звіту можливе за двома методами: прямим і непрямим. Постає питання: чому ж законодавці зупинились на поданні Звіту в частині операційної діяльності саме за непрямим методом. Відповідно до принципів міжнародного обліку метод розрахунку грошових потоків від операційної діяльності вибирається підприємством самостійно, хоча перевага надається прямому методу.

Вважається, що він є простішим порівняно з прямим і дозволяє отримати повнішу інформацію про їх обсяг і склад грошових коштів. В умовах суто грошових форм розрахунків непрямий метод справді простіший. Але за умов використання не грошових форм розрахунків цей звіт може мати дещо викривлений вигляд [9]. Тому МСБО 7 заохочує підприємства до застосування прямого методу, який надає корисну інформацію для оцінки майбутнього руху грошових коштів. Однак, як засвідчує практика, за наявності можливості вибору підприємства віддають перевагу більш простішому непрямому методу. Складання Звіту за непрямим методом ставило на меті зменшення затрат праці на його складання, але і не дає необхідної інформації про реальні грошові потоки, які утворюються в процесі операційної діяльності. Практика показує, що процес складання Звіту за непрямим методом ускладнюється також деякими методичними неточностями, недосконалістю його побудови та зайвими коригуваннями. Хоча, разом з тим, застосування непрямого методу при розрахунку руху коштів від операційної діяльності демонструє взаємозв'язок всіх бухгалтерських звітів і не потребує специфічної адаптації інформаційної системи для забезпечення додатковою інформацією. Проте дає тільки наслідок, кінцевий результат і не відображає дійсні позитивні і негативні грошові потоки[6]. Тобто даний спосіб, на нашу думку, є менш аналітичним і не дає можливості прослідковувати дійсний вплив відповідних факторів на процес утворення грошових потоків.

З огляду складності та актуальності проблеми гармонізації бухгалтерського обліку та звітності в дисертаційній роботі відстоюється позиція, що застосування того чи іншого міжнародного досвіду можливо за умови, що він відповідає реальній моделі ринкової економіки в конкретній країні. В протилежному випадку нормативна облікова база повинна встановити норми, що відрізняються від міжнародних, а в окремих випадках виступати протилежними їм. Тобто використання міжнародних стандартів в процесі створення власної національної облікової системи повинно відбуватись у оптимальному об'єднанні загального та окремого. Не можливо нав'язувати тій чи іншій країні міжнародні стандарти фінансової звітності, не враховуючи проблеми, з якими стикається держава в процесі розвитку ринкових відносин та регулювання бухгалтерського обліку та звітності відповідно до ринкових економічних умов.

Одним з важливих ключових моментів проблем гармонізації української практики обліку, зокрема в частині оборотних активів, які необхідно вирішити в найближчому часі – проблема відсутності гармонізації на рівні держави, коли не просто явища, а й тлумачення основних їх елементів носить подвійний характер.

З огляду на те, що більшість економічно розвинутих країн світу займається не чим іншим як інформаційною експансією в Україні, до інформації підходять головним чином з технічного боку і не більше. Йдеться про необхідність з одного боку, відсічного і принципового захисту власного національного інформаційного простору. Без цього не можливо відстояти себе у світовому товаристві, змусити рахуватися з нами, оскільки, економічна влада нині базується не на власності на землю, техніку і навіть не на капіталі, а саме на ідеї інформаційних технологій.

Глобалізація – об'єктивне, незворотне явище, яке вимагає врахування багатьох обставин. Для покращення атмосфери взаєморозуміння між країнами, які належать до різних культур, традицій, кожна з яких має свою форму, ідею, власне життя, розвиток, необхідно запровадити конструктивний діалог з врахуванням вищевказаних відмінностей.

Висновки. 1. Залежно від перевірених критеріїв, при складанні наказу про облікову політику, на кожному підприємстві доцільно визначити перелік матеріальних цінностей, які відносяться до складу оборотних активів – МШП. Такий перелік за господарською необхідністю буде змінюватися (доповнюватися). Дотримання зазначеної рекомендації з організації обліку МШП дозволить уникнути певних неузгодженостей з вимогами органів державної податкової служби щодо включення вартості матеріальних цінностей до валових витрат.

2. Надання Звіту про рух грошових коштів повинно бути передбачено лише для підприємств, звітність яких підлягає оприлюдненню. При складанні Звіту необхідно використовувати Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, оскільки МСБО є однією з передумов, що відкривають українським підприємств можливість вийти на міжнародні ринки капіталу. Відомо, що капітал, особливо іноземний, вимагає прозорості фінансової інформації про діяльність підприємств і звітності управлінського персоналу перед інвесторами. Якщо підприємство має відповідну звітність, вона одержує доступ до джерел, необхідних для розвитку;

3. Відображати Звіт як додаток до балансу в примітках до фінансової звітності. Таким чином, складений і наданий в примітках він надаватиме зовнішнім користувачам річної звітності додаткові відомості, що характеризуватимуть фінансовий стан організації, які не можуть бути прямо чи непрямо одержані з інших складових частин звітності;

4. Розуміючи, що при складанні Звіту за прямим методом може бути прихований парадокс "кошти є, а прибутку не має", пропонуємо в примітках відобразити відомості про розмір нарахованого прибутку, щоб була можливість з'ясувати зв'язок величини чистого нерозподіленого прибутку і зміни залишку грошових коштів. В американській літературі, зокрема, зазначається, що не грошові операції відображаються в звіті американських компаній окремим рядком, оскільки в Україні в звіт не включені еквіваленти грошових коштів, що зроблено, наприклад, в Німеччині для цінних паперів, терміном реалізації не більше 3-х місяців, такий порядок також необхідно передбачити.

5. З метою вдосконалення взаємодії облікової системи з податковим законодавством пропонуємо створи-

ти систему, яка б забезпечила використання даних бухгалтерського обліку для обчислення бази оподаткування з чітким визначенням в нормативних документах з оподаткування комплексу коригуючих показників.

Для досягнення поставленого завдання пропонуємо:

- розмежувати правила обліку і норми податкового законодавства;
- сформулювати відмінності;
- надавати фінансовий результат, не "викривлений" податковими вимогами.

Податкове законодавство не повинно визначати економічну сутність і правила визначення фінансових показників, зміст яких в більшості випадків об'єктивний. Воно може створювати правила, у відповідності до яких ті чи інші фінансові показники, які створюються в системі бухгалтерського обліку, беруть участь у формуванні об'єктів, які підлягають оподаткуванню, а також встановлюють алгоритми податкових розрахунків і звітності, і декларацій.

6. Для наближення національних стандартів до міжнародних вимог необхідно проводити роботу з дослідження та узагальнення концепцій бухгалтерського обліку, зокрема в частині обліку оборотних активів, закладених не лише в міжнародних стандартах та існуючій на той час вітчизняній обліковій системі, а й провести порівняння особливостей обліку в декількох країнах з подібними політичними, економічними факторами за наступними аспектами:

- ступінь узгодженості та несуперечності між національними стандартами;
- об'єктивність і адекватність відображення в міжнародних стандартах економічної сутності процесів національного бізнесу.

1. Бакун Ю. Окремі проблеми організації обліку запасів на підприємствах торгівлі // Регіональні перспективи.-2001.-№ 2-3. 2. Будяк В. Звіт про рух грошових коштів як джерело інформації для управління прибутком підприємства // Економіка, фінанси, право.-№ 3. – 2000. 3. Закон України "Про податок на додану вартість"// Вісник податкової служби. – 2003. – № 11-12. 4. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій // Бібліотека Головбуха. – 2004. – № 5(43). 5. Методичні рекомендації по застосуванню регістрів бухгалтерського обліку, затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 29.12.2000 №356 // Бібліотека Головбуха. – 2004. – № 5(43). 6. Парасій – Вергуненко І. М. Облік та аналіз грошових потоків. Тези. Матеріали міжнародної наукової конференції, т.3. – Житомир:ЖІТІ, 2000. 23-24 листопада, 2000. 7. П(С)БО 2 "Запаси" // Бібліотека Головбуха. – 2004. – № 5(43). 8. Родионов С.С. Уступка права требования: 2 точки зрения на отражение в учете // Бухгалтерский вестник. – 1999. – № 4. 9. Чорна С.В. Аудит звіту руху грошових коштів / /Збірник тез та текстів виступів на Всеукраїнській науково – практичній конференції. – Київ, 2001.

Надійшла до редколегії

Г.Ю. Коблянська, магістр

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ОБЛІКУ І АУДИТУ РОЗРАХУНКОВИХ ОПЕРАЦІЙ З ПОСТАЧАЛЬНИКАМИ ТА ПІДРЯДНИКАМИ

В даній статті розглядаються найбільш суттєві проблеми, що виникають на кожному підприємстві при проведенні обліку і аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками, розробляються конкретні пропозиції щодо покращення цього напрямку обліку та аудиту.

In this article it is told about the most important problems that appear on each enterprise during the realisation of account and audit settlements with the suppliers and the contractors, and concrete propositions of improvement of this direction of account and audit are mentioned here.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У процесі фінансово-господарської діяльності кожне підприємство вступає в певні економічні взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання (підприємствами, установами, організаціями, фізичними особами та ін.). У результаті цього відбуваються господарські операції, основними наслідками яких є проведення розрахунків по них та інші зміни в активах, капіталі і зобов'язаннях. Тому саме проблемі проведення обліку і аудиту розрахунків з постачальниками і підрядниками присвячена дана стаття.

Постановка завдання. Основним завданням контролю розрахунків з постачальниками і підрядниками є перевірка вірогідності і законності облікових даних про стан розрахунків, дотримання розрахунково-фінансової дисципліни і її впливу на платоспроможність підприємства, а також встановлення реальної заборгованості. В статті подане власне бачення цієї проблеми та варіанти її вирішення.

Головною метою дослідження є визначення ролі обліку і аудиту розрахунків з постачальниками і підрядниками в процесі здійснення аудиту господарської діяльності підприємства та розгляд проблем, що мають місце під час здійснення обліку і аудиту, а також напрацювання рекомендацій по удосконаленню цього напрямку.

Аналіз публікацій з досліджуваної роботи. Проблеми обліку та аудиту розрахунків з постачальниками і підрядниками є досить актуальні під час проведення аудиту на підприємствах України. Свідченням цього може стати прийняття Закону України "Про аудиторську діяльність", національних нормативів аудиту, "Кодексу професійної етики аудиторів України", внесення змін до Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств" та значна кількість публікацій на дану тему у періодичних професійних виданнях, які розглядають порядок проведення аудиту. Проблемами обліку та аудиту розрахункових операцій займаються такі провідні вчені-науковці як Дорош Н.І. ,Білуха М. Т., Малюга Н. М., Рудницький В.С. та інші. Однак знайти універсальний підхід до рішення даної проблеми так і не вдалося. Що стосується законодавчого забезпечення обліку і аудиту розрахунків з постачальниками і підрядниками, то воно досить суперечливе та мало врегульоване/

Виклад основного матеріалу. Основними джерелами інформації для контролю розрахункових відносин по товарних операціях служать первинні документи з обліку розрахунків з постачальниками і підрядчиками та договору купівлі-продажу. Порядок та форми розрахунків між покупцем і постачальником визначаються в господарських договорах або контрактах купівлі-продажу.

Надходження основних засобів оформлюється Актом приймання-передачі (ф. № 03-1), в якому вказується первісна вартість об'єкта, коротка технічна характеристика, місце експлуатації. До акту додається технічна документація, яка відноситься до даного об'єкта. Підставою для оприбуткування виконаних робіт є Акт прийнятих робіт. Основними типовими документами з оприбуткування запасів від вітчизняного постачальника є Накладні, Товарно-транспортні накладні, Залізничні накладні, Акти про приймання матеріалів, Податкові накладні (де вказується податковий кредит по ПДВ) тощо.

Матеріали, що надходять на склад, перевіряють, встановлюється відповідність їх якості, кількості, асортименту умовам поставок і супровідним документам. Якщо

© Г.Ю. Коблянська, 2005

не виявлено розходжень, матеріали приймають. При цьому можливі два варіанти оформлення приходу: безпосередньо на документі постачальника або шляхом виписування Прибуткового ордера. Прибуткові ордери використовуються для кількісно-сумового обліку матеріалів, що надходять від постачальників або з переробки.

У випадках, коли є розбіжності кількості та якості з даними супровідних документів постачальника, а також для матеріалів, що надійшли без платіжних документів, складають Акт про приймання матеріалів (типова форма № М-7). Акт складається комісією, яка призначається керівником підприємства і до якої входять завідуючий складом, представник відділу постачання (або відповідальна особа) та ін. Цей акт є підставою для оприбуткування бухгалтерією фактично прийнятих матеріалів. Прибутковий ордер при цьому не заповнюється.

Платіжними документами, які використовуються при операціях оплати товару, є Рахунки-фактури, Платіжні доручення, Виписки банків тощо. Необхідно щоденно одержувати Рахунки-фактури (ф. № 868), перевіряти їх відповідність надходженню матеріальних цінностей на склад підприємства і контролювати своєчасність їх оплати. На практиці трапляються випадки, коли виробничі запаси надходять до складу без рахунків-фактур постачальників. Такі поставки називають невідфактурованими. Бухгалтерія повинна організувати окремий облік розрахунків за ці матеріали і вжити заходів для своєчасного одержання рахунків від постачальників.

Розрахункові документи, які надає підприємство-постачальник покупцю на суму оплати за отриману продукцію, виконані роботи чи надані послуги, повинні бути акцептовані. Акцепт розрахункових документів – це підпис керівника (або уповноваженої особи) (акцептанта) на рахунку, який засвідчує згоду на його оплату. Після цього покупець надає своєму банку платіжне доручення на оплату за придбаний товар і отримує виписку уповноваженого банку про списання грошових коштів з поточного рахунку.

Залежно від особливостей товару до товарно-транспортної накладної і рахунку-фактури можуть додаватися документи, що підтверджують кількість і якість товарів (свідоцтво про якість, сертифікати, довідка про результати лабораторних досліджень).

У разі виявлення недостачі складається Рекламаційний акт, в якому зазначається невідповідність якості, комплектності та іншим даним супровідних документів, стан тари, упаковки і маркування тари. Рекламаційні акти складаються окремо на кожну партію товару, що надійшла по одному транспортному документу. Одержувач складає рекламаційний акт в 10-денний строк з дня надходження товару, а по відношенню до товарів, на які іноземним постачальником надаються гарантії, протягом 5-ти днів з дня виявлення недостачі (дефекту). Рекламаційні акти та інші документи відправляються іншій стороні відразу ж після їх оформлення листом в 4-х примірниках рекламаційного акту (довантажити товари, виправити виявлені дефекти тощо).

Залежно від форми розрахунків оформляються такі платіжні документи: Платіжне доручення, Акредитив, Інкасо, Видатковий касовий ордер та інші.

Отже, при купівлі ТМЦ складаються чотири види документів: договір, контракт купівлі-продажу; документи, що засвідчують надходження товару (товарно-транспортна накладна, залізничні накладні, акти про приймання матеріалів тощо); платіжні документи (рахунок-фактура, платіжне доручення, виписка банку тощо); документи, що складаються при виявленні нестач, дефектів (комерційний акт, рекламаційний акт).

Згідно з Планом рахунків бухгалтерського обліку всі операції з постачальниками обліковуються з використанням рахунку 63 "Розрахунки з постачальниками і підрядниками". На цьому рахунку відображаються безготівкові розрахунки між підприємствами й організаціями за продукцію, товарно-матеріальні цінності (ТМЦ), роботи і послуги. По дебету рахунка 63 відображаються суми сплачених рахунків, а по кредиту – обліковується сума акцептованих (прийнятих до оплати) рахунків на матеріальні цінності, що надійшли, виконані роботи та надані послуги. Матеріальні цінності, що надійшли у звітному місяці й на які постачальники не подали рахунків-фактур, відображають у відповідному журналі в умовній оцінці окремо за кожною поставкою. У наступному місяці за надходження рахунків ці записи сторнуються з одночасним оприбуткуванням матеріалів за їхньою фактичною собівартістю на підставі розрахункових документів постачальників. При складанні балансу підприємства дебетове сальдо рахунка № 63 відображається в його активі, а кредитове – в пасиві, тобто заборгованість наводиться розгорнуто.

Синтетичний облік рахунка № 63 ведуть у журналі № 3. Аналітичний облік – по кожному окремо наданому рахунку, а розрахунки в порядку планових платежів – по кожному постачальнику. Такий облік забезпечує можливість отримання необхідних даних по всіх постачальниках, розрахункових документах, строк сплати яких згідно з договором ще не настав, а також по несплачених у строк розрахункових документах постачальників.

В податковому обліку витрати, що пов'язані з придбанням ТМЦ у постачальників, відносяться до валових витрат по події, яка мала місце першою або сплата авансу постачальнику за товар, або отримання товару.

Аудит розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками.

Перевіряючи правильність бухгалтерського обліку і відображення у фінансовій звітності, розрахункових операцій з постачальниками та підрядниками аудитор повинен контролювати дотримання підприємством-клієнтом законодавчих та нормативних актів.

Головними завданнями аудиту розрахунків з постачальниками та підрядниками є:

- перевірка своєчасного документального оформлення розрахункових операцій; перевірка наявності і правильності оформлення первинних документів, що є підставою для облікових записів;
- перевірка ведення аналітичного і синтетичного обліку розрахунків з постачальниками з дотриманням принципів бухгалтерського обліку;
- перевірка своєчасного і достовірного відображення розрахункових операцій у податковому обліку;
- контроль своєчасної взаємної звірки розрахунків з кредиторами і дебіторами;
- перевірка недопущення нереальної кредиторської та дебіторської заборгованості;
- контроль за недопущенням порушення строків оплати нерезидентами експортного товару, строків отримання оплаченого імпортного товару, а також строків отримання імпортного товару по бартерним операціям;
- контроль своєчасності проведення річної інвентаризації розрахунків з постачальниками;
- перевірка дотримання умов поставки, передбачених у договорі або контракті купівлі-продажу, в ньому повинна міститися письмова згода сторін про поставку товарів, а також зобов'язання сплатити за нього грошову суму.

Виконання вищевказаних завдань забезпечує комплексність аудиту розрахунків з постачальниками, сприяє всебічному контролю за ним.

Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід аудиторської практики, аудиторська перевірка складається з окремих послідовних етапів, які в узагальненому вигляді можна назвати так: підготовчий, проміжний, етап фізичної перевірки, основний (етап аудиту окремих статей звітності), заключний етап. Вважається, що аудитор повинен приступити до виконання аудиту ще до закінчення звітного періоду, який буде перевірятись.

На підготовчому етапі аудитору потрібно отримати всю необхідну інформацію для загального знайомства з підприємством-клієнтом, в тому числі і загальні дані щодо реалізації та придбання продукції Така інформація може бути письмова чи усна, міститись у різноманітних документах, облікових регістрах, звітах та надана керівництвом під час опитування, анкетування, листування [1;с.160]

Збираючи загальні відомості щодо розрахунків з постачальниками та підрядниками, правильності їх оцінки, аудитору потрібно визначити мінімальний перелік інформації, яка має бути надана клієнтом або отримана самим аудитором або його асистентом у ході опитування, спостереження, документальної перевірки при підготовці аудиту. Такий перелік може бути стандартним, розроблюватись аудиторською фірмою і доповнюватись аудитором (при потребі) з урахуванням специфіки клієнта.

Наступним важливим кроком аудитора є оцінка надійності системи внутрішнього контролю кредиторської і дебіторської заборгованості. [1, с.86; с.170]. Правильна оцінка системи внутрішнього контролю підприємства клієнта дасть можливість аудитору розробити план аудиту, визначити кількість, види та обсяг аудиторських процедур. За наявності на підприємстві внутрішнього аудитора зовнішній аудитор може використовувати результати його роботи, попередньо перевіривши їх надійність. Результати оцінки стану внутрішнього контролю щодо розрахунків з постачальниками та підрядниками мають бути задокументовані аудитором і подані у вигляді робочого документу.

На підготовчому етапі аудиту аудитору слід оцінити величину аудиторського ризику в цілому і при перевірці кредиторської і дебіторської заборгованості зокрема, тобто з'ясувати величину ймовірності того, що суттєві помилки, які є в обліку, можуть залишитись не виявленими і не вплинуть на достовірність всієї звітності. Аудитор повинен визначитись, які методи і підходи він буде застосовувати.

Найдоцільнішим є застосування таких методів: запит, тестування, вибіркова документальна перевірка та аналітичний огляд. Після цього аудитор може приступити до складання плану та програми перевірки кредиторської і дебіторської заборгованості [1, с.68], до яких можуть бути включені такі процедури:

- оцінка правильності оформлення договорів на поставку продукції та розрахунків за неї;
- перевірка поточного обліку кредиторської і дебіторської заборгованості і відображення їх у звітності;
- проведення контролю даних інвентаризації розрахунків з постачальниками і підрядниками та підтвердження сум кредиторської і дебіторської заборгованості;
- перевірка розрахунків за претензіями і повернення товарів постачальникам;
- перевірка правильності кореспонденції рахунків при відображенні розрахунків з постачальниками і підрядниками та ін.

На проміжному етапі аудиту кредиторської і дебіторської заборгованості по рахунку 631 аудитор аналізує правильність складання податкової і фінансової звітності і при виявленні суттєвих недоліків у письмовому вигляді інформує про це підприємство-клієнта з рекомендаціями по виправленню помилок. На цьому ж етапі більш докладно вивчається система внутрішнього контролю клієнта. На етапі фізичної перевірки головна мета аудитора – впевнитись у реальному існуванні залишків дебіторської та кредиторської заборгованості і з'ясувати, кому вони належать. Для цього вибірково окремим контрагентам надсилаються листи-запити з проханням підтвердити чи назвати суму заборгованості (відповідно запити бувають відкриті та закриті). На основному етапі аудиту (аудиту розрахунків), який проводиться після закінчення звітного періоду, аудитор здійснює конкретні аудиторські процедури щодо перевірки розрахунків з постачальниками та підрядниками за встановленими критеріями оцінки фінансової і податкової звітності.

Основним завданням контролю розрахунків з постачальниками і підрядчиками є перевірка вірогідності і законності облікових даних про стан розрахунків, дотримання розрахунково-фінансової дисципліни і її впливу на платоспроможність підприємства, а також встановлення реальної заборгованості.

Перевірка розрахунків з постачальниками і підрядчиками починається з встановлення наявності і правильності оформлення документів, що визначають права й обов'язки сторін по постачанню матеріальних ресурсів і виконанню підрядних робіт. У ході перевірки необхідно установити, чи правильно відбиті відповідні залишки заборгованості. Для цього звіряють залишки по кожному виду розрахунків на ту саму дату за даними аналітичного обліку з залишками по синтетичному рахунку 63 "Розрахунки з постачальниками і підрядчиками", Головної книги і бухгалтерського балансу. При наявності розбіжностей варто перевірити реальність і документальну обґрунтованість заборгованості по кожному постачальником. Такі розбіжності можуть бути або наслідком запущеності обліку розрахункових операцій, або результатом зловживань. Кожна сума дебіторської і кредиторської заборгованості на окремих рахунках розглядається з погляду виникнення боргу, причини і давнини утворення заборгованості, реальності її утворення.

Особливу увагу необхідно приділити перевірці своєчасності постачань відповідно кількості і якості матеріальних цінностей, а також використанню ревізуємим підприємством своїх прав у випадку порушення умов договорів постачання. Щоб установити повноту оприбуткування матеріальних цінностей, варто зіставити дані про їхню кількість і вартість по платіжних документах з даними документів на їхнє оприбуткування і показниками аналітичного рахунка розрахунків з постачальниками (реєстрів операцій по розрахунках з постачальниками , книгами складського обліку , звітами про рух матеріалів).

При перевірці звертається увага на правильність застосування постачальниками цін, тарифів за послуги. Подібні факти виявляються зіставленням цін, вказаних у рахунках постачальників, з цінами, вказаних в укладених договорах.

При аудиті розрахунків з постачальниками встановлюють наступне:

- чи забезпечені підрядні роботи відповідними джерелами фінансування;
- чи укладені договори з підрядниками і які умови розрахунків (за роботу в цілому, за закінчені технологічні етапи і комплекси робіт);
- чи правильно застосовуються ціни, розцінки, чи маються приписки обсягів виконаних робіт;
- вірогідність пред'явлених до оплати рахунків із прикладеними до них актами про виконані роботи.
- якщо будуть виявлені факти завищення цін, включення в рахунки витрат, не передбачених кошторисом,

необхідно провести контрольне обмірювання виконаних обсягів підрядних робіт.

1. Національні нормативи аудиту. Аудиторська Палата України, К., Основа, 1999, 274с. 2. Закон України від 16.07.99 р. № 996 "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність". 3. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємства".Затв. 22. 05. 1997 р. 4. Закон України "Про податок на додану вартість". Затв. 03. 04. 1997 р. №168/97-ВР (із змінами і доповненнями).

Надійшла до редколегії

Ю.Б. Хемич, асп.

ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЗА ДОПОМОГОЮ PAR МОДЕЛЕЙ

Розглядаються деякі проблеми застосування PAR моделей для прогнозування економічних процесів. Побудована PAR модель для прогнозу реального ВВП України.

Some problems of applying PAR models for economics process forecasting are reviewed. It was made the PAR model for real GDP of Ukraine.

Статистичні ряди динаміки економічних величин часто містять сезонну компоненту. При прогнозуванні сезонних показників без врахування їх особливостей, виникають значні труднощі, що відображається як на складності ідентифікації моделі так і на точності прогнозу. Тому врахування сезонності є необхідним та актуальним для побудови якісних прогнозів. Одним із підходів, який враховував би сезонність даних, а також використовував для прогнозування лише попередні значення досліджуваного показника є так звані періодичні авторегресійні моделі або PAR моделі.

Використання періодичних авторегресійних моделей для прогнозування поведінки економічних процесів вперше обґрунтовано Осборном [4],[5]. Подальший свій розвиток використання даних моделей набуло в роботах Френсіса [2],[3], де оцінювалась точність прогнозів, отриманих за допомогою PAR моделей. Проблемі побудові критерію для знаходження сезонних одиничних коренів та необхідності проведення сезонної диференціації було присвячена дослідження Босвіка [1]. Метою статті є побудова PAR моделей для економіки України.

Основною ідеєю побудови PAR моделей, є припущення , що сезонні зміни найкраще описуються за допомогою авторегресійної моделі, де параметри моделі періодично змінюються. Можна розглядати і ARMA моделі із змінними параметрами, проте вони рідко використовуються на практиці. Періодична авторегресійна модель порядку p , представляється у вигляді:

$$y_t = \phi_{1,i} y_{t-1} + \ldots + \phi_{p,i} y_{t-p} + \varepsilon_t \qquad (1)$$

i=1,2,3,4 – для квартальних даних, i=1,2,...,12 – для місячних даних.

t=n/s

s=4 – для квартальних даних, s=12– для місячних даних

Порядок p можна визначати за допомогою Байєсівського інформаційного критерію або критерію Акайке. Рівняння (1) також можна представити у вигляді:

$$y_t = \sum_{i=1}^{S} \phi_{1,i} D_i y_{t-1} + \ldots + \sum_{i=1}^{S} \phi_{p,i} D_p y_{t-p} + \varepsilon_t \qquad (2)$$

де D_i – фіктивна змінна, яка рівна 1, якщо t відповідає сезону i, в іншому випадку рівна 0.

Так як PAR(p) модель розглядає різні AR(p) моделі для різних сезонів, природно розглядати її як модель річних даних. В загальному PAR(p) модель може бути переписана, як AR(p) модель для s вимірного вектора, де s кількість періодів протягом року. $(Y_{1,T}, Y_{2,T}, \ldots, Y_{s,T})'$, T=1,2,...,N , де N – кількість повних циклів. А отже, нашу модель можна звести до відповідної VAR моделі:

$$\Phi_0 Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \ldots + \Phi_{p-1} Y_{t-(p-1)} + \varepsilon_T , \qquad (3)$$

де $\varepsilon_T = (\varepsilon_{1,t}, \ldots, \varepsilon_{s,t})'$

Φ_0 – матриця розміру sxs, з елементами:

$$\Phi_0(i,j) = \begin{cases} 1, i = j \\ 0, i < j \\ -\phi_{i-j,i}, i > j \end{cases}$$

$$\Phi_k(i,j) = \phi_{i+4k-j,i} \text{ , } k \geq 1$$

де $\phi_{i,j}$, i=1...p, j=1..s

Тобто наш процес можна представити у вигляді:

$$Y_t = \Phi_0^{-1}\Phi_1 Y_{t-1} + \ldots + \Phi_0^{-1}\Phi_{p-1} Y_{t-(p-1)} + \Phi_0^{-1}\varepsilon_T , \qquad (4)$$

якщо $\varepsilon_T \sim N(0, \sigma^2 I_4)$, тоді: $\Phi_0^{-1}\varepsilon_T \sim N(0, \sigma^2 \Phi_0^{-1}(\Phi_0^{-1})')$

Також можна розглядати сезонно продиференційовані PAR моделі: PAR(p)I(d) де d порядок диференціації. Для визначення порядку диференціації використовують критерій, описаний в роботі Босвіка [1]. При роботі з українськими макроекономічними показниками, як правило прогнозують на базі квартальних даних. Враховуючи, незначну довжину українських макроекономічних часових рядів, як правило, необхідно використовувати модель з порядком, який не перевищував би 2. PAR(2) модель для квартальних даних відповідно набуде вигляду:

$$y_t = \phi_{1,i} y_{t-1} + \phi_{2,i} y_{t-2} + \varepsilon_t \qquad (5)$$

$$\Phi_0 Y_t = \Phi_1 Y_{t-1} + \varepsilon_T \qquad (6),$$

де

$$\Phi_0 = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & 0 \\ -\phi_{1,2} & 1 & 0 & 0 \\ -\phi_{2,3} & -\phi_{1,3} & 1 & 0 \\ 0 & -\phi_{2,4} & -\phi_{1,4} & 1 \end{pmatrix} \quad \Phi_1 = \begin{pmatrix} 0 & 0 & \phi_{2,1} & \phi_{1,1} \\ 0 & 0 & 0 & \phi_{2,2} \\ 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

Предметом дослідження є побудова відповідної моделі для прогнозування ВВП України. Для прогнозування використаємо PAR(2) модель. Для того, щоб не проводити сезонну диференціацію, ми побудуємо відповідну модель для ряду перших різниць квартальних даних ВВП в цінах 1996р. Для побудови моделі були використані дані за період з першого кварталу 1996 по перший квартал 2003р. Дані за 2003-2004 р. були використанні для оцінювання точності отриманих прогнозів. Для оцінювання параметрів використаємо рівняння (2), відповідно для нашої моделі:

$$y_t = \sum_{i=1}^{4} \phi_{1,i} D_i y_{t-1} + \sum_{i=1}^{4} \phi_{2,i} D_2 y_{t-2} + \varepsilon_t \qquad (7)$$

Отримані значення оцінених коефіцієнтів нашої моделі представлені в таблиці.

Таблиця. **Значення коефіцієнтів моделі**

Параметр	Квартал			
	1	2	3	4
$\phi_{1,i}$	1,10	0,20	0,70	0,04
$\phi_{2,i}$	-0,11	-0,96	0,45	0,19

© Ю.Б. Хемич, 2005

Для нашої моделі коефіцієнт детермінації R^2=0,99, тобто наша модель достатньо точно описує динаміку досліджуваного ряду. Для оцінювання точності прогнозу використаємо значення похибки апроксимації за відповідний період: MAPE=1,8%.Графічно результати прогнозу представлено на рис. 1.

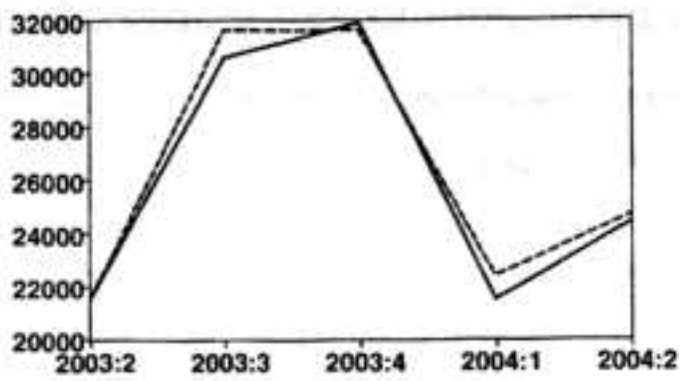

____ – Фактичні значення
------ – Прогнозні значення
Рис 1. Прогнозні та фактичні значення на період 2003-2004 роки

Отримані результати показують, що за допомогою PAR модель, можна отримати доволі точні результати. Про це свідчить значення похибки апроксимації приблизно 1,8%, що є доволі точно як для прогнозу на 5 періодів упередження.

Основною перевагою даних моделей є висока точність отриманих за допомогою них прогнозів, це показало як наше дослідження так і низка інших [2],[3]. При цьому використовується мінімальна інформаційна база, для побудови прогнозу необхідні лише значення досліджуваного процесу. Крім того слід відзначити простоту ідентифікації моделі та обчислення її коефіцієнтів, які легко реалізуються за допомогою сучасних статистичних програм, а також наявність розробленої теорії знаходження сезонних одиничних коренів досліджуваного часового ряду та визначення функції розподілу залишків. Серед недоліків виділимо те, що при обчисленні ми зменшуємо кількість даних, на базі яких оцінюємо коефіцієнти, в s раз. Це особливо суттєво в українських умовах, коли часові ряди не є довгими. Тому втрата додаткової інформації з неврахованих даних, може відобразитись на якості прогнозу. Потрібно підкреслити, що даний підхід можливо застосовувати лише для коротко та середньо термінових прогнозів. Проте, якщо необхідно зробити прогноз сезонних процесів на короткий період, цей підхід є доволі зручним, через точність отриманих результатів та свою простоту обчислення.

1. Boswijk. H.P and Franses P.H., 1996, Unit Roots in Periodic Autoregressions, Journal of Time Series Analysis 17, 221-245. 2. Franses P.H.,1993, Periodically Integrated Subset Autoregressions for Dutch Industrial Production and Money Stock, Journal of Forecasting 12, 601-613. 3. Franses P.H.,1996, Periodicity and Stochastic Trends in Economic Time Series, Oxford University Press, Oxford. 4. Osborn D R, 1988, Seasonality and Habit Persistence in a Life Cycle Model of Consumption, Journal of Applied Econometrics 3, 255-266. 5. Osborn D R and J P Smith,1989, The Performance of Periodic Autoregressive Models in Forecasting Seasonal U K Consumption, Journal of Business & Economic Statistics 7, 117-127.

Надійшла до редколегії

Л.Ф. Волохова, к.е.н., доц.
О.Ф. Євсєєнко, к.е.н., асист.

ЕКОНОМІКО-СТАТИСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВНИЙ СПОСІБ АНАЛІЗУ ОКРЕМИХ СЕКТОРІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

У статті розглянуті проблеми моделювання оцінки вартості акцій з метою встановлення інвестиційної привабливості підприємств. Запропонована багатофакторна індексна модель, яка може слугувати базою для створення рейтингових систем.

In this article were regarded the problems of modeling of estimation of the cost of stocks to determinate investment attractiveness/ It is offered "manyfactors" model, which can be used as a base for creation of rating system.

Економіко-статистичне моделювання є однією з важливіших складових системного дослідження фінансової , зокрема, фондового ринку. У моделюванні , як і будь – який галузі неможливо створити раз і назавжди придатний для рішень будь-яких питань банк даних, а тим більше банк знань як переконують деякі економісти. При цьому треба вивчати конкретну дійсність в усій її повноті, складності й розвитку, щоб діяти у відповідності до наукових рішень та оптимальної їх реалізації. Проблеми системного моделювання є в центрі уваги відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема, Айвазяна С.А., Дуброва А.М., Єріної А.М., Манделя І.Д., Лоулі Д., Максвелл А., Мемфі Дж.

Разом з тим дослідження у сфері функціонування цінних паперів та фондового ринку є недостатньо вивченими в економічній літературі. Тому метою даного дослідження стало вивчення процесів моделювання оцінки внутрішньої вартості акцій компаній та методів кількісних характеристик фундаментального аналізу фондового ринку.

Порівнюючи внутрішню вартість з ринковою ціною, можна визначити які з акцій недооцінені ринком, а які переоцінені. Якщо ринкова ціна перевищує її внутрішню вартість, то вона переоцінена ринком, а якщо нижче, то – недооцінена ринком. У разі недооцінки їх варто купувати, а у разі переоцінки – утриматися від купівлі, або продати, якщо вони є у портфелі.

Моделювання ціни передбачає аналіз таких складових елементів:

- обсяг резервів підприємства;
- фінансові операції, що проводять акціонерні товариства;
- структура ринку даного цінного паперу;
- доходність цінного паперу (здатність приносити прибуток від інвестованих грошових коштів).

Аналіз інвестиційної привабливості та розрахунок "розумної" ціни акцій ВАТ, які виставляються на фондових біржах, на регіональних грошових аукціонах і конкурсах ФДМУ, проводиться ІК "ІТТ-інвест". За їх методикою інвестиційну привабливість підприємств пропонується визначити за такою формулою:

$$I_0 = \sum_{i=1}^{8} b_i R_i$$

де R_1 – рентабельність продаж (визначається відношенням прибутку до обсягу продаж; b_1=1);

R_2 – рентабельність активів (визначається відношенням прибутку до суми активів: уставного фонду, прибутку і кредиторської заборгованості; b_2=1);

R_3 – коефіцієнт покриття (визначається відношенням активів до кредиторської заборгованості; b_3=0,1);

R_4 – коефіцієнт обороту активів (визначається відношенням обсягу продаж до вартості активів; b_4=1);

R_5 – коефіцієнт обороту кредиторської заборгованості (визначається відношенням обсягу продаж до кредиторської заборгованості; b_5=1);

R_6 – коефіцієнт перевищення терміну погашення дебіторської заборгованості над кредиторською (визначається відношенням різниці дебіторської і кредиторської заборгованості до обсягу продаж; b_6=1);

R_7 – питома вага чистих активів на 1 акцію (визначається відношенням активів до числа акцій; b_7=1);

R_8 – питома прибутку на 1 акцію (визначається відношенням прибутку до числа акцій; b_8=1);

На нашу думку розмір показника b тут не обґрунтовано. Цей показник мусить визначатися за методом експертних оцінок і характеризувати вплив кожного з коефіцієнтів на оцінку інвестиційної привабливості підприємства.

Проаналізувавши фінансово-економічну сутність цих показників, ми дійшли висновку, що коефіцієнти, що визначають рентабельність, мають більшу вагу порівняно з іншими. Тоді показники "b" мали б розподілитися в такому порядку: b_1=0,3; b_2=0,2; b_3=0,1; b_4=0,1; b_5=0,08; b_6=0,07; b_7=0,07; b_8=0,07. В сумі вони складають одиницю.

З метою вдосконалення статистичного моніторингу кон'юнктури фондового ринку на мікрорівні авторами запропонована система показників з визначенням алгоритму розрахунку та джерел одержання інформації.

Використовуючи методичні рекомендації ІК "ІТТ-інвест" щодо визначення інвестиційної привабливості підприємств авторами адаптована до особливостей взаємозв'язку показників фондового ринку багатофакторна індексна модель. Зокрема, визначається вплив на прибутковість акцій (Пр) трьох факторів: рентабельності обсягів продажу акцій (Р); коефіцієнту обороту активів (К); розміру активів, що припадають на 1 акцію (В).

$$П_р = P \cdot K \cdot B \qquad (2)$$

Дана функціональна залежність дозволяв визначити відносну зміну показника-функцій (Пр) шляхом розкладання його за факторами-множниками (Р; К; В) і оцінити мультиплікативний зв'язок між елементами розрахункових формул показників. Характеризуючи економічний зміст факторів, формула (1) може бути представлена у вигляді:

$$\frac{П}{Ц} = \frac{П}{О} \cdot \frac{О}{А} \cdot \frac{А}{Ц} \qquad (3)$$

де П – прибуток акціонерного товариства;

Ц – кількість цінних паперів, що реалізуються;

О – обсяг продажу цінних паперів;

А – розмір активів акціонерного товариства.

$$I_{пр} = \frac{\sum P_1 K_1 B_1}{\sum P_0 K_0 B_0} \qquad (4)$$

$$I_{Пр(P)} = \frac{\sum P_1 K_0 B_0}{\sum P_0 K_0 B_0} \quad I_{Пр(K)} = \frac{\sum P_1 K_1 B_0}{\sum P_1 K_0 B_0}$$

$$I_{Пр(B)} = \frac{\sum P_1 K_1 B_1}{\sum P_1 K_1 B_0} \qquad (5)$$

$$I_{Пр} = I_{Пр(P)} \cdot I_{Пр(K)} \cdot I_{Пр(B)} \qquad (6)$$

Крім того, нами запропонована чотирьох факторна модель динаміки прибутку підприємства (ΔП) від вищезазначених показників та загальної кількості акцій (Ц). Оцінка абсолютного розміру впливу кожного з факторів на динаміку функцій здійснюється в рамках індексної моделі:

$$\Delta П = Ц_1 \cdot P_1 \cdot K_1 \cdot B_1 - Ц_0 \cdot P_0 \cdot K_0 \cdot B_0 \qquad (7)$$

$$\begin{cases} \Delta П_{(Ц)} = (Ц_1 - Ц_0) \cdot P_0 \cdot K_0 \cdot B_0 \\ \Delta П_{(P)} = (P_1 - P_0) \cdot Ц_1 \cdot K_0 \cdot B_0 \\ \Delta П_{(K)} = (K_1 - K_0) \cdot Ц_1 \cdot P_1 \cdot B_0 \\ \Delta П_{(B)} = (B_1 - B_0) \cdot Ц_1 \cdot P_1 \cdot K_1 \end{cases} \qquad (8)$$

$$\Delta П = \Delta П_{(Ц)} \cdot \Delta П_{(P)} \cdot \Delta П_{(K)} \cdot \Delta П_{(B)} \qquad (9)$$

Запропонована модель відповідає математичній логіці наявності взаємозв'язків та найбільш адаптована до сутності економічного змісту факторів, що вивчаються. Відносні величини інтенсивності, які використані в моделях найчастіше фіксуються на базисному рівні, що відповідає теорії індексного методу аналізу та робить їх найбільш коректними серед інших моделей.

Підсумовуючи вищезазначене можна зробити такий висновок, що моделювання проблем фондового ринку передбачає системний підхід до розв'язання цих проблем. Він може бути успішно використаний і для створення рейтингових оцінок і систем. У цілому рейтинги не визначають конкретної пропозиції щодо купівлі чи продажу цінних паперів, але вони є відправною точкою при оцінці кредитного ризику та базою для порівняння цінних папері як об'єктів інвестування.

1. Єріна А.М. Статистика моделювання та прогнозування Навч.посібник. – К. КНЕУ, 2001. – 170 с. 2. Сошникова Л.А.и др. Многомерн й статистический аналіз в кономике Учеб. Пособие для вузов. – М. ЮНИТИ-ДАНА, 1999.-598с. 3. Тьюлз Р., Бредли., Тьюлз Т. Фондовий р нок – 6-е изд. Пер. с англ..М. ИНФРА-М, 1997. – 648 с.

Надійшла до редколегії

К.Р. Приходько, асп.

МОДЕЛЬ ВПЛИВУ ВВП НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розглянуто методологічні засади моделюванню впливу ВВП на рівень життя населення. Проаналізовано вплив ВВП на рівень життя населення на основі даних за 1998-2004 роки.

Described the methodological basis for modelling GDP and living standard. Analyzed the estimations influence of the GDP and living standard on the basis data of 1998-2004.

ВВП – один з основних параметрів розвитку економіки в цілому(економічна категорія) так і рівня життя населення(соціальна категорія). Тоді виникають питання. Чи існує вплив макроекономічного розвитку країни на рівень життя населення? І якщо такий вплив існує, то чи можливо його оцінити?

Для оцінки наявності чи відсутності зв'язку між ВВП і показниками рівня життя населення застосуємо кореляційно – регресійний аналіз.

Регресійна модель може ґрунтуватися на припущенні, що на якусь залежну змінну впливає лише один фактор, тоді регресія буде називатися простою. Практично же виникає необхідність досліджувати велику кількість взаємозв'язків між соціальними та економічними явищами і процесами. Тому, для статистичного опису моделей, на результативну ознаку яких впливає значна кількість факторів застосовуються в статистичної літературі множинні регресії (2,3,5). Питання моделювання макроекономічних показників розглядалися в

© К.Р. Приходько, 2005

роботах Клейна Л., Велфе В. (5). Моделюванню впливу ВВП на рівень життя населення приділяється недостатньо уваги. Тому це є предметом дослідження.

Метою цієї роботи є визначення впливу ВВП на рівень життя населення України через застосування статистичних методів моделювання. Реалізація зазначеної мети полягає у вирішенні наступних завдань:

- розробка моделі впливу ВВП на доходи населення як економічного індекатора рівня життя населення;
- побудова двофакторної моделі через розширення попередньої моделі на вплив фактора темпу зростання доходної частини бюджету.

Незалежними змінними регресійної моделі будуть основні макроекономічні показники, а залежною змінною, очевидно – рівень життя населення. Результативною змінною регресійної моделі є показник рівня життя населення, а факторною змінною – ВВП. Так як доходи населення являють собою важливе джерело задоволення особистих матеріальних потреб та й в соціальній і культурній сфері їм відводять важливе місце, тому показник доходів населення буде взято як характеристику рівня життя населення України.

Отже, за допомогою програмного продукту SPSS побудуємо рівняння регресії, які дадуть нам змогу виявити існуючий між соціальними та економічними явищами кореляційно-регресійний зв'язок. Використаємо для цього квартальні оцінки реального ВВП України за 1998-2002 рр (1,4).

Статистичний аналіз основного фактору впливу на рівень грошових доходів населення – реального ВВП країни показав, що включений до моделі фактор пояснює 52,8% варіації зростання грошових доходів населення (див табл.1).

Таблиця 1. **Показники тісноти статистичного зв'язку в однофакторній моделі**

Модель	R	R^2	Скоригований R^2	Стд. похибка оцінки
1	0,726	0,528	0,370	9,866

Коефіцієнт детермінації показує, що 52,8% варіації приросту рівня доходів населення пояснюється макроекономічним зростанням в країні. Адекватність моделі підтверджується значеннями F-критерію, істотність впливу факторів – характеристиками t–критерію (див табл.2,3).

Таблиця 2. **Результати розрахунків критерію Фішера**

Модель		Сума квадратів	Ступ. свободи	Середній квадрат	F	Знач.
1	Регресія	326,218	1	326,218	3,352	0,165
	Залишок	291,994	3	97,331		
	Загальне	618,212	4			

В результаті оцінки впливу макроекономічного зростання на рівень життя населення з використанням даних за 1998-2002 роки було виявлено, що приріст реального ВВП України на 1 % спричинює зростання грошових доходів населення на 1,985 %. За рахунок інших факторів щорічний приріст грошових доходів населення становив 14,293 %.

Модель має вигляд: Y = 14,293 + 1,985*X1.

Таблиця 3. **Основні характеристики рівняння взаємозв'язку в однофакторній моделі**

Модель		Ненормовані коефіцієнти B	Стд. похибка	Нормовані коефіцієнти Бета	t	Знач.
1	(Константа)	14,293	5,863		2,438	0,093
	ВВП	1,985	1,084	0,726	1,831	0,165

Однак, для більш глибокого розуміння причинно-наслідкових зв'язків між макроекономічним зростанням і рівнем життя населення країни недостатньо зупинятися на даному етапі дослідження, адже значення коефіцієнту детермінації свідчить, що включений у модель фактор пояснює лише 52,8% варіації зростання грошових доходів населення. Хоча ми і маємо всі підстави стверджувати, що приріст рівня доходів населення все таки залежить від макроекономічного зростання, яке в даній однофакторній регресійній моделі представлене головним макроекономічним показником – реальним ВВП України. Але, все таки, виникає необхідність продовжити статистичний аналіз моделей залежності за допомогою кореляційно-регресійного методу. Отже, було побудоване ще одне регресійне рівняння, яке включає більшу кількість факторів. Для цього було підставлено в модель взаємозв'язку новий макроекономічний фактор – темпи зростання доходної частини бюджету. В результаті ми отримали наступні параметри моделі:

Таблиця 4. **Показники тісноти зв'язку в двохфакторній моделі**

Модель	R	R^2	Скоригований R^2	Стд. похибка оцінки
2	0,993	0,986	0,972	2,083

Таблиця 5. **Результати розрахунків критерію Фішера**

Модель		Сума квадратів	Ступ. свободи	Середній квадрат	F	Знач.
2	Регресія	609,537	2	304,768	70,261	0,014
	Залишок	8,675	2	4,338		
	Загальний	618,212	4			

Таблиця 6. **Основні характеристики рівняння взаємозв'язку в двохфакторній моделі**

Модель		Ненормовані коефіцієнт B	Станд. похибка	Нормовані коефіцієнти Бета	t	Знач.
2	(Константа)	7,934	1,466		5,411	0,033
	Темпи зростання ВВП	1,178	0,250	0,431	4,718	0,042
	Темпи зростання доходної частини бюджету	0,510	0,063	0,739	8,082	0,015

Необхідно зазначити, що значення коефіцієнтів регресії певною мірою залежать від складу введених до моделі факторів. З розширенням ознакової множини моделі відбувається перерозподіл впливу попередньо введених факторів. Чим вагоміший вплив нововведеного фактора, тим помітніші зміни. Так, в моделі №2 введення нового фактора (темп зростання доходної частини бюджету) спричинило зменшення впливу першого фактора (темпи зростання ВВП) в 1,7 рази, таку ж тенденцію має і вільний член рівняння, який зменшився з 14,293% до 7,934%, коефіцієнт зменшення становив 1,8 рази (див табл.6).

Отже, щорічний приріст грошових доходів населення за період з 1998 по 2002 роки пояснюється з варіабельністю 98,6%(див табл.4).макроекономічним зростанням економіки України, яке подане двома факторами, а саме: темпами зростання реального ВВП України, та темпами зростання доходної частини бюджету України.

Розрахована двох факторна модель має вигляд:

$Y = 7{,}934 + 1{,}178^{*}X1 + 0{,}510^{*}X2$,

де X1 і X2 – це відповідно темпи зростання ВВП і доходної частини бюджету України.

Результати проведених розрахунків свідчать, що приріст реального ВВП України на 1% спричиняє зростання грошових доходів населення на 1,178%. Приріст доходної частини бюджету України на 1 % збільшує зростання грошових доходів населення на 0,510%. За рахунок впливу інших факторів щорічний приріст грошових доходів населення становить 7,934%. Значення F-критерію та t-критерію, свідчать відповідно про адекватність та істотність впливу незалежних факторів (див. табл. 5).

Пояснити залежність зростання грошових доходів населення від темпів зростання доходної частини бюджету України можна тим, що наповнення бюджету відповідно збільшує трансфертні нарахування населенню, виплачуються існуючі заборгованості по заробітної плати, а також покращується фінансування бюджетних програм. Всі ці моменти позитивно впливають на грошові доходи населення, які в результаті цього збільшуються, покращуючи рівень життя населення.

1. Зведені національні рахунки для економіки в цілому та іншого світу за 1990-1999 роки / Статистичний збірник Держкомстату України. – К., 2001. 2. Моторин Р.М., Моторина Т.М. Система національних рахунків: Навч. посібник – К.: КНЕУ, 2001. – 336 с. 3. Статистика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / За ред. А. М. Єріної та Р. М. Моторина. – К.: КНЕУ, 2002. – 448 с. 4. Статистичний щорічник України за 2003 р. – К.: Консультант, 2004. – 667 с. 5. Kleine L.R., Welfe A., Welfe W. Principles of Macroeconometrics Modeling. North Holland, Amsterdam, 1999.

Надійшла до редколегії

О.К. Прімєрова, магістр

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

В статті проаналізовано сучасний стан розвитку фінансового ринку України та окреслено перспективи і проблеми його інтеграції у світовий фінансовий простір.

The author analyzes the modern condition of Ukrainian financial market and defines the main prospects and problems of its integration to the world financial space.

Сьогодні Україна переживає кризовий і водночас конструктивний період своєї історії. Майбутнє приєднання до СОТ, більш тісне партнерство з Європейським Союзом, підвищення рейтингу країни призведуть до значних економічних, політичних та соціальних змін у житті нашої країни. Особливих змін зазнає ринок фінансових послуг України, оскільки зазначені передумови слугуватимуть активізації процесу іноземної експансії на фінансовий ринок України. Сьогоднішній стан розвитку ринку фінансових послуг в Україні не задовольняє потреби економіки в повному обсязі і не представляє собою передумову для економічного зростання в нашій країні, як це має місце в багатьох інших країнах. Поява серйозних конкурентів на вітчизняному ринку є неминучою, адже для країни, спрямованої на європейську інтеграцію, з майже 50-мільйонним населенням і значним економічним потенціалом, рівень розвитку фінансових інститутів та асортимент послуг, що надаються ними знаходиться на досить низькому рівні.

У країнах з розвиненою ринковою економікою функціонують високоефективні фінансово-кредитні інститути, які забезпечують механізм перерозподілу фінансових ресурсів серед учасників ринку і сприяють ефективному розміщенню заощаджень серед галузей економіки. На сьогодні фінансовими посередниками виступають спеціалізовані інвестиційні компанії, комерційні банки, трастові компанії, кредитні спілки, страхові компанії та пенсійні фонди. В Україні на сьогоднішній день найбільшого розвитку набули комерційні банки та страхові компанії, створення ж кредитних спілок, трастових компаній та інвестиційних фондів ще не набуло бажаних темпів. Тому найпершими змін в результаті лібералізації фінансового ринку зазнають банківський та страховий сектори, як найбільш розвинені та найменш ризикові, саме на цих ринках необхідно очікувати приходу значних іноземних конкурентів. Вітчизняні банківський та страховий ринки є, поки що, неконкурентоспроможними, ізольованими, а, отже, і неготовими увійти до глобальної фінансової системи. Таким чином, формування ефективно діючого ринку фінансових послуг і, особливо, банківського та страхового секторів, є як ніколи нагальною проблемою в Україні, оскільки від того, наскільки досконалим та стабільним буде механізм їх функціонування, залежить конкурентоспроможність нашого фінансового ринку. Проблемам розвитку фінансового ринку України присвячено роботи багатьох українських вчених. Так, окремі питання функціонування ринку фінансових послуг були висвітлені у роботах Ватаманюка З.Г., Дорош О.Л., Шелудько В.М., Мітюкова І.О., Зимовець В.В., Зубик С.П., Остафіль О.В. Разом з тим недослідженими залишаються перспективи розвитку фінансового ринку у контексті інтеграції України до світового економічного простору. Актуальність дослідження цих питань не викликає сумнівів, адже від того в руках яких фінансових інститутів, вітчизняних чи іноземних, будуть зосереджені фінансові ресурси України, значним чином залежить фінансова безпека та незалежність нашої країни.

Поява могутніх іноземних гравців із багатолітнім досвідом роботи на різних ринках стимулюватимуть як кількісний, так і якісний розвиток фінансового сектора економіки України. Так, конкуренція з потужними іноземними банками стане основним каталізатором більшості глобальних змін на українському банківському ринку у найближчому майбутньому. На сьогоднішній день іноземні банки можуть виходити на український ринок шляхом купівлі дочірніх банків чи відкриття представництв, що не мають права здійснювати банківську дія-

© О.К. Прімєрова, 2005

льність. При вступі України до СОТ вони отримують можливість відкривати у країні власні філії. Така лібералізація умов допуску іноземних банків призведе до значних змін у банківській системі України. З припливом іноземного капіталу з'являться додаткові фінансові ресурси, покращиться обслуговування, загостриться конкуренція. Від такої ситуації виграє, в першу чергу, споживач, що отримає можливість вибору якісного продукту на прийнятних для нього умовах. Що ж стосується комерційних банків, то малі українські банки, що не витримають конкуренції з потужними іноземними банками, будуть об'єднуватись один з одним.

Як свідчить досвід країн Центральної та Східної Європи, коли на ринки приходять великі потужні іноземні банки, вони практично не залишають місця в банківській системі для національного капіталу, тим самим підштовхуючи малі вітчизняні банки до злиття. Так, у Польщі кількість банків внаслідок консолідації зменшилась до 60, в Хорватії – до 43, в Чехії – до 35, у Литві на сьогодні функціонує 14 банків, а в Естонії – взагалі 7. В Україні ж станом на 01.01.05 зареєстровано 185 банків, з них 164 діючих банків [5]. З усіх існуючих банків 19 банків з іноземним капіталом, у тому числі 7 зі 100-відсотковим іноземним капіталом. Таким чином, питома вага іноземних банків у загальних банківських активах все ще не досягає і 10%, що значно менше порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи. Так, частка іноземних активів у банківській системі Естонії становить 98%, Болгарії, Чехії та Литві – 90%, Угорщині – 61%, Румунії – 55% [2, с. 44]. Законопроект № 7274, переданий Національним банком України до Верховної Ради, передбачає внесення змін до Закону України "Про банки і банківську діяльність" в частині надання іноземним банкам права відкривати свої філії на території України. Недоліком даного законопроекту є відсутність жодних обмежень присутності іноземного капіталу в національній банківській системі України.

Відповідно до своїх функцій банківська система через перерозподіл фінансових ресурсів по суті визначає розвиток всієї економіки країни. Ця функція набирає ще більшої ваги у зв'язку з низьким рівнем розвитку інших сегментів фінансового ринку. У зв'язку з цим питання збереження національної банківської системи стає питанням національної безпеки країни. Досвід багатьох держав з "перехідною економікою", де акцент був зроблений на зовнішні інвестиції, показав, що банківські системи цих країн майже повністю складаються з великих міжнародних банків. За цих умов банки з іноземним капіталом починають здійснювати вирішальний вплив на характер та пріоритети економічного розвитку в цих державах, контролювати там найбільш ефективні сфери діяльності. При цьому ці банки мають специфічні, частіше всього не співпадаючі з національними інтересами, стратегічні пріоритети. Більш того, рішення про умови надання кредитів можуть прийматися з урахуванням міжнародних клієнтів чи акціонерів материнського банку, що в більшості випадків може означати відмову у фінансуванні конкурентних виробництв. Така схема розвитку банківської системи призведе до порушення цілісності економічних інтересів держави, суттєво гальмуючи розвиток національного виробництва, перш за все, малого та середнього бізнесу. Наслідок – зростання безробіття та інших соціальних проблем, з якими протягом останніх років зіштовхуються країни Східної Європи, зокрема, Польща. Для збереження економічного суверенітету країни доцільним було б запровадження системи державного регулювання присутності іноземного капіталу в сукупному капіталі банківської системи України.

Таким чином, беручи до уваги стратегічний курс на інтеграцію у ЄС та реальні перспективи залучення іноземних інвестицій, Україна в найближчому майбутньому може стати привабливим об'єктом для експансії потужних іноземних банків. Отже, вітчизняним комерційним банкам та українському уряду вже сьогодні необхідно розробити та вжити заходи щодо підвищення ефективності та конкурентоспроможності української банківської системи.

Наступним цікавим для іноземних посередників сегментом фінансового ринку є ринок страхових послуг. Розвиток страхового ринку і використання його в інтересах сталого розвитку національної економіки в умовах її інтеграції у світове економічне господарство та посилення процесів глобалізації є важливим компонентом національної безпеки країни. Міжнародна кооперація в страхуванні важлива для функціонування таких секторів економіки як міжнародна торгівля, перевезення, авіація, космонавтика, туризм.

Динаміка основних параметрів за останні роки свідчить про тенденції зростання обсягів страхового ринку (табл.). Серед позитивних чинників – стійке зростання капіталу, обсягів активів, що є необхідною умовою стабільного функціонування та розвитку страхового ринку. Поліпшується структура і якість активів страховиків, зменшується їх кредиторська заборгованість та підвищується фінансова надійність. Законодавче встановлення вимог до мінімальних розмірів статутних капіталів страховиків сприяло концентрації страхового ринку та зростанню загального розміру сплачених статутних фондів страховиків. Проте проблеми підвищення рівня капіталізації страховиків, ліквідності їх активів та концентрації страхового ринку залишаються актуальними. До позитивних результатів розвитку страхового ринку також належать: реальне зростання обсягів страхових операцій з усіх видів страхування, структурні зміни на користь добровільного страхування і його довгострокових видів; зростання показників фінансової надійності страховиків, формування фінансових груп за участю страховиків. Зростає загальна сума страхових платежів, отриманих страховиками України. Збільшується кількість договорів страхування (перестрахування), укладених за сприяння страхових брокерів. Позитивною тенденцією є зростання величини сформованих страхових резервів. Інвестування страховиками власних коштів, у тому числі коштів страхових резервів, відбувається головним чином через розміщення їх у цінні папери, грошові кошти на рахунках у банках, у банківські метали, у інвестиції в економіку України за визначеними законодавством напрямами. На сьогодні страховий ринок за обсягами наданих послуг значно перевищує інші сектори ринку небанківських фінансових послуг.

Ринок страхових послуг набув певного рівня розвитку, проте ще не став реальним чинником стабільності і за своїми інституційними та функціональними характеристиками не відповідає завданням випереджального розвитку української економіки та тенденціям світових страхових ринків, що зумовлює його суттєве відставання у глобальному процесі формування світової фінансової системи. Низький рівень капіталізації страховиків не дозволяє забезпечувати відповідальність по великих застрахованих ризиках, що призводить до перестрахування частини відповідальності по застрахованому ризику за кордоном та до необґрунтованого витоку грошових коштів з України. Недосконалим залишається нормативно-правове регулювання діяльності страхових посередників, низькою є поінформованість населення про можливості страхового ринку. Проблемою залишається доступ на національний страховий ринок філій іноземних страховиків-нерезидентів. Такий допуск має

відбуватись поступово та з урахуванням його подальшого впливу на стан національного страхового ринку, оскільки це може призвести до неефективного перерозподілу акумульованих страховиками ресурсів на міжнародні фінансові ринки, придушенню національних страховиків та страхових посередників.

Таблиця. **Основні показники діяльності страхових компаній України [6]**

Показники	Роки			
	2001	2002	2003	2004
Кількість страхових компаній всього, у т.ч. – компаній зі страхування життя, – компаній з ризикових видів страхування	328 14 314	338 17 321	357 30 327	383 45 338
Частка страхування у ВВП, %	1,5	2,1	3,5	5,5
Загальна сума статутних фондів, млн. євро	222,0	280,2	547,3	760,0
Загальна сума власного капіталу , млн. євро	413,3	574,2	1 026,1	1 637,0
Сформовані страхові резерви , млн. євро	253,6	343,1	566,3	1 201,0
Страхові премії, млн. євро	649,0	802,9	1 335,7	2 350,0
Страхові премії на одного громадянина, євро	13,4	16,7	28,8	49,0
Страхові премії передані у перестрахування, млн. євро, у т.ч. страховикам-нерезидентам	306,1 168,2	380,4 236,5	809,5 476,8	1 443,0 300,0

Інтеграція страхового ринку України в міжнародні ринки фінансових послуг потребує підвищення конкурентоспроможності національних страховиків, поступового переведення національного страхового ринку на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та приведення стандартів аудиту в частині страхування у відповідність до вимог міжнародної практики. З метою захисту національного страхового ринку держава повинна здійснювати заходи поетапного та зваженого допуску на ринок філій іноземних страховиків відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Україною, створюючи умови для забезпечення взаємообміну інформацією між центральним органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг та органами страхового нагляду інших країн про діяльність страховиків, їхніх філій, страхових посередників та страхових груп.

На сьогодні в Україні ні кредитні спілки, ні інвестиційні компанії чи пенсійні фонди реально не є активними посередниками на ринку фінансових послуг України. Тому, говорячи про інтеграцію фінансового ринку України, ми говоримо, в першу чергу, про інтеграцію банківського та страхового сектора. Саме на захист цих сегментів національного ринку необхідно спрямувати всі зусилля. Адже позитивні ефекти від інтеграції України можливі лише у випадку високої конкурентноздатності вітчизняних фінансово-кредитних інститутів. Отже, на нашу думку, до приходу на український фінансовий ринок іноземних посередників необхідно провести активні дії для розвитку вітчизняних фінансово-кредитних інститутів і посилення їхньої ролі на ринку фінансових послуг України. Для цього необхідним є:

- створення цілісної законодавчої бази для усіх видів діяльності фінансових посередників;
- розширення переліку послуг комерційних банків та страховиків, підвищення їх капіталізації, фінансової стійкості та конкурентоспроможності;
- підвищення вимог до порядку створення та діяльності фінансових інститутів;
- розвиток інфраструктури фінансового ринку;
- оздоровлення банківської системи, що передбачає здійснення рішучих заходів стосовно проблемних банків: їх реорганізація, шляхом приєднання або злиття малих і фінансово нестійких банків, або взагалі ліквідація;
- розробка і впровадження кваліфікаційних вимог до фахівців, що бажають працювати у фінансовій сфері;
- підвищення поінформованості населення про фінансові послуги та сприяння підвищенню довіри громадян до фінансових інститутів.

За цих умов фінансовий ринок України зможе активно та успішно інтегрувати у світовий фінансовий простір та дозволить українським комерційним банкам та страховим компаніям стати стійкими, надійними, конкурентноспроможними як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках фінансово-кредитними посередниками

[1] Ватаманюк З.Г., Дорош О.Л. Небанківські фінансові інститути у перехідних фінансових системах // Фінанси України. – 2003. №8. – С. 77-84. [2] "Жертвы" глобализации // Комп&ньон / 14 (426) 8-14 апреля 2005. [3] Обушна О.М. Сучасний стан та проблеми розвитку ринку небанківських фінансових послуг в Україні // Вісник київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2005.–№74 – С. 40-44. [4] Остафіль О.В. Проблеми та перспективи розвитку ринку фінансових послуг в Україні // Фінанси України. – 2004. – №12. – С. 92. [5] Офіційний сайт Асоціації українських банків www.aub.com.ua. [6] Офіційний сайт Ліги Страхових Організацій України www.uainsur.com.

Надійшла до редколегії

І.Л. Ходаковська, асп.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБЛІКУ І КОНТРОЛЮ НЕОБОРОТНИХ АКТИВІВ МУЗЕЇВ УКРАЇНИ З ВИКОРИСТАННЯМ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Розглянуто питання організації обліку і контролю необоротних активів музеїв України, проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід та вказані шляхи вдосконалення організації обліку в умовах використання сучасних інформаційних систем.

The matters of organization of accounting and control of museums of Ukraine irreversible assets, domestic and foreign experience have been analyzed, ways for improving organization of accounting under conditions of applying modern informative systems.

Відродження української культури неможливо уявити без позитивних зрушень у сфері охорони культурної спадщини, повернення культурних цінностей, збереження та використання пам'яток Музейного фонду України. На кінець 2003 р. цей фонд складав більше 11,3 млн. історико-культурних пам'яток і поділений на дві частини – державну та недержавну. До державної частини Музейного фонду України належить10,12 млн. експонатів, що складає 89% від всього фонду. За останні два десятиліття мережа музеїв України зросла більш ніж у 1,5 рази.

© І.Л. Ходаковська, 2005

Якщо у 1980 р. функціонувало 198 державних музеїв та їх філіалів системи Міністерства культури і мистецтв, то на кінець 2003 року їх було вже 376.

Музеї належать до бюджетних установ, діяльність яких повністю або частково фінансується за рахунок коштів державного або місцевого бюджетів. Бюджетні установи є юридичними особами, мають замкнену систему обліку і ведуть облікову політику, спрямовану не на зіставлення витрат і результатів діяльності та отримання прибутку, а на облік видатків у процесі надання нематеріальних послуг [3]. Фінансово-господарська діяльність бюджетних установ має свої особливості, які впливають на методику та організацію бухгалтерського обліку. У бюджетних установах він виступає системою контролю за наявністю та рухом бюджетних і позабюджетних коштів, будується на загальноприйнятих у міжнародній практиці принципах, виконує управлінську, контрольну та інформаційну функції, хоча і має певну специфіку і розглядається як окремий вид діяльності , що має відповідні проблеми в організації бухгалтерського обліку.

Вирішенню цих актуальних питань присвячено ряд наукових розробок відомих вітчизняних і зарубіжних економістів: А. Н. Бєлова, Бутинця Ф.Ф., Л. І. Вороніна, Н. А. Голощапова, А. Г. Звєрєва, Р. Т. Джоги, С. В. Свірко, А. Н. Кузьминского, С. Я. Зубілевич, Н. П. Кондратова та інших. Вони заклали теоретико-методологічні та організаційні засади дослідження бухгалтерського обліку в бюджетних установах. Проте у більшості наукових праць бюджетний бухгалтерський облік відображається як інструмент забезпечення управління діяльністю таких установ. Віддаючи належне цим та іншим науковим розробкам, тимчасом слід вказати на недостатнє вивчення існуючої організації бухгалтерського обліку музейних установ, що являється об'єктом даного дослідження. Система господарювання в ринкових умовах передбачає необхідність пошуку і формування варіантів організації обліку в бюджетних установах – музеях, що відповідали б новим соціально-економічним відносинам і процесу реформування бухгалтерського обліку, зокрема, використання сучасних бухгалтерських інформаційних систем. Тому предметом дослідження є методологічні та організаційні питання обліку і контролю необоротних активів музеїв України.

Метою дослідження, результати якого викладені в даній статті, є розробка основних напрямків удосконалення організації обліку і контролю необоротних активів музеїв України з використанням інформаційних систем. В свою чергу це потребувало розв'язання таких завдань: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвідів створення автоматизованих інформаційних систем музеїв; визначення проблем створення і впровадження цих систем на Україні; організація контролю у середовищі автоматизованих інформаційних систем; розробка шляхів удосконалення організації обліку.

В результаті проведеного нами дослідження встановлено, що автоматизована інформаційна система в сучасному музеї – це складний комплекс. Для кожного музею функціональна структура повинна створюватись індивідуально, виходячи з особливостей колекцій та конкретних можливостей, з більш високого рівня організації системи – створення локальної мережі з установленням центрального комп'ютера. Такий досвід уже існує. В Національному музеї історії України в базу даних занесені фонди, які нараховують близько 700 тис. одиниць зберігання. Специфічність такого закладу, як музей, вимагає від автоматизованої інформаційної системи максимального наближення до правил музейної роботи з колекціями, швидкого налаштування на різні види опису музейних експонатів, облікових документів, каталогів, довідкових карток тощо, постійного розвитку системи з урахуванням вимог користувача, підготовки та випуску нових версій системи.

Практичні розробки створення автоматизованої інформаційної системи з дослідження музейних зібрань ведуться в Національному науково-дослідному реставраційному центрі України. Результатом роботи з великою колекцією (близько 20 тис.) графіки та малюнків XV-XX ст. Київського музею мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків, Національного музею історії України, Сумського художнього та ін. стала розробка уніфікованої моделі опису графічних творів, створення методичних рекомендацій, автоматизованої інформаційної системи пошуку, обробки даних, обліку, збереження, реставрації західноєвропейської, вітчизняної друкованої графіки в збірках України.

Наприклад, у Республіці Білорусь із 130 музеїв, які підпорядковані Міністерству культури, 32 повністю комп'ютеризовано, з них 8 республіканського підпорядкування. Кількість комп'ютерів у музеях в середньому складає від 1 до 10. Міністерством культури Республіки Білорусь розроблено і затверджено "Програму інформатизації галузі культури" та "Програму підключення об'єктів культури до Інтернету", розробку і запровадження програмного забезпечення для автоматизації бібліотек і музеїв і відповідно їх бухгалтерій.

Такий підхід сприятиме інтеграції музеїв в систему профільних організацій, дасть можливість отримувати оперативну інформацію про музеї світу, презентувати свої колекції, мати оперативну облікову інформацію. Сучасні інформаційні технології поступово проникають у поле діяльності українських музеїв, процес цей складний, зумовлений труднощами матеріального характеру.

Разом з тим вважаємо, що музейні заклади потребують не тільки впровадження комп'ютерних технологій, а й удосконалення засобів інформаційного забезпечення цієї сфери діяльності. За цих умов облік і контроль необоротних активів музеїв потребують впровадження бухгалтерських інформаційних систем, функціонування і розвиток яких характеризуються певною подвійністю проблем, зокрема економічного й інформаційного характеру. Так, інформаційні проблеми пов'язані з аналізом і вибором інструментарію обліку. Вирішення їх потребує застосування необхідного і достатнього набору інформаційних технологій. При цьому під терміном "інформаційна технологія" слід розуміти систему методів і способів збирання, нагромадження, збереження, пошуку й обробки інформації на основі застосування засобів обчислювальної техніки.

На нашу думку, при автоматизації обліку необоротних активів музейних установ особливу увагу необхідно звернути на правильну побудову аналітичного обліку, яка б відповідала класифікації основного фонду музеїв України (табл.). Для цього необхідно проаналізувати базу даних музейних експонатів конкретного музею, причому її структура повинна трансформуватися в аналітичні рахунки субрахунку 111 "Музейні цінності, експонати зоопарків, виставок" бухгалтерського обліку, використовуючи при цьому реєстри аналітичного обліку, зокрема, науково уніфіковані паспорти музейних експонатів (далі за текстом – картки).

З огляду на доволі широку класифікаційну схему поділу основного фонду музеїв України автор пропонує розглядати такі додаткові ознаки групування карток:

- за станом (в експлуатації, у запасі, на консервації);
- за характером власності (власні та державного Музейного фонду).

При цьому в разі групування за станом можна виокремлювати такі групи:

♦ за необоротними активами, що перебувають в експлуатації – картки можна поділити за структурними підрозділами, а далі за матеріально відповідальними особами;

♦ за необоротними активами, що перебувають у запасі – групування карток може за місцем зберігання та за матеріально відповідальними особами;

♦ за необоротними активами, що законсервовані – за місцями зберігання та за матеріально відповідальними особами.

Доцільно розглянути основні групи економічних проблем функціонування бухгалтерських інформаційних систем в музейних установах. Перша група зв'язана з адаптацією методології обліку до умов міжнародних стандартів, які ще розробляються для бюджетних установ. Впровадження кожного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку викликатиме відповідні зміни в системі регулювання обліку. Друга група економічних проблем, що в Україні, на жаль, носять постійний характер, зв'язана з внесенням доповнень і змін у нормативні документи, які готуються і впроваджуються Головним Державним Казначейством України (ГДКУ). За час існування ГДКУ, значна частина положень нормативних актів сприяла зміні методики обліку. Третя група економічних проблем – це недостатнє фінансування бюджетних установ, що стримує впровадження бухгалтерських інформаційних систем. Тому ці установи повинні самостійно шукати джерела фінансування. Четверта група проблем характеризується відсутністю правил організаційно-правового регулювання вибору і використання тієї чи іншої традиційної форми ведення бухгалтерського обліку (журнально-ордерна, меморіально-ордерна, Журнал-Головна тощо). Нарешті, останній аспект є найбільш істотним і характеризується безліччю проблем, пов'язаних як з перепідготовкою великої кількості обліковців, так і проблемами, зв'язаними із внесенням змін в існуючі автоматизовані бухгалтерські рішення при різних формах ведення обліку [4].

Характеристика форми обліку є однією із складних проблем в теорії бухобліку, з якої до цього часу немає визначеності і чіткості. Протягом багатьох років не припиняються дискусії щодо правильності трактування поняття форми обліку, що посилилися з появою комп'ютерів та їх застосуванням для автоматизації облікових робіт.

На розвиток форм бухгалтерського обліку найбільше впливають вимоги широкого розподілу праці між обліковими працівниками, ведення детального аналітичного обліку, швидкого одержання підсумкової інформації. Форми обліку, що передбачають застосування комп'ютерів дозволяють ефективно задовольняти наведені вище вимоги. Можливість здійснення широкого розподілу праці забезпечується тим, що сучасні програмно-апаратні комп'ютерні системи, як правило, побудовані на принципах розподіленої обробки даних. Завдяки впровадженню програмно реалізованого механізму, що дозволяє працювати з однією базою даних одночасно різним користувачам, з'явилась можливість одночасно працювати з одним обліковим реєстром не одному, а декільком бухгалтерам.

Застосування комп'ютерів сприяє також вирішенню проблеми аналітичного обліку. Якщо при застосуванні паперових форм збільшення рівнів деталізації аналітичного обліку та переліку об'єктів вимагає відповідного збільшення кількості працівників економічної служби, то при застосуванні комп'ютерної техніки можна ефективно вести аналітичний облік з будь-яким рівнем деталізації та широкою номенклатурою об'єктів.

Таблиця. **Класифікація предметів основного фонду музеїв України на кінець 2003 р.**

Регіони	Кількість предметів основного фонду, одиниць	З них за типами								
		речові	образо-творчі	декор. ужиткові	писемні	фото	фоно	кіно та відео	природ-ничі	інші
Україна	11312708	2878568	707168	422174	2257891	1317976	16616	1785	1475113	2235417
А. Р. Крим	807057	154376	40142	7432	165441	64380	409	7	7068	367802
Вінницька	168095	54745	9127	7302	36756	35866	21	25	19752	4501
Волинська	162425	70331	19375	4660	35915	13039	958	58	9741	8348
Дніпропет-ровська	456909	117959	21133	7859	158400	116487	2301	65	4299	28406
Донецька	330871	76114	30652	4731	86054	73621	1545	57	16101	41996
Житомирська	126825	55936	8093	2416	27651	16632	295	25	14560	1217
Закарпатська	145229	69364	7192	4550	24951	10782	174	24	4644	23548
Запорізька	318706	42884	12787	5457	81649	56221	439	10	20164	99095
І. Франківська	197339	18699	7153	43193	31805	13748	324	39	4625	77753
Київська	403975	190966	21491	9173	59508	30218	363	42	2296	89918
Кіровоградська	149145	28418	3967	1950	64329	37713	829	197	3912	7830
Луганська	368637	141663	13126	4485	109968	45810	1082	17	4978	47508
Львівська	1101993	66107	93684	75533	92537	32892	489	1	365302	375448
Миколаївська	162373	74247	10531	3646	36796	12917	753	18	13840	9625
Одеська	545719	190655	94454	12263	86381	37456	207	164	8999	115140
Полтавська	421874	41675	14456	38392	83604	41072	339	209	41864	160263
Рівненська	237519	38679	5021	2546	64832	10287	1677	10	15362	99105
Сумська	168665	36764	8748	10856	56945	25780	140	54	3468	25910
Тернопільська	358762	72037	12742	14715	98446	59599	76	78	12514	88555
Харківська	611132	131485	27770	12636	107646	69932	647	129	212768	48119
Херсонська	150073	53794	7032	1728	17852	21691	122	1	35776	12077
Хмельницька	219767	88828	15626	9413	40014	37535	92	43	7952	20264
Черкаська	319318	41176	14977	13172	85004	54847	779	132	17813	91418
Чернівецька	124507	15125	4850	4869	36198	34895	234	40	6729	21567
Чернігівська	410755	178274	16327	5962	85571	71164	197	186	2057	51017
м. Київ	2542200	614383	175409	111963	453731	283047	1928	150	616145	285444
м.Севастополь	302838	213884	11303	1272	29907	10345	196	4	2384	33543

Оскільки порядок ведення, спосіб і послідовність обробки облікових даних комп'ютерами, формування зведених облікових показників повністю залежать від програми, що використовується, при комп'ютерно-комунікаційній формі важливого значення набуває програмне забезпечення для обробки облікової інформації. Крім того комп'ютерний облік повинен відповідати єдиній методологічній основі бухгалтерського обліку та забезпечувати:

- ведення бухгалтерського обліку на основі принципів подвійного запису;
- взаємозв'язок даних аналітичного та синтетичного обліку;
- суцільне відображення автоматизованим способом господарських операцій на основі первинних документів;
- скорочення трудозатрат на ведення обліку;
- контроль достовірності даних, що вводяться;
- формування довільних зведень, бухгалтерських звітів автоматизованим способом.

На нашу думку, найбільш пристосованим до сучасних умов та зручним у використанні є один із комп'ютерних варіантів організації обліку – діалого – автоматизована форма бухгалтерського обліку за допомогою програми "1С:Бюджет". На практиці автоматизація музеїв, використовуючи програму "1С:Бюджет", охоплює такі напрямки:

- бухгалтерський облік, зокрема, облік необоротних активів;
- облік використання видатків, зв'язок з Держказначейством ;
- розширений облік зарплати;
- стандартна звітність (Оборотно-сальдова відомість, Меморіальні ордери, Головна книга);
- регламентована звітність (органи статистики, казначейство, податкові, пенсійні органи та ін.).

При використанні облікових програм музейні установи самостійно вносять зміни та обирають внутрішню систему кодування інформації, без якої неможливо правильно вирішити питання стандартизації інформації, скорочення обсягів початкових даних, підвищення рівня оперативності обробки інформації та компактності видачі облікових регістрів. Тому бухгалтерська служба музеїв залежно від інформаційних потреб та їх обсягу визначає необхідну для підприємства структуру побудови кодів, що ускладнює (через можливу невідповідність систем таких кодувань) роботу ревізора під час здійснення зустрічних перевірок.

При веденні автоматизованого обліку бухгалтерська служба має можливість швидко обробляти потрібну інформацію та одержувати проміжні результати діяльності, необхідні для потреб управління. Таку ж можливість має ревізор, який здійснює відповідну перевірку підприємства.

Комп'ютери зберігають величезні масиви даних і забезпечують доступ до них, виконують математичну обробку даних, здійснюють відбір даних згідно з встановленими критеріями, своєчасно оновлюють і модифікують одержані дані. Завдяки цьому їх використовують як засіб дослідження при визначенні характеристик і встановленні взаємозалежностей між різними даними. Комп'ютер також використовується для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. [5]

Серед багатьох проблем, які супроводжують процес комп'ютеризації діяльності музейних установ, однією з головних є організація надійного внутрішнього контролю і розробка методик оцінки його ефективності під час проведення ревізій та тематичних перевірок.

За організацію контролю у середовищі автоматизованих інформаційних систем (АІС) відповідає керівництво установи, яке повинно забезпечити необхідні умови і сприяти придбанню комп'ютерної техніки і програмного забезпечення, визначити вимоги і пріоритети контролю у середовищі АІС, розподілити обов'язки щодо автоматизованої обробки даних між різними відповідальними працівниками, налагодити нагляд за роботою обчислювального центру (відділу комп'ютерної обробки) та здійснити цілу низку інших заходів, спрямованих на довгострокову перспективу.

Контроль у середовищі АІС є частиною загальної системи внутрішнього контролю музейної установи. Його мета – забезпечення ефективного та економічного функціонування інформаційної системи, надійного збереження даних у комп'ютерному середовищі і своєчасного надання необхідної інформації для прийняття управлінських рішень.

Разом з тим, цікавий досвід проведення державного аудиту (ревізії) у середовищі АІС існує у зарубіжних країнах, передусім США, Канаді, Великій Британії. З погляду автора, розробки зарубіжних аудиторських організацій та урядових установ (наприклад, Головної облікової служби США) можуть бути успішно адаптовані і використані у вітчизняній практиці контрольно-ревізійної роботи у бюджетних установах.

Аудит фінансово-господарської діяльності музеїв – форма державного фінансового контролю, яка спрямована на запобігання фінансовим порушенням та забезпечення достовірної фінансової звітності. Основним завданням фінансово-господарського аудиту є сприяння забезпеченню правильності ведення бухгалтерського обліку, законності використання бюджетних коштів, державного і комунального майна, складанні достовірної фінансової звітності та організації внутрішнього фінансового контролю. [1]

Результати проведеного дослідження дозволили зробити такі висновки і пропозиції: низький рівень автоматизації музеїв пояснюється недостатністю комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та низьким рівнем кваліфікації облікового персоналу; створення автоматизованих інформаційних систем музеїв України дозволить прискорити впровадження в них бухгалтерських інформаційних систем; існує нагальна проблема автоматизації формування документів первинного обліку на машинних носіях; розробка типових проектних рішень для технологічного забезпечення автоматизованого розв'язання за допомогою комп'ютерної техніки задач обліку і контролю необоротних активів; у систему контролю в музейних установах, які запровадили (або запроваджують) автоматизовану обробку облікової інформації, повинен включатися комплекс заходів для забезпечення цілісності, точності, істотності і відповідності даних, що зберігаються на машинозчитуваних носіях.

Розробка і реалізація зазначених пропозицій дозволить глибше зрозуміти суть досліджуваних явищ, регулювати визначені процеси, підняти на інший якісний рівень технологію обліку і контролю необоротних активів музеїв України при застосуванні сучасних інформаційних систем.

1. Порядок проведення органами державної контрольно-ревізійної служби аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ. Постанова Кабінету Міністрів України від 31.12.04 р. № 1777 2. Вялець А. Музеї та сучасність // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, №2, 2002. 3. Джога Р. Т., Свірко С. В., Синельник Л. М. Бухгалтерський облік в бюджетних установах. – К.: КНЕУ, 2003. 4 Свірко С. В. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах. – К.: КНЕУ, 2003. 5. Усач Б. Ф. Контроль і ревізія: Підручник. – 4-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2002. 6. Бутинець Ф.Ф., Івахненков С.В., Давидюк Т.В., Шахрайчук Т.В. Інформаційні системи бухгалтерського обліку. – Житомир: ПП "Рута", 2002.

Надійшла до редколегії

О.М. Бабич, асист.

МІСЦЕ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Зважаючи на посилення ролі страхування в економіці України виникла практична потреба виділення послуг страхової діяльності зі складі послуг усього фінансового сектору та аналізу внеску страховиків до обсягу випуску як в цілому по економіці так і до фінансового сектору зокрема.

Taking into account strengthening of insurance role in Ukrainian economy practical necessity of separating insurance activity services from all financial sector services and the analysis of insurers share in economy output as a whole and in financial sector has appeared.

В сучасній економіці страхування є важливим та необхідним видом діяльності, який забезпечує загальну економічну стабільність, розвиток підприємництва, ефективний захист від численних природних, техногенних та інших ризиків, реалізацію державної соціальної політики. Саме тому дуже важливо дослідити зв'язок страхового ринку з розвитком економіки та вказати його місце в Системі національних рахунків(СНР). Оскільки СНР – це найважливіший сучасний міжнародний стандарт ООН в галузі рахівництва.

Що стосується річної офіційної публікації показників СНР стосовно фінансового сектору, то до останнього часу вона була представлена в цілому по фінансовій діяльності по Україні та в регіональному розрізі без розподілу на окремі сектори. Практично немає робіт, які б стосувалися виділення послуг страхової діяльності з послуг усього фінансового сектору відповідно до класифікації інституційних секторів економіки України. Показати вагу сучасного страхового ринку у системі національних рахунків дуже важливо, оскільки в останні роки Україна, як і інші країни з перехідною економікою докладають багато зусиль для впровадження СНР у статистичну практику.

Згідно класифікації секторів економіки у СНР страхові компанії, як і банки належать до сектору "Фінансових корпорацій". Страхова діяльність спрямована на надання індивідуальним інституціональним одиницям, які підлягають визначеним факторам ризику, фінансового захисту від наслідків настання тих чи інших конкретних подій. Це також одна з форм фінансового посередництва, у процесі якого засобу, отримані від власників страхових полісів, інвестуються у фінансові чи інші активи, що зберігаються як технічні резерви для задоволення майбутніх страхових претензій, що виникають у результаті настання подій, обумовлених у страхових полісах [2 с.144].

Випуск і проміжне споживання сектора фінансових корпорацій, визначається за кількома формами звітності: по банківській діяльності – за інформацією про прибутки та збитки Національного банку України та даних Зведеного звіту про прибутки та збитки банків України; по страхових компаніях – на основі даних Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України згідно з встановленими для страховиків формами звітності (на регіональному рівні основним джерелом інформації для відповідних розрахунків є форма № 1-СТ "Звіт про фінансову діяльність страхової організації").

Випуск являє собою вартість товарів та послуг, які є результатом виробничої діяльності одиниць – резидентів у звітному періоді. Випуск страхових послуг визначено як різницю між страховими платежами (преміями) з урахуванням доходів від інвестування технічних резервів страхування, з одного боку, та страховими відшкодуваннями і зміною технічних резервів страхування – з другого. [2 с. 11]

Випуск за послугами страхової діяльності згідно з рекомендаціями німецьких фахівців визначається за наступною схемою в три етапи.

I етап – розрахунок обсягу випуску по страхуванню:

- надходження страхових платежів по всіх видах страхування, крім надходження страхових платежів від перестрахувальників
- плюс чистий доход від інвестування та розміщення коштів страхових резервів
- мінус виплати страхових сум, страхових відшкодувань та викупних сум по всіх видах страхування, крім виплат за договорами перестрахування.
- мінус зміна залишку по всіх страхових резервах (залишок на кінець мінус залишок на початок звітного періоду), але без частки пере страховиків у цих резервах, щоб уникнути подвійного рахунку.

II етап – розрахунок обсягу випуску по перестрахуванню:

- надходження страхових платежів (премій, внесків) від перестрахувальників
- мінус виплати страхових сум, страхових відшкодувань та викупних сум перестрахувальникам
- плюс частки страхових виплат і страхових відшкодувань та викупних сум, що отримуються від перестраховиків
- мінус частки страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються перестраховикам
- плюс суми комісійних винагород за перестрахування.

III етап – розрахунок загального обсягу випуску.

Загальний обсяг випуску складається із суми обсягу випусків по страхуванню та перестрахуванню, але останній додається до загального випуску лише в тому разі, якщо він позитивний. Від'ємний результат по перестрахуванню додається до проміжного споживання, але тільки з протилежним (позитивним) знаком. Проміжне споживання розраховується за даними про витрати на проведення страхування без урахування оплати праці.

Інформаційною базою є дані про фінансову діяльність страхових організацій в Україні наведені у збірнику "Фінанси України" за 2003 рік, с.26.

Відповідно до викладеної вище методики було розраховано випуск та валову додану вартість послуг страхової діяльності за 2002 та 2003 роки. Динаміка цих показників наведена в табл.1.

Таблиця 1. **Динаміка показників рахунку виробництва послуг страхової діяльності за 2002 та 2003 роки**

Показники	Роки		Абсолютний приріст, млн. грн.
	2002	2003	
Випуск, млн. грн.	4183,0	9806,4	5623,4
Проміжне споживання, млн. грн.	1754,9	3986,2	2231,3
Валова додана вартість, млн. грн.	2428,1	5820,2	3392,1

© О.М. Бабич, 2005

Аналіз показав, що у 2003 році порівняно з 2002 роком випуск послуг страхової діяльності зріс на 5623,4 млн. грн. або у 2,3 рази.

Для аналізу динаміки внеску страхових компаній у фінансовому секторі та економіці в цілому розрахуємо питому вагу відповідних показників за 2002 та 2003 роки (табл. 2, табл. 3.).

Таблиця 2. **Внесок страховиків до фінансового сектору та економіки у 2002 році**

Показники		Вся економіка	Фінансові корпорації	% до всієї економіки	Страхові компанії	% до всієї економіки	% до фін. корпорацій
Випуск	млн. грн.	504008	9931	1,97	4183,0	0,83	42,1
	%	100,0	100,0	X	100,0	X	X
Проміжне споживання	млн. грн.	302814	3745	1,24	1754,9	0,58	46,9
	% до випуску	60,0	38,0	X	42,0	X	X
Валова додана вартість	млн. грн.	201194	6186	3,1	2428,1	1,21	39,3
	% до випуску	40,0	62,0	X	58,0	X	X

Як видно з таблиці, випуск послуг страхування відносно всієї економіки у 2002 році склав 0,83 %, а по відношенню до сектору фінансових корпорацій 42,1%, а питома вага валової доданої вартості відповідно 1,21% та 39,3%.

За наведеними розрахунками можна говорити про інтенсифікацію діяльності фінансових корпорацій та страхових компаній відносно всієї економіки. Так, якщо економіка на проміжне споживання витрачає 60% випуску, то фінансові корпорації лише 38%, а страхові організації 42% випуску.

Для аналізу динаміки здійснимо аналогічні розрахунки за 2003 рік.

Таблиця 3. **Внесок страховиків до фінансового сектору та економіки у 2003 році**

Показники		Вся економіка	Фінансові корпорації	% до всієї економіки	Страхові компанії	% до всієї економіки	% до фін. корпорацій
Випуск	млн. грн.	603704	14901	2,46	9806,4	1,62	62,8
	% до випуску	100,0	100,0	X	100,0	X	X
Проміжне споживання	млн. грн.	363487	5620	1,54	3986,2	1,09	70,9
	% до випуску	60,0	38,0	X	41,0	X	X
Валова додана вартість	млн. грн.	240217	9281	3,86	5820,2	2,42	62,7
	% до випуску	40,0	62,0	X	59,0	X	X

Як бачимо, порівняно з 2002 роком у 2003 році позиції страхових організацій значно зміцнились як по відношенню до фінансових корпорацій (на 20,7 в.п., тобто 62,8 % до випуску фінансових корпорацій порівняно з 42,1% у попередньому періоді), так і відносно всієї економіки (на 0,79 в.п., 1,62% загального випуску порівняно з 0,83% у 2002 році).

Важливо відмітити, що структура випуску для всієї економіки та сектору Фінансових корпорацій залишилась незмінною у 2003 році порівняно з 2002 роком. Вся економіка на проміжне споживання витрачала 60% випуску, і 40% залишалось на валову додану вартість. Для фінансових корпорацій це співвідношення було таким: 38% на проміжне споживання та 62% на валову додану вартість. Що стосується страхових компаній, то у 2003 році витрати на проміжне споживання скоротилися на 1 в.п., що збільшило валову додану вартість вироблену страховиками на 1 в.п.

Показником ефективності є співвідношення результату та витрат, відповідно у даному випадку показником ефективності є відношення валової доданої вартості та проміжного споживання. Проаналізуємо динаміку цього показника ефективності для економіки в цілому, фінансового сектору та страхових організацій. (табл. 4.).

Таблиця 4. **Динаміка показника ефективності на різних рівнях дослідження**

Рівні дослідження	Показник ефективності		Темп росту
	2002	2003	
Вся економіка	0,664	0,660	0,994
Фінансовий сектор	1,652	1,651	0,999
Страхові компанії	1,384	1,460	1,055

Як видно з розрахунків, економіка в цілому носить збитковий характер, тобто витрати на проміжне споживання перевищують новостворену вартість. Фінансовий сектор та страхові компанії характеризуються досить високим рівнем ефективності. Причому ефективність у секторі фінансових корпорацій вища, ніж у страховиків. Але ефективність діяльності страхових компаній у 2003 році порівняно з 2002 роком зросла на 5,5%, в той час як у фінансовому секторі та в економіці в цілому відбулось зниження на 0,1% та на 0,6% – відповідно. Отже, це вказує на зростання ефективності діяльності страхових організацій відносно діяльності фінансового сектору та всієї економіки у 2003 порівняно з 2002 роком.

Проведений аналіз вказав на важливість та можливість відповідно до наведеної методики, виділення страхових компаній із сектору Фінансових корпорацій. Дослідження вказує на місце страхових компаній у Системі національних рахунків та у секторі Фінансових корпорацій. Аналіз також показав, тенденцію до збільшення питомої ваги випуску послуг страхування у загальному обсязі випуску всієї економіки та Фінансового сектору зокрема. Розрахований показник ефективності вказав на ріст ефективності діяльності страхових організацій при зниженні ефективності фінансового сектору та економіки в цілому.

Наведені дані розкривають можливості подальшого порівняльного аналізу формування ефекту та ефективності діяльності всієї економіки та її складових, фінансового сектору та страхової діяльності зокрема.

1. Моторин Р. М., Моторина Т. М. Система національних рахунків: Навч. Посібник. –К.: КНЕУ, 2001. – 336с. 2.Система национальных счетов 1993. Всемирный банк Брюсель / Люксембург, Вашингтон, О.К., Нью-Йорк, Париж, 1998. – 824 с.

Надійшла до редколегії

Н.В. Силецька, здобувач

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Розглянуто методологічні основи проведення аналізу ефективності економічної діяльності на регіональної рівні. Побудовано систему показників.

The methodological bases of the analysis of economic activity efficiency at a regional level are considered. The system of indexis is constructed.

У науково-практичній літературі, присвяченій питанням ефективності виробництва, значна увага приділяється комплексному підходу до її оцінювання на регіональному рівні [1,3,4].

Головний вектор управлінських дій на практиці та в науковому пошуку в теорії управління пов'язується з удосконаленням інструментів управління поточною ефективністю діяльності та її зростанням у стратегічному розвитку підприємств(2,5).

Позитивну динаміку ефективної діяльності суб'єктів господарювання більшість авторів першочергово пов'язує зі створенням сприятливого зовнішнього середовища (для підприємства), яке, на їх погляд, на 70% і більше визначає успіх діяльності господарюючих суб'єктів. [1] Однак, враховуючи вимоги трансформації економіки в соціально орієнтовану, малодослідженою є проблема якості економічного зростання.

Однією з головних запорук економічного зростання є досконале вивчення ефективності як окремих підсистем економіки, так і економічної системи загалом.

Метою цієї роботи є розробка системи показників ефективності економічної діяльності на регіональному рівні.

Для оцінювання економічної ефективності на основі системи національних рахунків на регіональному рівні можна використовувати наступні показники мезоекономічного розвитку:

- валовий випуск
- проміжне споживання;
- валова (чиста) додана вартість;
- валовий (чистий)прибуток/змішаний дохід;
- валовий (чистий) наявний дохід;
- валове (чисте) заощадження;
- експорт;

Показник ефективності виробництва в регіонах сконструюємо на основі показників валового випуску, інвестицій в основний капітал та чисельності зайнятих в економіці різних регіонів.

$$E = \frac{ВВ}{I + ЧП},$$

де $ВВ$ – валовий випуск по регіонам країни;

I – інвестиції в основний капітал регіонів;

$ЧП$ – чисельність працюючих за регіонами країни.

Методику розрахунку даного показника можна пояснити таким чином: обсяг ВВ відображає виробництво у розрізі регіонів, сума капітальних інвестицій відображає витрати на відтворення в розрізі регіонів, а чисельність зайнятих в економіці відображає витрати живої праці.

Для зіставності показників, дану формулу необхідно модифікувати наступним чином:

$$E = \frac{ВВ}{I + ЧП} = \frac{\frac{ВВ}{ЧП}}{\frac{I}{ЧП} + 1}$$

В даному випадку отримуємо взаємозв'язок частинних показників ефективності суспільного виробництва регіонів, а саме:

$\frac{ВВ}{ЧП}$ – продуктивність праці працюючих регіону;

$\frac{I}{ЧП}$ – обсяг інвестицій на одного працюючого регіону.

За допомогою методу ланцюгових підстановок можна визначити вплив різних факторів на динаміку ВВ по регіонам держави:

зміна ВВ за рахунок динаміки показника ефективності:

$$\Delta ВДВ = (E_1 - E_0) \cdot (I_1 + ЧП_1)$$

зміна ВВ за рахунок динаміки витрат ресурсів:

$$\Delta ВДВ = \left[(I_1 + ЧП_1) - (I_0 + ЧП_0)\right] \cdot E_0$$

Обсяг валового випуску $ВВ$ є результатом спільної дії затрат праці (у даному випадку чисельності працюючих) та продуктивності праці $W = \frac{ВВ}{ЧП}$. Для переходу від показника $ВВ$ до показника $ВВП$ необхідно знайти частку $ВВП$ в обсязі валового випуску $d_{ВВП}$. Звідси обсяг валового внутрішнього продукту становитиме:

$$ВВП = ЧП \cdot d_{ввп} \cdot W$$

Методом ланцюгових підстановок визначимо вплив кожного із факторів на динаміку результуючого показника:

- вплив динаміки чисельності працюючих:

$$\Delta ВВП_{ЧП} = (ЧП_1 - ЧП_0) \cdot d_{ввп} \cdot W$$

- вплив динаміки частки ВВП у обсязі валового випуску:

$$\Delta ВВП_W = ЧП_1 \cdot d_{ввп1} \cdot (W_1 - W_0)$$

- вплив динаміки продуктивності праці:

$$\Delta ВВП_d = ЧП \cdot (d_1 - d_0) \cdot W$$

Зважаючи на різний зміст результату і витрат, які беруть участь в розрахунку ефективності, характеризувати її можна також за допомогою системи показників за даними поточної статистики. Ця система включає як узагальнюючі показники, характеризуючи використовування всіх видів ресурсів (витрат), так і часткові, що відображає використовування кожного конкретного виду ресурсів. В рамках цієї системи показників провідна роль належить узагальнюючим показникам ефективності. Розрізняють узагальнюючий показник ефективності застосованих ресурсів і узагальнюючий показник ефективності поточних витрат. При цьому кожний з названих показників може бути виражений у вигляді прямої і зворотної характеристик.

Прямий узагальнюючий показник ефективності застосованих ресурсів:

Е = Еф / (Фос + Фоб + Т) = Еф / Рес,

де Фос – середньорічна вартість основних засобів;

Фоб – середньорічна вартість оборотних засобів;

Еф – абсолютний економічний ефект (продукція);

Т – ресурси праці (в умовній вартісній оцінці) по сумі сукупних витрат на підготовку і відтворювання робочої сили.

При визначенні показників ефективності застосованих ресурсів виникає проблема порівняння цих ресурсів, оскільки в практиці статистики основні і оборотні

© Н.В. Силецька, 2005

засоби ураховуються у вартісному виразі, а трудові ресурси – в чисельності робітників.

Для вирішення цієї проблеми пропонуються різні методи. Перший метод полягає в тому, що основні і оборотні засоби перераховують в умовно-трудових вимірниках. Останні є умовною чисельністю трудових ресурсів, які були потрібні б для відтворювання вартості основних і оборотних засобів при сучасній регіональної продуктивності праці:

$$Тум = (Фос+Фоб)/W,$$

де Тум – умовна чисельність трудових ресурсів, чол.;

W – рівень регіональної продуктивності праці, обчислений відношенням об'єму чистої доданої вартості до середньорічної чисельності зайнятих в регіоні.

Цей розрахунок забезпечує приведення різнорідних видів ресурсів до одного вимірника і дозволяє визначити їх сумарну величину:

$$Тсум = Тум + Т,$$

де Тсум – трудовий еквівалент всіх авансованих ресурсів;

Т – чисельність працівників.

Другий метод припускає вираз трудових ресурсів у вартісній оцінці, що дає можливість підсумовувати їх з виробничими засобами. При цьому пропонуються два способи. При першому способі трудові ресурси виражаються у вартісній оцінці через показник фонду оплати праці, проте він застосовний тільки на рівні окремого підприємства, де чисельність трудових ресурсів співпадає з фактичною чисельністю зайнятих працівників.

Другий спосіб полягає в том, що трудові ресурси перераховуються у вартісну умовну оцінку по сумі сукупних витрат на відтворювання і підготовку робочої сили.

Прямий узагальнюючий показник ефективності поточних витрат

$$Е = Еф / В = Еф /(А+ МВ +ОП),$$

де А – вартість, перенесена основними засобами і представлена сумою амортизаційних відрахувань;

МВ – вартість, перенесена оборотними засобами і представлена сумою матеріальних витрат;

ОП – витрати на оплату живої праці, представлені сумою фонду оплати праці.

Як сказано вище, узагальнюючі показники ефективності можуть бути розраховані зворотним шляхом, тобто розподілом застосованих ресурсів або поточних витрат на економічний ефект. В результаті одержують показники ефективності, названі як ресурсоємкістю (витратоємкістю).

Зворотний узагальнюючий показник ефективності застосованих ресурсів

$$Е = Рес / Еф = (Фос+ Фоб + Т) / Еф.$$

Розрахунок узагальнюючого зворотного показника ефективності поточних витрат можна виконати по формулі:

$$Е = В / Еф = (А+ МВ +ОП) / Еф.$$

Розглянуті показники можуть виступати як статичні, характеризуючи ефективність в кожний даний період часу, або як динамічні, характеризуючи зміни ефективності за певний період часу. Статичні показники, як правило, використовуються при порівнянні ефективності в даний період в окремих галузях, в однойменних галузях різних регіонів. При виявленні закономірних змін ефективності за ряд років користуються показниками ефективності в динаміці.

1. Аналітичні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємства / Коніщева Н.І., Балашова Р.В., Гураль В.С. // Економіст. – 2000. – №12 (93). – С. 44-47. 2. Економічна статистика: Навч. посіб. / За наук. ред. Д-ра екон. Наук Р.М. Моторина. – К.: КНЕУ, 2005. – 362 с. 3. Экономика и статистика фирм: Учебн. / Ред. В.Е. Адамов и др., 3-е изд., перераб. И доп. – М.: Финансы и статистика. 2002. – 288 с. 4. Концептуально – методические основы комплексной оценки эффективности региональной системы поддержки и развития предпринимательства / Нешитой А.С. // Финансовый менеджмент. – 2002. – №5 (145). – С. 108-120. 5. Методика аналізу ефективності господарської діяльності підприємства / Бабараш Н.І., Купченко Т.В. // Вісник КНТУ. – 2004. – №4 (97). С. 44-52.

Надійшла до редколегії

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІКА

Випуски 77-78

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Засновник та видавець – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Свідоцтво Міністерства інформації України про державну реєстрацію засобів масової інформації КІ № 251 від 31.10.97. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", директор Г.Л.Новікова. Адреса ВПЦ: 01601, Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43. ☎ (38044) 239 3172, 239 3222; факс 234 3128

Підписано до друку 18.11.02. Формат 60x84 1/16. Вид. № 168. Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Наклад 500. Ум. друк. арк. 13,0. Обл.-вид. арк. 19,0. Зам. № 25-2927.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43,
☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128.
E-mail: vydav_polygraph@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua

Наукова бібліотека
ім. М. Максимовича
КНУ
ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
3323JB
45 - чит.зал періодики та дисерт Ц: 28.00

ISSN 1728-3817